

Democratie

Europa is zijn toekomst kwijtgeraakt, schrijft historicus Philipp Blom

PAGINA 2-3

Asielzoekers

Het OM zag er geen zaak in, het anti-azc-verzet spreekt van een 'doofpot'

PAGINA 18-20

Beursgang

Welke toekomst hebben Magnum en andere dochters van Unilever?

PAGINA 8-10

Superplanten

Fotosynthese is een essentieel, maar nogal rommelig proces

PAGINA 4-7

ZATERDAG 6 DECEMBER
ZONDAG 7 DECEMBER 2025
LUX ET LIBERTAS

nrc

De vertragingstactieken van Femke Wiersma

ECONOMIE 14-19

De Arabische keuken

Syrische koks

Via de keuken vonden deze Syriërs hun plek in Nederland

Fadi Kattan

'Ik verdedig ons land door het verhaal van onze keukens door te geven', zegt de Palestijnse chef

Top-10

De favoriete Arabische restaurants van Hassnae Bouazza

+ recepten

PAGINA 26-28

'Als de spelers samen bidden ga ik er ook tussen staan'

DICK ADVOCaat

PAGINA 10-12

Thé Tjong-Khing

'Ik heb geen verhaaldeëen. Voor een illustratie bij anderen verhalen weet ik precies: dit moet het zijn'

PAGINA 4-8

Syrië

In de volkswijk Tadamon in Damascus leven Assads handlangers en slachtoffers naast elkaar

Advertenties

NU VERKRIJGBAAR

'STERK EN VURIG. DE VRAAG DIE OLYSLAEGERS MET DEZE HISTORISCHE ROMAN OPWERPT IS PRANGEND ACTUEEL.'

HET PAROOL

(interim) CEO nodig?

www.ebbinge.nl

Luister naar alle podcasts van NRC in de **NRC Audio**-app

nrc > puzzels

Moeilijk doen mag vandaag

nrc.nl/puzzels

mattsleeps.com

Jij hebt een goede nachtrust verdiend

Zie pagina 5 voor een speciale lezerskorting

JAARGANG 56 no. 58 PRIJS €5,50
BELGIË €6,50

Bezorginformatie nrc.nl/service

COLUMN
FLOOR RUSMAN
**Schaamteloos
kinderachtig**

Geloven we in Nederland in dezelfde deugden? Ik vraag het me af. We groeien op met het idee dat de deugden en zonden vastliggen: we leren dat gulheid goed is en gierigheid slecht, matigheid goed en gulzigheid slecht, enzovoort. Maar de laatste tijd zie ik scheurtjes in dat bouwwerk. Zijn we het er nog over eens dat empathie belangrijk is? En nieuwsgierigheid?

Recent was ik bezorgd om een andere deugd: waardigheid. Daarmee word je niet geboren: als kind ben je één en al driftten, later leer je die in toom te houden. Freud zou zeggen: het superego biedt tegenwicht aan het id. Als volwassene denk je nog steeds kinderachtige dingen - ‘waarom krijgt hij meer dan ik’, ‘waarom ben ik niet uitgenodigd’, ‘why does it always rain on me’ - maar weet je dat het gênant is om deze gevoelens te tonen. Denk aan Joey uit de sitcom *Friends*, die tijdens een prijsuitreiking uit z’n dak gaat omdat hij verliest, maar ontdekt dat hij gefilmd wordt en snel begint te klappen voor de winnaar.

Onwaardig gedrag is van alle tijden, maar doorgaans wordt dat afgekeurd. Neem de reactie van Connie Palmen, twee jaar terug, op de biografie van haar geliefde Ischa Meijer. Palmen was kwaad over deze biografie, ze vond dat die haar rol in Meijers leven te klein maakte. Ze opende de aanval op de auteur, Annet Mooi; die kon, als lesbienne, volgens haar niet doorgronden wat Ischa’s aantrekkingskracht was op vrouwen. Deze reactie sloeg terug op haarzelf: Palmen was kleinzielig, vonden mensen. Ze had zich niet zo moeten laten kennen.

Mijn vrees is dat deze consensus verdwijnt. Steeds vaker zie je machtige mensen hun woede en gekwettheid de vrije loop laten zonder dat dit gevolgen heeft. Een recent voorbeeld is de vergeldingsactie van Wierd Duk, opiniemaker bij *De Telegraaf*, tegen schrijfster Ronit Palache. Zij had Duk in EO-talkshow *Dit is de week* aangevallen met een opsomming van kritiekpunten op zijn werkwijze, waarop hij de show had verlaten. De wraak kwam later. In *Vandaag Inside* zei Duk dat Palache, toen ze nog samen werkten bij *Elsevier*, er „anders” uitzag: „jonger”, „slanker” en „beter”. Vervolgens haalde hij in zijn eigen podcast Palaches persoonlijke geschiedenis erbij: haar grootvader heeft „een rol gespeeld in de Joodse Raad”, zei hij zogenaamd terloops. (Dit klopt niet, het was haar overgrootvader.)

Wat mij het meest verbaasde aan deze tweevoudige uithaal was de kinderachtigheid. Duk was duidelijk gegriefd door Palaches onverwachte aanval in *Dit is de week*, maar in plaats van die gegriefdheid in te tomen, en zich te beperken tot een inhoudelijke reactie of een simpel „hier ga ik niet op in”, trok hij alles uit de kast om Palache persoonlijk te raken. Schaamte voor dit

gedrag leek Duk niet te voelen. Dat dit hem geen kritiek opleverde van zijn fans laat zien dat driftbeheersing, dat dunne laagje beschaving, in aanzien afneemt. Internationaal is dit al verder gevorderd, met Donald Trump als bekendste voorbeeld. Denk aan de groteske complimenten aan zijn eigen adres, zijn woede als mensen nalaten hem te prijzen, zijn gehengel naar de Nobelprijs voor de Vrede. Waarom schaamt Trump zich niet voor wat een enorme kleuter hij is, vraag ik me telkens weer af.

Het antwoord: voor hem is dit niet gênant. In Trumps universum is waardigheid niet cool. De huidige Amerikaanse machthebbers zijn „all id and no superego”, zoals journalist Tom Nichols het onlangs beschreef in *The Atlantic*. Dat geldt ook voor de man die het invloedrijke sociale medium X bestiert. De kinderachtigheid van Elon Musk neemt soms epische proporties aan, maar ook hij ervaart geen consequenties: zijn volgers haken niet af, maar kopiëren zijn gedrag.

*Driftbeheersing
dat dunne laagje
beschaving, neemt
in aanzien af*

Voor mensen met veel volgers, zoals Donald Trump en Elon Musk maar ook Wierd Duk, is de moraal van die volgers relevanter dan de publieke moraal. Wat in de ‘oude’ wereld nog een deugd is, is dat in hun online ecosysteem niet meer. Die versplinterde moraal is nieuw. Er zijn altijd mensen geweest die zich aan de norm onttrokken - denk aan Joost Zwagerman, die, zo valt te lezen in zijn biografie, zijn kinderachtige kant ruim baan gaf in zijn polemieken - maar zij golden als excentrieke uitzondering. Bovendien schaamde Zwagerman zich achteraf voor dit soort acties, aldus zijn biografie Maria Vlaar. Het verschil met mensen als Trump, Musk en Duk is dat hun volgers én zijzelf hun gedrag niet als raar ervaren. Dat beïnvloedt op zijn beurt ook weer de publieke moraal. Als je dag in dag uit ziet dat de president zijn impulsen niet beheerst, waarom zou jij dat dan nog doen?

In de Nederlandse politiek is dit gedrag nog een uitzondering, maar het bestaat wel. Een voorbeeld was vorige week Mona Keijzer, die zich met haar pesterige tweet over de NOS niet richtte tot de gemiddelde burger, maar tot de gemiddelde twitteraar. ‘Een minister onwaardig’, zou je kunnen zeggen, maar zou zij het daarmee eens zijn? Waarschijnlijk niet - en dat is precies het probleem.

Floor Rusman (f.rusman@nrc.nl) is redacteur van NRC

AMERIKAANSE VEILIGHEIDSSTRATEGIE

VS rekenen af met bestaande wereldorde

De regering-Trump heeft de nieuwe Amerikaanse buitenlandvisie op papier gezet. Idealisme is in deze visie ingeruild voor pacten en transacties.

Merijn de Waal, Hanna Hosman, Wieland van Dijk, Naim Derbali en Rob Schoof

AMSTERDAM

De Pax Americana is dood en ingeruild voor een Pact Americana. De nieuwe Nationale Veiligheidsstrategie die het Witte Huis donderdag geruisloos online zette, markeert het definitieve einde van de twintigste eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog tuigden de Verenigde Staten een liberale, zogenoemde ‘op regels gebaseerde wereldorde’ op. Tachtig jaar later nemen de Amerikanen afscheid van dat multilaterale idealisme en kiezen ze voor een puur transactionele rol op het wereldtoneel. Voortaan valt via ‘pacten’ zaken te doen met Washington.

Elke Amerikaanse regering formuleert, meestal vroeg in haar termijn, een veiligheidsstrategie. Die van Trump-II liet langer op zich wachten dan verwacht. Verschillende onderdelen van het nationale veiligheidsapparaat zouden lang over het document hebben gesteggeld. Mogelijk werd ook gewacht met publicatie om lopende onderhandelingen met Beijing over invoerheffingen niet te door kruisen. Begin volgend jaar gaat op basis van dit stuk de Amerikaanse militaire commandostructuur op de schop.

Het 33 pagina’s tellende document bevestigt Trumps zero sum-blik op de wereldpolitiek. Hierin kan internationale samenwerking eigenlijk nooit lopen, omdat de winst van de een altijd het verlies van de ander inhoudt.

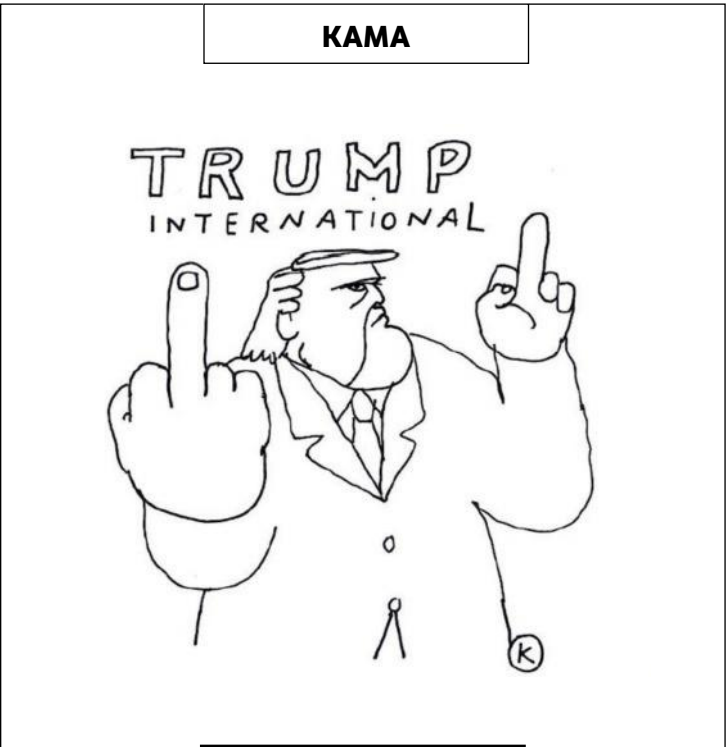
Voor *soft power* (via bijvoorbeeld ontwikkelingshulp of publieksdiplomatie) is hierin geen plek meer.

Bovenal zullen zelfs voor oude bondgenoten veiligheidsgaranties of allianties niet langer vanzelfsprekend zijn - en zeker niet gratis. Er moet worden betaald: in zeldzame aardmetalen en andere grondstoffen, via kendeals, of door wapentuig te bestellen bij het Amerikaanse militair-industrieel complex.

De Veiligheidsstrategie leest als een terugkeer naar de negentiende eeuw, waarin grootmachten elk hun eigen invloedssfeer hadden. Zoals Trump al deed in zijn inaugurerende eisen de VS daarbij de hegemonie op ‘hun’ westelijk halfrond (weer) op. Vooral grote rivaal China moet hier wegwezen en worden ingesnoerd op zijn eigen helft van de wereldbol. Rusland en Europa mogen het onderling uitzoeken.

Dit 19de-eeuwse denken wordt gecombineerd met een zeer 21ste-eeuwse rechts-populistische ideologie, waarin westerse natiestaten dominant wit en christelijk horen te zijn en immigratie een existentiële bedreiging vormt. Veel passages echoën de rancuneuze toon waarmee vicepresident JD Vance de Europeanen begin dit jaar de MAGA-les las in München. Evenals de xenofobie en het witte-superioriteitsdenken waarop adjunct-stafchef Stephen Miller het hardvochtige anti-immigratiebeleid van Trump stoelt.

Hoe kijken de huidige Amerikaanse machthebbers tegen de rest van de wereld aan?

De Amerikaanse president Trump gaat aan boord van de Air Force One op 1 mei van dit jaar. In zijn achterzak zit een biljet van vijftig dollar. FOTO SAUL LOEB/AFP

Europa

„Europese grootsheid herstellen”, dat nemen de VS zich voor. De Amerikanen schetsen een beeld van een continent in economisch verval, maar zien een dieper liggend probleem: het vooruitzicht van „civilizational erasure”, het uitwissen van een beschaving. Het migratiebeleid dat de Europeanen voeren „transformeert het continent”, schrijft de regering-Trump. En de Europese Unie ondermijnt de politieke vrijheid en soevereiniteit van Europese landen, en zorgt voor censuur, onderdrukking van oppositie, zelfs voor daling van het geboortecijfer en verlies van nationale identiteit.

De VS willen daarom het „verzet” aanjagen in Europese landen, tégen de Europese koers. Want als het zo doorgaat zal Europa over twintig jaar „onherkenbaar” zijn. De Amerikanen zien reden tot optimisme vanwege de „groeiende invloed van patriotische Europese partijen”, en moedigen hun „politieke medestanders in Europa” aan om de identiteit en de geschiedenis van hun landen te vieren.

Oekraïne

Volledig in lijn met Trumps wens om warme relaties aan te knopen met Poetin wordt Rusland door de huidige Amerikaanse regering niet meer gezien als dreiging. Integendeel: de VS zijn vooral uit op handelsrelaties met Moskou. Washington wil dat via onderhandelingen een einde wordt gemaakt aan de oorlog in Oekraïne „om de Europese economieën te stabiliseren”, om escalatie te voorkomen en om „strategische stabiliteit met Rusland” te herstellen.

Het document rept met geen woord over de jarenlange Russische agressie jegens Oekraïne en andere buurlanden, het teruggeven van veroverde en geannexeerde gebieden aan Oekraïne, de vervolging van Russische oorlogsmisdaden of het uitbetalen van herstelbetalingen. Opvallend is verder dat de regering-Trump spreekt van „onrealistische verwachtingen” van Europese leiders over de oorlog. Trump heeft nooit twijfel laten bestaan over de status van de Russische veroveringen, die hij al maanden afschildert als onomkeerbaar.

Azië

De VS zien Azië nog steeds als belangrijk „economisch en geopolitiek strijdtoneel”, met nadruk op dat eerste. De VS willen de in hun ogen onevenwichtige handelsrelatie met de regio veranderen. „China is rijk en machtig geworden” ten koste van de Amerikanen, maar daaraan maakt Trump nu „eigenhandig” een einde. Toch rust de Amerikaanse economische en technologische superioriteit ook op militaire afschrikking. Daarom zullen de VS de capaciteit opbouwen om „agressie overal in de *First Island Chain* tegen te gaan”. Dat is de sliert eilanden van het noorden van Japan, via Taiwan en de Filipijnen tot de kust van Maleisië, die een natuurlijke barrière vormt tussen China en de Grote Oceaan. Dat kunnen de Amerikaanse strijdkrachten niet zonder hulp, en dat „zou ook niet zo moeten zijn”: regionale bondgenoten moeten veel meer investeren in defensie. Washington wil een gewelddadig conflict om Taiwan afwenden door „militaire overmacht”. Ook daarbij spelen vooral economische en strategische overwegingen een rol. Taiwan

domineert de halfgeleidersector, biedt directe toegang tot de Grote Oceaan en ligt in een gebied waar een groot deel van de wereldwijde koopvaardij passeert.

Latijns-Amerika

Dat de VS onder Trump weer almachtig willen worden op het westelijk halfrond, werd de andere Amerika’s dit jaar al duidelijk. In zijn inaugurerende suggestieerde Trump dat de VS moeten streven naar territoriale uitbreiding: Groenland, Canada, het Panamakanaal. De Golf van Mexico werd de Golf van Amerika, de linkse leider Maduro van Venezuela wordt nu militair onder druk gezet om te vertrekken.

Trump steekt de 19de-eeuwse doctrine van zijn voorganger James Monroe in een nieuw jasje: „Niet-hemisferische concurrenten” zijn niet langer welkom „op ons halfrond”. Hen wordt „de mogelijkheid ontzegd om troepen of andere bedreigende capaciteiten” in de regio te plaatsen, en om „strategische cruciale middelen te bezitten of controleren”.

Dit is een vermaning aan vooral China niet nog meer te investeren in infrastructuur in Latijns-Amerika. Beijing is de belangrijkste handelspartner van de regio, bouwt diepzeehavens om grondstoffen te verschepen en investeert in mijnbouw en de energiesector. Washington wil die invloed terugdringen door optewijzen dat Chinezen geen betrouwbare partners zouden zijn. En door samen te werken met „regionale kampioenen”, met wie gedoeld lijkt te worden op ideologische bondgenoten als de presidenten Bukele in Salvador, Milei in Argentinië en oud-president Bolsonaro in Brazilië. Latijns-Amerikaanse regeringen moeten stabiel genoeg zijn om drugs, criminelen en migranten tegen te houden. Hun democratische gehalte speelt geen rol.

Advertentie

Comenius' Wandeling

Loslaten, bezinnen, groeien en oogsten zijn rijke metaforen voor persoonlijke en professionele ontwikkeling. Zwervend door het Rijk van Nijmegen, over de Walk of Wisdom komen deelnemers aan Comenius' Wandeling tot nieuwe inzichten. Onverwachte ontmoetingen met het vreemde en het ongewone stimuleren tot verwondering en nieuwsgierigheid. Zo groeit een cesuur tussen wat was en wat gaat zijn – vanuit versterkt zelfvertrouwen en zelfrespect.

Start: 11 februari en 10 september 2026

Aanmelden of kennismaken?

Jelle Koppelman, Karen Meulenkamp en Clara Smits ontmoeten u graag.
Contact ons via 033 – 422 99 29 of mail naar info@comeniusleadership.nl

comenius Exploring wise leadership together

KABINETSFORMATIE

Wat de Argentijnse ‘kettingzaag’ van doen heeft met de formatie

Op de dag dat D66 en CDA hun akkoord presenteerden, sprak VVD-leider Yesilgöz de Argentijnse minister van Deregulering.

Guus Valk
DEN HAAG

Op de dinsdagmiddag dat fractieleiders Rob Jetten (D66) en Henri Bontenbal (CDA) in een zaaltje in de Tweede Kamer hun „pacificatie” aankondigden, een regeerakkoord-*light* van zeventien pagina's, lunchte een groep politici in het statige Hotel Des Indes, ruim een kilometer verderop. De sfeer bij D66 en CDA was die middag euforisch. De formatie kon verder. Desnoods met alleen de VVD erbij.

Aan tafel in Hotel Des Indes zat een bont gezelschap, samengebracht door Rob Roos, voormalig Europarlementariër van FVD, later JA21. Onder de gasten waren demissionair vicepremier Mona Keijzer (BBB), fractievoorzitter Lidewij de Vos (FVD), Wybren van Haga (BVNL), demissionair staatssecretaris Nicki Pouw-Verweij (BBB), Eerste Kamerlid Toine Beukering (ex-FVD, ex-JA21, nu zelfstandig) en leider Bart Burggraaf van de „lief rechtse” partij Vrij Verbond.

Rob Roos had een bijzondere gast geregeld: de Argentijnse minister Federico Sturzenegger. Hij is als minister van Deregulering en Staatshervorming de ‘ketting-zaag’ van de rechts-libertaire regering van president Javier Milei. Hij draagt een mini-atuurlingkettingzaagje op zijn revers. Het is Sturzeneggers taak om de Argentijnse overheid radicaal te verkleinen. En anders dan het inmiddels opgeheven Amerikaanse project DOGE van Elon Musk, is dit programma uiterst effectief. De hyperinflatie is fors gedaald. Ministeries zijn opgeheven, subsidies opgedroogd, duizenden overheidsprogramma's zijn beëindigd. Als gevolg daarvan is de armoede toegenomen en de werkloosheid gestegen.

Harmonieus

De lunch verliep „harmonieus”, zegt Wybren van Haga. Er waren „grappige momenten”, aldus Bart Burggraaf. Bijvoorbeeld, zegt Burggraaf, toen Sturzenegger vertelde dat hij problemen had met de Argentijnse media en daarom X gebruikte om direct met kiezers te praten. „Ik zei: dat gaat niet altijd goed, vraag maar aan Mona.” Mona Keijzer kwam vorige week in opspraak nadat ze op X kritiek had geuit op de NOS.

Ook aan tafel zat VVD-Kamerlid Silvio Erkens, recht tegenover Sturzenegger. Hij had een verzoek aan Rob Roos gedaan: mocht zijn partijleider Dilan Yesilgöz een aparte ontmoeting hebben met Sturzenegger? Dat mocht. Ze voerden met zijn drieën een gesprek van ongeveer een half uur. Yesilgöz plaatste een foto van de ontmoeting op X. Ze hadden een „interessant gesprek” gehad, schreef ze.

Rob Roos heeft een beweging „voor rechtsdenkend Nederland” opgericht: Samen Leven in Vrijheid. Hij had een doel met de bijeenkomst. „Ik wil bruggen bouwen, mensen verbinden die vinden dat de overheid op afstand moet staan. Ik zei: ik hoop dat jullie lessen kunnen leren uit wat hij gezegd heeft. En ik zei ook: ik steek hier veel tijd en geld in, het komt recht uit mijn hart. Probeer elkaar hier te vinden, van libertair tot conservatief.”

Het gesprek tussen Yesilgöz en Sturzenegger kwam „niet zonder reden tot stand”, zegt Roos. „Ik had altijd mijn twijfels bij de VVD, maar heb de indruk dat ze veranderen. Dilan staat heel erg open voor ideeën over een kleine overheid. Ik heb haar nog bedankt dat ze kwam luiste-

Federico Sturzenegger, de Argentijnse minister van Deregulering en Staatshervorming. FOTO ANITA LOUCHARD SERRA / GETTY IMAGES.

Interessant gesprek met de Argentijnse minister Sturzenegger over het terugdringen van bureaucratie en het hervormen van de overheid. Landen verschillen, maar de uitdaging is herkenbaar: bureaucratie verminderen en daarmee ruimte voor groei en vrijheid creëren.

De tweet van VVD-leider Yesilgöz.

ren. Ze had weinig tijd.” Rechts-conservatieven houden traditioneel niet van een grote overheid. Maar het denken over drastisch snijden in de overheid, waarbij hele ministeries of grote overheidstaken worden afgestoten, was tot voor kort meer het terrein van een kleine groep rechtse libertariërs. Met name in de VS manifesteerde deze stroming zich. De afgelopen jaren boekte die snel terreinwinst bij politici van rechts-conservatief tot radicaal-rechts.

Het Argentinië van president Milei geldt als de voorloper van deze aanpak. Milei, een zelfverklaard „anarcho-kapitalist”, stelde vorig jaar op het uiterst rechtse Amerikaanse congres CPAC dat „het tijdperk van de alom aanwezige staat” voorbij was.

Prioriteit

Voordat hij Kamerlid werd, werkte Silvio Erkens bij de Boston Consultancy Group. Vanuit zijn verleden in het bedrijfsleven gelooft hij sterk in een kleine overheid en minder regels. Het werd één van de vijf prioriteiten in het laatste verkiezingsprogramma van de VVD. Erkens was toen campagneleider.

Erkens zegt dat zijn partij, als het over de rol van de overheid gaat, „een ander ideologisch accent” aan het leggen is. „In het kabinet Rutte-IV [dat viel in 2023] was het geen groot thema.”

Erkens en Yesilgöz bespraken met de Argentijnse minister dat Argentinië en Ne-

VVD-Kamerlid Erkens vroeg voor zijn partijleider een aparte ontmoeting met Sturzenegger

derland niet volledig vergelijkbaar zijn. „Hij zei: wij hebben de kettingzaag nodig, maar jullie alleen een cirkelzaag. Je moet de heg snoeien, je hoeft hem niet doormidden te klieven. Maar als jullie niet ingrijpen, dan is dat over een paar decennia alsnog nodig.”

Walhalla

Na de lunch bleef Bart Burggraaf met „vragen” zitten. Is Argentinië wel echt het walhalla? Hij leidt de pas opgerichte partij Vrij Verbond, die 1.048 stemmen haalde bij de Tweede Kamerverkiezingen. Burggraaf zegt: „Het is te extreem voor Nederland. Er is geen acute crisis die daarom vraagt. Als je zomaar de staat heel klein maakt, zakken veel mensen door het ijs. Ik ben een libertariër, maar ik zie het meer als een filosofie, niet als praktische handleiding.”

De timing van het bezoek van de VVD'ers aan minister Sturzenegger was opmerkelijk. D66 en CDA zien in de VVD de meest logische coalitiepartner. Ze zien ook dat de VVD niet zomaar hun richting op beweegt. De VVD sluit GroenLinks-PvdA uit en wil regeren met JA21.

Het akkoord tussen D66 en CDA was te lezen als een pleidooi voor het elkaar vinden in het politieke midden. Over radicaal snijden in de overheid ging het in ieder geval niet, zegt Rob Roos. „Als je hun document leest, dan zie je dat ze juist een verdere groei van de overheid willen.”

Was de aanwezigheid van Yesilgöz in Hotel Des Indes een signaal aan D66 en CDA? Silvio Erkens zegt: „Dingen zijn meestal toevalliger dan je denkt.”

matt

Pakjesavond overleefd?

Jij hebt een goede nachtrust verdiend

Consumenten bond

BESTE UIT DE TEST

SEP 2025

10-VOUDIG WINNAAR

Vermoeid van alle Sinterklaasfestiviteiten? En deze feestmaand is pas net begonnen. Geen zorgen: Wij hebben het matras dat zich aanpast aan jou, want jij moet je al meer dan genoeg aanpassen tijdens de feestdagen. Zo slaap je dieper, herstel je beter en ga je de rest van december vol energie tegemoet. Nu speciaal voor jou als lezer: **30% korting** op ons aanpasbare matras.

Gebruik code **NRCWEEKEND48** voor **30% KORTING** **mattsleeps.com**

HOOLIGANISME

Op de jongste generatie F-siders heeft niemand grip

De supporters van de F-side, die zondag met vuurwerk de staking van Ajax-FC Groningen afdwongen, vallen uiteen in verschillende 'generaties'. De jongste generatie heeft criminele banden en is lastig te traceren voor club en politie.

Roland van Erven
AMSTERDAM

„Tum van hooligans amsterdam is laatst overleden eerbetoon en z'n droom was om een wedstrijd helemaal te laten staken blijkbaar dis daar gaan ze voor”.

Al voordat scheidsrechter Bas Nijhuis zondagavond had laten aftrap-pen voor de wedstrijd tussen Ajax en FC Groningen, circuleerde een screenshot van dit Whatsapp-bericht op sociale media en in groepsapps. Binnen vijf minuten werd de daad bij het woord gevoegd, toen supporters van de F-side in de Johan Cruijff Arena hun tribune veranderden in een oranje-rode vuurwerkzee. Vuurpijlen vlogen over het veld, richting de omliggende tribunes. „Mensen zijn in gevaar gebracht”, erkende Ajax-directeur Menno Geelen daags na de wedstrijd.

Een wedstrijd laten staken was, af-gaande op de online berichten, dus de laatste wens van de recent overleden Ajax-fan Thijmen Ruben Pfann (29), bijgenaamd Tum. Die lieten zijn 'ka-meraden' niet toevallig in de vijfde minuut uitkomen. Tum maakte deel uit van Amsterdam 5th Hooligans, een groepering binnen de harde kern van Ajax.

De ontspoorde actie tijdens Ajax-FC Groningen zorgde bij het grote publiek voor woede, onbegrip en moe-loosheid. Weer was de meerder-heid de dupe van het wangedrag van een groep hooligans. In voetbalpraat-programma's klonk steeds dezelfde vraag: hoe kan het dat Ajax - en an-dere clubs - nog altijd geen grip krij-gen op relschoppers? En waarom brengen supporters hun eigen club willens en wetens schade toe?

Om de binding met de harde kern te verbeteren, hebben alle Neder-landse profclubs een Supporters Liai-son Officer (SLO) aangesteld. Zo'n SLO, vaak iemand met een verleden binnen de harde kern, weet wat er on-der supporters leeft en moet als scha-kel tussen fans en club escalaties hel-pen voorkomen. Sinds dit seizoen is het aanstellen van een SLO door de KNVB verplicht. Ajax reageerde niet op een verzoek van deze krant om contact met de SLO.

Zes generaties hooligans

SLO's van kleine clubs krijgen door-gaans te maken met één overzichte-lijke harde kern. Maar zo eenvoudig is het niet bij Ajax, waar de harde kern door de jaren heen steeds meer ver-snippert is geraakt. Inmiddels be-staat de harde kern uit zes generaties, elk van enkele honderden fans. Vrij-

wel allemaal staan zij, deels gegroe-gaans te maken met één overzichte-lijke harde kern. Maar zo eenvoudig is het niet bij Ajax, waar de harde kern door de jaren heen steeds meer ver-snippert is geraakt. Inmiddels be-staat de harde kern uit zes generaties, elk van enkele honderden fans. Vrij-

fans komen uit het hele land, maar de meest fanatieke wonen in Amsterdam en omstreken. Er is overlap, de leden van de verschillende groepen kennen elkaar, maar voor Ajax is er niet één aanspreekpunt. Dat beperkt de moge-lijkheden van de club om het gedrag van de supporters te beïnvloeden.

De eerste generatie, de 'oude garde', ontstond in 1976, toen de club nog in De Meer speelde en de groep op vak F stond. Na de verhuizing naar de Johan Cruijff Arena in 1996 werd de eerste ring van de zuidtribune hun nieuwe thuis. Die tribune - de vakken 125 tot en met 129 en 025 tot en met

Vuurwerk op de tribune van de F-side in de Arena, afgelopen zondag tijdens Ajax-FC Groningen. FOTO OLAF KRAAK/ANP

029 - staat bekend als de F-side. Het Auditteam Voetbal en Veiligheid, een onafhankelijk adviesorgaan van het ministerie van Justitie en Veiligheid, concludeerde in 2023 dat de eerste generatie hooligans, inmiddels vijfti-gers en zestigers, tegenwoordig „nauwelijks” nog voor incidenten zorgt.

Bekend is dat in latere generaties F-siders - de twee, derde en vierde ge-neratie hebben zichzelf nooit een naam gegeven - verschillende crimi-nelen hebben rondgelopen, onder wie de in 2011 vermoorde Sven Wes-tendorp. Hoewel hij werd gelinkt aan onder meer drugshandel, zocht toen-malig Ajax-voorzitter Michael van Praag hem thuis op om over de wen-sen van supporters te spreken. Een andere invloedrijke figuur in de F-side was Martin van de Pol, alias Pol-letje, die in 2000 in een voormalige seksclub in Haarlem samen met een portier vier mensen doodde. Hij werd in 2021 zelf doodgeschoten.

Gewelddadig wangedrag

Tegenwoordig zijn het vooral de jong-ste hooligans - Amsterdam 5th Hooli-gans en Amsterdam Casuals (laatstge-noemde is geen 'generatie' maar weer een kleinere groep) - die zich volgens het Auditteam „met enige regelmaat” schuldig maken aan „gewelddadig voetbalgerelateerd wangedrag” en ook buiten het stadion betrokken zijn bij „verschillende vormen van crimi-naliteit”. Wie precies verantwoordelijk is

voor welk incident, blijft echter vaak onduidelijk. Nieuwgroepen zijn voor club en politie moeilijk benaderbaar en bij ongeregeldeheden lastig te her-kennen. Amsterdam Casuals plaatste maandag beelden op sociale media waarop te zien is hoe hooligans vuur-werk het veld op gooien - hun gezich-ten verborgen achter bivakmutsen.

Het Parool schreef in 2023 al dat de structuur van de harde kern voor de politie „veel minder inzichtelijk is dan voorheen”. Dat komt niet alleen door de geslotenheid van de groepen, maar ook doordat hooliganisme de

Op de tribune heerst 'morele vakantie', waarbij de regels van het dagelijks leven niet gelden

laatste jaren volgens de krant een la-gere prioriteit heeft gekregen bij de politie. Daardoor zou ook Ajax steeds minder informatie hebben. Het Auditteam laat weten „moge-lijk” onderzoek te gaan doen naar het vuurwerkincident bij Ajax-FC Gro-ningen en wilde daarom niet ingaan op vragen van NRC.

Niet snitchen

Het afgeschermd bestaan is een steeds belangrijker onderdeel van de hooligancultuur geworden, ziet Ra-

món Spaaij. Hij is socioloog aan de Universiteit Utrecht en de Victoria University in Melbourne en hij doet veel onderzoek naar hooligans. „De afspraak is: met de club, politie of media praat je niet, het is niet de be-doeling dat je *snitcht*. Het wij-zij-den binnen een harde kern is groot.”

Centraal staat volgens Spaaij het grote belang van kameraadschap en loyaliteit. „Voor harde kernen draait het om groepsbinding; ze zien zich-zelf als een familie. Dat maakt ze erg naar binnen gericht. Ze denken: we willen dit, dus we doen het.” Spaaij noemt het een 'morele vakantie', waarbij de regels van het dagelijks le-ven in het stadion niet gelden. „De vuurwerkactie - en het bewust stil-leggen van de wedstrijd - is daarvan een extreem voorbeeld.”

Daar komt de sterke hiërarchie in de harde kernen bij, zegt voormalig FC Groningen-hooligan Niels Hilboe-sen (46). Die wordt volgens hem be-paald op basis van leeftijd en „altijd aanwezig zijn”. Betrokkenheid bij een incident kan statusverhogend werken, maar het is volgens Hilboe-sen niet zo dat een nieuw lid „zomaar wordt ingezet om te vechten”. Inte-gendeel: „Veel jonge gasten die zich nu hooligan noemen hebben nog nooit een klap uitgedeeld. Het idee is wel: als er iets gebeurt, moet je met je boys in de groep zijn. Laat je het afwe-ten, dan lig je er zo uit.”

Media-aandacht

Na afloop van Ajax-FC Groningen was er verbazing dat relschoppers, on-danks de imagoschade die het hun club berokkent, hun actie toch door-zetten. Socioloog Spaaij deelt die ver-bazing niet. Volgens hem kan nega-tieve media-aandacht juist statusver-hogend werken, en zelfs een aanzui-gend effect hebben. „Potentiële aan-was ziet incidenten in de media en denkt mogelijk: daar valt wat te bele-ven. De spanning en sensatie is vaak de reden om bij een harde kern te wil-len horen.”

Onlangs de aandacht voor suppor-tersincidenten, zijn de jongere gene-raties hooligans volgens Hilboesen juist „tammer”. Hij wijst op het af-ne-mende aantal incidenten in stadions, wat volgens hem te maken heeft met de consequenties die wangedrag kan hebben. „Vroeger kreeg je een paar tikken van een agent en zat je in het ergste geval een paar uur vast. Voor een kleiner incident kun je nu een sta-dionverbod krijgen.”

Dat neemt niet weg dat er volgens Hilboesen wel degelijk problemen zijn. Juist daarom probeerde hij en-kele jaren terug namens de KNVB be-stuurders en harde kernen dichter bij elkaar te brengen, maar hij stopte door een meningsverschil over het uitbannen van vuurwerk. Wat hij toen, maar ook nu benadrukt: „Voor de buitenwereld is een hooligan een link persoon, maar vaak is het ge-woon de kruidenier van verderop. Met de meesten is gewoon te praten.” Juist die dialoog tussen club en harde kern, ook met fans met een stadionverbod, is „cruciaal”. Toch begrijpt Hilboesen dat een eenvou-dige oplossing bij excessen zoals af-gelopen zondag - „dat ging echt te ver” - voor Ajax niet zomaar te vin-den is.

De Amsterdamse club richt zich in eerste instantie op het opsporen van de daders; de eersten zijn inmiddels geïdentificeerd. Ook wil burgemees-ter Femke Halsema een onderzoek door het ministerie van Justitie & Veiligheid. De Johan Cruijff Arena liet vrijdag weten tegen zeker tien men-sen aangifte te zullen doen vanwege de ongeregeldeheden. En op 14 decem-ber, tijdens Ajax-Feyenoord, blijft de F-side leeg.

MEDIA

Netflix koopt Warner Bros in miljardendeal

Streamingdienst Netflix neemt Warner Bros Discovery over en krijgt daarmee concurrent HBO Max in handen.

Jan Benjamin
AMSTERDAM

Toch nog sneller dan verwacht kwam de mediadeal van het jaar rond. Netflix, de grootste streaming-dienst ter wereld, neemt Warner Bros. Discovery (WBD) over. Vrijdag maakten de mediabedrijven bekend dat Netflix de film- en televisiestu-dio's van WBD overneemt, inclusief de videodiensten HBO en HBO Max.

De overnamesom is 82,7 miljard dollar (71 miljard euro). Netflix be-taalt in cash en aandelen. Hiermee krijgt het bedrijf de controle over een van de oudste en meest gewaar-deerde studio's van Hollywood.

Netflix krijgt nu *Game of Thrones*, *Harry Potter* en *The Sopranos* in handen

Door de aankoop komen alle be-roemde titels van Warner Bros. naar Netflix. De catalogus omvat wereld-beroemde speelfilms en series zoals *Game of Thrones*, *Harry Potter*, *The Sopranos*, *The Wizard of Oz* en de su-perheldenwereld DC Universe.

Volgens co-CEO Ted Sarandos kan Netflix, door deze klassiekers en mo-derne favorieten toe te voegen, de wereld „nog beter vermaken”.

De leiding van Netflix verwacht veel meer abonnees te kunnen aan-trekken en te kunnen behouden dankzij het grotere aanbod van films

Studio van Warner Bros. FOTO AFP

en series. 'Synergie' tussen beide be-drijven moet bovendien zorgen voor lagere kosten van minstens 2 tot 3 miljard dollar per jaar(vanaf het derde jaar na de afronding van de overname).

Netflix heeft beloofd dat zij alle studio-activiteiten van Warner Bros. zal behouden en nieuwe speelfilms nog steeds in de bioscoop zal uit-brengen.

De deal is nog niet rond. Voordat Netflix de genoemde WBD-activitei-ten kan kopen, wil Warner Bros. Dis-covery eerst zijn tak Discovery Glo-bal (waartoe onder meer tv-zenders CNN en TNT Sports behoren) afsplit-sen in een apart beursgenoteerd be-drijf. Dit wordt verwacht in 2026.

Netflix' overname zal vermoede-lijk ook streng worden gecontro-leerd door toezichthouders in Eu-rope en de VS, omdat de grootste streamingdienst een belangrijke concurrent met bijna 130 miljoen abonnees inlijft. De afronding zal 12 tot 18 maanden duren, aldus de be-trokken bedrijven.

DUITSLAND

Bondsdag ondanks protest akkoord met pensioenplan

Nynke van Verschuier
BERLIJN

De Duitse bondskanselier Fried-rich Merz (CDU) wenste een „absolu-te meerderheid” voor het pensi-oenpakket van zijn coalitie van CDU/CSU en SPD: minstens 316 van de 630 zetels, ongeacht het aantal stemmers. Daarmee zette Merz hoog in, want binnen zijn eigen partij heerste felle weerstand tegen de pensioenplannen van de re-gering. Achtien jongere CDU-par-lementariërs waren het fundamen-teel oneens met het wetsvoorstel. Een aantal van hen is vrijdagmid-dag gewicht voor de hoge druk die de partijtop de afgelopen da-gen uitoefende: uiteindelijk stem-

den 319 Bondsdagleden voor de wet. De coalitie heeft 328 zetels, dus hebben maar negen tegenstan-ders voet bij stuk gehouden.

Voor Merz en voor CDU/CSU-fractievoorzitter Jens Spahn is dit belangrijke winst, want het was de afgelopen dagen duidelijk dat de eigen partijgenoten inhoudelijk niet konden worden overtuigd en ook voor argumenten over fractiedisci-pline maar beperkt vatbaar waren. De autoriteit en de overtuigings-kracht van Merz en Spahn binnen de fractie houdt niet over, zo bleek.

Voor de jonge CDU'ers was het wetsvoorstel onverteerbaar duur. In de wet wordt vastgelegd dat de pensioen tot en met 2031 mee-groeiën met de stijgende lonen in Duitsland.

Advertentie

LEZERSSPECIAL: reis van de week

8 daagse fly-drive van Pousada naar Pousada Werelderfgoed Midden Portugal en Alentejo Special v.a. € 695,- p.p. Geldig t/m 13 december 2025

Een bezoek aan Portugal betekent meer dan alleen een ontmoeting met zon en zee. Het binnenland, Centro, is indrukwekkend. Cultureel Unesco erfgoed in de steden wisselt zich af met kleine dorpjes, uitgestrekte bossen, olijfvelden en druivenranken. Proef tijdens deze 8-daagse rondreis de geschiedenis, de artistieke rijkdom en de volkstradities van Portugal.

U logeert stijlvol in Pousada's, meestal gevestigd in bijzondere paleizen, kastelen of kloosters en geniet van de regionale ontbijten en de Portugese keuken. Deze week bieden we u één van onze succesvolle pousadaspecials aan voor een heel bijzondere prijs. De reisom is inclusief vlucht, AVIS autohuur en 7 overnachtingen in de mooie pousada's. Na de mogelijkheid van een kennismaking met Lissabon is uw eerste overnachting in Queluz. U reist via Sintra richting het middeleeuwse Óbidos (chocolade en boeken). Via Tomar (Convent of Christ - UNESCO

werelderfgoed) gaat u richting Alentejo. Overnachting in het voormalige klooster; de pousada van Crato. Op de route naar Vila Viçosa bezoekt u Estremoz. Vanuit de benedenstad loopt u naar boven om vanaf het ommuurde bovenstadje van het adembenemende uitzicht te genieten. Daarna bezoekt u Évora, een openluchtmuseum gelegen in de Alentejo. De laatste overnachting is in de kloosterburcht van Pamela.

"Wakker worden in een gerestaureerd paleis, kasteel of klooster..... culinair genieten, mooie wandelingen maken en cultuur snuiven in het authentieke binnenland"

INCLUSIEF: vlucht Lissabon v.v., Avis autohuur cat. A, 7 overnachtingen Pousada's, **GRATIS EXTRA'S** met code NRC: upgrade naar cat. C en All Inclusive service Avis (ook mogelijk voor 10, 12 of 15 dagen verblijf)

★ Trustpilot
★★★★★

style
in travel

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

ZES VRAGEN OVER EUROVISIE SONGFESTIVAL

Israël wel, Nederland niet. Hoe is het zover gekomen?

Het is de grootste controverse die het Europese liedjesfestijn ooit meemaakte. Gisteren trok Nederland zich met drie andere landen terug uit het Eurovisie Songfestival, nadat een boycot tegen de Israëlische deelname strandde.

Amanda Kuyper
AMSTERDAM

De organisator van het Eurovisie Songfestival, de European Broadcasting Union (EBU), hield donderdag een topoverleg met deelnemende omroepen op het hoofdkantoor in Genève. De bijeenkomst stond onder grote druk, omdat binnen de EBU scherpe verdeeldheid is over de vraag of Israël wel of niet mag deelnemen.

Half september gaf de Nederlandse omroep AvroTros, samen met enkele andere Europese omroepen, aan dat het ernstige humanitaire leed in Gaza, de onderdrukking van de persvrijheid en de politieke inmenging tijdens de laatste editie van het Songfestival, „niet verenigbaar zijn met waarden die voor ons fundamenteel zijn”.

1 | Wat is er precies besloten in Genève?

Toen de EBU donderdag plots besloot dat er geen stemming meer nodig was over de Israëlische deelname, trok Nederland zich terug. „Cultuur verbindt, maar niet ten koste van alles”, zei AvroTros-directeur Taco Zimmermann in een verklaring. „Dat wat er het afgelopen jaar is gebeurd, raakt aan onze grenzen. Universele waarden als menselijkheid en vrije pers zijn ernstig geschonden en voor ons niet onderhandelbaar. Daarnaast toonde de politieke inmenging van vorig jaar aan dat de onafhankelijkheid en het verbindende karakter van het Songfestival niet langer vanzelfsprekend is.”

2 | Welke landen trekken zich nog meer terug?

Ook Spanje, Ierland en Slovenië stuurden direct persberichten uit waarin ze bekendmaakten niet meer mee te doen. Vooral de terugtrekking van Spanje (een van De Grote Vijf-grote geldschietsters van het Songfestival met een daardoor gegarandeerde finaleplaats) en veelvoudig winnaar Ierland zijn symbolisch belangrijk. Volgens Spanje is het wantrouwen jegens de organisatie van het festival alleen maar vergroot. „Als we Rusland buitensloten na hun aanval op Oekraïne, moet dezelfde regel gelden voor Israël”, stelt Slovenië. Ook België dacht na over een boycot, maar doet „zonder weg te kijken” toch mee, liet de Franstalig-Belgische publieke omroep RTBF vrijdagmiddag weten. IJsland is nog in de raad.

De EBU schatte donderdagavond in dat in totaal 35 landen zullen meedoen aan de 70ste editie in Wenen. „Wij geloven er sterk in dat het songfestival geen politiek theater mag worden”, reageerde EBU-directeur Martin Green. „Er moet een vorm van neutraliteit blijven.” De bijeenkomst noemde hij een „openhartig en behoorlijk aangrijpend debat”. En: „Ik hoop dat de omroepen die er niet bij zijn in 2027 terugkeren.”

Boven: Yuval Raphael, de Israëlische inzending op het Eurovisie Songfestival van 2025. **Onder:** Demonstranten voor de deur van de Ierse publieke omroep RTE roepen op tot een boycot van Eurovisie Songfestival. FOTO'S REUTERS

3 | Wacht even, dit was toch een blijmoedig, geglazuurd muziekfeest?

Zeker. Maar dat het Eurovisie Songfestival in al zijn glitters en extravaganza een ‘non-politiek’ event is, is al heel lang een illusie. Geen editie

zonder geopolitiek. Rusland is sinds 2022 niet meer welkom, en organiseerde dit jaar het Intervision Songfestival in Moskou, dat werd gewonnen door Vietnam. Er waren op het Eurovisie Songfestival sympathiestemmen voor Oekraïne. De gunfac-

tor van de Balkanlanden. Bevriende landen die op elkaar stemden. En ga zo maar door.

Eurovisie 2024 was in het Zweedse Malmö een extreem beladen en onstuimige editie: hoge politieke spanning rondom de deelname van

Israël, gedoe achter de schermen, overal betogen, een verhoogd dreigingsniveau in de stad en artiestenprotesten. De editie van dit jaar in Bazel verliep rustiger, maar stond evengoed onder druk door de deelname van Israël. Weer klonken er protesten en boegeroep in de zaal. Wel was de aandacht voor het welzijn van artiesten verbeterd.

Na afloop moest de EBU erkennen dat er politieke inmenging was geweest. Israël had de televoting gewonnen met een overweldigend aantal stemmen – na een stevig gevoerde, door de overheid betaalde campagne op sociale mediaplatformen. Een stemronde over nieuwe stemvoorwaarden om campagnes, beïnvloeding en overheidsbemoeienis te voorkomen, haalde het gisteren wel.

4 | Wat zijn de reacties?

Verdeeld. Zangeres Lenny Kuhr die het Songfestival in 1969 won, zei tegen de NOS het onrecht te vinden dat Nederland zich heeft teruggetrokken. „Het Songfestival hoort bij onze cultuur. Het is een besluit waar we later spijt van kunnen hebben. Liedjes kunnen je meer raken dan politieke betogen, zeker meer dan het dwaze politieke betoog van de AvroTros.” De afwegingen zijn zorgvuldig gemaakt, stelt Songfestivalcommentator Cornald Maas. Wel hoopt hij dat we in 2027 weer van de partij zullen zijn. „Het Songfestival heeft de laatste jaren veel jonge mensen aan zich gebonden en het is een internationale springplank gebleken voor jong muzikaal talent.”

Israël reageert verheugd. Volgens president Isaac Herzog „verdient Israël het om op elk podium ter wereld vertegenwoordigd te zijn”. De Israëlische oud-winnaar Dana International noemt de boycot van de vier landen „gewelddadig en beledigend” en stelt dat die alleen maar bijdraagt aan haat.

5 | Had Nederland al een kandidaat?

Zeker. Het hele selectieproces is doorlopen, de kandidaat zou deze maand bekend worden gemaakt. Cornald Maas: „Maar omdat Nederland niet meedoet is een winnaar kiezen niet aan de orde en maken we geen winnaar bekend.” Zangeres Davina Michelle leek de belangrijkste Nederlandse gegadigde. Sinds ze in 2021 een spectaculaire pauzeact verzorgde in Rotterdam wordt ze gezien als grote kanshebber. Ook de namen van Flemming, Zoë Livay en Luna zongen rond. Deelnemende landen moeten hun lied uiterlijk op 9 maart 2026 bij de EBU aanleveren.

6 | Wordt de zeventigste editie van het Eurovisie Songfestival straks wel uitgezonden?

Ja, NOS Evenementen en de NTR gaan de uitzending verzorgen op NPO1. „Na uitvoerig beraad is besloten de handen ineen te slaan en vanuit een onafhankelijke en neutrale rol verslag te doen van het Songfestival”, meldt de NPO.

Israëlische soldaten houden een deken omhoog om de lichamen van de twee geëxecuteerde mannen te verhullen. FOTO MOHAMAD TOROKMAN/REUTERS

MENSENRECHTEN

Foltering, doodstraf, standrechtelijke executie voor Palestijnse militanten

In Israël staat de discussie over de omgang met militanten op scherp na de standrechtelijke executie van twee Palestijnen.

Derk Walters
AMSTERDAM

De standrechtelijke executie van twee Palestijnen in bezet gebied heeft in Israël de discussie op scherp gezet over de omgang met militanten. De twee mannen werden eind vorige maand in Jenin, op de Westelijke Jordaanoever, doodgeschoten door een officier van de Israëlische grenspolitie nadat ze al in hechtenis genomen waren.

Het Israëlische ministerie van Justitie heeft aangekondigd de executie te onderzoeken. Voor de ultrarechtse minister Itamar Ben-Gvir (Nationale Veiligheid) is de uitkomst al duidelijk: hij geeft zijn „volledige steun” aan de agenten en soldaten „die hebben geschoten op gezochte terroristen”. De ordetroepen hebben volgens Ben-Gvir „precies gedaan wat er van hen verwacht werd: terroristen moeten sterven”.

De opvatting dat gewelddadig verzet tegen de bezetting van Palestijns gebied met de dood bekocht moet worden, wint sinds de Hamas-aanval van 7 oktober 2023 aan terrein in Israël. Niet alleen wordt een buitengerechtelijke executie toegejuicht, ook wordt via de legale weg de doodstraf verplicht gesteld voor moordenaars die de intentie hadden „om de staat

Israël en de wedergeboorte van het Joodse volk in zijn thuisland schade te berokkenen”.

Een wet met deze strekking is onlangs aangenomen door de Knesset, het Israëlische parlement, maar moet nog wel twee parlementaire stemmingen doorkomen. Mensenrechtenorganisaties als Amnesty International hebben onmiddellijk hun principiële bezwaren kenbaar gemaakt. Critici zeggen onder meer dat de wet discrimineert, omdat de straf niet geldt voor wie uit nationalistische motieven Palestijnen doodt.

De afgelopen weken woedde in Israël een fel debat over de wet. Volgens de baas van inlichtingendienst Shin Bet kan de doodstraf een afschrikwekkende werking hebben op wie van plan is een aanslag te plegen. De beroepsvereniging van artsen stelde dat haar leden volgens internationale conventies geen dodelijke injecties mogen toedienen. En juristen wijzen op de onverenigbaarheid van de wet met de Israëlische „basiswetten”, een soort grondwet.

Hoewel in Israël op enkele zeer ernstige misdrijven al de doodstraf staat, is al decennia niemand meer tot de dood veroordeeld. De laatste persoon die Israël van rechtswege executeerde was Adolf Eichmann in 1962, voor zijn centrale rol in de Holocaust. Dat de executie in Jenin zo in de

aandacht staat, komt mede doordat beelden ervan werden uitgezonden op een Egyptische nieuwszender. Te zien is dat de mannen hun handen in de lucht houden, waarna ze het bevel krijgen om op de grond te gaan liggen. Vervolgens worden ze van dichtbij doodgeschoten.

De Israëlische troepen hadden het op de mannen gemunt in het kader van een grote ‘contraterreuropatie’ in het noorden van de bezette Westelijke Jordaanoever. Het tweetal had

Het VN-comité spreekt van „een de facto staatsbeleid van foltering”

zich in een gebouw verschanst, van waaruit ze flitsgranaten gooiden. De Israëlische politie en het leger verklaarden dat de doodgeschoten mannen lid waren van een terroristische organisatie in Jenin. Ze zouden ook in het verleden al Israëlische troepen aangevallen hebben.

De mannen verlieten hun schuilplaats nadat Israëlische bulldozers het gebouw deels met de grond gelijk gemaakt hadden. Na hun arrestatie controleerde de grenspolitie of ze ex-

plosieven bij zich droegen. De Israëlische krant *Haaretz* citeert bronnen bij de grenspolitie die stellen dat een van hen een „verdachte” beweging maakte terwijl ze op de grond lagen, waarop de officier besloot te schieten.

De kwestie doet denken aan een voorval in 2016, toen de Israëlische soldaat Elor Azaria een roerloze Palestijnse aanvalster door het hoofdschoot. Destijds werd schande gesproken vande buitengerechtelijke executie, maar Azaria groeide uit tot held van extreemrechts. Na negen maanden in de cel werd hij vrijgelaten.

Foltering in gevangenis

Behalve het wetsvoorstel over de doodstraf ligt ook de behandeling van Palestijnen in Israëlische gevangenis onder vuur. Vorige week concludeerde het VN-comité tegen Foltering in een rapport dat Israël de afgelopen twee jaar „een de facto staatsbeleid van georganiseerde en wijdverbreide foltering” voert. Het VN-comité uit zijn zorgen over de straffeloosheid van de Israëlische veiligheidsstroepen.

Het comité sprak zijn „diepe bezorgdheid” uit over beschuldigingen dat Palestijnen herhaaldelijk ernstig mishandeld worden, aangevallen door honden, geëlectrocuteerd, aan waterboarding onderworpen, langdurig in pijnlijke houdingen moeten

zitten en onderworpen worden aan seksueel geweld.

Israël houdt duizenden Palestijnse mannen, vrouwen en kinderen zonder aanklacht vast. Volgens de Israëlische mensenrechtenorganisatie B’Tselem is het aantal ‘administratieve gevangenen’, die vastzitten zonder aanklacht, opgelopen tot 3.474. Daar zitten kinderen onder de twaalf bij, aldus het VN-comité. Sinds de Hamas-aanval van 7 oktober 2023 zijn 75 Palestijnen in gevangenschap overleden, volgens het comité een „abnormaal hoog” aantal.

Israël ontkent de beschuldigingen. Het comité wijst erop dat vervolgingen erg zeldzaam zijn: in de afgelopen twee jaar werd er één soldaat veroordeeld voor het mishandelen van Palestijnse gevangenen. Hij kreeg tot zeven maanden cel wegens het aanvalen van vastgebonden en geblinddoekte gevangenen met zijn vuisten, een knuppel en een geweer. Die straf, concludeert het comité, „lijkt niet in verhouding te staan tot de ernst van het misdrijf”.

Minister Ben-Gvir heeft intussen een bezoek gebracht aan de afdeling van de grenspolitie die betrokken was bij de executies in Jenin. Hij gaf de commandant van de divisie promotie en stelde dat hij gekomen was om de „heldhaftige strijders te steunen en te omhelzen”.

REPORTAGE MOORD OP LISA

Hoe Abcoude om de familie van de vermoorde Lisa heen ging staan

De oproep om geen persoonlijke details over Lisa te delen, lijkt te hebben gewerkt. Bijzonder, in een zaak die zo veel media-aandacht trekt. Betrokkenen denken dat de gemeenschapszin in Abcoude een rol speelt. „We móesten het wel met elkaar bespreken.”

Anne-Martijn van der Kaaden
ABCOUDE

Dominee Aarnoud van der Deijl vist de sleutels uit zijn jaszak en opent de donkergroene deur van de kerk. Binnen wijst hij in de richting van de preekstoel en het koor. Daar, vooraan, stonden de tafels met bloemen en condoleanceboeken. En kijkt hij terwijl hij een gebloemd tafelkleedje optilt: „Dit is het gevolg van al die kaarsen.” Door de hitte is het hout donker gekleurd.

Al eeuwenlang vormt de Dorpskerk het historische hart van Abcoude. In het gebouw uit de vijftiende eeuw passen volgens de brandweer driehonderd mensen, maar op een gemiddelde zondag zijn zo’n veertig stoeltjes gevuld, vertelt Van der Deijl. Twee jaar geleden begon hij hier als ‘pionierend predikant’. „Dat betekent dat we zoeken naar samenwerkingen, nieuwe vormen van kerk-zijn.” De ambitie is van de kerk weer een plek te maken voor het hele dorp.

Afgelopen zomer was dat wat er ge-

beurde. Abcoudenaren kwamen massaal naar de Dorpskerk om stil te staan bij de gewelddadige dood van hun dorpsgenoot Lisa. Het samenzijn trok vooral veel jonge vrouwen en gezinnen met dochters, viel de dominee op. Dat vrouwen het nieuws anders beleefden dan mannen wist hij wel. „Maar nu zag ik het letterlijk voor me.”

De zeventienjarige Lisa kwam op 20 augustus niet thuis na een avond uitgaan in Amsterdam. Op weg naar haar ouderlijk huis in Abcoude werd ze van haar fiets gereden en aangevallen door een man met een mes. Haar dood schokte het land. Ze werd een symbool voor vrouwen die de nacht ‘terug eisten’. Rechtse politici roerden zich nadat er een verdachte werd aangehouden in een azc. Elk denkbaar medium publiceerde over Lisa, toch kwam de buitenwereld maar weinig over haar te weten. De privacy van het slachtoffer en haar familie werd goed bewaakt. Weekblad *EW* schreef dat het „een journalistieke ommekeren” zou kunnen zijn.

Besloten uitvaart
Het is vreemd, zegt Selma Hetharia: me-

„Lisa is van ons: van de mensen die haar kennen en van haar houden. Niet van iedereen

Familieleden van Lisa
tegenover Selma Hetharia van Namens de Familie

dia beschermen daders en verdachten vaak beter dan slachtoffers. „Verdachten worden alleen bij hun voornaam genoemd of met een balkje afgebeeld, maar er is niets afgesproken als jou iets ergs overkomt.” Vanuit Namens de Familie, onderdeel van Slachtofferhulp Nederland, helpt Hetharia slachtoffers, nabestaanden en achterblijvers in een mediastorm. Vanaf het begin begeleidt ze, op hun verzoek, ook de familieleden van Lisa. „Een van de eerste dingen die ze tegen mij zeiden was: ‘Lisa is van ons: van de mensen die haar kennen en van haar houden. Niet van iedereen.’ Dat is vanaf toen mijn mantra geweest.”

Een dag na Lisa’s dood bracht Hetharia namens de familie een verklaring naar buiten. De ouders, schreef ze, vragen de pers met klem om rust en privacy in deze uiterst moeilijke tijd. „Zij stemmen in met het gebruik van haar voornaam, ‘Lisa’, in berichtgeving, maar verzoeken nadrukkelijk om geen achternaam, foto’s of andere persoonlijke gegevens te publiceren. Ook de uitvaart zal in besloten kring plaatsvinden.”

Intussen liepen de eerste journalisten

door het dorp. En zoals dat gaat in een gemeenschap van nog geen tienduizend inwoners, had het nieuws iedereen in Abcoude inmiddels bereikt. „Op straat zag je mensen huilen, elkaar in de armen vliegen”, vertelt Krijn Kleemans, voorzitter van jongerencentrum Tumult. „Velen hadden het gevoel: we moeten iets doen. Ook omdat een paar dagen later de jaarlijkse feestweek zou beginnen.”

Zou de Dorpskerk een rol kunnen spelen? Het idee was al snel bij dominee Van der Deijl en zijn team opgekomen. Hij appte burgemeester Maarten Divendal, die hem doorverwees naar Kleemans, die op zijn beurt contact met de Stichting Feestelijkheden en Lisa’s familie onderhield. Samen besloten ze de kerk twee dagen open te stellen voor wie wilde stilstaan bij Lisa’s overlijden. Binnen een dag werden bloemen, kaarsen en catering geregeld. De stichting plaatste dranghekken voor de kerk. Iemand hing bordjes op met het verzoek niet te filmen.

Hele dorp stil
Hoe groot de belangstelling zou zijn, zegt Van der Deijl, konden ze zich vooraf niet

voorstellen. „Degene die de kaarsen regelde vroeg: zal ik er vierhonderd kopen? Ik zei: ‘Daarmee komen we vast een heel eind.’” Maar vrijdag én zaterdag bleven de mensen toestromen. „We moesten wel vijf keer terug naar Kruidvat en Albert Heijn.”

Burgemeester Divendal – inmiddels gepensioneerd – was niet verbaasd over de daadkracht van de dorpelingen. In de veertien jaar dat hij in Abcoude woonde en werkte, leerde hij: mensen pakken hier dingen eerst zelf op en kijken dan pas naar de overheid. Toen in 2015 het zwembad sloot, zorgden inwoners niet alleen voor een plan voor een nieuw sportcentrum maar ook voor financiering én draagvlak. Diezelfde energie zag hij bij de opvang van Oekraïners. Accommodatie in een leegstaand hotel en de inzameling van spullen waren in een mum van tijd geregeld.

Abcoude, vertelt Divendal, hoort bij De Ronde Venen maar staat eigenlijk op zichzelf. Samen met Baambrugge wordt het dorp van de gemeente afgesneden door de A2. De inwoners zijn gemiddeld welvarend en hoogopgeleid – velen werken een paar kilometer verderop in het Amsterdam UMC. Er is een bloeiend verenigingsleven en de voorzieningen – twee bakkers, twee supermarkten, vier basisscholen – zijn uitstekend. De sociale cohesie groot. Divendal: „Ik denk door de overzichtelijkheid. Er zijn allemaal kruisverbanden: school, sport, verenigingen. Je komt elkaar continu tegen.”

Nergens ligt een blauwdruk voor hoe je als kleine gemeenschap moet omgaan met de gruwelijke dood van een zeventienjarig meisje. Rouwen, zo bleek deze zomer in Abcoude, doet iedereen op zijn eigen manier. De feestweek gaf het dorp eigenlijk houvast, zegt de oud-burgemeester. „We móesten het wel met elkaar bespreken.”

In overleg werd het programma aangepast. De uitbundigste onderdelen verdwenen, kermisattracties werden bewust niet in de buurt van het huis van Lisa’s familie neergezet. En op de drukke openingsavond, precies om tien uur, was het hele dorp stil. „Ik weet niet hoe het gebeurde,” zegt dominee Aarnoud van der Deijl, „maar op een gegeven moment ging er een soort golf door de straten. Het was indrukwekkend.”

Media
Slechte media-ervaringen kunnen de rouwverwerking verstoren, weet Selma Hetharia. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer berichtgeving niet klopt of wanneer informatie naar buiten komt voordat nabestaanden zijn geïnformeerd. In haar werk als adviseur bij Namens de Familie ziet ze bovendien hoe verdriet soms veel later weer wordt opgerakeld. „Ik begeleid ook de familie van Marianne Vaatstra. Voorig jaar bracht Canal+ een dramaserie uit en in de promotie werd gezegd dat die geïnspireerd was op haar moord. Daar wordt dus gewoon geld aan verdiend”, zegt ze. „De familie vroeg mij: ‘Laat alsjeblieft namens ons weten dat we dit afschuwelijk vinden.’ Zo zie je: zelfs 26 jaar na dato kun je er nog mee bezig zijn.”

Het is logisch, zegt Hetharia, dat na een ingrijpende gebeurtenis verschillende belangen spelen. Toch merkt ze dat media tegenwoordig vaker ook hebben voor slachtoffers. „Media moeten hun werk kunnen doen, maar mijn taak is om mensen die iets heftigs hebben meegeemaakt wat regie te geven.” Een interview geven kan ook helpen, vertelt ze. „Soms willen mensen een boodschap kwijt, of vertellen over een dierbare en welke impact het verlies nog steeds heeft.”

Ze is dankbaar dat er tot nu toe is geluisterd naar de oproep van Lisa’s familie. Op 29 augustus, drie dagen na de start van de feestweek in Abcoude, gaf ze namens hen een nieuwe verklaring uit: „Met liefde hebben wij vandaag afscheid genomen van Lisa, omringd door onze dierbaren. We hebben ons de afgelopen tijd gedragen gevoeld door de vele warme woorden en gebaren van steun.”

In Abcoude pakten bewoners dingen eerst zelf op en kijken dan pas naar de overheid

IN EUROPA

Eindelijk een beetje drama in de Europese politiek

CAROLINE DE GRUYTER

Er was een tijd waarin Europa politieke problemen tussen lidstaten in technische stukjes brak, om die vervolgens rustig op te lossen. Zo ging de angel uit het conflict en konden regeringen verder met ruziemaken over nieuwe issues. Zo ging het decennialang. Zo kwam Europa vooruit. Maar dat was zo’n succes dat alles technisch en saai werd en burgers er niets meer van begrepen. Europa, dat ging over visquota, chemische richtlijnen, het derde transportpakket – het was moeilijk om je daarmee te identificeren.

Dit technische Europa is nu aan het verdampen. Politieke problemen in behapbare stukjes breken, dat lukt niet goed meer. Alles wordt politiekier, en geo-politiekier, ook al omdat supermachten van buiten Europa overal met hun volle gewicht op springen. Met sabotage, met sancties, met keiharde dreigementen. Dat geeft drama aan de Europese politiek, eindelijk. Het zorgt dat er nu onderwerpen op de Europese agenda staan – defensie, veiligheid, de verzorgingsstaat – die burgers wél begrijpen. En waar ze iets mee hebben. Daardoor zijn Europese discussies voor burgers boeiender geworden. Het democratisch tekort wordt kleiner. Maar de politisering van alles siddert door op alle bestuurlijke niveaus, en dat maakt het steeds moeilijker om oplossingen te vinden voor Europese problemen.

Een voorbeeld daarvan zag je maandagavond in de grote concertzaal van Bazar in Brussel. De Belgische premier Bart De Wever had zijn eerste optreden voor een Franstalig publiek. Zoals altijd met Vlaamse politici die verkiezingen winnen met flamingante leuzen, toonde De Wever zich nu als eerste minister ineens een goede Belg. Hij vertelde, in het Frans, hoe jammer hij het vond dat Vlamingen geen gevoeling meer hebben met de Franse literatuur en cinema omdat ze amper nog Frans spreken. Hij had zijn zoon naar Frankrijk gestuurd voor taallessen, maar die was teruggekomen met de mededeling dat het fijn was dat Fransen tegenwoordig ook Engels spreken. De Wever zei ook dat hij, ooit zelfverklaard antimonarchist, geen republikein meer is omdat de huidige koning het prima doet. *So far, so good*. En toen kwam het gesprek op de 193 miljard aan bevroren Russische tegoeden in België.

De Wever vertelde dat de druk op hem immens is. De Europese Commissie wil de tegoeden als onderpand ge-

bruiken voor leningen aan Oekraïne, zodat Europese landen die tenminste niet uit eigen zak hoeven betalen. België blokkeert dat, tot veler ergernis. Aan de andere kant, vertelde De Wever, voert Rusland de pressie op. „Moskou heeft ons laten weten dat België, en ik persoonlijk, het ‘tot in de eeuwigheid’ zullen voelen als we die tegoeden gebruiken. Dat lijkt me een vrij lange periode.”

Waarmee het Kremlin heeft gedreigd, zei hij niet. Maar zijn opmerking maakte duidelijk waarom België zijn hakken zo in het zand heeft gezet. En waarom het onvoorwaardelijke solidariteit eist van alle lidstaten voor het geval het misgaat. Als Rusland naar de rechter stapt, België aanvalt, of bondgenoten als China en Wit-Rusland vraagt om Belgische bedrijven te nationaliseren, wil het land niet alleen

Problemen in behapbare stukjes breken, dat lukt niet meer

staan. „Hebben we daar wel over nagedacht? Nee, dat hebben we niet. Ik heb mijn Europese collega’s gevraagd of ze bereid zijn de risico’s die België nu loopt, te delen. Alleen Duitsland zei dat het daartoe bereid is.” Een Belgisch premier die onder deze omstandigheden instemt met het gebruik van Russische tegoeden, zei De Wever, kan nog maar één internationale job doen:

Omdat hij ook zei dat Rusland als kermmacht zeer gevaarlijk wordt als het de oorlog in Oekraïne verliest (en het daarom volgens hem misschien niet te hard moet verliezen), noemen sommigen De Wever een „verrader”. Anderen zijn blij dat België de poot stijf houdt, onder wie centrale bankiers die vrezen dat beleggers straks hun geld uit Europa weghalen. De tijd zal uitwijzen wie er gelijk heeft. Op de Europese top van 18 december moet er een besluit vallen.

Wat deze episode bovenal toont is dat de Europese politiek, om met de Estse diplomaat Jonatan Vseiov te spreken, „geen boekhoudkundige oefening meer is”. Het nieuwe Europa is politiek, fascinerend en ongelooflijk gevaarlijk.

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

CRIMINALITEIT

Welke rol spelen vrouwen in misdaad? ‘Misschien opereren ze slimmer’

De zaak van Aura C. – door het OM bestempeld als *godmother* – roept de vraag op: hoe invloedrijk zijn vrouwelijke misdadigers?

Gabriella Adér en Jan Meeus
ROTTERDAM

De 48-jarige Colombiaanse Aura Jazmín C. is vrijdagochtend niet in de Rotterdamse rechtbank wanneer de tussentijdse zitting in haar strafzaak wordt geopend. Volgens haar advocaat wil ze zich niet blootstellen aan de vele media-aandacht die ze krijgt sinds haar arrestatie op verzoek van Nederland, begin 2024 in haar geboorteland.

Naderhand werd ze door de autoriteiten neergezet als een invloedrijke figuur die contacten onderhield met het Colombiaanse ‘Golfkartel’, evenals met een crimineel netwerk uit de Balkan. Vanwege die rol kreeg ze in Colombia de bijnaam *Madrina* mee, Spaans voor peetmoeder.

Na haar uitlevering aan Nederland begin dit jaar gebruikte het Nederlandse Openbaar Ministerie in een persbericht de term *godmother*. Die bijnaam komt van een informant uit het criminele milieu, met wie de politie sprak over Aura C. *Godmother* refereert aan *godfather* – een Amerikaanse term voor maffiabaas – en suggereert een zekere invloed.

Van het totaal aantal verdachten van een misdrijf in Nederland in 2024, was slechts 16 procent vrouw

Maar heeft Aura C. die ook echt? Een mannelijke verdachte die wordt beschuldigd van het smokkelen van driehonderd kilo cocaine en het witwassen van 6 miljoen euro, wordt niet snel bestempeld als *godfather*. Die hoeveelheden gelden niet meer als bijzonder, gezien de omvang van de Nederlandse drugseconomie. En toch krijgt Aura C. – inderdaad – veel media-aandacht. Wat maakt haar zaak zo bijzonder?

Schaars
Ze zijn zwaar ondervertegenwoordigd, vrouwen in de misdaad. Althans, dat leert een blik op de CBS-cijfers. Van het totaal aantal verdachten van een misdrijf in Nederland in 2024, was slechts 16 procent vrouw. Als het gaat om drugsgelateerde criminaliteit ligt dat percentage nog lager: minder dan 10 procent van alle verdachten is een vrouw. In absolute getallen gaat het om 12.470 mannen tegenover 1.260 vrouwen.

Vrouwen spelen gezien de cijfers dus een ondergeschikte rol in de misdaad. Dat verklaart de grote belangstelling wanneer eentje opduikt met invloed binnen het criminele milieu. Mede dankzij de kwalificatie *godmother* neemt Aura C. nu plaats in een rijtje notoire vrouwen uit de Nederlandse misdaadgeschiedenis, samen met Gijsje ‘Blonde Greet’ Balk, haar dochter Thea ‘Tedje’ Moear, Bettien ‘La Bella’ Martens en ‘Tante’ Naima Jijlal. Allemaal vrouwen wier arresta-

ILLUSTRATIE GUS KAST

tie niet onopgemerkt bleef vanwege hun voorname rol in de drugshandel.

Het beperkte aantal vrouwen met een invloedrijke positie in de georganiseerde misdaad, roept onder criminologen vragen op. Bevestigt het dat vrouwen minder vaak misdaden begaan? Of is hun rol gewoon minder zichtbaar?

Vanuit maatschappelijk oogpunt relevante vragen. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt namelijk dat kinderen van moeders met een crimineel verleden meer risico lopen op problemen met hun gezondheid en schoolcarrière, evenals verslavingsproblemen en agressief of crimineel gedrag. Deze ‘intergenerationele overdracht’ is sterker bij moeders dan vaders. Daaruit volgt dat een beter begrip van criminaliteit onder vrouwen van belang is voor de algemene criminaliteitspreventie.

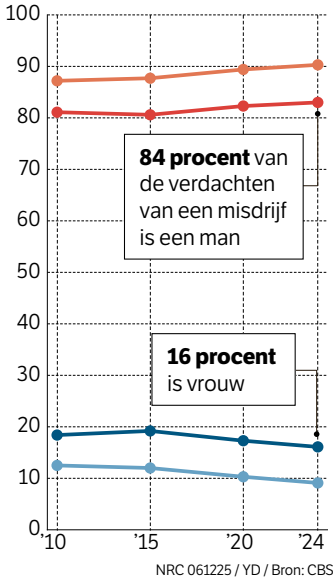
Slim

Bijzonder hoogleraar Anne-Marie Slotboom, die zich als criminologe aan de Universiteit van Amsterdam bezighoudt met criminaliteit onder meisjes en vrouwen, stelt dat weinig bekend is over de rol van vrouwen in de georganiseerde misdaad. Uit het

Verdachten vaker man

Percentage unieke verdachten van een misdrijf, uitgesplitst naar geslacht en soort

— Vrouwen: alle misdrijven
— Vrouwen: drugs misdrijven
— Mannen: alle misdrijven
— Mannen: drugs misdrijven

onderzoek dat in Nederland naar ze is gedaan, blijkt volgens Slotboom dat vrouwen in een crimineel netwerk terecht komen via hun relaties. „Via een partner, maar ook via ouders of andere familieleden.”

Daarom worden ze vaak niet als hoofdverdader van misdrijven gezien. „Als de politie denkt dat je de vriendin bent van iemand, dan zullen ze daar minder hard op gaan opsporen dan wanneer ze vermoeden dat je een belangrijk aandeel hebt in georganiseerde criminaliteit [met die partner]”. Dat kan verklaren waarom vrouwen minder vaak als verdachte worden aangemerkt en minder terugkomen in de statistieken.

Eveneens kan het in de hand werken dat ze, zo stelt Slotboom, bij voorbaat een ondergeschikte rol krijgen toebedeeld: „Vrouwen in de misdaad worden vaak gezien als bemiddelaar of tussenpersoon, niet snel als leidend figuur.”

Dat bevestigt het traditionele, patriarchale beeld van vrouwen in een dienende rol ten opzichte van mannen. Maar wellicht, stelt Slotboom, leidt dat beeld tot onderschatting van hun rol in de misdaad. „Misschien spelen vrouwen juist wel de onschul-

dige vriendin om uit beeld te blijven bij de politie.”

Dat zou kunnen betekenen dat vrouwen een grotere rol hebben in de misdaad, stelt Dina Siegel, hoogleraar criminologie aan het Willem Pompe Instituut in Utrecht. „Misschien dat ze slimmer opereren, minder behoefte hebben om zich te manifesteren of geweld te gebruiken. Die onderschatting bevestigt dan het ouderwetse beeld dat vrouwen niet als gelijken worden gezien.”

Hoe dat precies zit met de Colombiaanse Aura C. moet blijken. Haar advocaat stelde in de rechtbank dat het OM haar rol als *godmother* sterk overdrijft. „De verdenking draait om 270 kilo cocaine”, stelt Sanne Schuurman. „Zelfs als dat zou kloppen – wat mijn cliënt betwist –, maakt dat iemand nog geen sleutelspeler in de smokkel, zoals het OM nu stelt.”

Luister naar de nieuwe NRC-podcastserie Ze noemen haar de *Godmother*, over Aura C. en vrouwen in de onderwereld: nrc.nl/godmother/

Advertentie

Zakelijk. Privé. Beide.

Als ondernemer lopen werk en privé vaak in elkaar over. Ook financieel.

Begin met vooruitkijken.

Met de experts van ABN AMRO bespreek je jouw financiële mogelijkheden, zowel zakelijk als privé.

Plan nu een gratis persoonlijk gesprek op abnamro.nl/vooruitkijken.

voor ieder begin **ABN·AMRO**

VOGELGRIEPPVACCIN

Vogelgriepvaccins beschermen goed

Omdat het vaccin is geupdate naar de nieuwste variant, net zoals bij de jaarlijkse grieprik, moest de werkzaamheid nog worden onderzocht.

Karlijn Saris
AMSTERDAM

Een vogelgriepvaccin voor mensen waar- van een aantal Europese lidstaten vorig jaar gezamenlijk zo'n 665.000 doses in- kochten, biedt waarschijnlijk goede be- scherming tegen het virus. Dat blijkt uit een Finse studie die vrijdag in *Nature Mi- crobiology* verscheen, waaraan ook het ErasmusMC in Rotterdam meewerkte. De prik wekt afweer op tegen meerdere vari- anten van de vogelgriep die momenteel rondgaan in West-Europa en de VS. In pluimvee en wilde vogels in Nederland overheerst momenteel de zeer besmette- lijke en ziekmakende H5N1-variant. „Op basis van de hoge antistofrespons die we hebben gemeten in de Finse deel- nemers, verwachten we dat de prik kan voorkomen dat mensen ziek worden van de vogelgriep”, zegt viroloog Rory de Vries van het ErasmusMC.

In de studie werd de afweerreactie on- derzocht van 39 Finnen die in de zomer van 2024 werden gevaccineerd met Af- lunov, het zoönotische griepvaccin van de Australische fabrikant CSL Seqirus. Het vaccin is gebaseerd op een geïnactiveerd vogelgriepvirus van het type H5N8. In 2023 en 2024 had met name de bont- industrie in Finland te kampen met een zware vogelgriepuitbraak. Mensen met een hoge blootstelling aan het virus kre- gen daarom de mogelijkheid om zich te la- ten vaccineren. Dat waren voornamelijk werknemers uit de bont- en kippensector, laboranten die met vogelgriepvirussen werken en dierenartsen. Na twee prikken hadden ze zoveel antistoffen dat ze waar- schijnlijk volledig beschermd zijn tegen het vogelgriepvirus, laat de studie zien.

‘Geen silver bullet’
Het vaccin is al veilig verklaard door het Eu- ropees Medicijn Agentschap. Maar net als de prik voor de seizoensgriep wordt ook het vogelgriepvaccin regelmatig aange- past, opdat het bescherming biedt tegen vi- rusvarianten die op dit moment rondgaan. Of het vaccin nog steeds bescherming biedt, moet dan opnieuw worden onder- zocht. De relatief kleine Finse studie laat de werkzaamheid nu voor het eerst zien. Hoe lang na vaccinatie de afweer aan-

Dierenarts in Colombia onderzoekt een kip. FOTO GETTY IMAGES

houdt, moet nog beter worden onder- zocht, zegt De Vries. Ook is nog niet getest of dit vaccin beschermt tegen een ernstige variant die in Cambodja dit jaar al aan acht mensen het leven heeft gekost. „We kun- nen met deze studie nog niet zeggen dat we een *silver bullet* hebben gevonden voor alle soorten vogelgriep.”

De bontindustrie
Is deze studie aanleiding om het vaccin nu ook in Nederland te gaan uitdelen, waar- van er zo'n 51.000 werden ingekocht? „Daar is op dit moment nog geen reden toe”, zegt viroloog Dirk Eggink van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). „Want in Nederland zijn nog geen menselijke besmettingen be- kend van de variant die hier nu veel rond- gaat in wilde vogels en pluimvee”. De Ne- derlandse situatie is bovendien onverge- lijkbaar met die in Finland, legt Eggink uit, omdat daar nog sprake is van een inten- sieve bontindustrie. „Als het virus in zoogdieren zoals nertsen of konijnen rondgaat, is het risico op gevaarlijke muta- ties groot, veel groter dan in pluimvee. Maar in Nederland hebben we sinds co- rona geen bontindustrie meer.” Het ligt voor de hand dat in Nederland mensen die veel met vogels werken als eer- ste in aanmerking komen voor vaccinatie.

Advertentie

Met aandacht voor risico's en verantwoord gebruik ondersteunt Nationale-Nederlanden de energietransitie

‘HET GEBRUIK VAN LITHIUM-ION ACCU'S MOET NOG VOLWASSEN WORDEN’

Om stappen te zetten in de energietransitie, heb je ondernemers en organisaties nodig die durven pionieren. Nationale-Nederlanden denkt actief met hen mee over verzekeraarbaarheid en verduurzaming in de keten van elektrificatie. Met Van Peperzeel, bijvoorbeeld, een van de grootste inzamelaars van oude of beschadigde lithium-ion accu's in Nederland.

Tekst: Karen Jochems, fotografie: Maarten Noordijk

De lithium-ion accu is de hoeksteen van de elek- trificatie. Van powerbank tot elektrische auto of energieopslagsysteem, de meeste hebben deze accu als krachtbron. Lithium-ion accu's slaan namelijk veel energie op in een klein formaat, laden snel op en gaan lang mee. „Zonder deze technologie zou de verduurzaming van Neder- land simpelweg niet haalbaar zijn”, zegt Edwin Grutterink, directeur Schade Intermediair bij Nationale-Nederlanden. Lithium-ion accu's worden inmiddels zo breed toegepast dat we niet meer stilstaan bij de com- plexe techniek die eraan ten grondslag ligt en de specifieke risico's die ermee samenhangen. Bij normaal gebruik is de kans op brand gelukkig klein. Maar als het misgaat, kan het flink misgaan. Vooral als een accu valt, door een andere reden beschadigd raakt of te lang wordt opgeladen, nemen de risico's toe. Dan kan er een zogeheten *thermal runaway* ontstaan – een kettingreactie waarbij de accu zichzelf verhit en in brand vliegt. De temperatuur kan dan enorm hoog oplopen en giftige gassen en andere stoffen vrijkomen die schadelijk zijn voor mens en milieu. Zo'n lithiumbrand is bovendien lastig te blussen en kan zichzelf opnieuw aanwakkeren.

KENNIS OPDOEN EN DELEN
De meeste incidenten ontstaan door menselijk handelen – denk aan een accu's nachts zonder toezicht aan een lader laten hangen. Bewustwor- ding is dus minstens zo belangrijk als techniek. Nationale-Nederlanden investeert daarom ook in voorlichting en gedragsverandering. Ook ontwik- kelt de verzekeraar richtlijnen voor veilige laad- infrastructuur, van e-bike-lockers tot industriële laadstations. „We werken mee aan de Nederlandse Technische Afspraak (NTA) voor het veilig laden en stallen van licht elektrische voertuigen (LEV's)”, zegt Grutterink. „Samen met de brandweer en andere partijen zorgen we dat ondernemers bewust worden van de risico's en hoe ze deze kunnen beperken.” In dat kader doet Nationale-Nederlanden sinds 2020 uitgebreid onderzoek naar de brandrisico's van lithium-ion accu's. Grutterink: „We werken mee in speciale testcentra om accu's in brand te steken. Zo zien we precies wat er gebeurt bij opladen, opslag en gebruik. Alleen als we de risico's echt begrijpen, kunnen we ze goed inschatten – en onze klanten helpen om schade te voorkomen én goed verzekerd te zijn.” De opgebouwde kennis wordt ook actief gedeeld met producenten, de brandweer en het Verbod van Verzekeraars. Samen met hen werkt Nationale- Nederlanden aan nieuwe richtlijnen en veilig-

heidsnormen. Een mooi voorbeeld is de Duitse norm VDMA 24994 – een standaard voor accukasten die brand en explosie moeten kun- nen tegenhouden. „Wij hebben meegewerkt aan de ontwikkeling van die norm”, zegt Grutterink. „Nu ligt die klaar om op Europees niveau te worden overgenomen.”

CIRCULAIRE INZET
Om tot echte verduurzaming te komen, is naast veilige opslag en veilig gebruik ook veilige recy- cling essentieel. „Als een accu niet goed wordt ingeleverd, kan dat brandgevaar opleveren”, zegt Grutterink. „Schadelijke stoffen kunnen daarbij in het milieu terechtkomen. Dat willen we natuurlijk voorkomen.” Veilige recycling is ook om een tweede reden van groot belang: lithium- ion accu's bevatten waardevolle grondstoffen zoals lithium, koper, nikkel en kobalt. Die metalen zijn schaars én strategisch belangrijk voor Europa. Door accu's te recyclen, verminderen we de CO₂-uitstoot. Een win-win situatie.

PIONIER IN RECYCLING
Veel van de lithium-ion accu's die in Nederland worden gerecycled, worden door Van Peperzeel ingezameld. „We verwerken jaarlijks bijna één miljoen kilo industriële lithium-ion accu's voor recycling in het buitenland”, vertelt Senna Olf-van Peperzeel, algemeen directeur. „Dat aantal groeit nu al tien tot vijftien procent per jaar, terwijl er vanwege de huidige elektri- ficatie op korte termijn exponentiële groei wordt verwacht.” Veilig inzamelen en opslaan van accu's en batterijen luistert nauw, weet Van Peperzeel. In het verleden kreeg het bedrijf tweemaal te maken met een grote brand op het terrein. Dat gaf uitdagingen rondom verzekeren. Vanwege de specifieke risico's van lithium-ion accu's heeft het bedrijf een zeer strikte ingangscntrole. „We hadden kunnen besluiten om geen lithium-

Senna Olf-van Peperzeel, algemeen directeur Van Peperzeel: “Veilig inzamelen en opslaan van accu's en batterijen luistert nauw”

ion accu's in te nemen”, zegt Olf-van Peperzeel. „Maar mijn vader besloot zich er juist in te ver- diepen en van veilige inzameling en verwerking onze specialiteit te maken. Nu zijn we een van de grootste inzamelaars van Nederland.”

VERANTWOORD INZAMELEN EN VERZEKEREN
Een van de lessen die Van Peperzeel heeft geleerd, is dat veiligheid begint bij de klant. „We zorgen ervoor dat onze klanten inzamel- verpakkingen hebben waarin het materiaal veilig kan worden opgeslagen”, legt Olf-van Peperzeel uit. „Ook geven we ze verpakkingsmateriaal en instructies om de oude of beschadigde accu's gereed te maken voor transport naar ons, in overeenstemming met de ADR (wet vervoer gevaarlijke stoffen). Dan is het risico dat polen van batterijen contact met elkaar maken en brand veroorzaken veel kleiner.” Aangekomen bij Van Peperzeel worden de accu's nogmaals gecheckt op juiste verpakking en gesorteerd naar chemie samenstelling. Daar blijven ze veilig opgeslagen totdat er voldoende accu's zijn om een volle vracht van dat type materiaal naar een erkende verwerker in Europa te transporteren voor recycling. Olf-van Peper- zeel: „Veiligheid staat voorop in alles wat we doen. Ook onze opslag is geheel volgens de Publicatiereeks Gevaarlijke Stoffen (PGS) 37-2 richtlijn. Dat was een van de redenen voor Nationale-Nederlanden om met ons in gesprek te gaan en ons te verzekeren.” „We willen samen met bedrijven die een cruciale rol spelen in de energietransitie naar oplossingen zoeken om risico's beheersbaar te maken”, zegt Grutterink. „Het mag niet zo zijn dat duurzaam- heid stilstaalt door bezorgdheid of onwetendheid. Dus waar de branche meestal pas beweegt als er schades zijn, draaien wij het model om. We onderzoeken risico's vooraf, zodat we nieuwe technologieën zoals lithium-ion accu's wel kunnen verzekeren.”

DE ACCU VAN DE TOEKOMST
Hoewel lithium-ion voorlopig de standaard blijft, kijkt Nationale-Nederlanden ook naar alternatieve batterijtechnologieën, zoals natrium-ion of gesmolten zoutaccu's. „Ze zijn veiliger en gebruiken grondstoffen die volop beschikbaar zijn”, zegt Grutterink. „Maar ze zijn ook zwaarder en laden langzamer, dus grootschalige toepassing laat nog even op zich wachten. Daarom ligt onze nadruk nu op veilig omgaan met lithium-ion. De techniek is volwassen, maar het gebruik moet vol- wassener worden.”

ELEKTRIFICATIE. DE ENERGIETRANSITIE IS IN VOLLE GANG.

Elektrificatie biedt kansen, maar brengt ook risico's met zich mee. Bij Nationale-Nederlanden helpen we ondernemers om die risico's te begrijpen en hun bedrijf veilig te elektrificeren. Hoe eerder je contact zoekt, hoe beter we kunnen meedenken over oplossingen die passen bij jouw situatie. Wij willen de verzekeraar zijn van de energietransitie. Samen zorgen we dat jouw bedrijf klaar is voor een duurzame toekomst. Lees meer door de QR-code te scannen.

Deze advertentie is gemaakt voor de adverteerder, die de inhoud heeft goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

DE WERELD VAN VCK CRUISES TWEE NIEUWE BROCHURES!

VCK cruise expert Amber: 'Met veel plezier publiceren we binnenkort maar liefst twee nieuwe brochures! Allereerst de nieuwe editie van ons magazine Zeezicht. De 32 kleurrijke pagina's staan vol reisverhalen, nieuwtjes en tips, geschreven door de medewerkers van VCK Cruises. Ons unieke reisaanbod vindt u in de gloednieuwe Ontdek de Wereld brochure. Bij VCK Cruises stellen we reizen samen met onze klanten in gedachten, naar alle windstrekken op de beste en mooiste cruiseschepen ter wereld. We zijn vooral trots op onze Cruise & Ontdek reizen waarbij schitterende cruises gekoppeld worden aan exclusieve landarrangementen. Bestel beide brochures vandaag nog!

CHILI
Scenic Cruises
22-daagse reis
Vertrek 7 maart 2027
Inclusief 8-daags landprogramma Chili

MIDDELLANDSE ZEE
Oceania Cruises
12-daagse reis
Vertrek 9 juni 2026
Inclusief concert van Lucas en Arthur Jussen in Barcelona

ENGLAND & IERLAND
Crystal Cruises
12-daagse reis
Vertrek 23 juli 2026
Inclusief 4-daags Beatles landprogramma in Liverpool

ALASKA
Holland America Line
17-daagse reis
Vertrek 22 augustus 2026
Inclusief vluchten, transfers en hotel-overnachting

JAPAN
Seabourn
18-daagse reis
Vertrek 19 oktober 2026
Inclusief 6-daags landprogramma Kyoto en Tokio

INDONESIË
Celebrity Cruises
21-daagse reis
Vertrek 2 december 2026
Inclusief 7-daags landprogramma Bali

VCK Cruises • www.vckcruises.nl • info@vckcruises.nl • tel. 020-68 00 878

Arrangementen onder voorbehoud van wijzigingen en beschikbaarheid.

VCK Cruises is onderdeel van de Destin Travel Group

INTERVIEW **STÉPHANE SÉJOURNÉ** EUROCOMMISSARIS VOOR INDUSTRIE

‘We willen de risico’s beperken als het tot een conflict komt tussen China en VS’

Europa moet minder kwetsbaar worden voor geopolitieke schokken en meer zelfvoorzienend worden, zegt Eurocommissaris Stéphane Séjourné. Dus zoekt hij in de hele EU naar productielocaties voor cruciale grondstoffen. NRC sprak de Eurocommissaris in een magneetfabriek op de grens van Estland en Rusland.

Rik Rutten
NARVA

Zo ziet een onafhankelijk Europa er dus uit. Het bevindt zich tussen de duim en wijsvinger van Eurocommissaris Stéphane Séjourné en heeft nog het meeste weg van een blokje pure chocolade. „Dit soort magneten”, zegt hij, „worden volop door de

Europese industrie gebruikt. En nu worden ze dus ook in Europa gemaakt.” De Fransman Séjourné is de Eurocommissaris voor Industrie. Die baan betekent anno 2025 in de eerste plaats: plannen maken om te voorkomen dat Europa het slachtoffer is van de grillen van een gure nieuwe wereldorde. De afgelopen maanden – Chinese exportcontroles, de Nexperia-crisis, handelsruizies wereldwijd – hebben de kwetsbaarheid van de Eu-

ropese economie voor geopolitieke schokken blootgelegd. Dus stroopt de Eurocommissaris de Europese Unie af op zoek naar oplossingen. Wat kunnen Europese bedrijven zelf produceren of hergebruiken? Welke partners moet de Unie uitzoeken als het niet voor alles van andere landen afhankelijk wil zijn? De EU vreest allereerst China, dat zijn dominantie op de mondiale grondstoffenmarkt uitbuit. Maar de

De magneetfabriek in Narva. FOTO RAIGO PAJULA

Bezoek van Eurocommissaris Stéphane Séjourné. FOTO RAIGO PAJULA

Advertentie

Eurocommissaris noemt ook nadrukkelijk de Verenigde Staten, die voorraden voor de neus van de Europeanen wegkapen - daarover later meer. Voor zijn nieuwste actieplan, ResourceEU genaamd, heeft zijn team een passende locatie gescout. Sinds kort rollen uit deze fabriekshal grote hoeveelheden magneten, gemaakt uit Australische bronmaterialen, genoeg voor duizend windturbines op zee of één miljoen elektrische auto's. De magnetenfabriek is niet alleen gloednieuw en de enige in de EU, maar bevindt zich bovendien op geopolitiek gevoelig terrein: in het Estse stadje Narva, op een kilometer van de Russische grens. Narva was ooit Russisch en veel inwoners zijn dat nog steeds. Hoge forten torenen aan weerszijden boven de gelijknamige rivier uit. Sint-Petersburg is hier dichterbij dan Tallinn. Na de invasie van Oekraïne begon president Vladimir Poetin in een toespraak plotseling de inname van Narva door tsar Peter de Grote te bezingen. „Natuurlijk zijn we een beetje bang”, zegt de burgemeester, die ook is opgetrommeld voor de lancering. „Maar drie jaar bang zijn, dat houdt je niet vol. Dus glimlach ik maar.” De magnetenproductie zal niet in gevaar komen, bezweert het aanwezige directielid van de fabriek. „De veiligheidsgaranties van de EU en de NAVO gelden overal even hard. Ik voel me hier net zo veilig als in de binnenstad van Brussel.” De burgemeester, even later: „Deze fabriek is onze veiligheidsgarantie.”

Sneeuwlandschap
Twee uur eerder, in een busje dat door een Ests sneeuwlandschap zoekt, heeft de Eurocommissaris er een tabel bij gepakt om zijn bood-

schap te onderstrepen. „Kijk, aluminium. Daar gaan we de export van schroot inperken. Heel veel aluminium verdwijnt uit Europa. Terwijl: het is makkelijk te recycelen, het kost niet eens veel energie om dat te doen en de kwaliteit blijft intact. Dan hebben we bismut, kobalt, koper, gallium, mangaan... Met al deze grondstoffen doen we het nu niet goed.” De meeste aandacht gaat op dit moment uit naar zeldzame aardmetalen, een subgroep binnen Séjournés lange lijst, met namen als neodymium en dysprosium. Heel zeldzaam zijn ze ondanks de naam niet, maar ze worden nu veelal in China gewonnen en geraffineerd en dan wereldwijd gebruikt - soms nadat ze verwerkt worden tot magneten - in elektrische auto's, windturbines en moderne wapens. Kortom, in alles dat Europa juist nodig heeft om meer zelfvoorzienend te worden. Dit jaar liet China merken hoe machtig het dankzij dit bijna-monopolie is. Beijing kneep tot twee keer toe de wereldwijde toevvoer van zijn zeldzame aardmetalen af door middel van strenge exportcontroles, die deels nog in stand blijven en deels gepauzeerd zijn. Het antwoord op die ontwrichting is volgens Séjourné niet een volledige ontkoppeling van China, decoupling, zoals de VS nastreeft. Liever spreekt hij van de-risking.

Wat is het verschil?
„De VS willen 100 procent onafhankelijk worden. Wij niet - als dat al kan. We hebben Chinese investeringen nodig en het is ook niet per se een probleem als technologie uit China komt. Waar het om gaat, is dat we niet meer vatbaar willen zijn voor geopolitieke chantage als de spannende oplopen. Wij willen onze risico's

„We kregen te horen dat de Amerikanen waren langsgesproken, geld op tafel hadden gelegd en alle productie tot 2030 hadden opgekocht

beperken als het tot een groot conflict tussen China en de Verenigde Staten komt.”

Is Europa niet uiterst naïef geweest door zich zo afhankelijk te maken?
„Het kwam ons lange tijd heel goed uit om deze sector uit te besteden aan anderen. Politiek en economisch. Regeringen hadden geen trek in de vervuiling die bij de winning kwam kijken en de afnemers haalden hun grondstoffen liever uit China, want dat is goedkoper. Die logica is niet meer vol te houden.”

Hoe groot was de schok die China dit jaar teweegbracht?
„Onze afhankelijkheid is geen schok, aan deze strategie werd al ge-

werkt. Wat we in oktober wel zagen, is dat China geen onderscheid maakte tussen ons en de Verenigde Staten toen het opnieuw exportbeperkingen oplegde. Dat was verrassend, dat zou je naïviteit kunnen noemen. China richtte zich bewust op ons.”

De VS zitten Europa soms ook in de weg, zegt u. Hoe zit dat?
„Het probleem met de Verenigde Staten... Ik heb eens goed gekeken naar het profiel van de mensen die zich voor de Amerikaanse regering bezighouden met kritieke grondstoffen. Dan zie je: dat zijn handelaren, Kamer van Koophandel-bazen, mensen van de beursvloer. Zij weten hoe je vraag en aanbod verbindt, hoe je over prijzen onderhandelt. Geld is geen probleem voor ze, ze kunnen miljarden op tafel leggen. „Vorige maand zou ik naar Brazilië gaan om gesprekken te voeren over een mijn waar zeldzame aardmetalen worden gewonnen. Drie dagen van tevoren kregen we te horen dat de Amerikanen waren langsgesproken, geld op tafel hadden gelegd en alle productie tot 2030 hadden opgekocht. We wisten dat ze bezig waren, maar we gingen ervan uit dat er vanwege de shutdown geen geld beschikbaar was. Daar hadden ze al rekening mee gehouden, het geld was al gereserveerd.” Het was niet de enige tegenvaller voor Séjourné. Het Belgische Solvay, dat in het zuidwesten van Frankrijk weer zeldzame aardmetalen is gaan raffineren, maakte onlangs bekend dat het een deal had gesloten - met een Amerikaans bedrijf, dat er magneten van gaat maken. Solvay draaide er niet omheen: de deal was te danken aan Washington, dat belooft het prijsverschil met Chinese producenten bij te leggen.

Brussel heeft als doel gesteld dat over vijf jaar 10 procent van alle kritieke grondstoffen die in de EU nodig zijn uit Europese mijnen komt en dat 40 procent van de verwerking in de Unie plaatsvindt. Op dit moment domineert China de hele keten, met name voor zeldzame aardmetalen: meer dan 90 procent komt daar vandaan. Europese bedrijven dringen erop aan dat de EU, of de nationale overheden, ook met het soort prijsgaranties dat de Amerikanen bieden over de brug moet komen als het die doelen wil halen. Zo ver wil - of kan - Séjourné niet gaan.

U bent dus niet degene die straks namens Europa het geld op tafel legt en de contracten tekent?
„Nee, dat is niet aan mij. Daar willen we een grondstoffencentrum voor opzetten.”

Hoe kan de EU zich dan meten met de VS en met andere landen die dat wel doen?
„Wij doen als Commissie twee dingen. Ten eerste: we moeten het narratief bij onze eigen bedrijven en politici veranderen. Laten zien dat onze afhankelijkheid risico's behelst. Als we dat niet doen, blijven Europese afnemers al hun grondstoffen uit China halen. Dan komt stap twee: ons eigen grondstoffencentrum. We helpen met het aanleggen van buffers. We stellen subsidies beschikbaar om nieuwe mijnen te bouwen. En we willen zelf onze industrie gaan koppelen aan grondstoffeleveranciers. „Stel je voor: er is een bedrijf dat chips maakt en een ander bedrijf dat auto's bouwt, samen hebben ze tienduizend ton magneten nodig. Wij kunnen die vraag bundelen, zorgen dat er gezamenlijk wordt ingekocht en zo een duidelijke afzetmarkt bie-

den aan een fabrikant, zoals Solvay. Hier ligt ook een verantwoordelijkheid voor de nationale overheden en voor de bedrijven. Iedereen moet actief gaan diversifiëren.”

Bedrijven zeggen: als ik dit in mijn eentje doe, word ik weggeconcentreerd door andere bedrijven die niet meedoen en mij daardoor uit de markt kunnen prijzen.
„Daarom moeten we dit met zijn allen doen. We kunnen niet hebben dat Franse bedrijven massaal niet diversifiëren en Duitse bedrijven wel. We moeten de kosten ook niet overdrijven. Kritieke grondstoffen zijn belangrijk, maar ze zijn niet zo bepalend voor de totale prijs van, zeg, een auto. Natuurlijk, ik weet dat bedrijven nu naar elke euro, naar elke cent kijken. Maar als je voortaan de helft van de magneten in je auto uit China haalt en de helft uit Europa, is een auto echt niet ineens te duur.”

En zitten onze regeringen te wachten op extra mijnbouw en vervuiling?
„We hebben allemaal gezien hoe onze industrie massaal uit Europa vertrok. Prima, dachten veel mensen, we blijven toch geld verdienen. Toen gingen ook de ideeën ervandoor, en de technologie. We zien dat China niet alleen het handwerk maar ook het denkwerk overneemt. Als we daar iets aan willen doen en weer concurrerend willen zijn, moeten we ook nadenken over het beschermen van onze industrie. „Dat vraagt van iedereen iets. We moeten de Fransen overtuigen dat het goed is dat we de barrières van de interne markt afbreken en dat we handelsakkoorden sluiten. We moeten de Nederlanders en Duitsers overtuigen dat het soms belangrijk is om een voorkeursbehandeling of in-

kooppeis voor Europese bedrijven in te bouwen. Het is allebei nodig als we ons willen aanpassen aan de nieuwe geopolitiek. We zijn niet alleen in de wereld. We kunnen niet de meest open en vrije markt zijn zonder enige voorwaarden en we kunnen ook niet onszelf afsluiten.” Het terughalen van de productie van essentiële grondstoffen is in de ogen van de Eurocommissaris maar één voorbeeld van die nieuwe visie. Dit najaar bouwde de Europese Commissie hoge tariefmuren rond de eigen staalsector, om die te beschermen tegen Chinese concurrentie. Voor het eind van het jaar wordt van Séjourné een ander nieuw industrieplan verwacht, bedoeld om een voorkeursbeleid te hanteren en Europese fabrieken te stimuleren. Zo zouden subsidies voor elektrische auto's moeten gelden als ze deels in Europa zijn gebouwd. Zulke industriepolitiek deed het altijd al goed in Frankrijk, maar wint nu ook in Brussel, Berlijn en elders aan populariteit.

De eigen industrie beschermen, voorrang geven. Uw visie doet soms denken aan die van Trump.
„Ik deel niet zijn methodes, wel zijn agenda in de zin dat ik vind dat we Europa moeten her-industrialiseren.”

Is dit een omarming van het protectionisme?
„Nadenken over economische veiligheid is geen vorm van protectionisme. Denk nog eens terug aan corona. De mondkapjesteekorten die we toen zagen, ontketenden een heftige strijd tussen de Europeanen. Het was oorlog. Daarom moeten we samen handelen, juist om te voorkomen dat we vanwege grondstoffen nog eens in zo'n oorlog belanden.”

In april dit jaar stapt een man in een zwarte hoodie naar de microfoon. Op de tafel achter hem staan een rij zilveren thermoskannen en papieren bekertjes. Het is stil in de raadszaal van Maashorst, Noord-Brabant. De gemeenteraadsleden zijn net begonnen aan een vergadering over de komst van een asielzoekerscentrum, als inspreker Seb van Lier uit Uden begint te vertellen over het „ernstige trauma” dat zijn gezin is aangedaan.

„Mijn dochter van vijftien jaar”, zegt hij met overslaande stem, „is op brute wijze verkracht door een Syrische asielzoeker”.

„En u”, richt hij zich tot de burgemeester, „bent in mijn ogen medeverantwoordelijk.” Het meisje zelf zit op de publieke tribune. „U bagatelliseert de ernst van de zaak, en wil het in de doofpot stoppen.”

Snikkend sluit Van Lier zijn verhaal af met een vraag aan de gemeenteraad: „Kunt u, met de komst van nóg meer asielzoekers, de veiligheid van uw vrouw, ouders en kinderen nog waarborgen?”

Burgemeester Hans van der Pas (PvdA) hoort het kalm aan. Terugblikkend zegt hij later tegen *NRC*: „Ik voelde meteen: dit gaat nog een groot verhaal worden.”

Brandstof

Het verzet tegen de asielopvangcentra verspreidt zich in 2025 als een olievlek over Nederland. Van Amersfoort tot Uithoorn en van Schiedam tot Doetinchem gaan bewoners de straat op tegen azc-plannen, soms met vuurwerk en fakkels. De protesten bereiken na de zomer een hoogtepunt, als zich op het Haagse Malieveld duizenden mensen verzamelen. Een deel ervan keert zich tegen de politie en valt het partijkantoor van D66 aan.

De omvang van de protesten verschildt per gemeente, maar het beeld is overal hetzelfde: wapperende Nederlandse vlaggen, leuzen als ‘azc, weg ermee’ en de overtuiging dat asielzoekers een bedreiging vormen voor de veiligheid van, vooral jonge vrouwen. Die vrees werd verder aangewakkerd door de moord op de zeventienjarige Lisa uit Abcoude afgelopen zomer. De verdachte is een asielzoeker.

Maar er is nog een zaak die maar blijft opduiken in de protesten, als brandstof voor het landelijke anti-azc-verzet: het vermeende misbruik in Uden.

‘Doofpot’

Begin dit jaar staat de gemeente Maashorst (60.000 inwoners), waar Uden de grootste kern van is, aan de vooravond van een azc-besluit. Volgens de spreidingswet moeten alle gemeenten voor de zomer een voorgeschreven aantal opvangplekken hebben geregeld. En Maashorst heeft alleen een noodopvang: in het Van der Valk-hotel langs de A50 in Uden verblijven tijdelijk driehonderd asielzoekers. Op 20 maart maakt het college bekend dat Maashorst een azc krijgt voor driehonderd asielzoekers; daarnaast komen er woningen voor tweehonderd Oekraïners, statushouders en starters. De noodopvang zal dan sluiten.

Een dag later verschijnt op de landelijke website van Forum voor Democratie (FvD) een bericht over Maashorst: ‘Vijftienjarig meisje verkracht door Syrische azc-bewoner’. De verkrachting zou volgens FvD worden „verzwegen” door de autoriteiten, en ook niet verder worden onderzocht „wegens gebrek aan capaciteit”. Boven het nieuwsbericht staat een foto van het noodopvanghotel in Uden – alsof de vermeende dader daar woont.

Janco Bethlehem, FvD-raadslid in Maashorst, legt in het bericht een link met de opvangplannen van de gemeente. Hij waarschuwt voor „(groeps)verkrachtingen, steekpartijen, schietincidenten, eerwraak, auto’s die op menigten inrijden, inbraken, overvallen op straat”.

Burgemeester Hans van der Pas ziet het bericht op zijn telefoon binnenkomen. „Ik dacht: dit kan geen toeval zijn, precies één dag na de bekendmaking van de opvanglocatie”, vertelt hij maanden later op zijn werkkamer, waar hij met

Het beeld van **anti-azc-verzet** is overal hetzelfde: wapperende vlaggen, leuzen als ‘azc, weg ermee’ en de overtuiging dat asielzoekers een bedreiging vormen.

REPORTAGE **ASIELZOEKERS**

Hoe een vermeende misbruikzaak uit Uden munitie werd tegen azc’s

Het verzet tegen asielopvangcentra verspreidt zich over Nederland. Eén zaak duikt telkens op in de protesten: het vermeende misbruik van de dochter van een prominente actievoerder in Uden, door een jonge asielzoeker.

Tekst **Andreas Kouwenhoven**, **Martin Kuiper** en **Georgia Oost** Fotografie **Merlin Daleman**

Het vermeende misbruik is brandstof voor het landelijke anti-azc-verzet

NRC terugblikt op de zaak. Hij kent de zedenzaak op dat moment niet, en belt de gebiedsofficier van justitie. Die doet navraag bij collega’s. Een paar uur later wordt Van der Pas teruggebeld: een meisje heeft aangifte gedaan, het OM in Den Bosch behandelt de zaak. Er zijn twee minderjarigen bij betrokken, meer kan de gebiedsofficier niet zeggen.

Nog diezelfde dag belt de burgemeester het FvD-raadslid op. Hij vertelt hem dat het OM de zaak onderzoekt en spreekt het raadslid aan op zijn verantwoordelijkheid. Van der Pas: „Ik zei je

post nu een bericht over een verkrachting die nog in onderzoek is, terwijl je helemaal niet wéét wat er gebeurd is. Dat kun je niet maken.”

Een paar uur later wordt het ‘verkrachttingsbericht’ van de website van Forum gehaald, zonder verdere uitleg.

Bethlehem zegt desgevraagd dat hij nog steeds achter de inhoud van het artikel staat. „Sterker nog: ik heb voor mijn inzet voor deze zaak een prijs gewonnen.” De prijs in kwestie, de Gouden Kartelbreker, wordt door FvD aan haar eigen politici uitgereikt. Waarom het bericht

dan offline gehaald werd? „De burgemeester dreigde met juridische stappen. Waarom zou je het lot tarten? Ons doel was al bereikt: de zaak was breed bekend.”

Het verwijderde FvD-artikel is dan al overgenomen door radicaal-rechtse websites als De Dagelijkse Standaard en NieuwRechts. Op X deelt de Belgische oud-politicus Dries van Langenhove, gelinkt aan FvD, de berichten met zijn circa honderduizend volgers: „De gemeente heeft er alles aan gedaan om deze en andere zaken in de doofpot te stoppen. Ze is

namelijk van plan om drie nieuwe asielloccaties te openen.”

Als de gemeente in april twee informatieavonden over het azc organiseert, blijkt hoe zeer de zedenzaak leeft onder bewoners. Op het plein voor de kapel in Uden staan agenten klaar, blijkt uit een videoverslag van Youtuber Bender. Een grote groep mannen en vrouwen heeft zich achter dranghekken bij de kapel verzameld. Een man in een leren jas met daarop insignes van een motorclub zegt tegen de camera: „Er schijnt een meisje verkracht te zijn van vijftien jaar door eentje uit het azc (...), en dat moeten wij maar door de vingers zien.”

Een deel van de aanwezigen draagt zwarte hoodies en leren hesjes met in gotische letters ‘Freedom Fighters’ erop. Het is de actiegroep waar Seb van Lier, de vader van het vijftienjarige meisje, al langer de voorman van is. Met een spandoek stapt Van Lier boos op een groepje agenten af. „Julie begrijpen mij niet!” Een andere Freedom Fighter steekt midden op straat een fakkel aan. „Eigen volk eerst”, roept een derde. De politie sommeert de demonstranten achter de dranghekken te gaan staan. Van Lier geeft er geen gehoor aan. Daarop duiken agenten in burgerkleding op hem, en hijsen hem aan zijn handen en voeten een politiebuis in. „Klotevolk”, roept een omstander tegen de agenten, zo is te zien op een video. „Zijn dochter is verkracht door een Syriër, wie neem je nu mee?”

Later die avond loopt de demonstratie verder uit de hand. Demonstranten gooien stenen en zwaar vuurwerk naar de politie. Agenten worden bespoten met pepperspray. De politie houdt zes personen

Over dit artikel

NRC heeft op verschillende manieren geprobeerd contact op te nemen met de jongen die is beschuldigd van de verkrachting, maar deze pogingen hebben niets opgeleverd. Voor zover bekend heeft hij geen advocaat. Het artikel is ter inzage voorgelegd aan de vader van het meisje.

Omroep Ongehoord Nederland (ON), die herhaaldelijk aandacht heeft besteed aan de zaak, laat via hoofdredacteur Joost Niemöller weten: „Als ON hebben wij hier zelf geen standpunt over, wij kennen de feiten immers ook niet. Wij hebben enkel mensen aan het woord gelaten die dit een doofpot vinden, waaronder onze vaste commentator.”

aan. Seb van Lier wordt kort na zijn arrestatie weer vrijgelaten, en niet vervolgd.

Op meer azc-demonstraties zijn Freedom Fighters te zien. De groep die zich kleedt in motorhesjes maar beweert geen motorclub te zijn, telt enkele tientallen leden. De meesten kennen elkaar van eerdere protesten, zoals de ‘gele hesjes’ en coronademonstraties.

In oktober komen dertig Freedom Fighters naar een asiel demonstratie in Amsterdam. Oprichter Remi (39, teamcoach in een papierfabriek) loopt achter in de stoet mee. Hij vertelt aan *NRC*, dat meeloopt, dat zijn groep een brede agenda heeft. „We zijn niet alleen tegen het asielbeleid, maar tegen het hele beleid in Nederland. Woningen. Zorg.”

Ze zijn in oktober 2024 opgericht. In dat jaar haakte ook Dave aan, die evenmin als Remi met zijn achternaam in de krant wil – beide namen zijn wel bij de redactie bekend. De groep vormt een „brotherhood”, legt hij uit, die op een vreedzame manier opkomt tegen „onrecht”. Door vrijwilligerswerk te doen voor ouderen en armen, maar ook door te demonstrenen.

Het protest werd serieuzer, zegt Dave, „toen de dochter van ons maatje werd verkracht door een Syriër. Daarna zijn we meer gaan demonstrenen”.

Een uitroptekenen van Musk

Kort na de aangifte van Van Liens dochter in januari neemt de politie haar een uitgebreid verhoor af. Rechercheurs nemen haar mee naar het bos waar het gebeurd zou zijn. Ze kijken of er nog sporen te vinden zijn. Ook ondergaat het meisje een forensisch medisch onderzoek.

Eind februari ligt er een eerste dossier bij de officier van justitie in Den Bosch. De zaak blijkt ingewikkeld te liggen, volgens bronnen rond het onderzoek. De Syriër is geen willekeurige asielzoeker, zoals online wordt gesuggereerd, maar was volgens de politie het vriendje van het meisje. De zestienjarige Syrische jongen

Freedom Fighter **Seb van Lier** en zijn vrouw op het parkeerterrein bij atletiekvereniging De Keien in Uden, het startpunt van de ‘tocht tegen de stilte’.

Een demonstrant houdt een Nederlandse vlag met omvolkingsleus omhoog.

uit een opvang in een buurgemeente had het meisje enige tijd geleden ontmoet, waarna ze contact hielden en vaker hadden afgesproken. Tot die afspraak op 10 januari. Over het verloop van die middag verklaren ze vrijwel hetzelfde: ze gaan na schooltijd naar het bos, er zijn nog even een vriend en een vriendin bij, en nadat die vertrekken hebben ze seks. Hun verklaringen verschillen op één cruciaal punt: het meisje zegt dat zij het niet wilde, de jongen zegt van wel.

In zedenzaken gebeurt het vaker dat het woord van de een tegenover dat van de ander staat. Het OM probeert dan steunbewijs te vinden, wat de verklaring van de een aannemelijker maakt dan die van de ander. Maar in deze zaak zijn geen camerabeelden, geen sporen van geweld, geen ooggetuigen. De vriendin die er vooraf bij was, zag niets van het moment zelf. En in de telefoons van beide jongeren ziet de politie vooral berichten die passen bij een beginnende relatie.

Buiten het onderzoek ontwikkelt zich een ander verhaal. Op sociale media wordt gedreigd foto’s openbaar te maken van de vermeende dader. Uit voorzorg wordt de jongen overgeplaatst naar een ander azc – volgens bronnen op advies van de politie, na signalen dat er „jacht” op hem wordt gemaakt. Online wordt die veiligheidsmaatregel geïnterpreteerd als een aanwijzing voor een doofpot. „Het is nog geen schuld bekentenis”, zegt raadslid Bethlehem, „maar wel een teken dat er iets aan de hand is”.

De zaak wordt pas echt groot als Van Lier op 17 april, een week na zijn arrestatie bij de kapel, inspeekt op de gemeenteraadsvergadering in Maashorst. De video van zijn emotionele betoog gaat direct viraal. Raisa Blommestein, presentator van Ongehoord Nederland, noemt vader Van Lier op X „een held”. De omroep maakt meerdere items over de zedenzaak, die er als ‘doofpot’ wordt betiteld.

Bij de Freedom Fighters sluiten zich steeds meer leden aan; vaak hebben ze de speech van Van Lier gezien. Op YouTube-kanaal Roddelpraat wordt de zaak besproken door presentator Jan Roos. Wat moeten de mensen in Uden doen, wordt hem gevraagd. Dat is simpel, volgens Roos. „Hoe harder en grover je demonstreert tegen azc’s, hoe minder de kans is dat-ie er komt.”

Het doofpot-narratief wordt verder versterkt als FvD-raadslid Bethlehem bij Ongehoord Nederland vertelt dat het OM hém onderzoekt, vanwege het naar buiten brengen van de zaak. „De burgemeester zei tegen mij dat ik opruiming pleegde

Lees verder op pagina 20 »

Advertentie

Profiteer nog 4 dagen!

Groepsreizen Sale!

nrv
neemt je mee

Korting tot **250,- p.p.**

✓ Altijd de beste prijs

✓ 75 bestemmingen, meer dan 180 groepsreizen

✓ Reis in kleine groepen, altijd met Nederlandssprekende reisleiding

Groepsreizen | Individuele rondreizen | Familiereizen | Stedenreizen | Cruises

Het was een ‘doofpot’, vonden de Freedom Fighters

» **Vervolg van** pagina 19

tegen Syrische asielzoekers.” Daarop heeft hij het OM „opdracht gegeven om onderzoek naar mij te laten doen”.

Van der Pas: „Ik heb het OM gevraagd of een raadslid dit zo mag doen, of dit niet over de grens is.” Het OM besluit er geen zaak van te maken. „De burgemeester kan ons vragen ergens naar te kijken, maar of we een onderzoek opstarten, bepalen wij zelf”, zegt een OM-woordvoerder.

Het verzoek van de burgemeester voedt evenwel de achterdocht. „Het is de wereld op zijn kop”, zegt FvD-Kamerlid Gideon van Meijeren tijdens een asieldebat in de Tweede Kamer. „Terwijl het gezin door een hel gaat en de burgemeester dreigt met juridische stappen tegen FvD, loopt de verdachte van de verkrachting nog vrij rond.”

De zaak wordt internationaal opgepikt als de radicaal-rechtse influencer Eva Vlaardingebroek er een video aan wijdt voor haar 2,1 miljoen volgers op X en Instagram. Ze spreekt over het „verdoezelen” van een verkrachting en vergelijkt ‘Uden’ met het Rotherham-schandaal. (In het Noord-Engelse stadje werden tussen 1997 en 2013 meer dan 1.400 kinderen misbruikt door bendes, zonder dat autoriteiten ingrepen.)

X-eigenaar Elon Musk, de rijkste man op aarde, verspreidt in april de video van Vlaardingebroek aan zijn 229 miljoen X-volgers door erop te reageren met een uitroepeteken. Een leesteken, en Uden gaat de hele wereld over. Een stroom van internationale tiktokkers stort zich er daarna op. Zoals The Darkpunisher (140.000 volgers), die een Engelstalige video maakt over de vermeende verkrachting. „Terwijl de Syrische man werd vrijgelaten, werd de vader van het meisje gearresteerd wegens het geven van een speech.”

Het OM is tegen die tijd tot de conclusie gekomen dat vervolging niet mogelijk is, vanwege gebrek aan bewijs. De ouders van het meisje worden geïnformeerd. Anders dan normaal bij zaken van minderjarigen, publiceert het OM op 27 mei een uitgebreid persbericht over het besluit. Omdat de zaak inmiddels „onderdeel van een discussie rond asielopvang” is geworden.

Nog voordat het OM deze conclusie wereldkundig maakt, trekken de Freedom Fighters weer de straat op. Op het parkeerterrein bij atletiekbaan De Keien in Uden lopen begin mei tientallen mensen met protestborden en rozen in de hand. In het midden staat Seb van Lier. Deze ‘tocht tegen de stilte’ is georganiseerd voor zijn dochter, en andere slachtoffers die ‘monddood’ worden gemaakt.

Want zo voelt het voor Seb van Lier, zegt hij achteraf tegen NRC. Hij kan niet begrijpen waarom de jongen niet is vervolgd, terwijl is vastgesteld dat er seksueel contact is geweest. „Hoeveel bewijs wil je hebben?” Dat er sprake zou zijn van een relatie, zoals het politieonderzoek uitwijst? Daar wil hij niets van weten. „Dat is niet het geval. Hij hing daar rond bij haar school. Ze hebben alleen via Google Translate wat gepraat. Dat

De ‘tocht tegen de stilte’ is georganiseerd voor Van Liers dochter, en andere slachtoffers die ‘monddood’ zouden worden gemaakt.

Voordat de tocht startte, werd er al iemand gearresteerd.

Tientallen demonstranten lopen met protestborden en rozen in de hand.

kun je geen relatie noemen.”

Aan het begin van de tocht in Uden filmt Ongehoord Nederland van dichtbij hoe een man die een fakkel heeft meegenomen wordt afgevoerd. De politie wordt omringd door woedende Freedom Fighters. Bij het gemeentehuis worden rode rozen tegen het hek gelegd. FvD’er Janco Bethlehem spreekt de menigte toe door een microfoon: „Hoeveel meisjes en gezinnen lopen er nog ongehoord rond in Nederland?”

De tocht trekt ook langs het huis van burgemeester Hans van der Pas. Hij zag de demonstranten lopen, met spandoeken over het kindermisbruik dat hij onder de pet zou hebben gehouden. Van der Pas grijpt het wel. „Ik noem het: de Facebook-waarheid.” Een tijdlang volgde de burgemeester de Facebookberichten van anti-asiel-groeperingen. „Je komt in dat algoritme, en dan zie je niks anders meer. Als je dat de hele dag hoort, snap ik wel dat je gaat denken: dit is het. Dit gebeurt er.”

Het misbruikverhaal gaat ook een rol spelen in andere gemeenten waar gediscussieerd wordt over azc’s. Zo wordt het verspreid door de Dordrechtse actiegroep ‘mega AZC nee’, organisator van estafetteprotesten door het hele land. In het Gelderse Lingewaard, waar de gemeenteraad zich in de zomer buigt over een noodopvang, begint een inwoner tijdens een spreekavond over de verkrachting in Uden. „Gaan we wachten tot het hier ook verkeerd gaat?”

Het verhaal blijft ook in Maas-horst terugkeren. Op azc-inloopavonden in de afgelopen maanden,

krijgt de gemeente steeds weer dezelfde zorg te horen: mijn dochter kan straks niet meer veilig naar school fietsen. „Je kunt heel veel feiten opdisen”, zegt burgemeester Van der Pas. „Maar een persoonlijk verhaal komt binnen bij mensen. Dan zeggen ze: dat kan toch zomaar niet? Deze man zijn dochter is verkracht.”

Luisteren

Wat zich tussen de twee tieners in het bos heeft afgespeeld, blijft onduidelijk, maar het verhaal is uitgegroeid tot bewijs dat azc’s een gevaar vormen voor dochters en buurmeisjes. „Als burgemeester kan ik weinig anders doen dan luisteren naar die angst”, zegt Van der Pas.

In het Tilburgse bos staat eind november een rode opblaaspoot met ‘Merry Christmas’ erop. Jingle Bells schalt er uit speakers. Van achter kraampjes delen Freedom Fighters in leren hesjes kleding en huishoudspullen uit; allemaal gratis voor mensen met lage inkomens.

Er zijn veel moslima’s op afgekomen; Turkse en Syrische vrouwen met hoofddoeken op lopen met tassen vol spullen het bos weer uit.

„Mooi toch?”, zegt Seb van Lier, die tussen de kraampjes doorwandelt. „We zijn tegen het asielbeleid, niet tegen asielzoekers zelf.”

Een schaal oliebolle komt langs. Van Lier vertelt dat hij nog lang niet klaar is met de verkrachtingszaak. „Niet dat het mijn dochter nog helpt”, zegt hij, maar zijn missie strekt inmiddels verder dan dat. „Ik laat me niet monddood maken. Daar gaat het hier om.”

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wide en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil. Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen prospectusplicht voor deze activiteit.

50% RENDEMENT IN 5 JAAR*

Certified B Corporation

Stefano Pisani, de burgemeester van Acciaroli, begint de feestelijkheden met een toast. FOTO FEDERICO QUAGLIUOLO

REPORTAGE LEVENSTIJL

Voor Italianen is eten deel van wie ze zijn, voor ‘Rome’ kwestie van ‘Italië eerst’

De Italiaanse keuken maakt een grote kans om komende week als Unesco-erfgoed te worden erkend. De politieke lobbycampagne die de rechtse regering-Meloni rond eten voert, valt lang niet bij iedereen in de smaak.

Ine Roox
ACCIAROLI EN SALERNO

Op een zondag halverwege november klimt het kwik in het Zuid-Italiaanse vissersdorp Acciaroli nog vlot naar twintig graden. De stenen steegjes leiden naar een brede straat, waarop een wel vierhonderd meter lange tafel plaats biedt aan honderden genodigden. In totaal zullen ruim 630 eters aanschuiven voor de zondagse lunch, die bestaat uit een voorafje van verse mozzarellakas, handgemaakte pasta met tomaatensaus en een vleesgerecht met seizoengebonden groenten. Terwijl de zeelucht zich vult met de geur van pastasaus en rode wijn wordt er door de honderden tafelgasten getoost, luid gelachen en druk gepraat. Tussen de gangen door dansen de eters op Zuid-Italiaanse volksmuziek en spelen kinderen tussen de tafels. Dit is niet zomaar een lunch, maar het verjaardagsfeest van het mediterrane dieet (in de betekenis van voedingsgewoonten), sinds 2010 erkend als immaterieel cultureel erfgoed van de Unesco, de VN-organisatie voor

wetenschap, cultuur en onderwijs. En straks maakt ook de Italiaanse keuken zelf een goede kans op die eervolle status. De beslissing wordt woensdag in de Indiase hoofdstad New Delhi verwacht. Maar uit Frankrijk en Spanje, landen die ook trots zijn op de eigen culinaire traditie, klinkt kritiek op de Italiaanse lobbycampagne onder leiding van premier Giorgia Meloni. **Twee vriendinnen** Het vissersdorp Acciaroli ligt in de Cilento, een ongerept kustgebied met heuvels vol olijfbomen en wijngaarden dat bekendstaat als de bakermat van de mediterrane levensstijl. Geïntrigeerd door het zeer lage percentage hart- en vaatziekten van de lokale bewoners, die vaak in goede gezondheid zeer oud worden, trok de Amerikaanse voedingswetenschapper Ancel Keys begin jaren zestig naar het nabijgelegen dorpje Pioppo voor onderzoek. Keys ontdekte wat de Zuid-Italianen al generaties lang aanvoelden en toepasten: dat de eetgewoonten in de Cilento-streek - olijfolie, granen, veel groenten, een gematigde hoe-

dingesgewoonten), sinds 2010 erkend als immaterieel cultureel erfgoed van de Unesco, de VN-organisatie voor helpen te bereiken. De Amerikaan zou decennialang in Pioppo blijven wonen. Het dorp heeft aan het mediterrane dieet een klein, levendig museum gewijd, met daarin ook Keys' bibliotheek. De voedingswetenschapper werd honderd jaar oud en bewees zo zijn eigen wetenschappelijke conclusie. Maar het mediterrane dieet draait om veel meer dan om typische producten als olijfolie van de eerste koude persing of pasta met tomaat. Het **Salvatore De Crescenzo (10)** Lagere scholier uit Salerno is een levensstijl die gezondheid, duurzaamheid en sociale verbondenheid verbindt. „We eten volgens het ritme van de seizoenen, en achter elk gerecht schuilt bovendien een traditie of een verhaal”, zegt Giovanna Voria terwijl ze aan de eindeloze tafel in Acciaroli een bord pasta eet. Voria runt een

landbouwbedrijf dat olijfolie, kikkererwten, kastanjes en citrusvruchten produceert. „Maar eten is veel meer dan de honger stillen. Voor Italianen betekent samen koken en samen eten vooral tijd maken voor elkaar.” Van de sociale en culturele functie van eten en de noodzaak van een evenwichtig dieet zijn zelfs de allerjongsten op de hoogte, onder meer dankzij ‘Trotula’, een educatief en creatief project van Roberta Pastore en Anella Mastalia. De twee vriendinnen besloten de lokale historische figuur Trotula de Ruggiero van onder het stof te halen. Trotula was een middeleeuwse arts die rond 1030-1070 in het Zuid-Italiaanse Salerno al aan vrouwengeneeskunde zou hebben gedaan. Omdat ze van rijke huize was, kon ze studeren aan de Salernitaanse school voor geneeskunde, die toen al door geleerden uit het hele mediterrane gebied werd bezocht. Aan de hand van deze historische vrouwenfiguur wordt kinderen in Salerno, op zo’n anderhalf uur rijden van Acciaroli, het belang van een evenwichtig leven via gezond eten en de juiste balans voor lichaam en ziel aangeleerd. Het project begon tijdens de coronapandemie. Vijf jaar later zijn er over Trotula al vier geïllu-

streerde kinderboeken gemaakt, maar ook theatervoorstellingen, workshops, een kortfilm, een speeltuin - en er is een verdieping in het museum van het mediterrane dieet in Pioppo voor ingericht. Bij kinderen slaat het verhaal van Trotula aan, blijkt op een stadspleintje in Salerno uit een gesprek met Marta Capano, een tienjarig meisje met bril en baseballjas dat met haar klas een Trotula-workshop deed. „Olijfolie is heel gezond, net als de basisprincipes van de voedselpyramide.” Dat is een visueel model dat laat zien hoe je een evenwichtige voeding samenstelt; het meisje onderhoudt wat erin hoort dankzij Trotula. Ze maakt ook meteen een emotionele associatie met eten: „Ik ga graag met mama naar de markt, waar ik iedereen ken en van alles mag proeven. Ik hou ook van de chaos en het luide geroep.” Haar klasgenoot Salvatore De Crescenzo, een kind met wild, blond haar dat aan leeuwenmannen doet denken, noemt eten „een moment om samen familietradities te delen”. Volgens professor Pier Luigi Petrillo, auteur en curator van het Unesco-dossier voor de erkenning van de Italiaanse keuken als erfgoed, hebben deze kinderen exact begrepen waar

het om draait. „Koken en eten betekent ook herinneringen en emoties met elkaar delen, en affectie en liefde overbrengen”, zegt Petrillo, docent ‘cultural heritage studies’ aan de Luiss Guido Carli-universiteit in Rome en expert op het gebied van immaterieel erfgoed. Ditmaal gaat het niet om één gerecht of traditie - zoals de Napolitaanse pizzakunst of de Belgische biercultuur - maar om de hele culturele en sociale dimensie van koken en eten in Italië, in combinatie met duurzaamheid, bio-culturele diversiteit en ambachtelijke bereidingsvormen. Als het de Italianen lukt, dan wordt voor het eerst ooit een hele keuken als immaterieel erfgoed erkend. In november kwam al een eerste positief technisch advies. Volgen-

de week, tijdens een Unesco-top in New Delhi, maakt het Intergouvernementeel Comité voor de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed zijn inschatting. Vertegenwoordigers van 24 landen met stemrecht (vaak diplomaten) zullen dan over de erfgoed dossiers stemmen. Wellicht slepen de Italianen de erkenning voor hun keuken wel in de wacht, ondanks het ongenoegen van de Fransen en Spanjaarden, die allebei stemrecht hebben. **Gastro-diplomatie** De ontevredenheid draait niet zozeer om de inhoud van de Italiaanse kandidatuur als wel om de lobbycampagne die de rechtse regering voert. Zo was premier Giorgia Meloni in september te zien in een populaire zondagmiddagshow op de publieke zender Rai, tijdens een lunch in de buurt van het Colosseum ter promotie van de Unesco-kandidatuur. De centrumlinkse oppositie verweet de premier dat ze de publieke omroep gebruikte voor ‘verkiezingsspotjes’. Meloni benadrukte dat de Italiaanse keuken „een van de bijzonderste dingen is die we hebben”, en een symbool is van cultuur, identiteit, traditie en economische kracht. De Italiaanse keuken is wereldwijd zo’n 250 miljard euro waard, ging Meloni verder, en verdient nog meer aandacht. Het past perfect bij de nationalistische agenda van haar radicaal-rechtse regeringspartij Fratelli d’Italia, die inspiratie put uit Donald Trumps ‘MAGA’-agenda en die draait

rond ‘Italië eerst’, de bescherming van het vaderland en economisch patriotisme. Vandaar het verwijt uit Franse en Spaanse hoek dat Italië de kandidatuur politiseert, en ‘gastro-diplomatie’ inzet om zijn soft power te vergroten, eerder dan om culturele tradities te behouden. De spelregels zijn duidelijk: commerciële of politieke doeleinden mogen geen rol spelen bij een Unesco-erkenning. Bepaalde producten of toerisme promoten mag niet, en erfgoed mag ook niet worden gebruikt als propaganda of landenprofilering. Maar de Italiaanse regering koppelt de kandidatuur wel nadrukkelijk aan economische belangen en nationale identiteit. En als de Italianen hun Franse burens kunnen plagen, dan houden ze zich niet in. „Als de Italiaanse keuken niet zou worden erkend, dan zou dit vooral afbreuk doen aan andere, al erkende keukens”, zei de Italiaanse landbouwminister Francesco Lollobrigida in juli op een officieel diner in Malta. Wat in Italië als een grapje werd omschreven, schoot in Parijs echter als een pijl dwars door het gastronomische hart. Frankrijk en Italië wedijveren om alles wat schoonheid en levenskunst uitstraalt: mode, luxe en zeker gastronomie - en de Franse gastronomische maaltijd (dus niet de Franse *keuken*) werd al in 2010 als erfgoed erkend. Met zijn uitspraak suggereerde de Italiaanse minister dus dat de vaderlandse keuken superieur zou zijn.

Docent Angela Cherchi vertelt haar leerlingen in Salerno over Trotula. FOTO FEDERICO QUAGLIUOLO

De Unesco-kandidatuur draait hoe dan ook niet om ‘de beste’ of ‘unieke’ keuken, benadrukt professor Petrillo. „Italië heeft overigens niet één keuken, maar een mozaïek van regionale tradities, sterk beïnvloed door andere culturen.” In het noorden krijg je strudels en knoedels op je bord, op Sicilië couscous met vis en andere gerechten met Arabische smaken. „Als iets onze keuken typeert, dan is het wel haar inclusieve karakter.”

Advertentie

Wij zijn hier.

Iedereen die in nood is, moet op ons kunnen rekenen. Ook in Gaza, in Oekraïne, in Afghanistan, Soedan of Syrië. Mensen in deze kwetsbare situaties worden zwaar getroffen. Zij verliezen hun huis, hun toekomst. En soms zelfs elkaar. Juist dáár zijn wij. Om te helpen waar dat voor anderen onmogelijk is. De enigen die er gewoon zijn. Voor iedereen. Maar dat kunnen we niet alleen.

Waar ben jij?

Als jij naast ons komt staan, kunnen we blijven helpen.

Steun mensen in nood met een gift

NL19 INGB 0000 007244

of scan de QR-code.

Sabeth Snijders

AMSTERDAM

Acteur George Clooney vertelde regisseur Noah Baumbach dat hij geluk had dat Clooney ja zei tegen de hoofdrol in zijn nieuwe film, *Jay Kelly*. Er zouden slechts drie mensen op aarde de rol kunnen spelen. Mogelijk had hij gelijk. De tragikomedie gaat over filmster Jay Kelly, een mid-zestiger die geconfronteerd wordt met zijn levenskeuzes. Zijn oudste dochter is van hem vervreemd, zijn jongste brengt de zomer liever door met vrienden dan met hem. Kelly besluit zijn dochter stiekem achterna te reizen door Europa. Dat doet hij, zoals alles in zijn leven, samen met zijn stevig betaalde entourage, bestaande uit zijn extreem loyale manager (Adam Sandler) en anderen.

NRC heeft een kort videogesprek met Clooney en, zoals dat vaker gaat met Hollywoodsterren, is dat gesprek *‘paid-red’*: met tegenspeler Adam Sandler erbij. De twee zijn behoorlijk op elkaar ingespeeld én lichtelijk melig, mogelijk door het geven van vele interviews.

Baumbach (*Frances Ha*, *Marriage Story*) wilde voor de rol van Kelly een echte filmster, iemand met wie het publiek een geschiedenis heeft - net zoals de mensen die het personage tijdens zijn reis tegenkomt. Dan beland je bij Clooney. De Amerikaan was de afgelopen decennia ook producent en regisseur, maar is toch vooral bekend van zijn acteerwerk. In 1994 werd hij op 33-jarige leeftijd het filmsterrendom ingekatapulteerd door zijn rol als de gepassioneerde, rebelse en aantrekkelijke kinderarts Dr. Doug Ross in ziekenhuisserie *ER*. Nadat Clooney *Batman* speelde in Joel Schumachers *Batman & Robin* (1997), een film die hijzelf zo slecht vindt, dat hij vandaag de dag ‘fysieke pijn’ voelt bij het herbekijken, begon hij beter na te denken over de filmrollen die hij aan- nam. Het leidde uiteindelijk tot een voor Hollywood opmerkelijk divers oeuvre.

Clooney speelde in chic popcomver- maak als de *Ocean’s Eleven*-heistfilms en in kwaliteitsthillers en -komedies die hem Oscarnominaties en -winst opleverden (*Michael Clayton*, *Up in the Air*, *Syriana*). Maar schuwde ook niet tus- sendoor een idioot te spelen in absurde Coen Brothers-films als *O Brother, Where Art Thou?* of *Burn After Reading*.

De truc om als acteur niet vast te roesten, is vanaf het begin de deur open te zetten voor uiteenlopende films, legt Clooney uit. En vervolgens die deur actief open te houden zodat mensen weten dat je andersoortige rollen speelt. Sandler vult aan dat Jack Nicholson hem ooit het advies gaf af en toe ‘een kleintje’ te doen. „Toen ik vroeg wat hij daarmee bedoelde, antwoordde hij ‘een kleine rol in een film’. Want als ze dan gaan casten en alleen nog kleine rollen voor je hebben, zeggen mensen; oh maar die heeft hij altijd gespeeld.”

Offers voor je carrière

De film doorkrikt de mythe dat je toe- vallig filmster kunt worden en een schitterende carrière opbouwen. Je moet extreem ambitieus zijn, over lij- ken willen gaan en dingen opgeven. Wat hebben Clooney en Sandler opgegeven? Clooney, grappend tegen Sandler: „Jij hebt je basketbalcarrière opgegeven, toch? Je zou een professional zijn, maar miste alleen lengte en vaardigheden. Nee serieus, heb je iets opgegeven?” Sandler: „Misschien tijd met de mensen waar ik van hou. Maar ach, dat stelt niets voor.” Clooney, nu meer serieus: „Je geeft wel dingen op natuurlijk. Maar iedereen die in een vakgebied een car- rière nastreeft, mist dingen in het leven die hij liever niet had gemist. Maar ik denk dat het voor ons beiden geldt dat we een lot uit de loterij hebben getrok- ken en ons gezegend voelen. Natuurlijk hebben we offers gebracht, maar niet dezelfde als het personage.”

INTERVIEW GEORGE CLOONEY EN ADAM SANDLER

‘Iedereen weet dat ik 64 ben, ik hang al 40 jaar in Hollywood rond’

In Noah Baumbachs nieuwe film *‘Jay Kelly’* speelt Clooney een wereldberoemde acteur van mid-zestig Adam Sandler speelt zijn extreem loyale manager.

Scènes uit *Noah Baumbachs* nieuwe film *Jay Kelly*. FOTO’S PETER MOUNTAIN/ NETFLIX

In de film is het Jay Kelly niet gelukt zijn gezin te combineren met een Holly- woodleven. Clooney, die decennialang een van ‘s werelds meest begeerde vrij- gezellen was en wiens datingleven min- stens zo veel aandacht kreeg als zijn ac- teerwerk, trouwde in 2014 met Brits-Li- banese mensenrechtenadvocaat Amal Alamuddin. Het koppel heeft een twee- ling van acht. Ze voeden hen deels ver van Hollywood op, op een boerderij in Frankrijk. Clooney doet het in zijn werk ook wat rustiger aan.

Clooney: „Ik ben 64, mijn carrière heeft goed uitgepakt, dus ik kan me din- gen veroorloven. We wonen nog in LA, maar ze gaan naar school in Frankrijk, waar het verboden is om foto’s van hen te maken. Dat had ik niet op m’n dertig- ste kunnen doen, toen joeg ik mijn car- rière na. Ik ben laat met kinderen be- gonnen, dat was de timing die voor mij werkte. Met als enige nadeel dat je oud bent terwijl je kinderen opvoedt.”

Charisma

Clooney wordt weleens een van de laat- ste filmsterren genoemd: een acteur van wie de camera houdt, wat hij ook doet. *Jay Kelly*-regisseur Noah Baumbach ver- telde eerder dat wat hem opviel aan de grote sterren waarmee hij heeft ge- werkt, en aan Clooney, is dat alles wat ze doen eruitziet alsof het hen geen enkele moeite kost. Terwijl Clooney volgens de regisseur in realiteit keihard werkt. Dat ze in een rol glijden alsof ze simpelweg een kostuum aantrekken, is de reden dat - onterecht volgens Baumbach - van sommige sterren wordt gezegd dat ze slechts variaties van zichzelf spelen. Een kritiek die ook weleens over Clooney klinkt, met zijn relaxte houding en zelf- spot, zowel op als buiten het scherm.

Wat Baumbach zelf interessant vond, was om iemand als Clooney een perso- nage van zijn eigen leeftijd te zien spe- len. Veel Amerikaanse filmsterren willen dat niet en doen er alles aan de illusie van eeuwige jeugd hoog te houden, we zien in de film *Jay Kelly* ook druk in de weer met een stijfje om zijn grijze wenkbrau- wen bij te kleuren. De echte Clooney lijkt er geen probleem mee te hebben. „Er zijn maar een paar opties: ofwel accepteer je dat je ouder wordt en je probeert om te blijven werken in een industrie waar je

Ik probeer me te informeren en laat dan van me horen. Zo ben ik opgevoed.

van houdt. Of je vecht ertegen en de in- dustrie laat je achter, want ze laten je echt niet dezelfde rollen spelen als toen je 35 was. Iedereen weet dat ik 64 ben, ik hang al veertig jaar rond in Hollywood.”

Als zijn voorbeelden in de filmindu- strie noemt Clooney vaak acteurs als Paul Newman en Gregory Peck. Waarom ei- genlijk? „Ze deden geweldig werk, maar stonden ook met beide benen in de we- relld. Hun beroemdheid verhinderde hen niet om hun mening te geven en ze durf- den hun nek uit te steken.” Voelt Clooney zelf de verplichting om zijn beroemdheid in te zetten voor zaken buiten de film? Hij heeft een zekere invloed binnen de De- mocratische Partij; zo schreef hij in de zomer van 2024 een geruchtmakend opiniestuk in *The New York Times* waarin hij Joe Biden opriep om af te treden.

„Ik groeide op in de jaren zestig. Ze- ker in de Verenigde Staten had je te ma- ken met de burgerrechtenbeweging, de vrouwenrechtenbeweging en de bewe- ging tegen de Vietnamoorlog. Als je je stem niet liet horen, nam je niet deel aan de maatschappij. Ik probeer me te informeren en laat dan van me horen. Zo ben ik opgevoed. Mijn vader en moe- der verwachtten dat van mij en ver- wachten dat nog steeds.”

Jay Kelly is te zien op Netflix.

Lelystad krijgt een inclusieve herdenkingsplek die is ontworpen tegen polarisatie. BEELD STUDIO LA

ONTWERP HERDENKINGSPLEK

Hoe ontwerp je een herdenkingsplek voor alle inwoners van Lelystad?

In Lelystad komt een nieuwe, inclusieve herdenkingsplek waar verschillende geschiedenissen zij aan zij worden herdacht.

Melle van Maanen

LELYSTAD

Het Zilverpark, vlak bij het station Le- lystad Centrum, ligt er verlaten bij. Binnenkort moet hier de bouw starten van een nieuwe herdenkingsplek die uiteenlopende geschiedenissen van Lelystedelingen met elkaar verbindt: naast die van oorlogsveteranen ook de vervolging van de Joden, queers en Roma en Sinti in de Tweede Wereld- oorlog, het slavernijverleden, de ge- schiedenis van oorspronkelijke be- volking in Suriname en het einde van de Japanse bezetting van Nederlands- Indië. Op een lange vijver zal een landschap van verspringende stenen komen te liggen, dat uitloopt in een rond platform voor ceremonies.

In nauwe samenwerking met ver- schillende gemeenschappen uit Lely- stad - van oorlogsveteranen tot naza- ten van tot slaaf gemaakten - ont- werpen architecten Arna Mackic en Lorian Beijaert van Studio L.A de her- denkingsplek. Iedere gemeenschap krijgt er straks een eigen herdenking- steen. Zo werkt Lelystad aan de eerste ‘inclusieve’ herdenkingsplek van Ne- derland.

Geschiedenis zichtbaar maken is een belangrijk uitgangspunt voor Stu- dio L.A. „Het thema verlies dragen we met ons mee”, vertelt Mackic in hun studio in Amsterdam. Ze ontvluchtte Bosnië-Herzegovina in de jaren ne- gentig vanwege de burgeroorlog, en werd architect uit de overtuiging zo te kunnen bijdragen aan het herstel van

samenlevingen.

Tot nu toe vindt de 4 mei-herden- king in Lelystad plaats bij het Oorlogs- monument in het Stadspark. Maar die locatie kan de jaarlijks toenemende belangstelling niet meer aan.

Breder herdenken

De roep om meer te herdenken dan de Tweede Wereldoorlog klinkt afgelo- pen jaren steeds luider, aldus Tony Merkelbach, voorzitter van de stich- ting Herdenken, Verzoenen en Vrij- heid Lelystad en drijvende kracht achter het initiatief. De bewustwor- ding rondom herdenken is in heel Ne- derland gegroeid, mede „door Oek- raine en Gaza”. Maar Merkelbachs stichting wil ook de jeugd meer be- trekken. Lelystad bestond tijdens de Tweede Wereldoorlog nog niet, maar „iedereen neemt zijn geschiedenis en achtergrond mee”. De stichting her- denkt daarom breder; naast de oorlog bijvoorbeeld ook het slavernijverle- den. „Wij herdenken alles.”

Niet iedereen waardeert de koers. 4 mei „is geen podium voor morele deugpronken, maar voor eerbied en stilte”, schreef PVV-fractievoorzitter Ashvin van Stormbroek vorig jaar op X. Merkelbach hield toen een toe- spraak waarin hij de intolerantie uit de oorlog verbond met die van nu. Van Stormbroek vond dat Merkel- bachs toespraak „ontaarde” omdat hij benoemde dat vrouwen, homo’s en transgenders nog altijd ongelijk worden behandeld, mede door de Ka- tholieke kerk. Dat laatste pikte ook de ChristenUnie niet.

De lokale fracties van de PVV, Leef- baar Lelystad en MooiLelystad wilden de nieuwe herdenkingsplek tegen- houden. Er werd een motie van treu- nis ingediend tegen wethouder Sjaak Kruis (GroenLinks), en een amende- ment om de bouw uit te stellen. Ge- vraagd naar onderbouwing reageert alleen MooiLelystad. Volgens de frac- tie is de herdenkingsplek de investe- ring van 1,5 miljoen euro niet waard, verlies de communicatie slecht, en is de locatie - tegenover een skatepark - niet „sereen” genoeg. De motie en het

het ontwerp ontstond. Momenteel liggen er nog drie be- zwaarschriften van omwonenden bij de gemeente. „Jammer”, aldus de ar- chitecten, want de indianers waren afwezig op de buurtbijeenkomsten.

Net als in het hele centrum van Le- lystad is in het Zilverpark behoefte aan meer leefbare openbare ruimte. Verantwoordelijk wethouder Sjaak Kruis hoopt dat de herdenkingsplek het hele jaar door een „ruimte voor ontmoeting” kan zijn. Vergroening, nieuwe bankjes en een wandelpad moeten straks alles in het Zilverpark met elkaar verbinden en toegankelijk maken voor mindervaliden.

Samen ontwerpen

Eerst spraken de architecten indivi- dueel met iedere gemeenschap over wat herdenken voor hen betekent. Daarna vormden ze een klankbord- groep. Alle herdenkingsstenen werden in samenspraak met de gemeen- schappen ontworpen. Het resultaat is dat „je iets maakt waar mensen echt achter staan”, volgens Beijaert. „Ie- dereen toonde respect voor elkaar”, aldus Lucia Fer, secretaris van Comité 30 juni-1 juli Flevoland, die het sla- vernijverleden herdenkt.

Vanuit zijn appartement heeft Frank van Unen schitterend uitzicht over het Zilverpark. Hij bezocht een presentatie van de architecten, maar was niet direct enthousiast. „Het leek mij vanaf de tekentafel gemaakt, zo- als heel Lelystad.” Het ronde podium lag aan de oostzijde van het park, waardoor volgens Van Unen verbin- ding met de rest ontbrak. Je kan in zo’n situatie „dwarsliggen óf bijdra- gen”, vindt Van Unen. Hij deed het laatste en nodigde de architecten uit op de koffie. Zij luisterden. Uiteinde- lijk kreeg Van Unen gelijk en werd het podium naar de noordzijde ver- plaatst, waardoor meer eenheid in

amendement werden echter door de gemeenteraad weggestemd.

Meer succes had de PVV met een motie die wel is aangenomen op 19 november 2024. De PVV roept daarin het college op om „de Holocaust en de actieve strijd tegen antisemitisme” een „prominente plaats te geven” in de nieuwe herdenkingsplek. De or- thodox-Joodse gemeenschap van Le- lystad zat als gelijkwaardige partner in de klankbordgroep, en heeft net als alle anderen een eigen gedenksteen in het ontwerp.

Dat het ondanks het felle debat is gelukt de herdenkingsplek erdoor te krijgen, komt mede door Studio L.A -

COLUMN
MARIJN DE VRIES

De koning van de schoolslag

Kopjes boven water, kopjes onder water. Kopjes boven water, kopjes onder water. Ik ben een eend als ik naar zwemmen kijk, naar schoolslagzwemmen om precies te zijn. Kopjes boven water, kopjes onder water. Een eend waar alles vanaf glijdt. Kopjes boven, kopjes onder. Al het zorgwekkende wereldnieuws, alle werkstress, de Sinterklaasrazernij van de kinderen: ik raak het meteen kwijt als ik de glanzend natte badmutsen zie. Boven, onder, boven, onder.

Hoedenplankhondjes zijn het, met van die losse wiebelhoofdjes, waar je je blik niet vanaf kunt houden al zou je willen. Het geluid van de commentatoren heb ik uitgezet, in plaats daarvan staat een zacht pianomuziekje aan. Ik ga er helemaal in op. Als je door je oog-haren kijkt, vervloeien ze tot één beweging, de acht kopjes naast elkaar. Boven, onder, boven, onder. Hypnotiserend is het.

Dat naar schoolzwemmen kijken je zen maakt, weet ik al sinds Arno Kamminga. Tot zijn ster rees aan het firmament keek ik ook heus naar zwemmen, maar alleen naar de borstcrawl, en de vlinderslag. De coole zwemslagen, waar Nederland-voor-Arno goed in was. De schoolslag was voor kneusjes - dacht ik. Want de schoolslag is de eerste zwemslag die je leert als kind. Het is de fiets met zijwieltjes, de blokfuit onder de zwemslagen. Pas als je de schoolslag kunt, leer je de moeilijker slagen - nam ik aan.

Een misverstand kon niet groter zijn. De schoolslag is juist de moeilijkste van allemaal. En de zwaarste, de slag voor krachtpatsers. Schoolslagspecialisten zijn vaak nóg breder en sterker dan hun collega's, want met de schoolslag zwem je veel meer dóór het water heen dan met de vlinderslag of met de borstcrawl: dan komen niet alleen kopjes, maar ook hele armen boven het water uit.

De kunst van de schoolslag is zo krachtig mogelijk te zwemmen, zodat je zo snel mogelijk gaat, en tegelijkertijd zo efficiënt mogelijk, zodat je zo min mogelijk weerstand hebt. Schoolslagzwemmers moeten daar bovenop over een uitmuntend coördinatievermogen beschikken. Bij de borstcrawl en de vlinderslag hoef je alleen maar te flipperen met je benen. Maar wat doe je bij de schoolslag? Juist, daar maken de benen een veel complexere beweging - die precies afgestemd moet zijn op de armen.

Arno Kamminga had zich als geen ander de balans tussen kracht, efficiëntie en coördinatie meester gemaakt, en kroonde zich daarmee tot de koning van de schoolslag - tot Caspar Corbeau op het toneel verscheen. Een Nederlandse Amerikaan, of een Amerikaanse Nederlander zo u wilt, die voor Oranje zwemt. Als eerste mens ooit dook hij in oktober onder de magische grens van de twee minuten op de 200 meter. En ook op dit EK kortebaan zwemt hij iedereen naar huis. Wat hem zoveel beter maakt, beter dan Arno Kamminga en al die anderen?

Ik denk zijn voeten. Bij de schoolslag zijn grote voeten een groot voordeel. Hoe groter, hoe meer water je kunt 'pakken', ofwel: hoe meer oppervlak waartegen je kunt afzetten. Arno heeft prima voeten, maar in het licht van de schuiten van Caspar is zijn maat 45 heel bescheiden. Caspar heeft maat 50.

Maat 50. Dat zijn geen voeten, dat zijn zwemvliezen; hij is bij nader inzien half mens, half zeehond. Kopje onder, kopje boven. Als hij als eerste aantikt, zet ik razendsnel de televisie uit.

Sorry Caspar. Vet dat je wint, maar je oerkreet verstoort mijn rust. Ik kijk voor het zalige zenzwemmen zelf.

Marijn de Vries is oud-prof-wielrenner en journalist.

INTERVIEW

—
Dick
Advocaat
—

BONDSCOACH
CURAÇAO

'Bij alles wat ik doe denk ik: hoe lang nog?'

Curaçao plaatste zich met bondscoach Dick Advocaat (78) voor het WK voetbal. Zijn ervaringen op het eiland lijken in niets op wat hij eerder in zijn carrière meemaakte. „Wat kan mij het schelen, ik knuffel gewoon met de spelers mee.”

Door **Danielle Pinedo** en **Steven Verseput**

H

Het was half november groot nieuws: bondscoach Dick Advocaat van Curaçao verlaat „vanwege familieomstandigheden” het trainingskamp en mist daardoor het allesbeslissende WK-kwalificatieduel tegen Jamaica. Ondanks zijn afwezigheid plaatste het eiland zich voor het eerst in de geschiedenis voor het mondiale eindtoernooi.

Voor de derde keer gaat Advocaat volgend jaar als bondscoach naar een WK. Eerder gaf hij leiding aan het Nederlands elftal (in 1994) en Zuid-Korea (2006). Zijn ervaringen op Curaçao lijken in niets op alle eerdere, vertelt hij woensdag in een restaurant in Voorschoten, niet ver van waar hij woont. Het is de dag voor zijn vertrek naar Washington, waar vrijdag de loting voor het WK wordt gehouden. Daar begeeft hij zich tussen beroemdheden als president Donald Trump, zanger Andrea Bocelli en fotomodel Heidi Klum.

Advocaat werd de afgelopen weken overspoeld met berichten. Want iedereen begrijpt dat het om een eenmalig iets gaat, zegt hij. En iedereen wil weten hoe het afloopt. „Ik krijg veel aanvragen van kranten, tijdschriften, tv-programma's en podcastmakers. Maar ik sla bijna alles af. Ik hoef niets meer te bewijzen, zei ik tegen mijn perschef. En dat bedoel ik niet arrogant.”

Ruim twee weken geleden vloog u hals-overkop naar Nederland. Hoe gaat het nu met u?

„Ik ben gezond. Op mijn leeftijd is dat het belangrijkste. Ik ben blij als ik 's ochtends gezond wakker word. Om mij heen zie ik veel narigheid. Zoals een zieke oud-voetballer, van mijn leeftijd, die fit moest worden voor een operatie. Of Viola Holt [voormalig tv-presentatrice] die vanuit het niets wegviel. Ik kende Viola niet goed, maar schrok wel van het bericht.”

Denkt u op zo'n moment: dat kan mij ook overkomen?

„Ik ben panisch voor ziekenhuizen. Afgezien van de keer dat ik aan mijn neus gepereerd werd omdat ik mijn reuk kwijt was, ik was toen coach van de Russische club Zenit, kom ik daar gelukkig weinig. Ik laat me medisch goed controleren door de artsen van de clubs en bonden waar ik werk. Dat neemt niet weg dat ik bang ben: hoe lang nog? Met alles wat ik doe denk ik: hoe lang nog?”

In het tv-programma 'Goedemorgen Eredivisie' zei u dat u naar Nederland vloog omdat het niet goed ging met uw vrouw, maar dat ze het inmiddels weer goed maakt.

„Mijn vertrek was achteraf gezien wat voorbarig, maar toen de dokter me belde, en heel duidelijk was, voelde ik dat ik moest gaan. En als ik iets in mijn hoofd heb, lukt het niemand om me op andere gedachten te brengen.”

De teammanager van Curaçao vertelde ons dat u de spelers niet zelf wilde vertellen dat u vertrok, omdat u bang was door emoties overmand te worden. 'Dat is zijn puurheid', zei hij. 'Zijn generatie heeft geleerd dat je als man niet mag huilen.'

Hij is even stil. „Als je ouder wordt zitten emoties meer aan de oppervlakte. Dat is soms vervelend, maar het is niet anders. Soms huil ik om niets, heel vreemd. Als ik voor mijn vertrek naar de spelers was gegaan, was ik vol geschoten.”

Wat is het ergste dat er had kunnen gebeuren?

„Dat ze medelijden met me kregen. Bij Goedemorgen Eredivisie kreeg ik r filmpjes te zien van spelers die wat tegen me wilden zeggen. Ik keek recht voor me uit, omdat ik wist dat ik anders zou breken.”

Mogen mensen niet zien dat u gevoelig bent?

Hij lacht. „O, dat weten ze wel. Maar je moet het niet, eh...”

...overdrijven?
„Ja, precies.”

De spelers van Curaçao gaan voor u door het vuur hè?
Hij is even stil.

Dat ontroert u?
Hij knikt.

Uw moeder overleed in 1999, de dag voordat Rangers, waar u coach was, een belangrijke wedstrijd speelde tegen Celtic. Toen gaf u geen ruchtbaarheid aan de situatie waarin u verkeerde. U stond dat duel gewoon langs het veld.

„Ik schrok toen mijn moeder overleed, maar ze was wel 89, en kwam op een mooie manier aan haar einde. Het was nieuwjaarsdag, ze had de dag ervoor palling bij mijn broer gegeten. De volgende

ochtend vond hij haar in een stoel, het kopje thee was uit haar hand gegleden. Twee dagen na haar dood vloog ik terug.”

Door nu meteen in het vliegtuig te stappen, maakte u anderen wel deelgenoot van uw situatie.

„Ik dacht: het zal mij niet overkomen dat er iets gebeurt, en dat ik er niet bij ben.”

De ober, een jonge man, serveert koffie. „Gefeliciteerd met de plaatsing”, zegt hij. „Echt netjes, goed gedaan. Ik heb nu al zin in het WK.” Advocaat glimlacht. „Is dat zo? Geniet ervan.”

De verslaggever van het Antilliaans Dagblad die u vanaf het begin volgt op Curaçao zei: knap hoe Advocaat zich aan onze cultuur heeft aangepast.

„Dat komt doordat de spelers zo fanatiek trainen en spelen, zo graag voor hun land willen excelleren... dat heb ik nog niet meegemaakt. Ze wilden in een krakkemikige schoolbus zonder ramen

Dick Advocaat:

„Soms huil ik om niets, heel vreemd.”
FOTO DAVID VAN DAM

”

Bij Glasgow heb ik ooit gedreigd een speler naar huis te sturen omdat hij een trainingspak van Louis Vuitton droeg

vervoerd worden. In die bus wilden ze harde muziek draaien - niet mijn muziek, maar ik ging er in mee. Ze wilden in het hotel tussen de gasten eten, niet in een conferentiezaal. Allemaal dingen waar ik normaal nooit in mee zou gaan. Omdat het wat de organisatie betreft tegen mijn principes ingaat.”

Waarom nu wel?

„Misschien omdat ik denk: het is mijn laatste klus.”

Gilbert Martina, voorzitter van de Curaçaose voetbalbond zei tegen ons: 'In het begin moest Dick er erg aan wennen dat spelers bij het ontbijt wilden knuffelen, maar nu kan hij niet meer zonder.

Hij lacht. „Het verschilt sterk van wat spelers normaal doen: elkaar een hand geven. Maar ik dacht: kan mij het schelen, ik ga gewoon mee knuffelen. Het is ook leuk om te zien hoe ze bij wedstrijden in een kring gaan staan. Een van hen, meestal Kenji Gorré, spreekt de groep dan toe. Ik ga mee in die emotie. Als de spelers samen bidden ga ik er ook tussen staan.”

Klopt het dat u uw gevoel op Curaçao meer laat spreken, waar u eerder dacht: dat kan ik mij in de hogedrukpan van het topvoetbal niet veroorloven?

„Qua presentatie ben ik heel erg gevormd door Rinus Michels, voor wie ik vijf, zes jaar assistent ben geweest bij Oranje. Rinus was als coach spijkerhard.” Hij trekt een streng gezicht en steekt een wijsvinger op. „Je moet altijd scherp zijn, zodat ze je niet kunnen verrassen, zei hij.

Spreek in korte zinnen. Ik moest een keer twee spelers halen. Eén zou te horen krijgen waarom hij niet speelde. Tegenwoordig komen trainers met een hele uitleg, maar Rinus leunde achterover en zei: jij speelt, jij niet. Dat was het.”

Advocaat vertelt over zijn assistent-coach Dean Gorré (de vader van Kenji), van wie hij rond 1990 coach was bij SVV in Schiedam, in die jaren gefuseerd tot SVV-Dordrecht '90. Niet lang geleden zaten ze een keer te praten op het veld, toen Gorré zei dat Advocaat bij SVV 'een vervelende man' was. 'Maar we zijn toch kampioen geworden', antwoordde Advocaat verbaasd. Gorré zei dat hij vroeger bang voor hem was. 'U schuld me uit.' Maar het had hem 'als voetballer en mens' wel geholpen om zich te ontwikkelen.

Wat dacht u?

„Dat hij gelijk had. Zo was ik. Spelers moesten aan de bak. Als het niet ging zoals ik wilde was ik een vervelende man.”

Vond u het niet vervelend om te horen?

„Zo extreem heb ik het zelf niet ervaren, maar ook spelers van Glasgow Rangers en Zenit hebben dat soort dingen wel eens over me gezegd. Zo heb ik bij Glasgow ooit een speler, een extreem mooie Italiaan, gedreigd naar huis te sturen omdat hij een trainingspak van Louis Vuitton droeg. We zouden met de ploeg naar Noorwegen gaan voor een week. Ik heb hem twee keuzes gegeven: of je kleed je om, of je gaat naar huis. Zijn ploeggenoten lachen natuurlijk. Later noemde hij me in een boek een *little dictator*.”

'Advocaat presenteert zich als zelfverzekerd, maar zit vol twijfel', schreef een Schotse krant ooit.

Hij slaat zijn armen over elkaar. „Soms zijn dingen een pose.”

Wat bedoelt u?

„Dat ik driftig word en zeg wat er moet gebeuren.”

Met een pose wil je meestal iets verhullen. Wilde u verhullen dat u veel twijfelt?
„Als duidelijk wordt dat je twijfelt kunnen mensen daar gebruik van maken.

Dick Advocaat: „Ik ben gevormd door Rinus Michels. Als coach was Rinus spijkerhard.”
FOTO DAVID VAN DAM

» **Vervolg** van pagina 27

Daarom vind ik het zo vervelend dat die emoties de laatste jaren vanuit het niets komen. Met wedstrijden heb ik daar geen last van. Wel als we soms met de groep bij elkaar zitten en iemand vertelt een verhaal. Dan moet ik oppassen. Daarom ben ik ook niet naar de spelers gegaan om te vertellen dat ik naar Nederland zou terugvliegen. De aanvoerder, Leandro Bacuna, met wie ik een goede band heb, wilde met me praten. Ik kon dat niet opbrengen.”

U bent er tussenuit gepiept.
„Ik kon niet anders.”

Advocaat vertelt hoe hij januari 2024 bondscoach van Curaçao werd, het eiland dat hij slechts één keer had bezocht voor hij de functie kreeg; als 18-jarige voor een voetbaltoernooi. Via zaakwaarnemer Robert Pot, zoon van Advocaats vaste assistent-coach Cor Pot, hoorde hij dat Curaçaose voetbalbond interesse had.

Klopt het dat u er meteen voor voelde, maar pas maanden later aantrad, omdat u eiste dat de voetbalbond eerst de achterstallige salarissen aan spelers uitbetaalde?

Hij knikt. „Ze wisten dat ik het anders niet zou doen. Bondsvoorzitter Martina heeft gezorgd dat er sponsors kwamen. De spelers krijgen nu op tijd hun geld. Vliegtuigstoelen en hotels worden door een sponsor geregeld. Het is nog niet op het niveau van het Nederlands elftal, maar wel beter dan het ooit is geweest.”

En dan te bedenken dat een belletje met Poetin voor u als coach in Rusland geen-noeg was om iets voor elkaar te krijgen.

„Ja. En nou zit ik straks bij de loting in dezelfde ruimte als Donald Trump. Gek, toch?”

Wat voor indruk maakte Poetin op u?

„Ik zal nooit vergeten dat ik op mijn verjaardag bij hem moest komen. Ik had net besloten dat ik Zenit Sint-Petersburg na tweeënhalf jaar ging verlaten. De club was al op de hoogte. Poetin, die uit Sint-Petersburg komt, begreep daar niets van. Tot die tijd had ik hem alleen telefonisch gesproken na het behalen van prijzen, nu zat ik tegenover hem met een tolk. „Ik heb gehoord dat je weggaat, maar dat gebeurt niet”, zei hij. „Jawel”, zei ik. „Wat bevalt je dan niet?”, vroeg hij. Ik had getekend bij Australië, maar dat wist hij niet. Toen verzon ik maar dat ik niet tevreden was over het prachtige Kempinski hotel, waar ik een halve zaal tot mijn beschikking had. En dat de vlucht naar Nederland zo lang duurde. Hij stond op om een telefoontje te plegen. Vijf minuten later zat hij weer tegenover me. „Er ligt een nieuw contract en dat ga je tekenen”, zei hij. Ik kreeg het grootste penthouse van Sint-Petersburg

en mocht voortaan in een privéjet vliegen. Dus ja, toen moest ik wel. Na een half jaar ben ik alsnog vertrokken.”

Hoe kijkt u nu naar Poetin?

„Niet anders dan de meesten. Ik ben nog steeds ereburger van Sint-Petersburg. Op mijn verjaardag krijg ik elk jaar een prachtige brief, maar het hoofdstuk Rusland is afgesloten. Gisteren schrok ik toen ik las wat Poetin had gezegd: “we zijn klaar om tegen Europa te vechten”.”

Rusland is uitgesloten van kwalificatie en gaat niet naar het WK, Curaçao wel. Volgens de teammanager bent u al bezig met de opstellingen.

„Dat ben ik altijd. Kijk, we zijn niet het sterkste team. En soms moet je slim zijn. Op de Gold Cup speelden we afgelopen zomer gelijk tegen Canada, een veel groter land. We werden uitgeschakeld in de poulefase, maar voor ons was het al geweldig om mee te doen. Dus je kan soms met een tactiek, uitgaande van de kwaliteiten van de spelers, best voor een verrassing zorgen.”

De plaatsing van Curaçao wordt als een stunt beschouwd, maar u kennende is meedoen niet genoeg.

„We zullen niet de meest aanvallende ploeg zijn op het WK, maar geven ons volledig. We gaan ‘prikken’, zeg ik altijd; de momenten zoeken dat we het kunnen doen. Er zit een enorme bereidheid in de ploeg.”

Bij u thuis hadden jullie het niet breed vroeger, geeft dat meer verbinding en betekenis aan uw avontuur op Curaçao, waar veel armoede is?

„Die verhalen hoor ik ook. Ze werken hard, zijn dingen aan het verbeteren. Ik zie dan de trots van de mensen, dat straalt uit hun hele lichaam. Zo mooi. Toen we in september thuis met 3-2 van Bermuda wonnen, stonden inwoners buiten te dansen. En na de laatste thuiswedstrijd kwamen we bij het hotel, stond al het personeel om de spelersbus heen.” Hij is even stil, kijkt naar de tafel.

Waarom ontroert het u zo?

„Ik heb ze een groot cadeau gegeven, maar er is natuurlijk nog steeds veel armoede. Je wil alles veranderen, als je zou kunnen. Dan zie je de kids met hun guitige koppies, geweldig als ze door voetbal of honkbal iets kunnen bereiken. En dan denk ik ook aan mijn ouders, jammer dat ik te weinig voor hun terug heb kunnen doen. Het is te laat.”

Wanneer is dat idee bij u gaan leven?

„Mijn vader overleed al jong, ik was zeventien. Toen ik later bij Glasgow ging werken kon ik mijn moeder een huis en een tv geven. Dat heb ik nog wel gedaan, maar in mijn kinderjaren was het moeilijk. Soms zit ik met die gedachten, terwijl ik een geweldige jeugd heb gehad.”

FORMULE 1

Verstappen voelt zich ‘hartstikke ontspannen’ in Abu Dhabi

De strijd om de wereldtitel wordt beslist in Abu Dhabi, net als vier jaar geleden. Zo beladen als toen is het dit weekend niet – de hoofdrolspelers doen alsof er niets aan de hand is.

Vincent Sondermeijer

ABU DHABI

Wit kunstlicht kaast op het asfalt waar het Yas Marina-circuit van een heuvel af duikt, richting een haarspeldbocht naar links. Over de lege tribunes, zo groot als een voetbalstadion, die de bocht aan drie zijden omzomen, schalt de soundcheck van de circuitomroeper. Op de baan werken leden van Formule 1-teams na hun werkdag een hardlooperondje af. Er komt zelfs iemand voorbij op langlaufski’s met wieltjes eronder.

Vier jaar geleden waren de tribunes volgepakt met fans die zagen hoe Max Verstappen precies op deze plek zijn eerste wereldtitel veroverde. Terwijl zijn rechterbeen van de spanning verkramp was, smiet Verstappen zijn auto aan de binnenkant naast die van Lewis Hamilton. Het was de laatste ronde, Verstappens laatste kans, en Hamilton had geen antwoord op zijn manoeuvre.

Voor het eerst sinds die dag is Yas Marina komende zondag weer het toneel van de ontknoping van het wereldkampioenschap Formule 1. Drie rijders maken nog kans: Lando Norris, Oscar Piastri, en de coureur van die ultieme inhaalactie in 2021, die nu zijn vijfde wereldtitel kan behalen.

Maar ondanks alles wat er op het spel staat, is de atmosfeer in Abu Dhabi dit weekend minder geladen dan in 2021. Destijds hingen in de paddock metersgrote affiches die het aanstaande duel presenteerden alsof het een blockbuster was. Het erepodium was van voorzien van een achtergrond van pakweg vijftig meter breed en twintig meter hoog, waarop Verstappen en Hamilton met ernstige blik stonden afgebeeld. Zulk soort franje is nu nergens te bekennen.

Toen was de race in het emiraat de culminatie van een maandenlange confrontatie tussen twee coureurs van een heftigheid die de sport zelden had meegeemaakt. Nu vindt in Abu Dhabi de afloop plaats van een titelstrijd zonder echte rivaliteit.

Intense staredown

De trofee voor de wereldkampioen staat op donderdag al te glimmen in een zaal onderin het mediagebouw. Naast de beker, die overigens pas op een gala in december wordt uitgereikt, staat een bank, waarop de drie kanshebbers plaatsnemen voor een persconferentie.

De organisatie heeft er goed over nagedacht, maar als ze hoopte op een intense staredown, valt het resultaat tegen. Ter-

wijl de fotografen en journalisten bijna tegen de muur gedrukt staan in de bomvolle ruimte, zitten Verstappen, Norris en Piastri lachend met elkaar te kletsen. Benen over elkaar, arm over de rugleuning van de bank.

Toen Verstappen in Hamilton in 2021 in hetzelfde zaaltje plaatsnamen, was er minder gekeuvel, al was het maar omdat de twee toen, vanwege corona met mondkapjes op, meters van elkaar op losse stoelen zaten. Maar vooral ook vanwege alle incidenten van dat jaar. Hamilton die Verstappen op Silverstone keihard had doen crashen, Verstappen die Hamilton meermaals met kwetsieuzе verdiedingstactieken achter zich had geprobeerd te houden: haast elk raceweekend was er controverse.

Vergeleken daarmee was 2025 een beleefd seizoen. McLaren-coureurs Norris en Piastri leken het grootste deel van het jaar samen om de titel te gaan strijden, maar hoewel ze elkaar op het circuit een paar keer flink raakten, kregen ze nooit ruzie. Sterker nog, hun team deed er alles aan om hun strijd zo eerlijk mogelijk te laten verlopen. Het gaf de Brit en de Australiër zelfs opdracht om van positie te wisselen als de één een oneerlijk voordeel over de ander had verkregen, bijvoorbeeld na een mislukte pitstop. Ook nadat Verstappen zich de afgelopen weken onverwacht in de titelrace had gemengd, hield het drietal het netjes.

Verstappen moet twaalf punten goedmaken op WK-leider Norris om kampioen te worden (op Piastri ligt hij vier punten vóór). Dat betekent dat de Red Bull-coureur zelfs wanneer hij wint, afhankelijk is van Norris’ resultaat; in dat geval zou de Brit vierde of lager moeten eindigen. Gezien de gewoontelijke krachtsverhoudingen dit seizoen lijkt die kans niet groot. Norris finishte al zeventien keer op het podium, en slechts drie keer eraanst.

Toch zijn er op het Yas Marina-circuit al eerder gekke dingen gebeurd. Aston Martin-coureur Fernando Alonso weet er alles van. In 2010, toen de beslissing ook plaatsvond in Abu Dhabi, ging hij als koploper van het WK de race in. Hij belandde vanwege een tactische misser van zijn toenmalige team Ferrari echter achter een langzamere auto, die hij desondanks de hele race niet meer voorbij kwam. Alonso miste de titel. Zijn voorsprong voorafgaand aan de race: 15 punten.

Inhalen is in Abu Dhabi nu makkelijker dan destijds, vanwege wat aanpassingen aan het parcours en omdat de auto’s voorzien zijn van inhaalhulp DRS. Anderzijds produceren de auto’s tegenwoordig zoveel verstoorde luchtstromen dat ze elkaar lastig kunnen volgen – wat inhalen juist weer bemoeilijkt.

Dus als Verstappen zondag vóór de

De eerste bocht op het Yas Marina Circuit in Abu Dhabi. FOTO SANDER KONING/ANP

Max Verstappen praat met de pers in Abu Dhabi. FOTO SANDER KONING/ANP

Lando Norris draait het circuit van Abu Dhabi op. FOTO DARKO BANDIC/AP

McLarens de eerste ronde weet door te komen, is het dan realistisch dat hij ze achter zich houdt, zelfs als ze eigenlijk iets sneller zijn? Hij maakt weinig woorden vuil aan zijn antwoord als *NRC* hem die vraag voorlegt, tijdens een sessie met de Nederlandse pers op het dak van het Red Bull-gastenverblijf in de paddock. „Dat is heel lastig te zeggen op dit moment.”

Een half uurte eerder heeft Verstappen de persconferentie in de volle zaal met de wereldbeker voor zijn neus al even laconiek afgewerkt. Net als Norris en Piastri. Het is alsof ze elkaar proberen te overtreffen in een wedstrijdje relaxed overkomen. Piastri heeft lekker gepadeld, vertelt hij. Norris stond op de golfbaan en Verstappen was bij zijn dochtertje.

„Ik ben hartstikke ontspannen, want ik heb toch niets te verliezen”, zegt Verstappen.

„Ik heb er de afgelopen drie dagen niet aan gedacht”, zegt Norris.

Ze smoezellen met z’n tweeën wat buiten het gehoor van hun microfoons terwijl Piastri zonder al te veel passie antwoordt op de vraag van een journalist of zijn moeder hem wel eens vraagt voorzichtige te zijn op het circuit.

Iemand probeert de boel wat op te stoken door te vragen wat de McLaren-rijders doen als Verstappen de race leidt, met Piastri op plek drie en Norris op plek vier. Piastri, die bij die stand geen kampioen zou worden, kan zijn teamgenoot dan aan de titel helpen door hem voorbij te laten. Verwacht Norris dat van Piastri? „Ik zou het niet van hem vragen, denk ik.

Dat moet Oscar zelf uitmaken”, zegt hij. En als Piastri hem niet laat passeren, en Verstappen wilt de titel, vindt Norris het ook best. „Het verandert mijn leven niet.”

Toneelspel

In elk geval voor een deel is dit toneelspel dat bij topsport hoort. „Ze voelen heus wel druk”, zegt Jackie Stewart, die tijdens de vrije training door de paddock wandelt. De 86-jarige Schot heeft recht van spreken, want hij is zelf drievoudig wereldkampioen. „Een van hen heeft er alleen aanmerkelijk minder last van, want die heeft er al een paar gewonnen.”

Nu is de Formule 1 ook geen sport waarin de emotie regeert. Het draait er om cijfers, berekeningen en data. Wetenschap en techniek in competitieve vorm. Elk aspect van een raceweekend hebben de teams van tevoren uitgedacht en doorberekend. Niets ontsnapt aan hun aandacht voor detail: zittend op hun knieën in de pitstraat poetsen McLaren-monteurs donderdag met een doek en allesreiniger de chromen paaltjes voor het afzetlint dat opdringerige fans uit hun garage moet weghouden.

Maar soms komt er een barstje in dat pantser van koelbloedigheid en professionaliteit. Neem de hoofdedren dat Verstappen in Abu Dhabi nog kampioen kan worden: de technische en tactische blunders van McLaren in Las Vegas en Qatar.

En aan het einde van de vragensessie in de van sensatiebeluste F1-journalisten uitpuilende persruimte, toont Norris toch een glimp van wat er echt in zijn hoofd omgaat – van de al jaren met onzekerheid en overmatige zelfkritiek worstelende 26-jarige man die hij ook is.

Hij krijgt de vraag zich voor te stellen hoe het is als hij de kampioensbeker die naast hem staat, zou mogen optillen. „I don’t know”, stamelt hij zacht. „Dit is waar ik mijn hele leven voor gewerkt heb. Het zou alles voor me betekenen.”

Verstappen, Norris en Piastri lijken een wedstrijdje relaxed overkomen te doen

DE OMBUDSMAN

Hans Wijers en de zeven beloften van NRC

‘Diep, diep geschokt’ was een lezer door het feit dat *NRC* vermeende uitspraken van informateur Hans Wijers had moeten rectificeren. Die berichtgeving was „onzorgvuldig, niet volledig, niet in toom gehouden door adequate *check and balances*. Alleen maar gericht op het creëren van ophef en het scoren van een primeur. Dergelijke drijfveren zijn de *NRC* onwaardig.”

Ook afgelopen weekend belandden weer tientallen berichten in de mailbox van de ombudsman over „het Wijers-debacle”. Die had een lezer „een beetje een zure smaak in de mond gegeven”. Een ander: „Goed om te zien dat uw dagblad het boete-kleed heeft aangetrokken. Het is jammer dat het leed al is geschied waarbij ook mensen zijn beschadigd.”

De aanleiding van de nieuwe reacties was het vergaande besluit dat de hoofdredactie vrijdag 28 november nam: de verslaggeving rond informateur Wijers werd gerectificeerd. Voor de zorgvuldige totstandkoming van drie artikelen die vanaf donderdag 13 november drie dagen achter elkaar zijn gepubliceerd kon *NRC* niet langer instaan. Wijers en de lezers kregen excuses aangeboden. Extra pijnlijk, ook voor de redactie, de hoofdredactie en de ombudsman was dat die rectificatie in feite werd afgedwongen door onderzoek van een ander medium. *De Volkskrant* had uitvoeriger uitgezocht wat er rond Wijers op de verkiezingsavond was gebeurd.

In de mailbox valt vaak het verwijt dat *NRC* de formatie heeft beïnvloed met „kennelijk onterechte berichtgeving”, stelde een lezer. Hij verzocht daarom de ombudsman „toch nog eens opnieuw zijn licht te werpen op deze situatie”. Bij deze dus, aan de hand van enkele lezersbrieven.

Over het redactionele proces schreef ik twee weken geleden een uitvoerige reconstructie. Mijn conclusie was dat ondanks veel gemaakte fouten, de belangrijkste artikelen gerechtvaardigd waren. Dat is niet meer vol te houden. Dat Hans Wijers op verkiezingsavond tijdens een borrel in Amsterdam VVD-leider Dilan Yesilgöz ‘een leugenaar’ genoemd zou hebben had *NRC* gehoord van twee bronnen, maar *de Volkskrant* sprak er zes die dat niet hem maar journalist Eric Smit hadden horen zeggen, zo bleek afgelopen zaterdag in een reconstructie.

Wederhoor

Deze publicatie wierp de vraag op hoe bij *NRC* de wederhoor precies was verlopen: hoe was Wijers voorgelegd dat hij ‘leugenaar’ gezegd zou hebben. In de communicatie met Wijers en diens woordvoerder had de verslaggever te nadrukkelijk gesteld dat er „meerdere aanwezig” waren geweest die alles hadden gehoord, inclusief de leugenaar-uitspraak. Wijers had toen maar een verklaring gestuurd die als bevestiging kon worden opgevat terwijl hij het zich eigenlijk niet goed herinnerde, zoals een uur later op een persconferentie bleek. Met meer rust

en tijd had ook ik kunnen vaststellen dat de wederhoor niet goed gegaan was. Gezien ook de uitspraak van Eric Smit dat niet Wijers maar juist hij Yesilgöz voor leugenaar had uitgemaakt en gezien het feit dat een filmpname van het bewuste moment ontbrak, was het onjuist om de conclusie te trekken dat het artikel ‘gerechtvaardigd’ was. Ik concludeerde terecht dat de redactie journalistiek onderzoek had moeten doen naar de uittaling van Smit, maar daar had op moeten volgen dat de onderbouwing van dit deel van het nieuwsbericht achteraf te wankel was geweest. *Not fit to print* dus.

Veel lezers vragen zich af hoe *NRC* nu aankijkt tegen het openbaren van een app die Wijers aan mediaondernemer Willem Sijthoff had gestuurd – het onderwerp van de tweede publicatie. Hij noemde de VVD-leider daarin een „feeks”. Een lezer mailde: „Het is opvallend stil over deze kwestie en het is een slecht teken dat dit aspect onbenoemd is gebleven. Voor de geloofwaardigheid van de krant dient ook dit aspect publiekelijk aan de orde te komen. Mijn stelling is: privémail daar blijf je vanaf.”

Ook de andere lezers die hierover schrijven zijn stellig: dit was privé en dus niet publicabel. Een interessant onderwerp om in breder verband op terug te komen. Maar hier in het kort: het is voor journalisten niet te allen tijde verboden om te citeren uit één-op-één-communicatie, waarbij wel altijd een goede afweging moet worden gemaakt tussen het publieke belang en het privébelang. De afweging is hier te snel gemaakt. Vooral het argument dat Wijers zich dus al eerder heel negatief had uitgelaten over Yesilgöz speelde een belangrijke rol. Maar doordat de ‘leugenaar-uitspraak’ wegviel, verviel dit argument. Daarom heeft de hoofdredactie aan dit bericht deze correctie toegevoegd: „De beschreven feiten kloppen, maar de aanleiding voor berichtgeving en de manier waarop wij bericht hebben voldoet niet aan onze journalistieke normen.”

Redactiedebatten

De storm aan kritiek en de uiteindelijke rectificatie kwamen hard aan bij de redactie. Deze lezersbrief raakte de kern: „Na een lange periode van kritiek van lezers en duiders op de berichtgeving, een merkwaardige verdediging door de hoofdredactie en een (achteraf gezien) bedenkelijke weging door uzelf blijkt nu dat de *NRC* een heel deel van zijn zeven beloften aan de lezer niet heeft waargemaakt.”

Hoofdredacteur Patricia Veldhuis refereerde aan die beloften toen ze maandag op de werkvloer de redactie toesprak. „Op onze site doen wij ons publiek zeven beloften: *NRC* is betrouwbaar, objectief, liberaal, feitelijk, ongebonden, transparant en verantwoordelijk. Daarom moeten we de teugels aanhalen.” In twee redactiedebatten kwamen de gemaakte fouten en lessen die getrokken moeten worden uitgebreid aan de orde. De hoofdredactie werkt plannen uit om het redactionele proces te versterken. Veldhuis zegt hierover: „We trekken hier lessen uit en zorgen dat dit niet meer kan gebeuren. We zullen de lezer hier binnenkort over informeren.” Deze week vond ik het nog wel jammer dat er na de rectificatie is besloten geen lezersbrieven meer over de kwestie te publiceren. Die waren er genoeg.

NRC heeft in de kabinetsformatie een rol gespeeld die je als medium niet wilt spelen: Wijers was door verkeerde berichtgeving binnen een dag weg als informateur. Hij heeft de excuses van de hoofdredacteur aanvaard. Voor de krant is de schade groot: „*NRC* is bij mij wel van een voetstuk gevallen”, schreef een lezer. „Ik zal de onderzoeksjournalistiek in de toekomst met gezonde argwaan bekijken, er is iets geknakt.”

Tijd om te werken aan herstel van vertrouwen.

Herman Staal

DE LEZER SCHRIJFT

SCHRIJVER OF SCHRIJFSTER

Drie weken geleden overleed de „strijdlustige schrijver Yvonne Keuls”, aldus *NRC* in een necrologie. Lezer Frits Springveld mailde hierover: „Toen ik vanmorgen de tv aanzette, hoorde ik op het nieuws dat schrijfster Yvonne Keuls was overleden. (...) Later op de dag ontving ik in mijn mailbox een *NRC*-necrologie van haar. Daarin was ze opeens in een schrijver veranderd. Ik heb mevrouw Keuls meer dan eens op de tv gezien. Ze sprak over zichzelf altijd als schrijfster. Yvonne Keuls had meer respect van de *NRC* verdiend.” Was ‘schrijfster’ beter geweest?

DE KRANT ANTWOORDT

De in ons stijlboek vermelde regel, stelt eindredacteur Ward op den Brouw, is dat we bij het vermelden van beroepsnamen en functies niet onnodig de aandacht vestigen op het feit dat iemand een vrouw is. Maar een actrice acteer noemen en een zangeres zanger zou potsierlijk zijn. Bij sommige beroepen is de grens minder duidelijk. In die categorie valt ook schrijver/schrijfster; beide mogen worden gebruikt. Wel is het fijn om in één artikel consequent te zijn, dus niet beide vormen door elkaar te gebruiken. In dit geval was er geen twijfel bij de auteur van de necrologie van Yvonne Keuls. Toef Jaeger: „Schrijver’ is een beroep dat evengoed door een man als een vrouw vervuld kan worden, en het heeft geen meerwaarde om aan het woord het toevallige gender van de maker te kunnen aflezen. Yvonne Keuls noemde zichzelf niet uit polemische overwegingen schrijfster. Dat zij in deze necrologie schrijver wordt genoemd is eveneens niet uit polemische overwegingen. Tijden, woorden en betekenissen veranderen.”

Commentaar

NEDERLANDSE DIPLOMATIE

Buitenlandstrategie van Jetten en Bontenbal is realistisch en urgent

En land dat over de dijken kijkt. Nederland moet dat weer worden, als het aan Rob Jetten (D66) en Henri Bontenbal (CDA) ligt. In het gezamenlijke document dat ze eerder deze week presenteerden, wordt de terugkeer beloofd van de schwung die de Nederlandse diplomatie ooit had, maar door bezuinigingen en kortzichtigheid deels verloren is gegaan. In de tekst, de mogelijke opmaat van een nieuw regeerakkoord, wordt gesproken over het investeren in internationale relaties. Over het spelen van een voortrekkersrol in multilaterale fora zoals de EU en de VN. Over het herstel van ontwikkelingssamenwerking. En, misschien wel het belangrijkste: over het weer stevig omarmen van het internationaal recht.

De grote behoefte aan nieuw diplomatiek elan blijkt wel uit de rel rond Nexperia, een van oorsprong Nederlands bedrijf dat in 2017 in Chinese handen kwam. Minister van Economische Zaken Vincent Karremans (VVD) greep eind september hard in bij de chipmaker, uit vrees dat er bedrijfsgeheimen verdwenen naar China. Op zichzelf kunnen er legitieme argumenten zijn om daar een stokje voor te steken, maar de wijze waarop Karremans dit deed, zonder afstemming met Europese partners, wekt alom verbazing. Toen China terugsliep met een exportverbod ontstonden er acuut grote chiptekorten, en klonk er in Berlijn en Brussel felle kritiek op het wereldvreemde gedrag van dat land achter de dijken.

Had deze faux pas voorkomen kunnen worden met meer of betere diplomatieke inbedding? Misschien niet: de wereld staat nu eenmaal onder hoogspanning. Aan de andere kant: uit het debat over de kwestie, afgelopen donderdag, rees het beeld op van een minister met een beperkt besef van de Nederlandse verbondenheid met de rest van de wereld. En een minister die, los van een verkeerd uitgepakt interview in een grote Britse krant, weinig spijt lijkt te hebben van zijn handelen. Dat maakt het pleidooi voor een stevig diplomatiek apparaat alleen maar sterker en urgenter, om verdere ongelukken en economische schade te voorkomen.

Al jaren wordt in een keur aan rapporten gewaarschuwd dat de Nederlandse voelhorens in de wereld zijn verzwakt. Die verlapping is niet alleen het resultaat van bezuinigingen, maar ook van luiheid: jarenlang was de diplomatie verward, met een langzittende, en zes herkenbare premier die kon glimlachen en netwerken als geen ander. Dat Mark Rutte een gat in de Nederlandse invloed zou achterlaten, is door menigeen voorzien, maar er is nooit echt iets aan gedaan. Integendeel: bezuinigingen werden doorgezet.

Met diplomatie is het net als met verzekeringen: als alles goed gaat, lijkt het overbodig, maar als er brand uitbreekt, is het net ervan evident. Die brand is er nu, met grootmachten die geweld niet schuwen (Rusland), nadrukkelijk van zich laten horen (China) of volledig onbetrouwbaar zijn geworden (VS). Zo gezien zou het goed zijn als de buitenlandstrategie van Jetten en Bontenbal snel wordt omarmd, ongeacht de

samenstelling van de toekomstige coalitie.

Over luiheid gesproken: ook de onverwoestbaar geachte band met de VS zat het eigen strategische denkvermogen jarenlang in de weg. Nu Trump het concept van ‘het Westen’ heeft opgeblazen – de president behandelt de EU als een hinderlijke vlieg – zit er ook voor Nederland niets anders op dan elders houvast te zoeken. In een recent rapport zegt de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV): kijk eens naar het Mondiale Zuiden. Samenwerking met uiteenlopende landen als India, Indonesië, Brazilië, Zuid-Afrika, Nigeria en tientallen kleinere landen „is essentieel om tegenwicht te bieden aan ongewenste geopolitieke ontwikkelingen”.

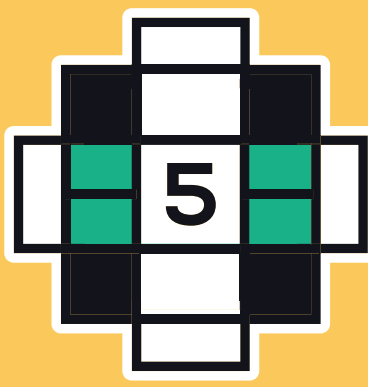
Het geeft inderdaad geen pas om ambassades en consulaten in het Mondiale Zuiden te sluiten, terwijl concurrerende ‘invloedsferen’ (China, Rusland, Iran, Turkije) hun positie daar juist versterken. Als relatief klein en economisch open land is Nederland als geen ander gebaat bij een stabiele internationale rechtsorde. En bij warme banden met landen die niet per se op zitten te wachten om te worden gedomineerd door grootmachten met een (al dan niet volledige) autocratische inborst.

Nu Trump het concept van ‘het Westen’ heeft opgeblazen zit er ook voor Nederland niets anders op dan elders houvast te zoeken

Invloed uitoefenen gaat niet alleen over ambassades en diplomaten, maar ook over geloofwaardigheid. Als het om asielzoekers gaat is Nederland, ook in de versie van Jetten en Bontenbal, voorstander van ‘opvang in de regio’. Nog los van de vraag of dit realistisch of redelijk is, kan zo’n concept alleen maar slagen op basis van oprechte samenwerking en met oog voor de grondoorzaken van migratie. Daarom is het goed dat Jetten en Bontenbal zich committeren aan de VN-norm voor ontwikkelingssamenwerking van 0,7 procent (waar Nederland al sinds 2013 onder zit) en erkennen dat opvang in de regio „een langetermijn opgave” is. Het is niet het toverstokje wat er vaak gemakzuchtig van gemaakt wordt.

Ook op het terrein van het internationaal recht spreken Jetten en Bontenbal ambities uit. De positie van Nederland als voorvechter van dat recht, met Den Haag als thuishaven van internationale gerechtshoven, wordt versterkt. Heel goed, maar de reputatie van Nederland heeft op dit vlak door Gaza een zware knauw gekregen. Hoe kun je het Russisch geweld in woord en daad veroordelen en tegelijk nauwelijks in actie komen als Israël straffeloos Palestijnen doodt? Juist in dat Mondiale Zuiden, bij die potentiële partners, wordt dit – terecht – onverteerbaar gevonden. Extra diplomatie is daar dubbelhard nodig.

Advertentie

Eén plus één is vijf

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar
redactie@nrc.nl
of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres:
Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000
(algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties
T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of advertieren.nrc.nl

Familieberichten
T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar *NRC* Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service-of-bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2025.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl. Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing. Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

BERT schrijft een BOEK

YOUPE
Zweervak

Wat nu weer? De Hoofdpiet uit het onschuldige *Sinterklaasjournaal* is met de dood bedreigd omdat hij aan de goedgelovige kinderen heeft uitgelegd dat de papa's en mama's soms de cadeautjes kopen en dat de buurman op het raam bonst als ze voor de deur staan. Inderdaad een volstrekt ridicule en vooral een totaal onbegrijpelijke actie van de volwassen bedenkers van dit populaire peuterprogramma. Hier zit ongetwijfeld een woke pedagoog achter die bij de kleuters een trauma wil voorkomen. Je verwacht dat een verstandelijk gehandicapt neefje het sinterklaasgeheim te vroeg aan de kinderen verradt, maar niet de Hoofdpiet zelf. Maar om die arme sukkel hiervoor nou met de dood te bedreigen ...

Wie de Hoofdpiet bedreigen? Ik vrees toetsenbordterroristen die ook in staat zijn om Sinterklaas binnenkort zelf van het dak te blazen. Misschien liggen ze al dagen met hun kalasjnikov in de bosjes tot ze de goedheiligman over het dak zien galopperen. Daarna slaan ze meedogenloos toe.

Ik geef toe: ik hallucineer. Vanacht droomde ik dat de vrijgesproken Marco namens ons land naar het Eurovisie Songfestival gaat. Met een klezmerband en een meisjeskoor. Eenmaal wakker las ik het verbijsterende verhaal over gemeentelijke grafschenners die nog niet zo lang geleden in Dordrecht in grafkelders doodskisten openden. Ze wilden dat de lijken sneller gingen ontbinden. Dit gebeurde zonder toestemming van de nabestaanden. Laat staan van de dooien zelf. Ze sprenkelden een of ander chemisch goedje over het lijk in de hoop dat het sneller zou oprotten. Waarschijnlijk werd dat spul gratis geleverd door de plaatselijke gifmeniger Chemours.

Het is allemaal echt gebeurd, huilde ik mezelf in slaap terwijl ik nog even dacht aan mijn samenzijn met de verwarde dubbel-demissionaire vicepremier Mona Keijzer aan een Hilversumse talkshowtafel. Dat was afgelopen donderdagavond. De presentator vroeg haar naar haar palingpopulaire berichtjes op X waarin ze de NOS beschuldigde van het klakkeloos overtikken van Hamas-propaganda. Daar wilde ze het niet over hebben. Maar de rest van de tafel wel. Het is namelijk nogal een aantijging van een minister. Tim de Wit vroeg heel beleefd

of ze dat van dat overtikken ook werkelijk meent. Daar wilde ze geen antwoord op geven. Waarom niet? Ook daar wilde ze geen antwoord op geven. Ze kwam uiteindelijk met de cruijffiaanse stelling dat ze had gezegd wat ze erover gezegd had en meer was er niet aan toe te voegen. Ik hoop dat het Haagse supertrio Buma-Jetten-Bontenbal een beetje haast maakt met het formeren van een nieuw kabinet. Dit soort knettergekke rechtse politici is namelijk echt niet langer te doen. Het is ook beter voor Mona zelf als ze verdwijnt. Wat ze moet gaan doen? Vrijwilligerswerk. Misschien is er bij haar in de buurt een sympathieke hospice waar ze een kopje koffie kan schenken. Of als parkeerwacht in zo'n geel hesje.

Ik word langzaam krankzinnig. Dat komt ook door de Ajax-hooligans, die afgelopen zondag met een soort bazooka's de meest gevaarlijke lawinepijlen vanuit hun zogenaamde sfeervak op hun eigen spelers afvuurden. Een Amsterdamse vriend van mij spreekt sfeervak altijd uit als zweervak.

*Ik dacht nog
even aan mijn
samenzijn met
de verwarde
Mona Keijzer*

Maar waarom schieten Ajax-supporters op hun eigen spelers? Waarom ondermijnt de Hoofdpiet zijn eigen sprookje? Waarom openden slaafse ambtenaren zeven jaar dichte doodskisten? Wie wil blonde Mona op een aantal ministersposten tegelijk?

De belangrijkste vraag van deze week was of er in de Johan Cruijff Arena afgelopen zondag goed gefouilleerd is. Ik was er niet bij, dus ik kan daar niks zinnigs over zeggen. Klein weekje eerder was ik wel bij Ajax-Benfica. Toen ik net door de kaartcontrole was werd ik teruggeroepen door een steward. Of ik mijn hoed af wilde zetten. Ik deed dat keurig. Toen keek hij erin en constateerde dat er geen cobra of een ander explosief in het hoofddeksel zat. De hoed was veilig. Ik zette mijn ouwe trouwe Borsalino op mijn totaal verbaasde hoofd. Ik mocht gewoon doorlopen. Eenmaal binnen voelde ik me verschrikkelijk onveilig. Ik wilde weg en vroeg aan een paar hardcore F-siders: „Weten jullie misschien een nooduitgang?”

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

LAMINAATVLOERTJE

Het is actueel: aan dokters wordt verzocht om duidelijker te communiceren met hun patiënten. Ik neem dit al jaren ter harte en gebruik veel metaforen. Voorbeeld: een hormoonhoudend spiraaltje zorgt ervoor dat het slijmvlies van de baarmoeder dunner wordt. „Mevrouw, in plaats van iedere maand hoogpolig tapijt wordt het een laminaatvloertje daarbinnen”, leg ik uit. Onlangs ontving ik een e-mail van een patiënte. Het was tijd voor haar spiraal-wissel. Ik lees: „Hé dok, wanneer kan ik weer een nieuwe vloer bij u komen halen?”

Mieke Kerkhof

FOKKE & SUKKE
MAKEN ER EEN FEESTJE VAN

Nationale Opera & Ballet

Binnenkort
te zien

Semele

Georg Friedrich Händel

Tristan und Isolde

Richard Wagner

Paquita / Carmen / 5 Tango's

Marius Petipa en Rachel Beaujean
/ Ted Brandsen / Hans van Manen

Hoofdsponsor
Nationale Opera & Ballet

HOUTHOFF

Meer informatie

‘De harten van de mensen zitten vol wraaklust’

Syrië, een jaar na
de val van Assad

PAGINA 4-8

Labrys Reizen

Reizen op niveau met zeer bevlogen en deskundige reisleiders,
uitgekiende programma's, kleine gezelschappen en uitstekende hotels.
Ga voor ons volledige overzicht naar labrysreizen.nl/exclusieve-groepsreizen.

EEN GREEP UIT ONS AANBOD

FARAO'S VAN DE ZON

18-daagse vliegreis o.l.v. drs. Huub Pragt
13 februari t/m 2 maart 2026
In Egypte maakt u kennis met de farao's die bekendstaan om hun toewijding aan de zonnegod Ra. We bezoeken Gizah, Sakkara, Loeksor en Gebel Silsila, waar we talloze monumenten aantreffen uit de Amarnaperiode. De nadruk van de reis ligt op Tell el-Amarna, het oude Achetaton.

MUZIEKREIS BERLIJN

5-daagse treinreis o.l.v. drs. Arthur van Dijk
19 t/m 23 februari 2026
Met 'Don Giovanni' schreef Mozart een hoogtepunt in de operaliteratuur. Ook Rossini en Schubert hebben op eigen terrein hun grenzen verlegd: Rossini met 'De barbiër van Sevilla', Schubert met zijn 'Unvollendete'. U hoort deze meesterwerken in de Staatsoper en het Konzerthaus. Ook bekijken we diverse rijke kunstcollecties.

WESTELIJK ANDALUSIË

8-daagse vlieg- of treinreis o.l.v. drs. Giel Rutten • 9 t/m 16 maart 2026
Andalusie kenmerkt zich door een eeuwenlange uitwisseling van culturen en religies. De hieruit voortvloeiende diversiteit zien we door de hele streek terug, van het prachtige Sevilla tot de verrassende havenstad Cádiz en de sherrystad Jerez. Culturele rijkdom en natuurschoon, omlijst door de kostelijke smaken van de Andalusische keuken!

SICILIË

8-daagse vliegreis o.l.v. drs. René van Beek
12 t/m 19 maart 2026
We ontdekken de indrukwekkende geschiedenis van Sicilië, eeuwenlang een ankerplaats voor zeehelden, piraten, ambitieuze Phoeniciërs, wijnhandelaren, pionierende Grieken en vissers. Het was een knooppunt in het Middellandse Zeegebied, een plaats die Oost en West met elkaar verbond. Dit eiland betovert reizigers tot op heden met zijn schoonheid.

JAPAN. ARCHITECTUUR

14-daagse vliegreis o.l.v. dr. ir. Birgit Jürgen-hake • 6 t/m 19 april 2026
We richten ons op moderne Japanse architectuur. Omdat deze is geworteld in het verleden, bewonderen we ook de traditionele bouwkunst. We zien ontwerpen van wereldberoemde architecten als Tadao Ando, I.M. Pei, Shigeru Ban en Hiroshi Sugimoto en ondernemen een zoektocht naar harmonie tussen natuur en architectuur.

ART NOUVEAU EN ART DECO IN DUITSLAND, FRANKRIJK EN BELGIË

7-daagse touringcarreis o.l.v. drs. Frederik Erens • 14 t/m 20 april 2026
Als reactie op de industriële revolutie zochten beeldend kunstenaars en architecten rond 1900 naar een nieuwe, betere maatschappij, vol originaliteit en experimenten. We reizen langs steden waar de art nouveau tot bloei is gekomen en bekijken architectenwoningen en musea.

MEXICO

15-daagse vliegreis o.l.v. drs. Marcel Bayer
8 t/m 22 april 2026
Het Mexico van Frida Kahlo en Diego Rivera. Hun beider leven en werk zijn onlosmakelijk verbonden met de grote veranderingen die in de jonge natie plaatsvonden tijdens de Mexicaanse revolutie en daarna. We bezoeken plaatsen die een grote rol hebben gespeeld in hun leven en werk en besteden speciale aandacht aan de Azteken.

AQUITANIË EN NORMANDIË

10-daagse touringcarreis o.l.v. drs. Heleen Niele • 15 t/m 24 april 2026
Eleonora, hertogin van Aquitanië en koningin van zowel Frankrijk als Engeland, was een van de invloedrijkste vrouwen uit haar tijd. Richard Leeuwenhart, de dappere krijger en de 'goede koning' uit het Robin Hoodverhaal, heerste over een rijk van Schotland tot de Pyreneeën. Duik met hen in de middeleeuwse wereld!

Alle reizen zijn inclusief investering in CO2-reductie.

labrysreizen.nl
024-3822110
info@labrysreizen.nl

DEZE WEEK

OORLOG IN SYRIË

Een jaar geleden kwam het regime van Assad ten val. In Damascus leven zijn handlangers naast zijn slachtoffers.

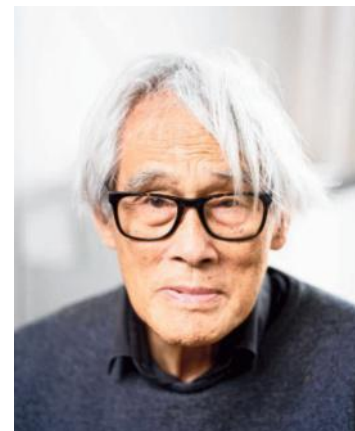
PAGINA 4-8

INTERVIEW

Tekenaar Thé Tjong-Khing (92) tekent elke dag. „Waardering geeft zelfvertrouwen. Je denkt: hé, ik stel toch wat voor.”

PAGINA 10-11

ESSAY

Herkenning overvalt Robert Vuijsje als hij de documentaire van Ben Stiller over diens ouders in New York ziet. „Het enige dat ik mijn moeder ooit heb kwalijk genomen: zij kwam uit New York en mijn vader uit Amsterdam, waarom kozen jullie in godsnaam voor Nederland?”

PAGINA 14-16

ZIN

IN DE KRANT

*Moest ik doorgaan?
Was het genoeg?
Moest het netter?*

Een neiging tot geslotenheid of openheid is iets anders dan die houding zijn. Iemand die bij de koffieautomaat op kantoor aan één stuk door moppen vertelt, kan thuis vooral luisteren – of andersom.

PAGINA 22-23

VONDST

Een punt in een bedrijfsnaam kan totaal overbodig zijn, maar ook een statement, ziet *Jan Dirk van den Burg*.

PAGINA 25

INTERVIEW

Ze wonen inmiddels in Dubai, het hoofdkantoor van hun bedrijf staat in Amsterdam. Nada Merrachi en haar man Zouhair el Moujtahid runnen het kledingmerk Merrachi, voor vrouwen die zich 'modest' willen kleden. „We openen alleen winkels op A-locaties.”

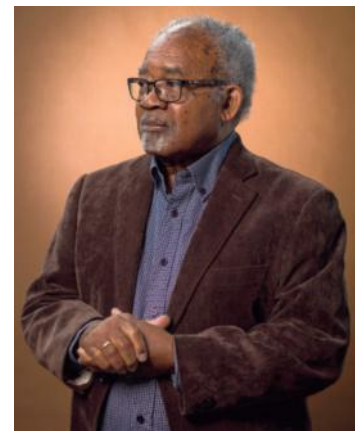
PAGINA 18-19

HENRY DORS

Onderwijssocioloog Henry Dors (1935-2025) pleitte al decennia geleden voor dekolonisatie van het onderwijs.

PAGINA 31

EN VERDER

MIJN OUDERS

PAGINA 24

SARAH SLUIMER

PAGINA 26

AUTOTEST

PAGINA 27

RECEPT

PAGINA 28

RESTAURANT

PAGINA 29

GIDS EN PUZZELS

PAGINA 30

Deze week is het een jaar geleden dat Assad ten val kwam. Krijgen zijn slachtoffers gerechtigheid, of vervalt Syrië in een nieuwe cyclus van wraak? In Tadamon leven Syriërs tussen de botten van hun vermoorde bure

Beelden uit de video's van de executies in Tadamon in 2013. FOTO AP

De Daboulstraat in Damascus, die het verwoeste en het intacte deel van de wijk Tadamon van elkaar scheidt. FOTO SALLY HAYDEN/GETTY IMAGES

Door Melvyn Ingleby

Hier leven Assads handlangers en slachtoffers naast elkaar

S

Saeed kan zich de stank nog goed herinneren. Meestal rook hij het bij zonsopgang, als de moskeeën in Damascus hun eerste oproep tot het gebed lieten klinken. Een zure, weezinwekkende geur. Diep van binnen had Saeed wel een vermoeden wat het was, maar dat durfde hij nooit uit te spreken. Niet zolang president Assad aan de macht was.

„Iedereen in de wijk rook het, maar niemand praatte erover”, zegt Saeed. De gepensioneerde

elektricien en vader van vijf kinderen zit in zijn woonkamer in Tadamon, een volkswijk in het zuiden van Damascus. Om veiligheidsredenen wil hij alleen met zijn voornaam in de krant (zijn volledige naam is bekend bij de redactie). Assad mag dan wel komende week precies een jaar geleden ten val zijn gebracht, zijn handlangers wonen nog altijd in deze wijk.

Saeed merkte de stank voor het eerst op in de winter van 2012-2013. De opstand tegen het Assad-regime was in volle gang en Tadamon was een broeiuw van gewapend verzet tegen de dictator. Maar tegen de tijd dat de geur opdook, was het regime er net in geslaagd de rebellen te verdrijven. ‘De periode van wraak’, zoals de inwoners van de wijk het noemen, kon beginnen.

De elektricien zag hoe Assads troepen door de straten patrouilleerden en burgers oppakten. Ook zag hij opvallend veel witte minibuses af en aan rijden. Op den duur ontwaarde hij een patroon. Telkens als de bussen voorbij waren gereden, hoorde hij later die dag gewerschoten. De volgende ochtend was die stank er dan weer. Zijn inmiddels 23-jarige dochter rook het ook. „Het leek een beetje op verbrand haar”, zegt ze vanuit de woonkamer. „Of op een stuk vlees dat iemand in de pan heeft laten liggen tot het verbrandt.”

In april 2022 publiceerden NRCen The Guardian videofragmenten die onthulden waar de geur vandaan kwam. De beelden stammen uit april 2013 en zijn gemaakt in Tadamon, zo blijkt uit de metadata en geolokalisering. Ze tonen twee mannen in militair uniform en een witte minibusje vol geblinddoekte burgers. Een van de mannen sleurt de burgers één voor één uit het busje en duwt hen naar een kuil vol lichamen en autobanden. De ander staat aan de rand van de kuil met een machinegeweer; hij geeft de slachtoffers een laatste zetje en schiet ze dood. Soms draagt hij de arrestanten op zelf richting de kuil te rennen zodat hij hen uit de lucht kan schieten terwijl ze naar beneden tuielen. Als er niemand meer in het busje zit en de kuil gevuld is met 41 lijken, pakt de schutter een jerrycan, giet benzine over de autobanden en de lijken en steekt het geheel in brand.

De beelden werden met beide kranten gedeeld door Annsar Shahhoud en Ugur Ümit Üngör, twee genocideonderzoekers aan het NIOD in Amsterdam. Via een tussenpersoon bevestigden zij een grotere collectie video's die werd gelekt door een bron in Syrië. Die overige video's, deels ingezien door NRC, dateren eveneens uit 2013 en tonen onder andere soortgelijke executies, voorbereidingen met een graafmachine en martelingen. In totaal leveren de beelden bewijs van de moord op 288 burgers, onder wie zeven vrouwen en twaalf kinderen, concludeerden de academici.

Shahhoud wist het Facebook-profiel van de schutter bij de kuil te achterhalen. De man, die Amjad Youssef heet, werkte voor afdeling 227 van Assads militaire inlichtingendienst. De academia stuurde hem een vriendschapsverzoek met een profiel waarin ze zich voordeed als Assad-aanhanger. Na meerdere telefoongesprekken slaagde ze erin hem een bekentenis te ontklokken. „Ik ben trots op mijn daden”, antwoordde Youssef toen Shahhoud hem confronteerde met de videobeelden.

Saeed en zijn gezin waren in Tadamon toen ze de video van de massa-executie op sociale media voorbij zagen komen. „We legden meteen de link”, zegt de 23-jarige dochter, die niet met naam in de krant wil. „Dit verklaarde de gewerschoten en de stank. We herkenden zelfs sommige slachtoffers. Het waren mensen die we vroeger gewoon op straat tegenkwamen.” Ook de schutter was bekend in de wijk. Volgens Saeed bleef hij na de publicatie van de video in Tadamon wonen. „Hij reed gewoon door de straten op zijn brommer”, zegt Saeed. „Niemand zei iets.”

Maar nu Assad ten val is gebracht, doorbreken

„Deze plek is gevonden door de honden. Zij graven de hele tijd botten op”

de inwoners van Tadamon hun stilte. Hun getuigenissen suggereren dat de massamoord op burgers in de wijk nog veel verder ging dan deze krant en The Guardian aanvankelijk berichtten. Zo benadrukte Saeed dat hij de witte minibuses die arrestanten afvoerden jarenlang voorbij zag rijden, soms wel twee tot drie keer per week. Ook de geur van verbrande lichamen bleef volgens hem en zijn dochter alsmat terugkeren, vanaf de winter van 2012-2013 tot aan minstens 2015. Volgens veel geïnterviewde inwoners van Tadamon, alsook de genocideonderzoekers van het NIOD, is het waarschijnlijk dat het Assad-regime niet tientallen of honderden, maar duizenden mensen doodde in Tadamon.

NRC bezocht de buurt zeven keer tussen maart en augustus dit jaar en sprak met meer dan twintig inwoners. Hun verhalen bieden niet alleen inzicht in de aard en schaal van Assads gruweldaden in één volkswijk in Damascus, maar raken ook aan de grote vragen waar heel het land nu voor staat: hoe kon het dat bure

elkaar massaal uitmoorden? Krijgen de slachtoffers gerechtigheid? Of vervalt Syrië juist in een cyclus van wraak en nieuw geweld?

Niemandslan

Tijdens het eerste bezoek in maart geeft Saeed een rondleiding door Tadamon. De zestiger begint in de Daboulstraat, een lange weg die de wijk in tweeën splitst. Aan de ene kant bruist Tadamon nog van leven: kleine gele taxi's manoeuvreren zich toeterend door nauwe steegjes, straatverkopers duwen houten karren met vers fruit voort en kinderen zitten elkaar achterna met plastic pistolen. Aan de andere kant ligt een niemandslan

ter grootte van minstens vijftig voetbalvelden, enkel gevuld met puin en de restanten van gebombardeerde gebouwen. „Daar kwam de stank vandaan”, zegt Saeed terwijl hij de weg oversteeft en het niemandslan instapt. Als eerst laat hij een strook zand tussen twee verwoeste gebouwen zien op nog geen honderd meter van de Daboulstraat. Dit is de locatie waar de beruchte video van de executie is opgenomen. De kinderen die er tussen het puin spelen, zijn onderhand zo gewend aan journalisten dat ze meteen op hun buitenlandse bezoeker afrennen en Youssefs executies beginnen na te doen. „Zó maakte hij ze dood!”, zegt de tienjarige Younes terwijl hij opgewonden een denkbeeldig machinegeweer afvuurt. „Ik heb het zelf gezien op YouTube!”

Maar er zijn nog veel meer massagraven in dit gebied, vertelt Saeed. In een gebouw even verderop laat hij een kuil in de grond zien die is gevuld met menselijke botten, waaronder een schedel, een stuk ruggengraat en kleinere botten die mogelijk van kinderen zijn geweest. „Deze plek is gevonden door de honden”, zegt hij. „Zij graven de hele tijd mensenbotten op.”

Op de eerste verdieping van een ander ge-

bouw even verderop hangt een metalen staaf aan het plafond van een grotendeels verwoest kamer. Op de roze muren hebben Assads troepen graffiti achtergelaten. Een man die met zijn zoontje voorbijloopt, vertelt dat hij hier vroeger woonde, maar dat het regime zijn huis in beslag nam en gebruikte als martelkamer. „Ze hingen mensen aan die staaf en sneden hun polsen door”, zegt de man, die niet met zijn naam in de krant durft. „Daarna gooiden ze de lichamen uit het raam.”

Lang niet alle slachtoffers liggen in massagraven, zegt Saeed. Veel lijken zijn volgens hem gewoon gedumpt in het niemandsland of opgestapeld in verwoeste gebouwen die vervolgens werden opgeblazen. Tot op de dag van vandaag hebben de familieleden van de slachtoffers vaak geen idee wat er met hen gebeurd is.

Saeed loopt terug richting de Daboulstraat. Hij wil daar nog één locatie laten zien die een belangrijke rol vervulde tijdens de massamoorden: een kleine moskee met een minaret vol kogelgaten. De kelder van deze Othman bin Affan-moskee werd gebruikt als martelkamer, vertelt hij. De beheerder van de moskee, een iele bejaarde man met een lange baard, laat de ondergrondse ruimte zien. Op de vloer liggen nog steeds een paar botten. „Na de bevrijding vonden we zelfs een galg aan het plafond”, zegt de beheerder. Hij schudt zijn hoofd in ongelof. „Hoe konden ze zoiets doen in het huis van God?”

Knokploegen

Voor de deur van deze moskee begon in april 2011 het eerste anti-Assad-protest van Tadamon. Malek Moustafa was toen 29 jaar. Hij was niet bepaald gelovig of politiek, maar was net als veel mensen in de wijk woedend over berichten dat Assads veiligheidsdiensten kinderen hadden gemarteld in de zuidelijke stad Daraa. Na het vrijdagmiddaggebed klom hij op de schouders van een vriend en schreeuwde hij leuzen tegen het regime om de andere betogers op te hitsen. Toen was er geen weg meer terug. „Er kwam die dag iets in mij naar buiten dat nooit meer naar binnen is gegaan”, zegt de inmiddels 43-jarige Moustafa in een kleine kamer in het hart van Tadamon. Hij draagt jeans, sneakers en een blauwe polo. Op tafel staat een overvolle asbak en ligt een pakje rode Gauloises.

Moustafa is geboren en getogen in Tadamon. Hij is zelf soenniet, maar groeide op tussen de alawieten, christenen en druzen die ook allemaal in deze wijk wonen. „Het maakte ons destijds niet zo uit bij welke religieuze groep iemand hoorde”, zegt hij. Dat was volgens de activist typisch voor Tadamon, een gemengde wijk waarvan de naam in het Arabisch ‘solidariteit’ betekent.

Maar die solidariteit vormde een bedreiging voor Assad. Toen de opstand uitbrak, deed zijn regime er alles aan verschillende etnische en religieuze groepen tegen elkaar op te zetten. Een essentieel onderdeel van die verdeel-en-heerstactiek waren de zogenaamde ‘shabiha’, mannen met een vaak criminele achtergrond die geld en wapens kregen om demonstranten aan te vallen. De meeste shabiha werden specifiek gerekruteerd uit de alawitische gemeenschap (waar Assad ook toe behoort) en op heel lokaal niveau ingezet tegen hun eigen demonstrerende bure

zen. Zo wakkerde het regime bewust sektarische spanningen binnen wijken aan. Dit is precies wat er gebeurde in Tadamon. De eerste demonstratie voor de moskee werd al snel aangevallen door een groep shabiha, vertelt Moustafa. Tot zijn schrik merkte hij dat na verloop van tijd zelfs sommige van zijn oude vrienden zich bij de shabiha voegden. „Dit waren dezelfde jongens met wie ik vroeger voetbalde”, zegt de activist. „Eén van hen was een van mijn beste vrienden, we gingen zelfs samen

LEES VERDER OP PAGINA 6

VERVOLG VAN PAGINA 5

naar de moskee. Maar toen ik hem in de begin-dagen van de opstand tegenkwam, vroeg hij mij: ‘zou je me ooit doden als we in het gevecht tegenover elkaar komen te staan?’ Ik zei: ‘natuurlijk niet’, maar hij antwoordde: ‘ik jou wel.’

Moustafa en zijn vrienden richtten de actie-groep ‘Tadamon Coördinatie Comité’ op om meer demonstraties te organiseren. Al snel be-gonnen de activisten zich ook te bewapenen en kregen ze bijval van gedeserteerde soldaten. Tegen 2012 was de opstand omgeslagen in een stadsoorlog die Tadamon in tweeën spleet.

Assads leger vocht samen met de shabiha, die vanaf halverwege 2012 werden onderge-bracht in een nieuwe paramilitaire organisatie, de zogenaamde ‘NDF’ (National Defence For-ces). In Tadamon werd de NDF mede opgezet door de alawitische Fadi Ahmed, een dertiger die opgroeide in de wijk en volgens meerdere inwoners voorafgaand aan de opstand vastzat

voor corruptie en een mede-gevangene zou hebben vermoord. Na zijn vrijlating hielp hij het regime om de shabiha in Tadamon te mobilise-ren en kwam hij bekend te staan als Fadi ‘Sagr’, ofwel Fadi de Valk. Later in de oorlog werd hij bevelhebber van de NDF in heel Damascus.

In een YouTube-video uit november 2012 is te zien hoe Sagr omringd door soldaten door Tadamon trekt. Hij draagt een militaire winter-jas en joggingbroek en heeft zijn handen in zijn zakken. De slag lijkt al zo goed als gewonnen. Een soldaat naast hem drinkt een blikje fris-drank terwijl een tank munitie afvuurt in een steegje vol winkels en woningen.

Moustafa werd diezelfde novembermaand opgepakt en zat acht maanden vast in de mar-telgevangenis van afdeling 235 van de militaire inlichtingendienst in Damascus, vertelt hij. Toen hij in juni 2013 vrijkwam bij een gevangene-nruil, was Tadamon al een half jaar in han-den van het regime. Daarom voegde Moustafa zich bij de rebellen ten zuiden van de wijk.

„Het regime had slechte mensen nodig om slechte dingen te doen”

Daar kreeg hij al snel na zijn vrijlating door dat er thuis iets vreemds gaande was. „We za-gen vuur in de verte en roken iets heel raars”, zegt Moustafa. „De mannen aan het front hoor-den zelfs geschreeuw en het geluid van kogels. We snapten er niets van, want er waren hele-maal geen rebellen in dat gebied.”

Etnische zuivering

Assads troepen vergrepen zich aan een veel makkelijker doelwit: onbewapende burgers. Tussen 2013 en 2015 veranderden ze Tadamon in ‘het zwarte gat van Damascus’, aldus Mous-ta-fa, een plek waar het regime mensen deed ver-dwijnen. De slachtoffers waren niet alleen Syri-sche Arabieren en Turkmensen uit Tadamon zelf, maar ook Palestijnen uit het nabijgelegen vluch-telingenkamp Yarmouk. Vrijwel allemaal had-den ze één ding gemeen: ze waren soennitische moslims. „Dit was een etnische zuivering”, zegt Moustafa - een kwalificatie die de twee genoci-deonderzoekers van het NIOD onderschrijven.

Saeed en zijn gezin behoorden tot de weini-ge soennieten die in Tadamon achterbleven. De elektriciën werkte voor een overheidsinstel-ling en had daardoor naar eigen zeggen enig voordeel bij de checkpoints. Bovendien was hij als zevenjarige jongen al eens gevlucht toen Is-raël in 1967 zijn geboortedorp op de Golan-hoogte bombardeerde. Na dat trauma vertikte Saeed het opnieuw vluchteling te worden.

Het gezin probeerde zoveel mogelijk binnen te blijven, maar de kinderen gingen wel naar school. Alleen al onderweg daarnaartoe zagen ze vaak lijken op straat liggen, vertelt de inmid-dels 23-jarige dochter, en hoorden ze ge-schreeuw vanuit gebouwen die vermoedelijk werden gebruikt als martelkamers. „Ik heb ge-leerd om overal bang voor te zijn”, zegt de jon-ge vrouw. „En eerlijk gezegd ben ik nog steeds bang voor de alawieten.”

Op straat was de NDF de baas. Veel van de overwegend alawitische mannen die zich bij de militie voegden, waren van het soort dat je so-

wieso liever vermijdt, vertelt Saeed. De ene was een uitsmijter bij een casino, de ander een drugsdealer, weer een ander een veroordeelde misdadiger. De NDF was voor hen een spring-plank naar macht.

Eén van de meest gevreesde NDF-leiders was een lange man met grijzend haar en een dunne snor die Abu Muntajab werd genoemd (zijn echte naam is Saleh al-Ras). Volgens de NIOD-onderzoekers, Saeed en andere bewo-ners speelde hij een belangrijke rol in de mas-samoorden. Hij is één van de weinige vermeen-de daders die volgens berichten in Syrische me-dia is opgepakt.

Saeed kende deze Abu Muntajab al voor de opstand. Hij diende destijds in het leger, maar werd ontslagen na beschuldigingen van ver-krachting, vertelt Saeed, en werkte daarna als theezetter in het kantoor van een soennitische makelaar. Toen de opstand uitbrak, steeg Abu Muntajab snel in de gelederen van de NDF (op foto’s op sociale media verschijnt hij vaak naast NDF-bevelhebber Fadi Sagr). „Hij begon zich als een tiran te gedragen”, zegt Saeed. „Het regime koos dat soort mensen bewust. Ze hadden slech-te mensen nodig om slechte dingen te doen.”

Maar er waren ook mensen die gedwongen werden om slechte dingen te doen. Saeeds ei-gen zoon weet daar alles van. Hij vertelde zijn ouders nooit wat hem precies is aangedaan, totdat de inmiddels dertigjarige man bij een in-terview met Saeed afgelopen mei de woonka-mer inliep. Hij leek nerveus toen hij hoorde waar het gesprek over ging, maar nam vervol-gens plaats op de bank naast zijn vader en be-gon al snel zijn geheim op te biechten. Om veil-igheidsredenen wil hij anoniem blijven (zijn volledige naam is bekend bij de redactie).

De mannen van de NDF dwongen hem om voor hen te werken, vertelt de zoon. Dat begon in 2013, toen hij achttien was, en ging door tot 2015, toen hij het niet meer aankon en het land ontvluchtte. Meestal plukten ze hem ’s och-tends van straat terwijl hij op de bus wachtte. Eerst namen ze zijn ID-kaart en telefoon af. Vervolgens dwongen ze hem en andere jongens om zandzakken bij checkpoints te vullen of elektriciteitskabels van verwoeste gebouwen te strippen zodat ze het koper erin konden ver-kopen. Maar twee keer waren de instructies ve-le malen gruwelijker.

„Ze dwongen ons de lichamen te verbran-den”, zegt de zoon zacht. Even blijft hij stil en kijkt hij zijn vader aan. Dan ademt hij diep in en vertelt hij in detail wat er gebeurde.

De NDF nam hem mee naar de Othman bin Affan-moskee nabij de Daboulstraat - de mos-kee die gebruikt werd als martelplaats. Op straat lagen zo’n twintig lijken opgestapeld. Het waren zowel mannen als vrouwen, aldus de zoon, en ze waren duidelijk gemarteld. „On-ze taak”, zegt hij, „was om die lijken naar de andere kant van de weg te brengen, naar het niemandsland met puin en verwoeste gebou-wen. Daar stopten we de lijken in een leeg ge-bouw, sloten dat gebouw af, en staken we het in brand. Tegen de tijd dat ik thuiskwam, kon ik de brandende lijken ruiken.”

Wist Saeed hiervan? De zestiger schudt zijn hoofd. „We waren extreem bezorgd wanneer hij soms een dag lang verdween”, zegt hij, enigszins verontschuldigend. „Toen hij ’s avonds thuiskwam, was hij extreem gestrest, en één keer zag zijn moeder een afdruk van een schoen op zijn rug. Maar hij vertelde ons nooit al deze details.”

„Ik moest wel zwijgen”, zegt de zoon onge-makkelijk. „Het regime had ons gemakkelijk iets aan kunnen doen!” Zelfs nadat hij in 2015 het land ontvluchtte, op een bootje de Middel-landse Zee overstak en asiel kreeg in Europa (het specifieke land is bekend bij de redactie), durfde hij nog altijd niet over zijn ervaringen te praten. „De mensen in Europa zouden het toch niet begrijpen”, zegt hij. „Ze hebben ons veel geholpen, maar voor hen zijn wij gewoon

Boven: de Othman bin Affan-moskee.
Onder: Malek Moustafa (rechts) en zijn vriend Ahmed al-Homsí.
FOTO’S ALI HAJI SULEIMAN

vluchtelingen uit één of ander oorlogsgebied. Ze weten niet precies wat het Assad-regime Sy-riërs heeft aangedaan.”

De overwinnaars

Op 8 december 2024 stortte dat regime als een kaartenhuis in elkaar. Na een bliksemoffensief van slechts twaalf dagen stond rebellenleider Ahmed al-Sharaa, inmiddels Syrië’s interim-president, voor de poorten van Damascus. As-sad stapte in een vliegtuig naar Moskou en liet zijn troepen in de steek. Die gaven zich dan ook snel over.

De bevrijding van Tadamon verliep zonder slag of stoot. NDF-strijders en andere regime-eenheden sloegen op de vlucht of legden hun wapens neer toen de rebellen de hoofdstad be-reikten. Sommigen trokken zelfs Assads portre-tten van de muren, zeggen ooggetuigen. Nu de oorlog voorbij was, zat iedereen bij het verzet.

Activist Malek Moustafa bereikte Tadamon een dag na Assads val. Zes jaar lang had hij als vluchteling in Idlib gewoond, de noordweste-lijke provincie waar de rebellen in 2018 naartoe moesten uitwijken. Daar fantaseerde hij naar eigen zeggen regelmatig over wat hij de shabi-ha zou aandoen als hij ooit zou terugkeren naar Tadamon. Nu was het zover. „Wij waren de overwinnaars”, zegt Moustafa. „Ik dacht bij mezelf: de eerste shabih die ik tegenkom, dood ik met blote handen.”

Maar toen hij een oud NDF-strijder tegen het lijf liep, gebeurde iets dat Moustafa nooit voor mogelijk had geacht. „Nog voor ik iets kon zeg-gen, zei hij: welkom, jij held, gefeliciteerd met de overwinning!”, zegt hij. „Toen gaf hij mij in-eens een knuffel, en ik hem. We hebben elkaar zelfs een kus op de wang gegeven. Ik weet hoe absurd het klinkt, maar op dat moment voelde ik de haat wegtrekken. Ik voelde vrede.”

De massale wraakacties en arrestaties waar met name veel alawieten in de wijk voor vrees-den, bleven uit. „We hadden verwacht dat de rebellen onze huizen zouden bestormen om ons af te slachten”, zegt Hadi Badour, een 21-ja-rige alawitische winkelier. „Dat is wat Assad al-tijd zei dat er zou gebeuren als hij er niet meer was, maar dat bleek niet te kloppen. Veel men-sen die bij de NDF zaten, wonen hier gewoon nog. Er is niets met hen gebeurd.”

Sinds zijn terugkeer probeert Malek Mous-ta-

fa het Tadamon Coördinatie Comité, de actie-groep die hij en zijn vrienden in 2011 begon-nen, nieuw leven in te blazen. De kleine kamer waar hij een interview geeft, doet dienst als kantoor. De actiegroep heeft 90 procent van haar leden verloren, zegt Moustafa, maar twee vrienden uit de beginndagen, Ahmed al-Homsí en Mohammed Kattab, zijn er nog. Samen be-heren de drie vrienden een Facebook-pagina met nieuws uit de buurt, delen ze brood uit in de wijk en werken ze aan een podcast over de geschiedenis en toekomst van Tadamon.

De activisten hebben goede banden met de nieuwe veiligheidsdiensten, die geleid worden door een andere vriend uit de beginndagen van de opstand. Zo vertelt Moustafa dat zijn groep bewijsmateriaal verzamelt over de massamoor-den in de wijk, maar hier op verzoek van de veiligheidsdiensten niets mee doet in afwach-ting van strafzaken. „We zijn bezig een land op te bouwen”, zegt hij. „Dus denken we meer met een regeringsmentaliteit dan een revolutie-mentaliteit.”

Maar gerechtigheid laat in Tadamon op zich wachten. Volgens Syrische mediaberichten is slechts een handjevol mensen gearresteerd op verdenking van betrokkenheid bij de massa-moorden. Het hoofd van de lokale veiligheids-diensten noemt desgevraagd geen exact getal, maar erkent dat het om „een heel klein aantal” gaat, „zekeer in verhouding tot de schaal van de misdaden”.

Zo gaat het nu eenmaal in een overgangsperi-ode, vindt Moustafa. „De regering moet eerst orde op zaken stellen”, zegt hij. „Dat kost nu eenmaal tijd. Bij jullie in Europa duurde het wel twintig jaar voordat sommige nazi’s be-recht werden.”

Maar lang niet iedereen in Tadamon is zo ge-duldig. Het feit dat zo veel van Assads voorma-lige handlangers nog vrij in de wijk rondlopen, zorgt voor grote onrust, des te meer daar zij er vaak economisch beter aan toe zijn dan terug-kerende vluchtelingen die hun huis in puin aantreffen. „We zijn woedend”, zegt een oude-re man, Ghassan, in het kantoor van een lokale makelaar. Hij zegt een broer te hebben verloren

LEES VERDER OP PAGINA 8

in de oorlog. „Ik kan naar buiten lopen en iemand de hand schudden, en wie weet is dat wel dezelfde persoon die mijn broer vermoord heeft!”

Bovenal richt de woede over de straffeloosheid zich tegen één man: Fadi Saqr, de voormalig bevelhebber van de NDF. In plaats van terecht te worden, kon Saqr na Assads val al snel aan de slag voor de nieuwe regering van president Sharaa.

Afgelopen februari bracht Saqr zelfs een bezoek aan Tadamon onder politie-escorte, naar verluidt om de regering te helpen andere ex-regimefiguren te ontwapenen. De dag daarop braken er grote protesten uit in Tadamon waarbij betogers een pop van Saqr aan een galg hingen. Een week later arresteerden de veiligheidsdiensten drie mannen op verdenking van betrokkenheid bij de massamoorden. Het leek vooral een poging de gemoeders te bedaren: er was zelfs een cameraploeg uitgenodigd om de arrestaties te filmen. Maar in de maanden hierna bleef de samenwerking met Saqr gewoon doorgaan.

De oud militie-baas heeft Sharaa's regering dan ook het nodige te bieden, zeggen vier bronnen met inzicht in de samenwerking. Zo zou Saqr de regering geholpen hebben om aanslagen door ex-regime-loyalisten te verwijderen en bijgedragen hebben aan de vrijlating van gegijzelde regeringstroepen. Ook treedt hij volgens de bronnen op als bemiddelaar in onderhandelingen tussen de regering en andere ex-regimefiguren, zoals

bijvoorbeeld steenrijke zakenmannen wiens cash de nieuwe regering goed kan gebruiken. „Ze hebben een schurk nodig om met andere schurken te onderhandelen”, zegt één van de bronnen. Dat dit in de straten van Tadamon tot grote woede leidt, wuift hij weg als irrelevant. „De straat doet er niet toe. In de huidige context is rechtvaardigheid: datgene wat de transitie bevordert.”

Wraakacties

Maar een onrechtvaardige transitie kan ook leiden tot nieuw geweld, ziet Raed Murad, het hoofd van de veiligheidsdiensten in Tadamon. Hoewel het aanvankelijk rustig bleef in Tadamon, vertelt hij dat er sinds afgelopen juni steeds meer wraakacties gemeld zijn. Al meerdere vermeende NDF-leden zijn op straat doodgeschoten.

De timing is geen toeval, zegt Murad. Begin juni berichtten Syrische media dat Saqr zou hebben bemiddeld om gearresteerde oud-regimeofficieren vrij te krijgen. Daarop gaf de regering een controversiële persconferentie waarin een functionaris de samenwerking met Saqr verdedigde en liet door-schemeren dat er geen plannen zijn hem te vervolgen. Een dag later verscheen een artikel in *The New York Times* waarin Saqr zelf verklaarde niet verantwoordelijk te zijn voor het bloedbad dat Amjad Youssef in april 2013 aanrichtte, omdat hij pas later tot bevelhebber van de NDF zou zijn benoemd.

„Iedere keer dat Fadi Saqr ergens opduikt, ontvlamt deze wijk”, zegt Murad gefrustreerd. Hoewel hij de regering niet bekriti-

seert, stoort hij zich aan Saqr's pogingen tot reputatieherstel. „Ook nadat Saqr het bevel overnam, waren er bloedbaden”, zegt de veiligheidschef. „Iedereen in Tadamon ziet hem als het hoofd van de criminelen.”

Hoe langer de straffeloosheid duurt, waar-schuwt Murad, hoe moeilijker het voor hem wordt om de mensen in de wijk ervan te weerhouden het recht in eigen hand te nemen. „Is het normaal dat iemand die oog in oog komt te staan met de moordenaar van zijn broer of verkrachter van zijn zus, niets doet?”, vraagt Murad retorisch. „Misschien kan die persoon een paar keer geduld tonen, maar uiteindelijk zal hij in actie komen en vervolgens zeggen: jullie hebben hem niet gestraft, dus deed ik het zelf.”

Aan sluimerende burenruzies die kunnen omslaan in geweld is in Tadamon geen gebrek. Zo vertelt Saeed over een oudere vrouw die een paar straten bij hem vandaan woont. Haar vier zoons zaten bij de NDF, zegt de zestiger, en zij-zelf verklikte haar burens bij de veiligheidsdiensten en roofde achtergelaten huizen leeg. „Ik zag haar vaak op straat met een kar vol meubels”, zegt hij. „Ze had zelfs een winkel waar ze ‘tweedehands meubilair’ verkocht. Natuurlijk durfde niemand te vragen waar ze al die spullen vandaan haalde.”

Als NRC aanklopt bij de bejaarde vrouw, begint ze een lang verhaal waarin zij zelf het slachtoffer is. Haar zoons waren gedwongen voor de NDF te vechten en zijn allemaal omgekomen in de oorlog, vertelt ze vanuit haar woonkamer. Nu zorgt zij met haar man voor de veertien kleinkinderen, maar het gezin voelt zich niet veilig. Zo is het huis volgens haar al eens

binnengevallen door mannen uit de wijk die de foto's van haar zoons van de muur trokken.

„Daarna heb ik die foto's maar verbrand”, zegt de vrouw. Ze begint te huilen. „Ik snap het niet. Iedereen deed altijd zo aardig tegen me. Voor 8 december zoonden ze mijn voorhoofd en zeiden ze dat ik de moeder van de martelaren was. Na 8 december praat niemand meer met me.”

Saeed is niet onder de indruk. „De tranen van een hoer”, zegt hij kortaf wanneer hij hoort over de reactie van de vrouw. Hij pakt zijn telefoon en laat een Facebook-post zien van een vriend die volgens hem familieleden verloren heeft in de massa-executies en de oude vrouw nu online bedreigt.

„Waarom zijn zij nog in de wijk?”, schrijft de man in zijn post. „Waarom beschermen de veiligheidsdiensten hen? Als onze martelaren niet erkend worden als onderdeel van de revolutie, dan moeten we zelf handelen.” Om er geen twi-fel over te laten bestaan waar hij op doelt, vermeldt de man het volledige adres van het gezin.

„De harten van de mensen zitten vol met wraaklust”, zegt Saeed terwijl hij de telefoon naast zich neerlegt. „Zelf heb ik er nog wel vertrouwen in dat president Sharaa ons uiteindelijk rechtvaardigheid zal brengen, want hij is één van ons. Maar zo niet, dan zullen de mannen in de wijk deze situatie zelf oplossen.”

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten. Zie www.fondsbbp.nl. Een Engelstalige versie van dit stuk verscheen eerder in *The Guardian*.

De meerwaarde van reisadvies

op maat

„Ik zag 'reisadvies' altijd als iets overbodigs, een beetje overrated. Immers, met de schat aan informatie die het *World Wide Web* ons biedt, kun je op een regenachtige zondagmiddag prima zelf een rondreis in elkaar flansen. Toch? Ja en nee. Ja, met enkele muisklikken krijg je een hele rits aan populaire gebieden en goede accommodaties. Nee, je weet dan slechts globaal waar je moet zijn, maar niet welke plekjes of lodges nou écht het verschil maken. Eenmaal in gesprek met Corine, reisspecialist bij ExperienceTravel, voelde ik mij qua 'reis knowhow' al snel een leek. Wat een kennis, expertise en passie. Op basis van mijn wensen stippelde ze een route uit langs nationale parken, weliswaar wereldberoemd, maar telkens met specifieke tips. Bijvoorbeeld op welke dagen ze een gids adviseerde, welke bezienswaardigheden ik 'rustig' over kon slaan en in welke hotels het een goed idee was om een nachtje langer te blijven. Tijdens de reis ontdekte ik pas echt de meerwaarde van haar adviezen. Op het oog kleine details maakten een wereld van verschil. De beste tip die ze gaf, was echter een helikoptervlucht boven de Grand Canyon. En dan wel bij zonsopgang. Wat een surrealistische ervaring... De Grand Canyon River die als een goudgele anaconda door het rotsachtige landschap lijkt te kronkelen. Bizar! Een ander moment dat me altijd bij zal blijven, was de overgang van Vegas naar de Canyons. Een hele vreemde gewaarwording om in een tijdsbestek van slechts een dag van het bruisende Las Vegas – de drukste en meest rumoerige plek die ik ooit bezocht – te gaan naar de doodse stilte in de backcountry van Zion National Park, de rustigste en meest stille plek die ik ooit bezocht. Terug in Nederland vertelde Corine dat ze net terug was uit Brazilië. Ik verzocht haar vriendelijk nog even te wachten met het delen van haar

Wereldwijd
persoonlijk
reisadvies

Neem gerust contact met ons op voor een reisadvies op maat naar een van onze 150 bestemmingen. U kunt een persoonlijke afspraak maken in 's-Hertogenbosch, Laren en Apeldoorn of bij u thuis (huisbezoek ook na kantooruren mogelijk).

„Vraag voor meer inspiratie het gratis ExperienceTravel reis magazine aan.”

Corine den Hartog
ExperienceTravel reisspecialist

1% van de reissom gaat naar de ExperienceEarth Foundation.nl ten gunste van innovaties en natuurbeschermingsprojecten.

culture experience travel silverjet holidays

Bel 073-707 43 40

info@ExperienceTravel.nl
www.ExperienceTravel.nl

Alleen de moskee staat nog overeind tussen de verwoeste gebouwen.
FOTO EMIN SANSAR/
GETTY IMAGES

Door
Freek Schravandes

Fotografie
Merlijn Doomernik

Haast elke dag begint Thé Tjong-Khing (92), bekend van *Waar is de taart* en *Vos en haas*, om half zeven met tekenen. „Ik kan niks anders. En niks anders interesseert mij. Ik vind tekenen gewoon het einde.”

H

‘Hee jij daar!’ riep de tijger in de kooi. „Alsje-blijft, maak de deur open!”
„Ik denk er niet aan”, zei de brahmaan, op weg naar de tempel. „Ik weet zeker dat je me dan zult opeten.”
„Welnee”, grinsde de tijger. „Ik heb helemaal geen trek. Ik heb alleen maar dorst.”
„Nou, vooruit dan.” Maar dat was natuurlijk geen goed idee, want...
„Whraaaaah!” De ontblote tanden van Thé Tjong-Khing reflecteren in de staande spiegel op zijn werkkamer. „En dan kijk je” - hij bestudeert zichzelf - „naar je eigen houding en hoe die verandert en dat teken je na. Maar het allerleukste om te illustreren vind ik... ah... hier...” - uit de stapel schetsen op de bijzettafel vist hij die van het sprookje *De brahmaan en de tijger* - „hoe die man schrikt als-ie de kooi opent.” Net als de brahmaan spert Thé zijn ogen wijd open en buigt het bovenlichaam zo ver als hij kan naar achteren. „Je wilt niet opgeeten worden hè.” Wijzend op de lijn van zijn eigen hals: „Die gaat naar beneden, zie je? Want je schrikt, je houdt je adem in. Dus al die figuren” - hij bladert door de schetsen voor zijn nieuwste sprookjesboek, langs sjamanen, prinses, draken en ridders - „ben ik eigenlijk zelf”.

Maar die houdingen, die kent u nou toch wel na al die jaren?

Thé - dat is zijn achternaam - glimlacht. „Daar moet je voor oppassen hè. Dat je niet altijd hetzelfde tekent.”

Want?

„Ja, dat is niet leuk.”

Omdat je dan jezelf aan het herhalen bent?

„Precies!”
„Is het echt al tien uur?” Bovenaan de steile trap van zijn woonhuis in Haarlem had Thé Tjong-Khing (92) vanmorgen wat verbaasd geklonken toen zijn vrouw, beeldend kunstenaar Mino Wortel, het bezoek ontving. In een beige stofjas onder de inkt- en vervlekken stiefelde hij de trap af om de verslaggever te verwelkomen. Om ’m daarna weer te bestijgen naar zijn werkkamer op de eerste, waar hij voor de gelegenheid Radio 1, zijn standaard achtergrondgeluid, wegdraaide.

„Hij maakt er wel een rommeltje van hè”, zei Mino Wortel toen ze een kopje koffie bracht. Thé, neerziggend in zijn bureaustoel: „Meen je dat nou?”

Ze heeft wel gelijk. Overal stapeltjes. Tekeningen. Boeken. Pennen. Tubes. Kwastjes. Penselen. Ook op de grond. En alleen midden op het bureaublad, verlicht door een scheef hangende tl-lamp - „ah, nu je het zegt” - heerst optische rust. Een wit vel, A3-formaat, met daarop zijn laatste potloodschets: een vrouw die de hond uitlaat. Niks spannends. „Hadden we bedacht, mijn vrouw en ik. Gewoon, leuk, een schilderij om op te borduren. Als ik klaar ben, gaat zij beneden ermee verder.”

Tot drie keer uitgegumd, zie ik.

„Ja, ja. Ik gebruik meer gum dan potlood.”

Vanmorgen om half zeven was hij ermee begonnen. Dan stapt Thé zoals vrijwel elke dag hup, zijn bed uit om een paar stappen verderop in zijn werkkamer aan een illustratie te beginnen. Ontbijten komt later wel. En hij zet geen wekker, nee, nee. Want hoe ouder je wordt, des te minder je slaapt. „Dat is heel irritant hoor!” En vroeger ging hij gerust tot twaalf uur ’s nachts door, maar nu is hij eerder moe en stopt hij na het avondeten.

De productie is er niet minder om. Loop dezer dagen een willekeurige boekhandel binnen en je vindt Thé Tjong-Khing terug op twee nieuwe titels. Voor *Langzaam, maar zeker* heeft hij de illustraties gemaakt bij de dierenverhalen van Toon Tellegen. Een olifant die tussen de regendruppels neervalt uit de lucht. Slak en schildpad, onhandig dansend in een naargeestig, donker bos. Humor en grimmigheid in één beeld: typisch Thé.

Van *Sprookjes van Ergens* is hij ook de auteur. Zijn vijfde sprookjesboek alweer, met verhalen uit de hele wereld. Thé is ermee begonnen toen hij zijn kleinzoon voorlas en merkte dat veel sprookjes langdradig zijn geschreven. Kinderen willen beknopt. En hij stopt z’n eigen vertelstem erin, met af en toe een snedige tussenzin aan de luisteraar - „niet jokken hoor”. En plaatjes natuurlijk, want kinderen willen plaatjes. Thé ook. Dus hij zoekt de verhalen uit op scènes die hij leuk vindt om te illustreren. En de verhalen zelf, ach, „die haal ik gewoon van internet”.

Meer nog dan gezichtsuitdrukkingen speelt in die illustraties het landschap een rol. Dat bepaalt de sfeer, zelfs het gemoed van de karakters. Roodkapje op weg naar oma, in zijn eerste sprookjesboek: getekend als klein en nietig meisje aan de rand van een immens en donker bos. Een heks en een oude wijze man, in zijn laatste, dagenlang vechtend met elkaar in het sprookje *De Zilveren Bloem*. Thé heeft ze getekend op een oneindige vlakte. „Ik heb lang zitten denken” - hij pakt de illustratie erbij - „wat nou de absurditeit van hun gevecht toont. Niet de verbeter gezichten, maar dat je met z’n tweeën bent in die grote leegte en elkaar toch wilt doden.”

En zo zit hij altijd te puzzelen. Vaak is er in zo’n verhaal één zinnetje, één gebeurtenis die hij wil illustreren en dan ligt Thé in bed alvast te ontwerpen. Geen lieflijke plaatjes, nee, alsjeblieft niet. Het moet spannend zijn. Grimmig. Grappig. Absurdistisch. „En wat er in mijn kop zit, probeer ik op papier te krijgen.”

Lukt dat?

„Het resultaat is meestal erg teleurstellend. Dan had ik in bed bedacht” - hij pakt de schetsen van *Rapunzel* erbij - „dat je als kijker met dat meisje meekijkt zo vanuit haar raam naar buiten. Maar dan probeer ik dat te tekenen en denk ik: néé!”

Wat miste er?

„Beklemming. Dat kreeg ik er niet in. Dus nu heb ik haar getekend van buitenaf, gevangen in een torenkamer overschaduwd door een grote zwarte muur. En zo maak ik drie, vijf, soms wel tien schetsen. Totdat het kwartje valt.”

Rapunzel, opgesloten in de kamer van haar paleis. Het doet ergens denken aan zijn eigen jeugd in Bandung, West-Java. Thé groeide op in een groot huis met bediendes - zijn vader was ondernemer - en na de Japanse bezetting in 1942 ging hij niet meer naar school. Hele dagen zat Thé, een verlegen kind, te tekenen op zijn kamer. Disney-figuren, plaatjes uit de boeken van Rie Cramer. En omdat zijn vader een bioscoop bezat kon hij alle Hollywood-films eindelijk opnieuw zien. „Wat me het meest fascineerde was de wijze waarop de personages acteerden. Bette Davis, ken je die? Als ze schrok, dan schudde ze zo” - hij doet het voor - „met haar rechter-elleboog. Terwijl Ida Lupino in zo’n scène haar mond naar beneden trok. En haar wenkbrauwen omhoog. Altijd! Ik zag het aankomen.”

Maar veel herinneringen heeft hij niet meer aan zijn jeugd. En als anderen de mystieke, oosterse toon in zijn werk benoemen moet Thé altijd wat grinniken. „Laatst was ik gevraagd een Indonesisch sprookje te illustreren. Ik moest echt googlen: hoe zag dat landschap er ook alweer uit?”

Verdrongen, misschien ook wel. Want niet voor niets trok Thé als 23-jarige de oceaan over naar Nederland, naar Amsterdam. Hij wilde het zelf. Nieuwe omgeving. Een gevoel van bevrijding. Dat had alles met zijn vader te maken, die andere verwachtingen van hem had. Thé spreekt er niet graag meer over. „Laten we zeggen: ik voelde me daar, in Indonesië, erg klein. Maar toen ik hier eenmaal was had ik toch ook weer heimwee. Heel eigenaardig. Heimwee naar iets dat niet leuk was.”

Misschien... je was hier helemaal alleen?

„Ja, en de angst dat het me niet zou lukken om hier te slagen. Voor mij was het heel belangrijk om me in Nederland thuis te voelen. Ik wist dat ik niet meer terug wilde.”

Wat deed je hier, die eerste weken?

„Ik fietste rond door Amsterdam. Ik vond het zó vreemd: al die huizen die tegen elkaar aan stonden. En de Nederlanders hier, die waren toch een beetje anders dan daar. En ik wilde studeren, naar de tekenacademie. Maar je had destijds alleen de Rietveld, toen de Kunstnijverheidsschool geheten, waar ik een paar weken de reclameopleiding heb gedaan. Dat wilde mijn pa. Maar reclame is helemaal niks voor mij. Ik dacht: wat nu? En toen hoorde ik over de striptekenschool van de beroemde Marten Toonder. Ik wist: dit is mijn enige kans. Ik ben daar binnengestapt om mijn werk te tonen.”

LEES VERDER OP PAGINA 12

‘Bij mij bestel je gewoon een goeie tekening’

INTERVIEW

— VERVOLG VAN PAGINA 11

En?

„Ik moest mijn werk achterlaten bij de balie, zodat Marten Toonder het kon bekijken als hij op de studio was. Daarna kreeg ik een brief: niks voor ons.”

Punt?

„Punt.”

Eh...

„Wanhoop! Ik dacht: wat nu? Ik wist als klein jongetje al dat ik tekenaar wilde worden. Ik tekende de hele dag, ik móést tekenen. En als dit niet zou lukken dan, dan was ik in de goot beland. Echt waar. Dan was ik nu een zwerver die in de vuilnisbak rommelt.”

Echt?

„Ja. Want ik kan niks anders. En niks anders interesseert mij. Ik vind tekenen gewoon het einde.”

Met verzamelde moed bood Thé zich nogmaals aan bij de Toonder Studio's. Hij stelde voor om een maand belangeloos te tekenen en toen mocht hij klusjes doen - alsnog betaald - voor een van de vaste striptekenaars. Marten Toonder, die twee keer per week naar kantoor kwam, riep hem op een dag naar boven. „Hij vertelde dat hij mijn werk goed vond. Ik was totaal verrast.”

Weet u nog wat hij zo goed vond?

„Ja, wacht, even kijken...” Thé pakt uit de boekenkast een aflevering van *Student Tijdsloos* uit 1962, aflevering *Het Spiegeldoolhof*, en stopt met zoeken op pagina 11. „Ja... hier... Twee mannen en een vrouw. Een driehoeksofstelling. Toonder wees op die plaatjes en vond het zo knap dat ik iets had gedaan dat de spanning vergrootte... Zij komt aangelopen en je ziet alleen haar arm. En op het volgende plaatje weet je nog steeds niet hoe ze eruitziet, want dan zoomt de camera uit. Een long shot. En hier nog steeds niet. En...”

De vrouw met honden die Thé Tjong-Khing tekende, en waarop zijn vrouw Mino Wortel geborduurd heeft.

BOEK

Thé Tjong-Khing:
Sprookjes van ergens.
Gottmer, 160 blz. € 22,99

Pas op het vierde plaatje zie je haar gezicht. „Indedaad!”

Deed u dat bewust?

„Helemaal niet. Ik tekende altijd op gevoel. Ik verbeelde me gewoon dat ik achter de camera stond van de film die ik in m'n hoofd had. Maar sinds die opmerking ging ik veel bewuster tekenen. En dat helpt wel hoor, als je weet wat je doet.”

Thé werd aangenomen bij de Toonder Studio's en voelde zich direct opgenomen in het tekenwereldje. „Een vertrouwde omgeving van mensen die allemaal hetzelfde willen.” Op de werkvloer was hij nog altijd wat stil en verlegen, maar zijn werk werd gewaardeerd en zijn collega's vonden dat hij goed tekende. „Dat helpt wel hoor. Waardering geeft zelfvertrouwen. Je denkt: hé, ik stel toch wat voor.”

Is de verlegenheid daarmee verdwenen?

Glimlach. „Nooit helemaal. Maar ik kan het nu beter verstoppert.”

Hoe bedoelt u?

„Nou, véinzen. Ik hoorde Adriaan van Dis dat eens op televisie zeggen. Daar draait alles om. Doen alsof. Op recepties bijvoorbeeld. Dan moet ik gezellig doen en dan veins ik dat ik iemand ben die graag met iedereen praat.”

In de stripwereld wordt Thé nog altijd genoemd om zijn werk, met krantenstrip *Arman & Ilva* als bekendste werk. Maar midden jaren zeventig was hij klaar mee. Telkens dezelfde figuren tekenen. Al die plaatjes, al dat werk. En als zelfstandig tekenaar werd hij intussen steeds gevraagd voor illustraties van kinderboeken. Miep Diekmann. Thea Beckman. Dolf Verroen. Guus Kuijer. Hij illustreerde Annie M.G. Schmidt's *De A van Abeltje* en *Kleine Sofie* en *Lange Wapper* van Els Pelgrom. En een stapel boeken van *Vos en Haas*, door Sylvia Vanden Heede.

Thé Tjong-Khing won er vele prijzen mee, waaronder drie Gouden Penselen. En in 2005 ontving hij de prestigieuze Woutertje Pieterse-

„Wat er in mijn kop zit, probeer ik op papier te krijgen”

prijs voor *Waar is de Taart?*, dat hij illustreerde met fantasiefiguren in de stijl van *Vos en Haas*. Het was zijn eerste boek volledig op eigen titel. Het staat bij Thé in de boekenkast in meer dan tien talen. Duits, Frans, Spaans, Koreaans. „Lekker goedkoop hè, zo'n vertaling. Er staat helemaal geen tekst in.”

Hij pakt het boek erbij. „Ken je het?”

Jazeker.

Thé bladert erdoorheen. Op de eerste pagina wordt een taart gestolen door twee muizen en dan rennen de taartenbakkers, twee honden, erachteraan. Intussen verliest een konijnenmeisje haar popje, krijgt de kikker een bal op z'n hoofd en zo zijn er op elke pagina meerdere verhaallijnen tegelijk.

Wat is het eigenlijk voor taart?

„Chocolade. Met vanillevulling en een kers erbovenop. En roze glazuur. Daar hou ik helemaal niet van, maar ik had die kleur nodig voor het contrast. En hij wordt heel vaak nagmaakt hè. Als ik ergens ga signeren, dan staat die taart er vaak.”

U eet 'm wel op?

„Ja, ja. Anders is het zo onaardig.”

Ook het glazuur?

„Met smaa!” Glimlach: „Dat veins ik dan.” Thé staat weer op en pakt nu ook deel twee, drie en vier uit de boekenkast. „Daarna heb ik het dus nog een paar keer geprobeerd. Maar die delen zijn lang niet zo succesvol als het eerste.”

Waarom niet?

„Ik heb ze een beetje te ingewikkeld gemaakt, denk ik. Te veel verhaallijnen.”

Terwijl, u dacht natuurlijk...

„Dit is het gouden ei!”

Vindt u dat jammer?

„Ik kan mezelf niet uitstaan! Want het duurt telkens jaren voordat ik weer een idee heb voor een volgend deel. Ik heb gewoon geen ideeën voor verhalen. Terwijl, als ik een illustratie maak bij anderen verhalen weet ik precies: dit moet het zijn.”

Maakt dat uit?

„Ik blijf afhankelijk van de creaties van anderen. Terwijl, een kunstenaar heeft niemand nodig. Die is autonoom. Zoals mijn vrouw, die heeft binnenkort een tentoonstelling. En Renate Rubinstein heb ik in een interview wel eens horen vertellen: ik ga gewoon zitten en dan tuielen de verhalen zo mijn hoofd in. Ik wou dat ik dat had!”

Wat tuimelt er dan bij u naar binnen?

„Niks! En ik heb het heus geprobeerd hoor. Zat ik bij een schilderclubje achter een leeg doek. De docent zei: nou, begin maar. En iedereen begon, terwijl ik... Ze zag het aan m'n ogen. Ze zei: schilder anders deze vaas met bloemen. Ik dacht: oké. Dus dat deed ik. Maar ik wist niet wanneer het af was. Moest ik doorgaan? Was het genoeg? Moest het netter?”

En het werd...

„Helemaal niks.”

U voelt zich geen kunstenaar?

„Nee, nee.”

Wat bent u dan?

Thé wijst op de potloodschets van de man met de hond op zijn bureau. „Bij mij bestel je gewoon een goeie tekening.”

Uw kompas naar het onvergetelijke

talisman
travel design

Bekijk ons verhaal

Ik kijk naar hem en denk: dit ken ik, dit zijn mijn mensen

Kijkend naar een documentaire van Ben Stiller over diens ouders overvalt *Robert Vuijsje* een gevoel van herkenning. „Dezelfde New Yorkse accenten, dezelfde ruzies en geschreeuw, dezelfde Jiddische woorden vermengd met het Engels.”

B

Ben Stiller loopt door het huis van zijn ouders, die allebei zijn overleden. Hij zit midden in het ritueel dat alle kinderen uiteindelijk moeten doormaken: het leegruimen van de ouderlijke woning. Ik kijk naar hem en denk: dit ken ik, dit zijn mijn mensen.

Al snel loopt ook de zus van Ben Stiller het huis in en zie ik: deze mensen zijn net als mijn familie. Dezelfde New Yorkse accenten, dezelfde ruzies en geschreeuw, dezelfde Jiddische woorden die op organische wijze worden vermengd met het Engels. Ze zien er hetzelfde uit en hebben dezelfde gesprekken over *why we're so messed up*, oftewel eindeloze analyses over

Straatbeeld van de Bronx in New York, in 1972.
FOTO JIM CAVANAGH/GETTY IMAGES

waarom wij dankzij onze ouders allemaal zo abnormaal en verknipt zijn geworden.

Het is een appartement op Riverside Drive, aan de Upper West Side van Manhattan. Alle spullen van zijn ouders liggen er nog, met zijn zus bekijkt hij een paar oude foto's die ze uit een la hebben gehaald. Terwijl ze dit doen worden Ben en Amy gefilmd, net zoals toen ze klein waren. „*This is Anne and Jerry*”, zegt Ben. „*I love this picture. There are just so many great pictures.*”

De documentaire die Ben Stiller maakte over zijn ouders en het huis waarin hij opgroeide heet *Stiller & Meara: Nothing Is Lost* en staat sinds eind oktober op streamingsdienst Apple TV. Zijn ouders heetten Jerry Stiller en Anne Meara, beiden acteurs. In de film wordt het vaarwel aan de woning gecombineerd met oude beelden van homevideo's uit de tijd dat Ben Stiller nog klein was.

Toen hij begon was Ben Stiller het zoonkje van Jerry Stiller en Anne Meara, het jongetje met de beroemde ouders, de aspirant-acteur die ook zo graag wilde. De eerste optredens, als kleuter, waren met zijn ouders. Daarna kreeg hij als tiener een rolletje in een soapserie. In de jaren zestig, toen er in Amerika nog maar een paar tv-kanalen bestonden, waren Jerry Stiller en Anne Meara vaste gasten in *The Ed Sullivan Show*, het populairste programma van het land. Later had Jerry Stiller een vaste rol in de sitcom *Seinfeld*.

Na een krampachtig begin als *nepobaby* lukte het Ben Stiller om zijn ouders te overtreffen. Ik heb niet al zijn films gezien, maar wel best veel. *Meet the Parents* en de vervolgen daarop en *Night at the Museum* en de vervolgen daarop. Ook regisseert hij de tv-serie *Severance*. Ben Stiller is een Hollywoodster uit New York en ik zit naar hem te kijken op mijn bank in Amsterdam. In niets lijken onze levens op elkaar. Toch word ik diep geraakt door deze documentaire. Waarom?

Ten eerste: omdat ik drie jaar geleden op dezelfde manier door het huis van mijn eigen moeder liep. Tot ze overleed woonde Sheila in de woning in Amsterdam-Zuid waar wij in 1974 naartoe waren verhuisd. In jaren scheelt het niet eens zoveel meer, inmiddels resideer ik bijna net zo lang in mijn huidige onderdak als in het ouderlijk huis, waarvan ik op mijn negentiende wegrende om aan het grotemensenleven te beginnen. Maar als je vraagt waar ik thuis ben, waar ik vandaan kom: dat is het huis van mijn moeder, waar ik opgroeide.

En verder: Sheila kwam oorspronkelijk uit New York. Niet Manhattan, maar de Bronx. Als kind logeerde ik ieder jaar bij mijn opa en oma. Nederlanders die voor het eerst naar New York gaan roepen altijd: ik herken alles, het lijkt alsof ik hier al was geweest, ik loop rond in een film die ik eerder heb gezien.

Voor mij is New York de herinnering aan mijn jeugd. Haar moeder - mijn oma, geboren in Egypte - die met zwaar accent in het Engels ruzie maakt met mijn opa, geboren in Tel Aviv. Het Italiaanse restaurant waar ik voor het eerst een in *slices* gesneden pizza zag, decennia voordat zoiets in Nederland bestond. De vakanties tussen mijn familie, jaren later besefte ik pas hoeveel intiemer en fundamenteeler je zo een land leert kennen dan wanneer je vanuit een hotel de reis doorbrengt tussen andere toeristen.

In huize Stiller heerst dezelfde sfeer als bij mijn opa en oma in de jaren zeventig en tachtig. De volgepropte boekenkasten en klassieke schilderijen aan de muur, in een gouden lijst, een Perzisch tapijt op de grond. Een geordend appartement en toch chaotisch. Het is niet groot, al woonden de Stillers wel wat ruimer dan mijn familie, maar het straalt in alles uit: dit is geen landhuis, een tuin of balkon hebben wij niet, alleen zitten we wel mooi in de beste stad ter wereld, hier gebeurt het.

Dezelfde familiegeschiedenis. Als straatarme Joden rond 1900 van Oost-Europa naar

New York gekomen, de eerste generaties hadden in de nieuwe wereld geen andere keuze dan zorgen dat je overleeft, daarna kwam pas ruimte voor creatieve of hooggeleerde beroepen. Waarbij de oudere generatie met enige jaloezie toekeek: met dank aan mijn ontberingen in het Joodse getto van de Lower East Side ben jij nu dokter/psychiater/professor/schrijver/acteur, dat had ik ook wel gewild en gekund, alleen was het voor mij uitgesloten.

Dezelfde laconiek-ironische kijk op het leven die in het Engels net wat cooler klinkt dan in het Nederlands. De moeder van Ben Stiller die vertelt hoe zij en zijn vader ooit verkering kregen. Hij kwam steeds bij haar slapen en is toen maar gebleven. *I guess he liked sleeping over.*

(Anne Meara was oorspronkelijk niet Joods, maar van Ierse afkomst. Zij en Jerry Stiller maakten daarover een sketch die in de jaren zestig werd gezien als revolutionair. Een Ier en een Jood die met elkaar trouwden en daar openlijk op tv grappen over durfden te maken, dat was sensationeel. Later bekeerde ze zich tot het jodendom.)

Een Amerikaan

Ben Stiller loopt door het ouderlijk huis net zoals ik dat drie jaar geleden deed. Wat mij ook raakt: hij mag dat in New York doen en ik deed het in Amsterdam. In Amsterdam-Zuid groei je inderdaad op tussen de elite van Nederland. Maar in de grotemensenwereld schat ik New York toch net iets hoger in.

Op de middelbare school had mijn moeder verkering met haar klasgenoot Johnny Strassberg. De zoon van Lee Strassberg, de uitvinder van de method acting-techniek en op dat moment de acteercoach van Marilyn Monroe, later van James Dean, Al Pacino en Robert De Niro. Het enige dat ik mijn moeder ooit heb kwalijk genomen: zij kwam uit New York en mijn vader uit Amsterdam, waarom kozen jullie in godsnaam voor Nederland?

Na het overlijden van mijn moeder bleef er één levend familielid over dat met haar was opgegroeid. Haar nicht Gail in Berkeley, Californië. Bij gebrek aan mijn moeder vloog ik afgelopen zomer naar haar toe. Gail ziet eruit als Sheila, hun moeders waren zussen. Ze praat als mijn moeder en had dezelfde jeugd, ze groeiden op in hetzelfde flatgebouw in de Bronx.

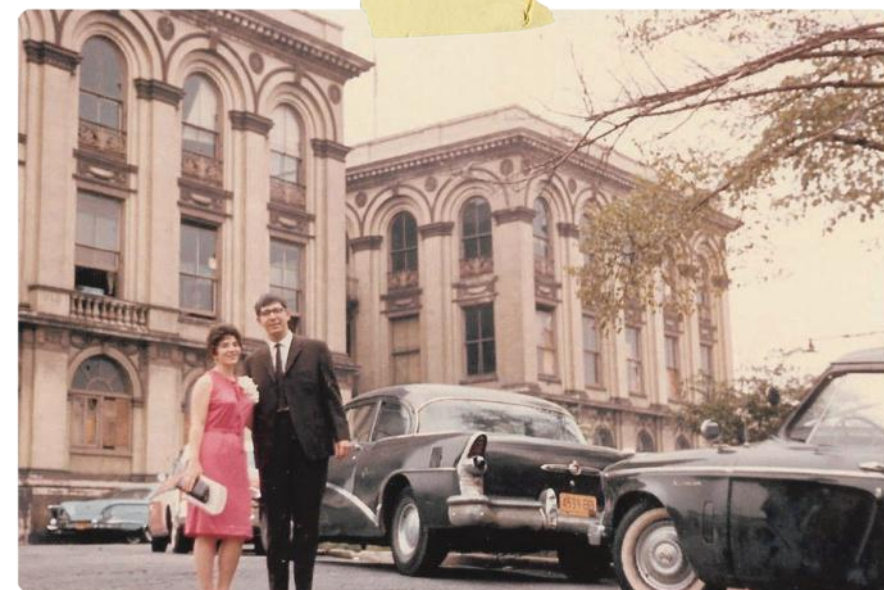
Gail is de enige met wie ik nog kan praten over hoe het zat met dat ene schilderij van Jasper Francis Cropsey, van de Hudson River School-stroming, dat later zoveel geld waard werd. Het kunstwerk werd ooit gekocht door haar opa en na zijn dood vond ieder familielid: ik heb recht op dit erfstuk. En wat was ook weer het verhaal van die ene oom die tegen zijn vrouw had gezegd: als jij zo nodig een affaire wil hebben, ga maar een keer naar die man toe, dan is het uit je systeem. Zijn vrouw trouwde met die andere man, een in New York wereldberoemde arts, en kwam nooit meer terug.

Gail heeft een dochter die van mijn leeftijd is. We zaten rond de keukentafel en praatten over de Amerikaanse politiek. Net zoals iedereen in Nederland heb ik meningen over de Amerikaanse president. Alleen vind ik dat mijn meningen meer waarde hebben. Ik heb in Amerika gestudeerd en gewoond, ik stem iedere vier jaar, mijn eerste serieuze volwassen relatie vond hier plaats, ik *ben* een Amerikaan.

De dochter van Gail heet Tamar. Ik legde haar uit: jouw moeder verhuisde naar Californië en die van mij toevallig naar Nederland, maar in wezen zijn wij allebei natuurlijk New Yorkers.

„Leuk voor je”, zei Tamar. „Wat grappig dat jij je identificeert als Amerikaan.” Ze had net verteld over de realiteit van daadwerkelijk in Amerika wonen. Ze had drie kinderen die naar de universiteit gingen om niet voor de rest van

LEES VERDER OP PAGINA 16

Jerry Stiller en Anne Meara met hun zoon Ben, in het appartement in 1972.
FOTO JOE DOMBROSKI/
GETTY IMAGES

— Vervolg van pagina 17

hun leven kansloos te zijn. Dat kostte 70.000 dollar per kind per jaar. Tamar en haar echtgenoot hadden leuke banen, maar hier kwam hun salaris niet bij in de buurt.

In de documentaire ging het over hoe Ben Stiller als kind zag dat zijn vader en moeder altijd aan het werk waren en niet genoeg tijd en aandacht hadden. Met zijn eigen kinderen zou hij het anders doen. In werkelijkheid kopieerde hij uiteraard het gedrag dat hij had meegekre-gen van zijn ouders.

Een andere universele ontdekking: als je ou-ders er niet meer zijn, besef je pas hoe interes-sant ze waren en wat je allemaal nog had willen vragen. Ben Stiller maakte er een documentai-re over, ik bedacht het tijdens de laatste dagen van mijn moeder, die ze doorbracht in een zie-kenhuis. In de jaren ervoor was ik bezig met mijn eigen leven, ik had zelf kinderen. Daar was mijn aandacht op gericht, niet op mijn moeder. Mijn kinderen konden me spannende nieuwe dingen leren over hoe jonge mensen naar de wereld kijken.

Van Sheila wist ik alles al en wanneer oude mensen bellen weet je dat ze willen zeuren over hoe moeilijk het allemaal is. Ze willen iets nemen - aandacht en een luisterend oor - en niet altijd iets geven waar je behoefte aan hebt. In het ziekenhuis bleek dat mijn moeder steeds minder duidelijk kon praten. Ineens werd ieder geluid dat ze maakte van grote waarde. Had Sheila nog een laatste woord, een wijsheid die ze wilde meegeven?

Bij het opruimen van haar huis, ze had bijna alles bewaard en na een halve eeuw was dat een omvangrijke collectie in een woning van drie verdiepingen, zag ik dat dit een leven was. Deze verzameling spullen, die zij kennelijk van belang vond, anders lagen ze hier niet, vormde bij elkaar een mensenleven - dat nu door mij moest worden weggegooid.

Toen ze wist dat het niet lang meer zou du-ren, liet mijn moeder me beloven dat ik één be-zitting in mijn huis zou neerzetten. De fotoal-bums. Die begonnen in New York, voordat zij zelf werd geboren. Zwart-witfoto's van mensen die bijna honderd jaar geleden rond tafels za-

ten. Van de meesten wist ik niet wie ze waren, alleen dat ze bij mijn familie horen.

De foto's, ansichtkaarten, brieven en de an-dere dingen die ze had geschreven, bij elkaar was dit een levensverhaal. Over hoe mijn moe-der het huis van haar ouders verliet, in Europa toevallig mijn vader ontmoette en het resultaat was dat ik in Amsterdam werd geboren. Bij het ontruimen van dat huis komt voor het eerst de gedachte op: o ja, mijn ouders zijn natuurlijk ook jong geweest en verliefd geworden, net als ik hebben zij ooit gezocht naar wat ze wilden worden in het leven.

Pas na het overlijden van mijn moeder kwam ik erachter dat zij en mijn vader even uit elkaar waren geweest voordat ik werd geboren. Zo gaat het natuurlijk bij jonge twintigers, al-leen is dat nooit hoe je naar je eigen ouders hebt gekeken. Dat zijn geen ongebonden scho-ne jongelingen zonder kinderen die besluiten niet meer verliefd te zijn, de verkering verbre-ken en een paar maanden op een woonboot van vrienden blijven, om het uiteindelijk toch maar weer goed te maken.

Leeggeruimde kamers

De documentaire van Ben Stiller eindigde met: dit was het huis van mijn jeugd en nu verdwijnt de toegang tot deze ruimte, dan heb ik alleen nog de herinneringen. Aan het slot zit een montage met eerst het appartement vol spul-len van Jerry en Anne en daarna de leegge-ruimde kamers.

In een vorm van zelfkastijding ging ik in Am-sterdam nog een stap verder. Ook het huurhuis van mijn moeder moest leeg worden opge-leverd. Ze had er bijna vijftig jaar gewoond, de woningbouwvereniging kondigde aan dat er gerenoveerd zou worden. Bijna een jaar later kwam de mededeling dat er een bezichtiging was voor potentiële nieuwe huurders.

Ons huis, waar wij alles hadden meege-maakt, het hoekje van de bank waar mijn moe-der altijd zat, haar slaapkamer, de werkkamer met in de laatste weken het noodbad van de thuiszorg omdat de kanker te ver was uitge-zaaid - daar liepen nu gulzige rovers doorheen die ons huis voor zichzelf wilden hebben, niet wetend wat hier was gebeurd hingen ze onno-

Deze verzameling spullen vormde bij elkaar een mensenleven

Robert Vuijsje en zijn moeder in de Bronx.

zele praatjes op over waar ze de eettafel kon-den neerzetten en of dit een handige plaats zou zijn voor hun televisiemeubel.

Of je nu een Hollywoodster bent of een Ne-derlander die thuis op de bank zit te klagen dat hij niet in New York mocht opgroeien, op een zeker moment zullen we allemaal afscheid moeten nemen van dat huis - tenzij je er zelf in gaat wonen.

Maar wat ik tijdens het bekijken van Ben Stiller en zijn familie vooral bedacht: dit zijn Joden en nergens gaat het over dat ene ding. Anne Meara overleed in 2015 en Jerry Stiller in 2020, dus de opnamen vonden ongetwijfeld plaats voor 7 oktober 2023. Geen oorlog, geen woedende discussies over wel of niet genocide en wel of niet antisemitisme.

Ik kon gewoon kijken naar een familie die bestond uit slimme en grappige mensen, per-manent bezig om zichzelf belachelijk te maken, net zoals in bijna alle Joodse gezinnen die ik ken. Als je wel Joods bent, maar niet gelooft in die religie, krijg je vaak de vraag: wat betekent het dan, hoe kun je je Joods voelen zonder dat de godsdienst daar een rol in speelt?

Het antwoord: niet alleen is het een gevoel van verbondenheid en een gedeelde geschiede-nis, het is ook een manier van denken, een men-taliteit, een relativiserende levensstijl waarin je, zoals ik, je moeder kunt begroeten met de vraag: *why do you look so fuckin' Jewish?* Gevolgd door een tweede vraag: *why do Jews age so ugly?* Waarop mijn moeder antwoordde dat ik zelf ook niet meer zo jong was en al helemaal niet mooi.

Niet alleen Ben Stiller is een New Yorkse Jood, veel van mijn helden zijn dat ook. De boeken (Philip Roth, Tama Janowitz, Joseph Heller), films (Woody Allen), muziek (Simon & Garfunkel, Barbra Streisand) en humor (Larry David, Jon Stewart, Don Rickles) waar ik door ben gevormd, werden gemaakt door mensen van wie ik dacht: hier hoor ik bij, dit is mijn cul-tuur en daar ben ik trots op.

Het was me al eerder opgevallen dat Ameri-kaanse Joden wat, hoe zal ik het zeggen, opge-wekter zijn dan Europese. Zij waren op tijd weg, ze hadden Europa verlaten voor het grote onheil, net zoals de familie van mijn moeder. In Europa ligt over de hele cultuur een onzicht-bare deken van uitmoording en verdriet. De vrolijke vanzelfsprekendheid waarmee de Stil-lers Joods zijn terwijl in de documentaire dat hele Joods-zijn nauwelijks wordt benoemd en toch overall aanwezig is: het is pijnlijk hoe on-gebruikelijk dat aanvoelt in deze tijd.

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten

Duurzaam vergroenen

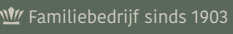

Zwemvijvers, zwembaden en waterpartijen

Natuurgezuiverd water

ginkelgroep.nl

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein

Zoekt u een betrouwbaar adres?

Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein

De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl

WWW.CAPEL.NL

Welzijn & Gezondheid

Wonderlijk middel !

Oprechte Haarlemmerolie.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.

Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl

Geef je oproep voor de deadline van de desbetreffende editie op.

Restaurant

Sinds 1963 gevestigd in Rotterdam

Meer dan 50 jaar traditie van diner op niveau

Westersingel 15, 3014 GN Rotterdam

Tel.: 010 - 466 45 66

Email: weikom@hong-kong.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.

ZADKINEMEDIA.nl

16

nrc
ZATERDAG 6 DECEMBER & ZONDAG 7 DECEMBER 2025

Advertentie

Christmas Shopping

Gezellig verlichte winkelstraten en prachtige etalages. Kom kerstshoppen!
En ontdek hoe warm de Nederlandse winter aan kan voelen. Ontdek deze leuke exclusieve aanbieders.

Cook Like a Chef dinerboxen voor thuis

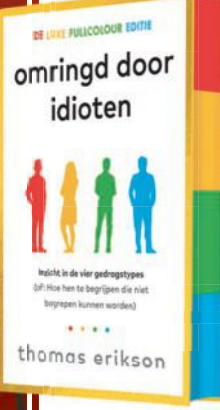
Geen zin om de hele dag in de keuken te staan, maar wel zin om thuis je gasten in de watten te leggen met een sterrendiner?

Met een sterrenbox van Cook Like a Chef geniet je thuis van de signatuur-gerechten van de allerbeste restaurants van Nederland.

In de bijgeleverde instructies krijg je alle tips en tricks om je bord op sterrenniveau op te maken.

Bestel op www.cooklikeachef.nl
ook voor de Kerstdagen

De internationale megabestseller *Omringd door idioten* is terug in een luxe jubileumeditie: volledig herzien, uitgebreid en nóg idioter. Het perfecte cadeau voor alle idioten in jouw omgeving.

harpercollins.nl

LOTT.GIOIELLI

Cornelis Schuytstraat 21, Amsterdam
www.lottgioielli.com

Solitude the Label is een sieradenmerk van twee zussen in hartje Amsterdam. Hun handgemaakte collectie van recycled goud, zilver en re-used diamanten is online te bewonderen. Wil je de zussen in het echt zien smeden? Bezoek dan hun winkel + atelier.

Leiegracht 36 - Amsterdam
www.solitudethelabel.nl
020-2157512

Te midden van het sfeervolle Maastricht staat PL-Line al jaren bekend als het adres voor wie luxe, stijl en vakmanschap op het hoogste niveau weet te waarderen. Deze exclusieve boetiek voor zowel heren als dames brengt een doordacht samengestelde selectie van 's werelds meest prestigieuze modehuizen samen onder één dak.

PL—LINE

Bredestraat 7-9, Maastricht
www.pl-line.com

Meer informatie over deze pagina, neem contact op met info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24 - www.zadkinemedia.nl

Door
Majda Ouhajji

Foto
Merlijn
Doomernik

‘Ik moest mijn stijl helemaal opnieuw uitvinden toen ik een hijab ging dragen’

Z

Zouhair el Moujtahid (35) kende Nada Merrachi (27) al van Instagram. Zij was een bekende influencer, hij vond haar wel interessant. Toen ze ruim vijf jaar geleden langskwam in het restaurant van een van zijn vrienden, deed hij net of hij daar werkte om haar te ontmoeten. „Hij kwam ook echt binnen met een schaal avocado’s”, lacht Merrachi. Een echte love story, noemt hij het.

Nu runnen ze samen een succesvol kledingmerk: Merrachi, voor ‘modest fashion’. Zij richtte het in 2020 op, hij voegde zich er later bij. Het merk is vooral populair onder moslimvrouwen, maar ook anderen die zich graag *modest*, oftewel zonder de lichaamsvormen te accentueren, willen kleden zijn welkom.

Bij de lancering van een nieuwe collectie staan vaak rijen voor de deur, en niet zelden raken producten uitverkocht. Maar wat de meest gegoogled term is volgens het stel? ‘Merrachi man’. Want wie is toch die man achter de vrouw? El Moujtahid schuift wel aan bij dit interview, maar hij wil niet op de foto.

Zij groeide op in Den Bosch, hij in Lelystad. Na hun huwelijk verhuisden ze naar Amsterdam, en inmiddels woont het stel met hun twee kinderen in Dubai. Dit najaar waren ze een weekje in Nederland, rond de lancering van de herfstcollectie. Hun hoofdkantoor op een bedrijventerrein in Amsterdam-Duivendrecht hangt vol met de nieuwe collectie.

Merrachi (85 werknemers, omzet- of winstcijfers onbekend) heeft twee fysieke winkels, in Amsterdam en Antwerpen, en levert via de webwinkel producten in heel Europa. De prijs voor een hoofddoek varieert van 25 tot 59 euro. Daarnaast opent het bedrijf soms pop-upwinkels. In Frankrijk leidde zo’n winkel eerder dit jaar tot ophef, omdat het merk in een online reclamefilmpje de Eiffeltoren had aangekleed met een hijab en een lang gewaad. Ondanks (of dankzij) die ophef stond er een lange rij voor de winkel.

Wanneer is kleding modest?

Nada Merrachi: „We zorgen ervoor dat de heu-

pen nooit zichtbaar zijn. Onze kleding heeft als model altijd de A-lijn, zodat de heupen en billen niet geaccentueerd worden. Verder: lange mouwen en geen laag decolleté. Qua hoofddoeken is het belangrijk dat ze niet doorschijnen en dat het fijne stoffen zijn voor je haar. Maar dat is meer voor het comfort.”

Als influencer stond je aanvankelijk bekend om je krullen. Eind 2019 besloot je om een hijab te gaan dragen. Hoe was dat voor jou?

„Het was best wel een grote stap. Ik denk dat bijna niemand begrijpt wat voor stap dat eigenlijk is, want je moet alles aanpassen. Niet alleen je kleding, ook je gedrag moet modest zijn. Je representeert toch een moslimvrouw als je een hoofddoek draagt. En dat was in die tijd best wel moeilijk, want je had geen modest merken. Ik moest mijn stijl helemaal opnieuw uitvinden. Dat was echt een struikelpunt en ik denk dat meer meiden daar last van hebben.”

Op Instagram postte je recent een filmpje dat anders is dan je andere berichten. Daarin moedig je vrouwen aan om hun hoofddoek niet af te doen en zeg je dat ze niet moeten vergeten dat ze het voor Allah doen. Waarom?

„Ik merk om me heen dat er veel meiden zijn die hun hoofddoek afdoen. Wat ik begrijp, want het is moeilijk door alles wat je hoort in de samenleving. Ik snap dat sommige meiden daar onzeker van worden. We hebben veel meiden geïnspireerd om een hijab te gaan dragen, dus ik voel me ook wel verantwoordelijk om ze te motiveren hem op te houden. En uit te leggen waarvoor je het doet.”

Op sociale media krijg je veel positieve reacties, maar er zijn ook mensen die vinden dat modest fashion niet ver genoeg gaat. Dat je bijvoorbeeld je gezicht moet verbergen of geen make-up mag dragen. Hoe ga je met zulke reacties om?

„Dat zijn mensen die vinden dat als je je hoofddoek niet ‘goed’ draagt, je hem maar moet afdoen.”

Zouhair El Moujtahid: „We leven tussen twee culturen in: de islamitische cultuur thuis en de westerse buiten. Sommige mensen zijn heel bevooroordeeld omdat ze een plaatje in hun hoofd hebben van hoe het moet. Ik vind dat je iedereen de ruimte moet gunnen om te doen hoe hij of zij het wil.”

Merrachi: „Het is ook niet aan iemand anders om te oordelen.”

El Moujtahid: „Ik denk altijd: nu heb je dit gezegd, maar wat heb je ermee bereikt? Heb je iemand verder weggeduwd, of denk je dat je diegene uitnodigt om dichterbij het geloof te komen? Ik denk dat iemand geen flauw idee heeft wat hij met zo’n opmerking aanricht. Of aan kan richten.”

Merrachi: „Ik heb best wel een dikke huid. Maar er zijn ook meiden die denken: ik kan hem beter afdoen.”

In veel interviews wordt benadrukt dat je je hoofddoek bent gaan dragen voor je Zouhair ontmoette.

„Het stereotype is toch dat een vrouw een hoofddoek draagt voor een man. Ik denk dat het steeds terugkomt omdat er nog altijd stigma’s zijn. Die willen wij met Merrachi ontkrachten. Wij weten natuurlijk dat het niet zo is, maar er zijn mensen die denken dat wij een hoofddoek dragen voor onze man, broers of vaders. En dat we ons daarom modest kleden.”

El Moujtahid: „Vrouwen die een hoofddoek dragen in Nederland zijn hartstikke vrij. Alleen komen ze telkens voor uitdagingen te staan, omdat ze niet geaccepteerd worden. Of omdat ze concessies moeten doen aan hun religie omdat ze de juiste kleding niet kunnen vinden. Daarom bieden wij modieuze kleding die past bij hun normen en waarden. We richten ons ook echt op meiden die opgegroeid zijn in Europa.”

Merrachi: „Het zijn ook veel ambitieuze vrouwen die gestudeerd hebben en het supergoed doen in de samenleving.”

El Moujtahid: „Je merkt nu, met de PVV en alles wat er gaande is in de wereld, dat werelden echt uit elkaar worden getrokken. Wij proberen ze juist samen te brengen.”

Je hebt geen mode-opleiding gevolgd, Nada. Hoe is het merk er gekomen?

„Ik was altijd bezig met kleding. We gingen vroeger ieder jaar op vakantie naar Marokko. Mijn oma was naaister, ze maakte Marokkaanse jurken. Ik ging met haar naar de stoffenmarkt en maakte mijn eigen kleding: jurken en rokken. Ik vond het leuk om er mijn eigen twist aan te geven.”

El Moujtahid: „Dit is eigenlijk haar tweede baantje hè. Haar eerste baan was influencer. Ze is echt een natuurtalent. We brengen het merk samen in balans. Ik ben heel commercieel en Nada heeft een visie op het product. Zij draagt het, dus ze weet wat de doelgroep wil en welke problemen ze moet oplossen. Dat doet ze de hele tijd: ‘Wat heb ik nodig in de winter, in de zomer, als ik ga sporten?’”

Merrachi: „Het is ook niet één stijl die we aanbieden. De ene dag ben ik sporty, dan weer classy. En die meiden, onze klanten, zijn ook zoals ik.”

Speelt Marokko nog een rol in het bedrijf?

Merrachi: „Ja, daar liggen echt onze roots, waar we alles op baseren. We doen ook ieder jaar een campagne in Marokko, om *back to the roots* te gaan.”

Het bedrijf is erg gegroeid de laatste jaren.

Hoe betrokken zijn jullie nog bij de dagelijkse besluiten?

Ze lachen. Merrachi: „Hij wordt helemaal gek van mij. Ik ben overal bij betrokken.”

El Moujtahid: „Allebei wel. We beginnen nu echt van een start-up naar een scale-up te gaan. En we merken dat we nog steeds heel erg de controle willen houden. Alles moet kloppen, de fotografie, de teksten. Het mag niet te bloot, niet te schreeuwerig en niet te veel make-up.”

Merrachi: „We letten op de kleine details.

Het is niet dat we ons team niet vertrouwen, maar de finishing touches komen toch echt wel altijd van ons.”

Waarom zijn jullie twee jaar geleden naar Dubai verhuisd?

El Moujtahid: „In Dubai zit je beter gepositioneerd qua reizen, omdat we veel naar de fabrieken gaan. We moeten veel naar Azië en Turkije en dat combineren met onze twee jonge kinderen.”

Merrachi: „Dubai is heel fijn voor de kids

ook. We hebben daar ook een kantoor.”

El Moujtahid: „In Dubai wordt alles bedacht. In Amsterdam zit ons marketingteam voor Europa, omdat hier alles wat we bedenken wordt uitgevoerd.”

Online raken producten snel uitverkocht, is dat een bewuste strategie?

Merrachi: „We proberen het nu wel te vermindere

ren hoor, door met tijdssloten te werken.” El Moujtahid: „Veel mensen denken dat we dingen zelf op uitverkocht zetten. Dat is niet zo. We proberen ook telkens meer te produceren, maar het bedrijf is zo gigantisch aan het groeien, we zijn telkens weer nieuwe markten aan het betreden en ze reageren allemaal anders op een collectie.”

Merrachi: „We hebben wel data-analisten, maar het is elke keer een verrassing.”

Wat willen jullie met Merrachi bereiken?

Merrachi: „We willen modest fashion op de kaart zetten en vrouwen die zich modest willen kleden een plekje in de samenleving geven, zodat ze zich zelfverzekerder voelen. Hier in Nederland klinkt dat misschien normaal. Maar we hebben onlangs een pop-up in Frankrijk geopend en dat is een heel andere wereld. Daar is het verboden om een hijab te dragen naar school. Er is toch een vooroordeel over de vrouw die zich modest kleedt. Dat het zwarte kleding is, zwarte hoofddoeken, dat ze niet zo slim is en onderdrukt wordt. We willen juist het tegenovergestelde laten zien. In onze campagne zie je vrouwen met en zonder hoofddoek. We laten zien: het is voor iedereen.”

„We openen alleen maar winkels op A-locaties. Omdat het deel is van wat wij willen bereiken. Dat onze kleding deel wordt van de samenleving. Als je nu naar het Koningsplein in Amsterdam gaat, zijn wij het enige modest fashion-merk daar, net als in het centrum van Antwerpen.”

El Moujtahid: „Als ik op het Koningsplein ben, dan denk ik: het is wel echt gelukt in Amsterdam. Eerder moest een vrouw voor een hoofddoek naar Osdorp of Plein 40-45. Nu kan ze eerst naar de COS en daarna naar Merrachi om een hoofddoek te scoren die past bij haar outfit. Ze slaagt gewoon in het centrum en voelt zich onderdeel van de samenleving.”

Merrachi: „Een andere missie van ons is om een community te creëren. Bij events die we organiseren hangt een sfeer van *sisterhood* en warmte. In Antwerpen hebben we nu een café bij de winkel. En dat ziet er ook goed uit. Dat is belangrijk, want onze meiden houden heel erg van *aesthetics*. It’s all about aesthetics.”

Onze 7 best geboekte arrangementen van 2025

Dit zijn de 7 hotelarrangementen die NRC-lezers in 2025 het vaakst kozen: favorieten die luxe, rust en culinaire verfijning perfect combineren. Elk verblijf biedt iets bijzonders, van stijlvolle wellness tot verfijnde diners en karaktervolle locaties: niet voor niets behoren ze tot de populairste keuzes. Kies jouw favoriete verblijf om het jaar in stijl af te sluiten of jezelf alvast een heerlijk vooruitzicht voor 2026 te geven.

★★★★★

Château St. Gerlach, Valkenburg

Luxeus genieten in 5* Superior hotel in Limburg

NRC's absolute favoriet: Ervaar ultieme klasse bij Château St. Gerlach: een 5* Superior landgoedhotel in Zuid-Limburg. Omringd door natuur, historie en topgastronomie geniet je van verfijnde rust. Een unieke bestemming waar luxe en elegantie samenkomen in een betoverende omgeving.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 4-Gangendiner bij Restaurant Les Salons (MICHELIN Gids)
- ✓ Gebruik van de wellness en zwembad
- ✓ Late check-out tot 13:00 & gratis parkeren

Korting 45%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €619 (€154,75 p.p.n.)

Vanaf 1119,-
619,-

Exclusieve najaarsdeal

Vanaf 553,-
259,-

★★★★

Boutique Hotel ter Zand, Burgh-Haamstede

3-Daags luxe verblijf in prachtig Zeeland

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Upgrade naar luxer kamertype
- ✓ Culinaire 3-Gangendiner
- ✓ Gebruik van zwembad & wellness
- ✓ Gratis parkeren en nog meer..

Korting 51%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €259 (€64,75 p.p.n.)

Vanaf 561,-
289,-

★★★★

Landgoed Huize Bergen, Vught

3 Dagen genieten in de bosrijke omgeving van Vught

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. uitgebreid ontbijt
- ✓ Kamer upgrade naar een Deluxe kamer
- ✓ 4-Gangen verrassingsdiner
- ✓ Koffie met iets lekkers
- ✓ Gratis parkeren

Korting 48%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €289 (€72,25 p.p.n.)

Vanaf 855,-
429,-

★★★★

Hotel Mademoiselle, Parijs

Verblijf 3 dagen in boutique hotel met wellness in Parijs

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Macaron box
- ✓ Gebruik van de wellness
- ✓ Gratis parkeren

Korting 50%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €429 (107,25 p.p.n.)

Vanaf 661,-
439,-

★★★★

Hotel Mooirivier, Dalfsen

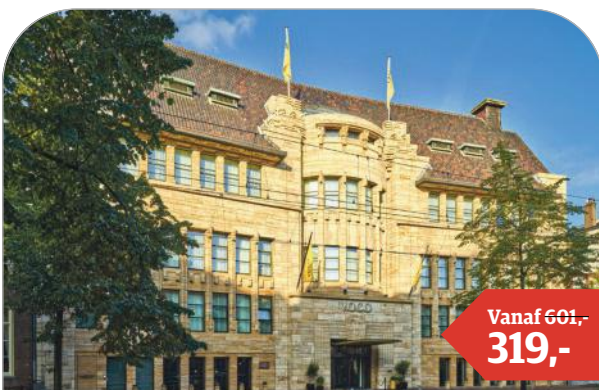
Culinair verblijf in een stijlvol boutique hotel aan de Vecht

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ 3-Gangendiner in Aan de Oever (MICHELIN Gids)
- ✓ Toegang tot de wellness en gym
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Gratis parkeren

Korting 34%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €439 (€109,75 p.p.n.)

Vanaf 601,-
319,-

★★★★

VOCO®, Den Haag

Verblijf in een historisch gebouw in hartje Den Haag

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar een Premium kamer
- ✓ 3-Gangendiner in Restaurant Botanica (Gault & Millau)
- ✓ Welkomstcocktail & -verrassing
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)

Korting 47%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €319 (€79,75 p.p.n.)

Vanaf 696,-
309,-

★★★★

Hotel Winselerhof, Landgraaf

Ervaar luxe en rust in 16e-eeuwse herenboerderij

Compleet arrangement voor 2 personen

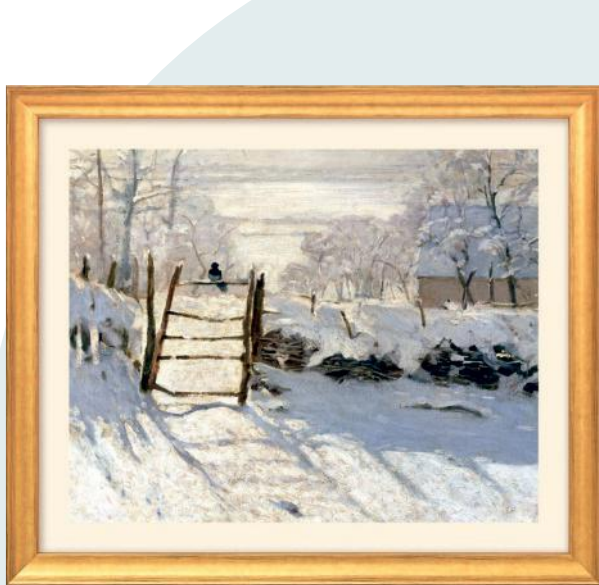
- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Welkomstdrankje & fles bubbels cadeau
- ✓ 4-Gangendiner in Restaurant Pirandello (MICHELIN Gids)
- ✓ Late check-out tot 13:00
- ✓ Gratis parkeren

Korting 56%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €309 (€77,25 p.p.n.)

Geef iets bijzonders cadeau

Van tijdloze sculpturen en replica's voor aan de muur tot prachtige woon- en modeaccessoires

Adviesprijs 159,-

CLAUDE MONET SCHILDERIJ - DE EKSTER
37 x 44 cm | gelimiteerde oplage, 199 exemplaren | genummerd | gesigneerd | reproductie, giclée print op canvas

Adviesprijs 565,-

ANJA STRUCK SCHILDERIJ - IK ADEM VREUGDE IN MIJN HART
58 x 58 cm | gelimiteerde oplage, 199 exemplaren | genummerd | gesigneerd | reproductie, giclée print op canvas

Adviesprijs 249,-

PETRA WASZAK KETTING - SKY
handgemaakt | verguld messing | apatiet | gekleurd | geëmailleerd | lengte 42-47 cm | hanger Ø 4 cm

Adviesprijs 155,-

VINCENT VAN GOGH - MUZIEK JUWELENDOOSJE
"Spring" van A. Vivaldi begint te spelen als het deksel geopend wordt

Adviesprijs Van 119,- 99,-

WASSILY KANDINSKY WANDKLOK - KLEURENSTUDIE VIERKANTEN
30 x 30 x 2 cm (h/b/d)

Adviesprijs 119,-

SCULPTUUR - KRANTENLEZER
gietselwerk van metaal | gebronsd | 14,5 x 5 x 3 cm (h/b/d)

Adviesprijs 185,-

KETTING - NEELA
lapis lazuli | vergulde elementen | lengte 51 cm

Adviesprijs 210,-

KETTING - GINKGO
verguld 925 sterling zilver | lengte 45 cm | hanger 4 x 4,5 cm

Alle getoonde prijzen zijn exclusief €24,95 boekingskosten

Boek nu > nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Of bel met +31 85 888 0825 ma - vr 8.00 - 18.00 u.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/arsmundi

Dave Schut
is schrijver.

Illustratie
Damiaan
Kortenhorst

ESSAY

De introvert speelt vals

Introversie kan een al te makkelijk excuus zijn om niet mee te doen, schrijft *Dave Schut*.

E

Van de betere dingen die internet heeft voortgebracht, is Subway Takes. Het zijn korte video's, opgenomen vanuit de metro in New York, waarin de Amerikaanse comedian Kareem Rahma bekende en onbekende reizigers vraagt naar hun beste *take*, oftewel een opvallende mening of zienswijze. Perfect voor sociale media. Een paar maanden geleden was Jo Sunday te gast, eveneens comedian. Haar *take* liet me niet los. „Introverte mensen zijn moreel zwak”, zei ze.

Zoals bij de meeste gemakkelijke edities van Subway Takes, is ook dit een vrolijk provocerende overdrijving. Introverten mogen er zijn, benadrukt Sunday, vermoedelijk voorsortierend op de vele geïrriteerde reacties die inmiddels onder de video zijn achtergelaten. Dan wendt ze zich direct tot de introverte mens. „Het is niet jouw schuld”, zegt ze. „God houdt van je. Toch moet je proberen om jezelf te veranderen.”

De term introvert komt van de Zwitserse psychiater Carl Jung. In 1921, in zijn boek *Psychologische typen*, gaf hij een naam aan twee tegenovergestelde mentale grondhoudingen. Wie introvert is, neemt zijn binnenwereld als uitgangspunt: gedachten, gevoelens. De introvert is reflectief, zwijgzaam, afwachtend. De extravert daarentegen, stort zich op de buitenwereld. Die wil iets meemaken, die wil sociaal contact.

Volgens Jo Sunday zijn mensen ten diepste sociale wezens, en geldt dit zowel voor extraverten als introverten. Alleen hebben introverten zichzelf aangepraat dat zij wezenlijk anders zijn: „We hebben hokjes opgetuigd waarmee we zeggen dat sommige mensen de sociale dingen doen, terwijl andere mensen dat niet hoeven.”

Hoe langer Sunday praat, des te meer haar betoog, dat aanvankelijk onzinnig klonk, een kern van waarheid blijkt te bevatten. Nogmaals: ze overdrijft. De ene introvert is de andere niet, sommigen doen wel degelijk moeite. Maar wat Sunday terecht benoemt, is dat sociaal contact per definitie moeite kost, ook voor de extravert die het makkelijker afaat. Sunday is zelf extravert, zegt ze. Toch noemt ze haar open houding een vorm van emotionele, sociale en intellectuele arbeid. „Wij nemen de risico's”, stelt ze namens alle extraverten.

Nu kun je je afvragen of Sunday niet stiekem introvert

is. Voor een extravert type laat ze sociaal contact wel erg als een last klinken. Maar ze raakt hier iets, moet ik toegeven als iemand die zichzelf introvert noemt, wat ik uit eigen ervaring ken en om me heen heb gezien: de introvert die zijn persoonlijkheidstype als makkelijke uitweg gebruikt. De introvert is in zo'n geval niet alleen introvert, maar ook gewoon lui, bang of arrogant. En hoe meer waarde de introvert hecht aan zijn zelfdiagnose, des te slechter hij deze tekortkomingen in zichzelf herkent.

Lurkend aan een rietje

Hand in eigen boezem, dat lijkt me gepast. Inmiddels alweer jaren geleden was ik met mijn schoonfamilie op vakantie in Griekenland. Ergens halverwege de week kreeg ik kritiek van mijn vriendin. Het was een prachtige middag, we hadden net met z'n allen een cocktail gedronken, en wij waren met z'n tweeën overgebleven op het terras van een strandtent. Toen zei mijn vriendin dat ik te weinig moeite deed.

Ik had inderdaad vrijwel niets gezegd die middag. Voor mijn gevoel had ik al veel energie verbruikt in de dagen daarvoor, dus nu had ik rust nodig. Dat was mijn verdedigingslinie, dat was altijd mijn verdedigingslinie, en iedere keer hield die stand omdat ik er zelf in geloofde. Maar nu brak er iets open.

Ik zag mezelf zitten bij haar familie, zwijgend, lurkend aan een rietje - en ik wist ineens zeker dat ze gelijk had. Dat het slechts vermindering was geweest, gemakzucht, luiheid, en dat ik dit vaker deed. Het was geen onvermogen, of uitputting, ik gebruikte mijn beeld van mezelf als introverte man gewoon als smoes.

In andere, soortgelijke situaties was ik bang hoe ik overkwam, en koos ik de veiligheid van de kat die uit de boom kijkt. Ook arrogant ben ik vaak genoeg geweest. Een lunch met collega's die ik niet kon verdragen omdat ze over niksigheden spraken. Een rij-instructeur het uur laten volpraten omdat ik hem niet wilde vermoeien met wat ik interessant vond en hij waarschijnlijk niet. Op basis van een eerste indruk had ik geconcludeerd dat we te veel van elkaar verschilden om een poging te wagen. De arrogantie - ik kende die man helemaal niet - verhulde zich als empathie: ik begrijp jou zo goed, ik weet precies

hoe slecht jij mij begrijpt.

Nu bestaan er inderdaad oppervlakkige, vermoeiende collega's. Ook zijn er rij-instructeurs die je maar beter kunt laten ratelen. Maar de vermijdende introvert trekt die conclusie van tevoren. De extravert trekt die conclusie pas later en bikkelt ook daarna moedig voort; hij begint nu al voor de derde keer over zijn nieuwe hogedrukspuit, maar we zullen met elkaar moeten samenleven. Emotionele, sociale en intellectuele arbeid, zoals Sunday zegt.

Opbeurende zelfhulpboeken

Het onderscheid dat ik hier maak, tussen introvert en extravert, is eigenlijk al te grof. Jung wees op een spectrum, niet op een dichotomie. Je hebt een neiging tot geslotenheid of openheid, dat is iets anders dan die houding zijn. Het ligt er maar net aan waar en met wie je bent. Iemand die bij de koffieautomaat op kantoor aan één stuk door moppen vertelt, kan thuis vooral luisteren - of andersom.

Dat er veel verschil is tussen introverten en extraverten is gemeengoed geworden, haast een cliché. Vooral de populaire psychologie is ermee aan de haal gegaan. En zo kon de schets van Jung veranderen in de mythe die Sunday zo hekelt.

Want met name het introverte type heeft speciale aandacht gekregen. De afgelopen decennia zijn er talloze boeken over verschenen, voornamelijk in de categorie zelfhulp. Wat opvalt, zijn de bemoeidigende titels. *Introvert: De voordelen van jezelf zijn in een extraverte wereld*. *Notities van een introvert: Voluit leven als introvert, op je eigen, stille manier*. *Stille kracht: de geheime voordelen van introvert zijn*.

Die opbeurende boodschappen zijn te verklaren: de introvert heeft een achterstand. De westerse samenleving, ook de Nederlandse, is uitgesproken extravert. In deze omgeving moet de introvert zich voegen naar de wetten van haar tegenpool. Wat Sunday een tikkeltje ironisch zegt, je kan er niets aan doen dat je introvert bent, is in die zelfhulpboeken een ernstige zaak. Je hebt het zwaar, is de ondertoon. De samenleving houdt nauwelijks rekening met je.

Hoe de extraverte norm in het Westen is ontstaan, legt de Amerikaanse schrijver Susan Cain goed uit in haar boek *Stil: de kracht van introvert zijn in een wereld die niet ophoudt met kletsen* (ja, weer zo een). Cain neemt de Verenigde Staten als onderzoeksveld, maar voor de Nederlander is er genoeg te herkennen.

De extraverte samenleving is allesbehalve een gegeven, zegt Cain. Ze is eerder een uitvinding van de laatste eeuwen, die ongeveer gelijk opkwam met de industriële revolutie. Cain baseert zich op het werk van de invloedrijke Amerikaanse cultuurhistoricus Warren Susman (1927-1985). Die stelde dat waar voorheen vooral op karakter werd gelet, persoonlijkheid langzaam aan belangrijker werd gevonden. Karakter en persoonlijkheid lig-

gen in elkaars verlengde, maar zijn niet hetzelfde. In mijn woorden: karakter is wat er van je overblijft als niemand kijkt. Het is de dieperliggende, morele kern, die is gebaseerd op waarden. Moed, veerkracht, doorzettingsvermogen, dat zijn bij uitstek karaktereigenschappen. Je karakter bepaalt waarom je iets doet.

Je persoonlijkheid bevindt zich meer aan de buitenkant; niet waarom je iets doet, maar hoe je iets doet. Je stijl, je temperament, hoe je door een kamer beweegt. Spontaniteit is bijvoorbeeld een persoonlijkheidskenmerk, net als verlegenheid. Vroeger, en zeker voor de industriële revolutie, schrijft Cain, stond karaktervorming centraal. Ouders leerden hun kinderen standvastigheid, betrouwbaarheid, plichtsbesef. Introspectie was een deugd. Op de voorgrond treden, proberen indruk te maken, werd beschouwd als hoogmoed.

Zo rond de achttiende eeuw, in een langzaam proces dat tot de jaren vijftig van de twintigste eeuw zou voortduren, werden de regels herschreven. De industrie schiep een nieuwe werkelijkheid, vooral in de steden. In een dorp hoefde je jezelf niet te verkopen, iedereen kende je. Dat wil zeggen: iedereen kende je karakter. Maar in een stad was sociaal contact vluchtiger en gaf je persoonlijkheid de doorslag. Wie charmant was, had een streepje voor...De sociale rol die van iedereen werd verlangd in de nieuwe cultuur van persoonlijkheid”, citeert Cain Susman, „was die van een performer.”

Vandaag de dag is de voorkeur voor extraversie overal. Zoals een vis niet doorheeft dat hij in water zwemt, beseffen wij nauwelijks hoezeer de westerse samenleving een extraverte houding belooft. In politieke debatten moet je ad rem zijn, op kantoor moet over alles worden vergaderd, in datingshows verlangt men naar een partner die spontaan is. Alles draait om sociaal contact, om de buitenkant, en op dat terrein voelt de extravert zich fijner.

Zo'n boek als dat van Cain is voor het introverte type een cadeautje. Hij is niet gek, de samenleving is gek. De introvert is niet afwezig of afstandelijk, maar bedachtzaam, integer, wijs. Misschien zegt hij weinig tijdens een vergadering, maar dat is omdat hij nadenkt. Introversie duidt op creativiteit, morele diepgang, intellectuele kracht. Kijk maar naar oude interviews met schrijvers als David Foster Wallace of J.M. Coetzee. Ze aarzelen, laten

De extravert bikkelt
moedig voort

stiltes vallen, ze nemen hun woorden serieus.

Absurde stiltes

Precies in deze logica schuilt het risico waar Sunday op wijst. De introvert gaat zichzelf feliciteren. Eerst met zijn afwijkende houding, dan met zijn tekortkomingen. Het lukt hem niet om smalltalk te houden op een borrel, waar na hij zichzelf op de schouder klopt: dat oppervlakkige geneuzel is aan mij niet besteed. Hij voegt niets toe tijdens een brainstorm omdat hij als enige netjes op zijn beurt wacht. Hij laat absurde stiltes vallen in interviews omdat hij wil dat elk antwoord als geniaal wordt beschouwd.

Om deze reden kon de Amerikaanse filmmaker Orson Welles zijn collega Woody Allen niet uitstaan. „Hij lijdt aan de Chaplin-ziekte”, zei Welles in gesprek met regisseur Henry Jaglom, verwijzend naar de al even introverte Charlie Chaplin, „die specifieke combinatie van arrogantie en schuchterheid werkt me vreselijk op de zenuwen”. „Hij is niet arrogant”, probeerde Jaglom nog, „hij is verlegen.”Welles: „Hij is arrogant. Zoals bij alle mensen met timide persoonlijkheden, is zijn arrogantie onbegrensd. Iedereen die zachtjes praat en ineenkrimpt in gezelschap is ongelooftelijk arrogant. Hij doet verlegen, maar is het niet. Hij is bang. Hij haat zichzelf, en hij is verliefd op zichzelf, een zeer verkrampte toestand.”

Niet als Sunday overdrijft ook Welles, maar net als Sunday heeft ook hij een punt. De zichzelf feliciterende introvert speelt vals; hij vertoont een nederigheid waar hij zelf niet in gelooft. Zo wordt de verlegenheid onoprecht, verandert in een vorm van schijnheiligheid.

Dit moet ik overigens wel nuanceren. Want dit verwijt geldt alleen wanneer de verlegenheid een bewuste houding is. Verlegenheid in haar meest verlamdende vorm is helemaal geen keuze.

Terecht heeft Sunday het over risico nemen. Menselijk contact zit vol met risico's, omdat het per definitie rommelig is. De introvert weegt ieder woord alsof hij een brief schrijft terwijl hij een gesprek voert, waar andere wetten gelden. Het draait juist om gezamenlijke improvisaties, om misverstanden en die weer ophelderen, om jezelf blootgeven zonder vooraf te weten wat dat zal opleveren. Alleen als je je daaraan overgeeft, kan vluchtig sociaal contact zich verdiepen tot een vorm van intimiteit.

In Griekenland besepte ik dat mijn houding geen onvermijdelijkheid was, maar een besluit, en dat ik met dat besluit de ander op afstand hield. Dit betekent niet dat deze neiging ineens verdween, ik heb 'm nog steeds. Maar het is niet langer een gegeven, het is een automatisme waartegen ik in opstand kom.

Dat de extraverte samenleving wat meer haar best kan doen om rekening te houden met de introverte mens, is waar. Maar dat ontslaat de introvert niet van de plicht om wat vaker te oefenen met praten.

Foto en tekst van:
Annemieke Galema (1956)

Op de foto: Johanna Grada
Josefina Hilderink (1923-2018) en
Hendrik Franciscus Galama
(1914-1999)

‘Hij vroeg haar ten huwelijk
en haalde haar per fiets
naar Friesland’

Mijn ouders ontmoetten elkaar in de Noordoostpolder op een familiefeest van de oudste broer van mijn moeder, die getrouwd was met een zus van mijn vader. Zij, een Achterhoekse, hij een Fries; beiden de derde uit een boerengezin met negen kinderen. Annie emigreerde op haar 29ste uit de bourgondische omgeving van Hengelo (Gld) naar de sobere Zuidwesthoek rond Bolsward in Friesland. Zij had vanaf haar twaalfde ‘gediend’ als hulp in de huishouding bij een tante, voor kost en inwoning. Doordat zijn oudste broer naar het seminarie ging, werd mijn vader de traditioneel aangewezen opvolger op het familiebedrijf. Zolang hij vrijgezel was, werd ervan uitgegaan dat hij om niet zijn ouders bijstond. Hij was bijna veertig toen hij mijn moeder ten huwelijk vroeg en hij kwam haar in 1953 per fiets uit Gelderland halen. Naar eigen zeggen werd mijn moeder met open armen in de Friese familie ontvangen. Zij hoorde geen andere taal meer dan Fries, wat zij uitstekend leerde verstaan en pareerde met onvervalst Achterhoekse in dialect en cultuur.

In de jaren 50 en al eerder bleek mijn vader ernstig te lijden onder de onbehandelbare ziekte psoriasis, waarover in die tijd niet gesproken werd - zeker niet over de shocktherapie die toen een tijdje in zwang was. Daardoor verdween hij soms ‘uit beeld’, en nam mijn moeder naadloos de leiding van het bedrijf op zich, naast de zorg voor een gezin met drie jongens en twee meisjes. Haar motto: heit is even niet in orde en dat komt binnenkort wel weer goed. Als heit weer opkrabbelde, nam hij de verantwoordelijkheid voor het bedrijf weer op natuurlijke wijze over. Oudste zoon Anno werd op 14-jarige leeftijd ziek en dat was een donderwolk boven ons gezin. Op 18-jarige leeftijd overleed hij aan leukemie. Het duurde jaren voor mijn vader weer ‘op de been’ was. Uiteindelijk konden mijn ouders genieten van een redelijk onbezorgde oude dag, met veel sociaal verkeer en buitenactiviteiten. De kinderen zochten en kregen alle kansen en kijken terug op hun inmiddels overleden ouders als dragers en binders van de ‘menskip’ in de Friese Zuidwesthoek en de Gelderse Achterhoek.

Buitenplaats Hof van Nassau

EEN VAKANTIEPARK VAN DE BUITENKLASSE

Hier ontstaat iets bijzonders. Een vakantiepark als geen andere, waar luxe en eenvoud hand in hand gaan, gedragen door echte kwaliteit. Kwaliteit die je moet zien, voelen en ervaren. In het rijke materiaalgebruik, de ruime kavels, landschappelijke inrichting en oprechte Brabantse gastvrijheid. Hier wordt een plek gecreëerd vanuit de passie om iets unieks neer te zetten voor de toekomst. Een plek om tot rust te komen, waar niks hoeft en je heerlijk kunt genieten. **Nieuwsgierig geworden?** Vraag de brochure aan en wees welkom op een van de verkoopdagen.

- Zeer luxe vakantiepark voor verhuur en eigen gebruik
- 6 types van 2 tot 12-persoons
- Bouw gestart, reeds 30 woningen in aanbouw
- Bezoek maar liefst 3 modelwoningen
- Kavels van 400 tot 1.200 m²

Hof van Nassau
Bredaseweg 16 • 5111 GC Baarle-Nassau • verkoop@hof-van-nassau.nl

[HOF-VAN-NASSAU.NL](https://hof-van-nassau.nl)

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen vergunningplicht voor deze activiteit.

**Prijzen
vanaf €179.000,-**
v.o.n. excl. BTW en inventaris

“Het buitenleven
van Hof van Nassau”

Interesse?

Kom naar de verkoopdagen of neem direct contact op met ons verkoopteam via (013) 591 22 23.

Punt

Het puntgebruik na een merknaam heeft sinds het succes van het blad *LINDA*. een enorme vlucht genomen. Het fenomeen werkt twee kanten op. Aan de ene kant suggereert het dat één woord de zeggingskracht heeft van een hele zin door er een punt achter te zetten. Aan de andere kant communiceert het een ‘punt uit’-gevoel. Zoals Boer-PUNT. Bam, het beste familiebedrijf uit Staphorst dat alles heeft. Roobol-PUNT. Hatsa, de beste tapijten en gordijnen, niks anders. Toetje-PUNT. IJs, koffie, taart, de hele rimram

hebben ze. Het promoveert de merknaam tot kopstation van een genre, tot een autoriteit waar je schijnbaar niet omheen kan. Dit is het, je hoeft niet verder te zoeken. Het toppunt van (overbodig) puntgebruik is trouwens de website RUMAG. Een pleisterplaats voor humor uit de kelderklasse, gemaakte semi-grove gebbetjes waar dan T-shirts en mokken van worden gemaakt. Het zijn zinnnetjes waar.achter.elk.woord. een.punt.staat. Dat lijkt dan heel erg te benadrukken dat er wél iets monumentaal grappigs staat.

Waar het voor mij echt gaat werken is als het puntgebruik ook een geografische betekenis heeft, in de vorm van het TANDART-SEN-PUNT in Amsterdam. Jammer dat ze het niet aandurfden om alleen de punt te laten staan, voor de duidelijkheid hebben ze het toch uitgeschreven. Dan doet de gemeentelijke vuilstort in de hoofdstad het beter met het afvalpunt, het letterlijke kopstation voor alles wat je niet meer in huis wil hebben. Punt uit.

SARAH SLUIMER

Tien jaar

Op een terras in Gent hadden we entrecotes besteld, maar die kwamen niet. In plaats daarvan bleef een graatmagere ober met diepliggende ogen en een grijnslachje ons maar wijn bij-schenken. Uren later starden we lodderig naar een baby en zijn koerende ouders aan een belendend tafeltje. We zuchtten verlekkerd. „We doen het”, zeiden we, sloegen met een vuist op de tafel en bestelden er nog een. Hij diende zich onmiddellijk aan, in mij. In de zomer voor zijn komst zat ik op een stoel in een Frans riviertje naar de schopjes vanuit mijn bolle buik te staren, verliefd en griezelen om zijn steeds zichtbaarder aanwezigheid. En op een herfstavond besloot hij dat het echt zo ver was. Eerst verdween ik, vertrokken naar het gebied waar gebaard wordt. Een aantal uur later arriveerde hij: zijn kop vol donker haar, zijn kromme beentjes, zijn gebalde vuisten. We kwamen thuis en legden hem met onwennige handen in het schommelwiegie naast ons. We keken steeds even tot we in slaap vielen. Midden in de nacht begon hij te piepen. We schoten overeind en wisten: vanaf nu dus altijd dit. Zorg en tederheid en doodsangsten. Zo schoven we traag, onwennig en regelmatig balsturig de coulissen in. We verkondigden aan al onze kinder-loze vrienden het evangelie van ouderschap, terwijl we

geen flauw idee hadden wat we deden. Ga iedere week uit om je relatie goed te houden! Draagzakken zijn dwangbuizen! Niet te lang co-sleepen, want je moet ook weer een beetje van jezelf worden! We draaiden einde-loos 'Lovin' You' van Minnie Riperton om hem in slaap te krijgen, omdat dat heel toevallig een keertje gewerkt had.

We verkondigden aan al onze kinderloze vrienden het evangelie van ouderschap, terwijl we flauw idee hadden wat we deden

We gaven hem te vaak pasta, omdat we vrienden op be-zoek hadden. En hij, het lieve kind, hobbelde maar met ons, twee ba-by's met geldingsdrang, mee. En nu is hij tien geworden: ons proefkonijn, de groot-ste klus, degene die alles voorgoed veranderde. Drieën-half jaar waren we met hem alleen, voor zijn broertje en zusje van ons een bedrijf maakten. En omdat we zo kort geliefden waren voor hij geboren werd, is het toch een

beetje alsof wij drieën de kern zijn, en die jongste twee er met heel veel kabaal in zijn gevoegd. Sinds dit jaar fietst hij alleen naar school. Op iedere stoel leunt hij op twee poten, even een koele evenwichts-kunstenaar, verliest dan zijn evenwicht en licht - per on-geluk- onbeheerst en zoet vanuit zijn buik. Om zijn zach-te mond speelt af en toe iets smalends, een voorbode mis-schien. „Jullie bedoelen zeker Oscar Wilde”, zei hij laatst toen we het over zomaar een Oscar hadden. Voor zijn tiende verjaardag deze week, gingen we met z'n drietjes uit eten. We kennen elkaar nu al zo lang, dat we niet meer steeds vragen wat hij wil worden, of hij al eens verliefd is geweest, wat hij belangrijk vindt aan het leven. We zaten gewoon een beetje te wachten op wat hij te zeggen had. Hij wilde bij zijn pasta pesto een warme chocomel. Hij wilde van ons weten wat onze grootste fo-bieën zijn. En we keken naar hem, zoals we al tien jaar naar hem kijken. Hoe hij zijn toetje at, en daarna secuur zijn mond met zijn servet afveegde.

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is auteur van boeken, essays en toneelstukken.

Advertentie

nrcveilingen

Kopen zonder tegenbieders

De aftersale is begonnen!

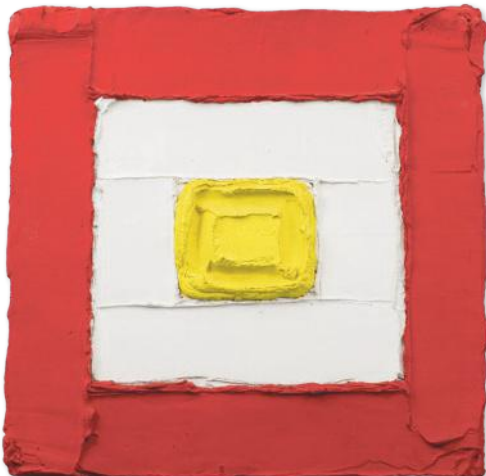
Tijdens de aftersale kun je direct kopen zonder tegenbieders en voor een prijs die lager ligt dan de schatting. Het hele aanbod Kunst, Juwelen, Tassen & Zilver kun je bekijken én kopen via nrcveilingen.nl

Joseph Beuys. *La Rivoluzione Siamo Noi*, 1972, collotype op polyester film, 1914 x 1000 mm. ➤ Nu €14.000.

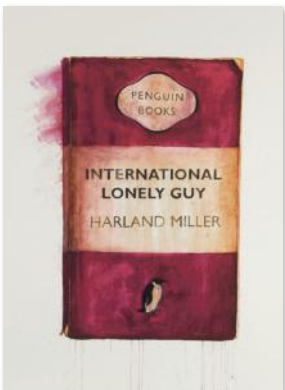
Martin Schoeller. *Christopher Walken, uit de serie 'Close Up'*, 2000/2006, c-print, 153 x 124 cm. ➤ Nu €5.000.

Bram Bogart. *Roodwitgeel*, 1966-1967, gemengde techniek op paneel, 102 x 105 x 8 cm. ➤ Nu €22.000.

Levi van Veluw. *Ballpoints, Lines*, 2006/2007, c-print, 60 x 49 cm. ➤ Nu €2.000.

Harland Miller. *International Lonely Guy*, 2010, inkjet en zeefdruk op papier, 1250 x 1000 mm. ➤ Nu €8.000.

JCI Vanderheyden. *Blauwe poort*, 1982-1997, tempera op jute op board, 41 x 27 cm. ➤ Nu €2.400.

Hendrik Kerstens. *Bathing cap*, 1992/2006, c-print, 61,5 x 49 cm. ➤ Nu €3.400.

Kunst onder € 5.000

We verheugen ons op de volgende veiling die op 9 maart wordt gehouden. Hierin bieden we schilderijen, grafiek, werk op papier en fotografie aan met een geschatte waarde tot € 5.000.

Inbreng daarvoor is nog mogelijk tot eind januari en kan heel eenvoudig via nrcveilingen.nl.

Alle stukken bekijken én bieden via nrcveilingen.nl

Door auto's als de Xpeng G6, die razendsnel laden, wordt moeilijk doen over de ongemakken van elektrisch rijden echt potsierlijk, schrijft Bas van Putten.

AUTOTEST

Uitstekend zittende stoelen, bekleed met het soort grijs dat je uitsluitend in Chinese auto's aantreft.

Alleen het tweespaaks stuur geeft de G6 een eigen accent, maar die twee schermen en de hoge middentunnel kom je in de meeste suv's tegen.

Het ontbreekt de bestuurder aan niets; ook de stoelen zijn elektrisch verstelbaar.

Goed dat de naam zo groot op de kofferbak staat, anders zou je echt niet weten wat je zag.

FOTO'S MERLIJN DOOMERNIK

Xpeng G6 Performance

Motor 2 elektromotoren
Vermogen 487 pk
Koppel 660 Nm
Aandrijving voor en achter
Transmissie automaat
Topsnelheid 202 km/u
Acceleratie 0-100 4,1 seconden
Verbruik gemiddeld 18,4 kWh/ 100 km (fabrieksopgave)
Bereik 510 kilometer (fabrieksopgave)
CO₂-uitstoot 0 g/km
Energietabel A
Basisprijs € 43.990
Prijs testauto € 53.990

tig Europa alle hoeken van de kamer zien. Er is nóg iets briljant aan hem. Bij elke spreekwoordelijk irritant piepende waarschuwing van de diverse actieve veiligheidssystemen in de G6 verschijnt op het multimediascherm direct een icoon waarmee de geseling kan worden uitgeschakeld. In de meeste auto's moeten assistentiesystemen via een vaak lastig vindbaar infotainmentsubmenu stuk voor stuk op non-actief worden gesteld. Dat moet elke rit opnieuw omdat ze voor de veiligheidsrating alleen meetellen als ze standaard aan staan. Of die voorzieningen met hun zenuwslpende geluidsignalen of bruuske stuuringrepen de rust en daarmee wellicht ook de veiligheid niet eerder aantasten dan bevorderen is voor de vooruitgang bijzaak. Xpengs ei van Columbus mag vanaf nu de nieuwe standaard worden.

Lauwe mix

Daarmee heb je de *sweet spots* van de G6 ook wel gehad. Het rijgedrag is degelijk maar weinig inspirerend, het ontwerp een lauwe mix van Tesla Model Y en Porsche Cayenne Coupé. Niemand zal ooit denken; typisch Xpeng. China hecht niet aan identiteit. Het wil een marktconform product dat ook uiterlijk een verkoopbare wereldtaal spreekt. Nieuwe generaties Europeanen vinden het vast prima. Die hechten ook minder aan signatuur nu ze zelf steeds slechter weten wie ze zijn, al roepen ze harder dan ooit van wel. Het identitaire vacuüm van dit soort auto's scheidt een band.

Wortd dit stuk niemandsland alsnog een beetje thuiskomen. Als je maar geen gezelligheid verwacht. De G6 is zo knus als een ruimteschip in bejaarde sciencefictionseries. Het interieur plagieert vak-kundig saai de standaardarchitectuur van alle EV's. Je ziet paarse sfeerlichtbal-ken op het dashboard en in de deurpane-len, een dubbel laadplateau, een groot in-fotainmentscherm en een klein display achter het stuur plus een kanon van een middentunnel boven een bergvak dat geen mens gaat gebruiken. Het leer is het soort grijs dat je uitsluitend op verloren

plekken tegenkomt, de kleur van een ver-geten massagestoel op een luchthaven. Wat aan de G6 karakteristiek is, zoals het tweespaaks stuur, kreeg van het con-formistische Xpeng geen kans zich tot herkenbare designtaal te ontwikkelen; zijn taak is normaal doen. Maar je krijgt met bakken luxe en een doorgaans logi-sche bediening alles wat je nodig hebt. Onverwacht voordeel van de digitale binnenspiegel die ik doorgaans irritant vind maar in de G6 uitstekend werkt, is dat je je eigen irritante kop er niet in ziet. Saai? Vast. Maar tel je zegeningen. Nul fout.

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
EIGENTIJD'S WONEN

LEOLUX PALLONE
LEAF, SKY, FOREST & SUN

CASTELIJN DISK ACTIE
Witte lak/grepen aluminium
van €4155 voor €3295
Direct leverbaar

DUTCH ORIGINALS ACTIE
Nu tijdelijk 10% korting op de
Gispen 412, 405, 407 en AA
Bijvoorbeeld Gispen 405 van
€1995 voor €1795

ARTIFORT MARE ACTIE:

Nu actieprijs in stof Rohi Arco
(geldt voor alle opstellingen)
Getoond van €3853 voor €3034

LEOLUX CARUZZO
MET GRATIS VOETENBANK!

Zoals getoond
van €5425 voor €4250

JORI COMO ACTIE:

Zoek de mooiste stof of leder
en betaal de voordeligste
Voorbeeld getoond model in stof Savanna
190/247 cm van €6075 voor €5269

**ARTIFORT
PIERRE PAULIN ACTIE**

Nu 10% korting op
al zijn ontwerpen!
Bv: Orange Slice
van €1986 voor €1787

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

Je moet er wat voor doen maar dan heb je ook wat: verse sint-jacobsschelpen. *Janneke Vreugdenhil* deelt een recept voor klassieke, gratineerde exemplaren.

Schitterende schelpen

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

Al enig idee wat u gaat koken komende feestdagen? Volgende week vindt u op deze plek een zeer maakbaar viergangendiner, in zowel een vegetarische uitvoering als eentje met vlees en vis. Ik kondig het maar even aan, zodat u niet hoeft te stressen over die eeuwige vraag “Wat eten we met kerst?”

Dit gezegd hebbende: deze klassieker zou zeker ook niet misstaan op de kerstdis. Gratin de coquilles Saint-Jacques werd aangevraagd door een lezer die dit gerecht altijd bestelt wanneer ze in Frankrijk is. Ze zou het graag ook eens in Nederland maken, schrijft ze, maar vindt de coquilles hier minder lekker. Dat begrijp ik wel. Vrijwel alle coquilles die in Nederland verkocht worden komen uit Canada of uit Japan. Om de verre reis te overleven worden ze ingevroren, en hoewel daar op zichzelf niets mis mee is, doet het natuurlijk wel iets met het schelpenvlees.

Naar werkelijk verse coquilles, levend, nog in de schelp, is het hier dus zoeken met een lan-taamtje. Ik heb ze toch gevonden hoor, dus we kunnen aan de slag. (En u kunt ze ook thuis laten bezorgen.)

Maar laat me eerst nog iets vertellen over deze schitterende

schelpen. Ze worden in Nederland aangeduid met coquille, met sint-jacobschelp en ook wel met sint-jacobsmossel of kam-mossel, maar de officiële naam luidt grote mantel.

De schelp is ook verbonden aan de pelgrimsroute naar Santiago de Compostella, de stad die werd genoemd naar de heilige Jacobus de Meerdere - Santiago betekent Sint-Jacob. Deze apostel, een van Jezus' twaalf discipelen, ligt begraven onder de grote basiliek die de eindbestemming vormt van de Camino de Santiago. In vroeger tijden droegen bedevaartgangers een embleem in schelpvorm op hun jas of hoed opdat ze met rust zouden worden gelaten door geboefte. En nog steeds herken je caminolopers aan de schelp op hun kleding.

Tot zover de culturele betekenis. Culinair gezien genieten coquilles ook het nodige aanzien. Ze vormen een van de *usual suspects* op de menukaart van luxe restaurants - u weet wel, samen met kreeft, kaviaar, tarbot, foie gras enzo. Het malse, melkwitte vlees dat zich in het binnenste van de schelp schuilhoudt is stevig en tegelijkertijd uiterst verfijnd van smaak. Tegen dit zogeheten nootje aan gevuld ligt soms - dat ligt aan het seizoen - ook nog een feloranje halve-

maantje. Dit is het koraal, ofwel de kuit, en is ook erg smakelijk. Chefs gebruiken het vaak om een saus van te maken, maar bakken in boter met wat knof en peterselie is ook een aanrader.

En zo zijn we zoetjesaan in de keuken beland, bij gratin de coquilles Saint-Jacques. Het klassieke recept wil dat we de nootjes eerst pocheren, vervolgens samen met gesmoorde champignons terug in de schelp leggen, bedelven onder een veloutésaus en voorzien van paneermeel onder een hete grill laten kleuren. Laat ik eerlijk vertellen dat ik me wel even heb afgevraagd of dit nu de ultieme bereidingswijze is van deze delicate en dure schelpen. Maar het moet gezegd: het resultaat is wel heel erg lekker.

Bovendien heb ik de vrijheid genomen om het recept iets te moderniseren. Waar de coquilles in de meeste Franse recepten minimaal drie of vier en soms wel zeven of acht minuten worden gepocheerd - waardoor het vlees de onherroepelijke consistentie van rubber krijgt - doe ik dit hooguit één minuutje. Zo blijven de nootjes met een beetje geluk zelfs nog een pietsie glazig, precies zoals ze op hun best zijn.

■

Gratin de coquilles Saint-Jacques

Ik beloofde u een adres waar u verse coquilles in de schelp kunt bestellen: de-visman.com. Hun sint-jacobsschelpen zijn handgedoken en komen uit het noordelijk deel van het Kanaal. Als alternatief kunt u dit gerecht natuurlijk ook maken met de 'losse' coquilles, nootjes zonder schelp dus, die vrijwel elke visboer verkoopt. Deze komen meestal uit Canada of Japan en zijn ingevroren geweest, maar het is niet alsof daar nu echt iets mis mee heeft. Gratineer ze in dat geval in individuele gratinschaaltjes. Wie wel met hele schelpen aan de slag gaat, zal ze eerst zelf moeten openen en schoonmaken.

Voor 6 personen

12 coquilles in de schelp; 1 pot visfond (ca. 400 ml); 100 ml drage witte wijn; 1 (vers) laurierblad; 40 g boter; 1 flinke sjalot (60 g), gesnipperd; 25 g bloem; eidooier; 75 ml slagroom erbij; 40 g gruyère; 200 g witte champignons, in plakjes; sap van ¼-1 citroen; (ongeveer) 10 g paneermeel; 1 el bladpeterselie, fijngesneden

Houd om de coquilles te openen de schelp, met de bolle kant onder, in een hand en wring een scherp mes tussen de twee schelpeloften. Snijd u zo een weg naar binnen, de platte bovenkant van de schelp volgend met het mes. Op het moment dat u de sluitspier doorsnijdt, gaat de coquille vanzelf open.

Maak voorzichtig de ingewanden los van het nootje. Gooi ze niet weg, maar spoel ze schoon en bewaar. Spoel de schelp met de coquille af onder een koude kraan en snijd vervolgens het witte nootje los. Bewaar de bolle schelpen.

Breng de visfond, wijn, laurier en de ingewanden van de coquilles in een steelpan aan de kook. Laat zachtjes 10 minuten trekken. Zeef de bouillon.

Nu kunt u kiezen of u de nootjes wilt pocheren of niet. Als u kleine heeft, is het niet nodig. Als u grotere gebruikt - Canadese en Japanse coquilles zijn vaak een stuk forse - zou ik het wel doen, maar slechts een minuutje.

Breng de gezeefde bouillon opnieuw aan de kook en leg de nootjes er 1 minuut in. Laat uitlekken.

Smelt Smelt boter in een sauspan, voeg de sjalot en een snufje zout toe en laat in een paar minuten glazig worden. Strooi de bloem erover en fruit al roerend 2 minuten mee. Schenk nu steeds een scheut hete visbouillon in de pan en blijf ondertussen stevig roeren. U heeft ongeveer 250 à 300 ml bouillon nodig voor een mooi vloeiende velouté. Laat de saus onder regelmatig roeren 15 minuten op laag vuur pruttelen; gebruik zo nodig een sudderplaatje.

Smelt nog eens 10 g boter in een koekenpan en voeg de champignons, een snufje zout en een kneep citroensap toe. Laat de champignons op laag vuur 8-10 minuten smoren, zonder dat ze kleuren.

Verwarm de ovengrill voor. Kluts de eidooier door de slagroom. Haal de velouté van het vuur en roer er de room en gruyère door. Proef en maak de saus verder op smaak met zout, (witte) peper en citroen.

Leg in 12 bolle schelpen elk een sint-jacobsnootje. Of verdeel ze over 6 gratinschaaltjes. Vrij de champignons eromheen en bedelf alles onder een royale lepel velouté. Bestrooi met een heel klein beetje paneermeel en verdeel daarover enkele minivokjes boter.

Schuif de schelpen of schaal-tjes dicht onder de grill en laat ze in ongeveer 5 minuten gratineren. Bestrooi de coquilles voor het serveren met een piepklein beetje peterselie.

Ŋ is niet het chique restaurant dat het wil zijn, maar toch kun je er een bijzonder leuke avond beleven, schrijft *Joël Broekaert*. En: ze serveren er ree met mosselen.

VAN DE KAART

Reevlees

Ree staat te boek als het meest verfijnde stuk wild. Reevlees is zeer zacht en delicaat van smaak. Dat komt omdat de ree zelf een ontzettend kieskeurige eter is, die is de hele dag op zoek naar de rijpste besjes, de fijnste jonge scheutjes en de sappigste blaadjes. Van al dat fijne eten wordt de ree zelf dus ook heel lekker. Dat heeft te maken met de aroma's uit zijn voedsel, of aroma's die ontstaan tijdens de spijsvertering. Die komen uiteindelijk in het intramuskulaire vet in de spieren van de ree zelf terecht.

Restaurant Ŋ in Den Haag. FOTO JOOST RUTTEN

Een verrassend en uitdagend rommeltje

Als je verwacht een net restaurant binnen te stappen, dan zou je kunnen denken dat het wel heel rumoerig is bij Ŋ. Dat de muziek erg hard staat, de ramen erg beslagen zijn, de tafeltjes erg dicht op elkaar staan. Dat het niet zo netjes is dat er papier op de grond ligt in de toiletten en je aan de kringen van kaarsvet kunt zien waar de waxinelichtjes gisteren stonden. Dat ze me best een menukaart hadden kunnen geven zonder vlekken en kreukels.

Maar als je Ŋ benadert als eetcafé is het een bruisende tent, met een opzwepende sfeer, waar hard doorgebuffeld wordt. Waar je gezellig met een groepje terecht kunt om iets te vieren. Of nog even alleen aan de bar kunt neerstrijken voor een drankje en iets kleins te eten. En alles daartussenin. Waar voor eetcafé-prijzen culinair, verrassend en plezierig gekookt wordt.

De website wekte de indruk dat Ŋ een chic restaurant wil zijn. Laten we eufemistisch stellen dat de borden er in werkelijkheid iets minder verzorgd uitzien dan op de foto's. Maar er wordt ter plekke niets gepretendeerd. Dus met het juiste verwachtingspatroon kun je er een bijzonder leuke avond beleven.

Het is even dat u het weet. Ik was getriggerd door iets anders: op de website las ik dat ze een gerecht serveren met ree met mosselen. U leest het goed. Bij Ŋ in Den Haag serveren ze ree met mosselen. Raar? Wacht nog even. Want daar zit ook nog prei en chocolade bij. Ik kon me daar totaal geen voorstelling van maken. Dus dat móest ik proeven.

Maar niet voordat we beginnen met een bord overheerlijke *paleta* (Spaanse

ham van de voorpoot): vet, mals, notig, bloemig, zoet, niet belachelijk zout. En wat toast met beenmerg-paleta-boter: een duivels smeersel, mooi in balans gebracht met wat zure mosterdaadjes erop. Ŋ is namelijk, zoals de tilde al suggereert, een Spaans georiënteerd restaurant. In dat licht is het op z'n minst opvallend dat er alleen een cider uit Duitsland op de kaart staat en geen enkele sherry. En nu we het toch over de drank hebben: dat is een beetje Jantje lacht, Jantje huilt. De jalapeño-martini is ordinair zoet en *boozy*, de tempranillo van dik hout zaagt men planken, daar tegenover staat dan wel weer een heel fijne cab franc en zelfs een fles Château Cambon uit Beaujolais (beide hadden wel net een tikkie kouder gemogen).

De gerechten zijn om te delen en klinken heel aantrekkelijk. Over de uitvoering zou je kunnen redekavelen, maar de combinatie van inktvis en kippenjus is een intens bevredigende *surf-and-turf*: het malse mondgevoel van de inktvis met de warme, huiselijke umami van de kip. Het is een wat onhandige lap, kleine re stukjes op een satéprikker was misschien beter geweest (idee: met kippenvel ertussen?) en de jus zou dikker, plakkeriger moeten zijn, als een *glaze*, zodat-ie beter blijft plakken (en wat de bietjes erbij doen, weet ik ook niet goed). Maar je blijft ervan dooreten.

Duindoorncrème en laurierjelly

De chef heeft niet alleen een heel leuk gevoel voor uitdagende smaakcombi's. Hij heeft ook de basis goed op orde. De cuissons van zijn vlees en vis zijn allemaal goed. De scheermessen - ton sur

ton beschilderd met anijssmaken (aniso-do, karwij en kervel) die nergens overheersen, met friszure kumquat - zijn mooi à point. De rog vleugel is stevig en sappig. De kalfstong is boterzacht, met een slimme zalvig-vette, maar zure duindoorncrème. Ook de desserts zijn kundig gemaakt, traditionele toetjes met een kruidige, culinaire twist - een gladdie bramen-sorbet met crème fraîche en een verrassende laurierjelly, en een prima lemon-meringuetartje met een prikkelende bol salie-ijs.

De combinatie van inktvis en kippenjus is een intens bevredigende *surf-and-turf*

Het is alleen allemaal behoorlijk slordig. Bijvoorbeeld het grote slablad onder de rog, op een kwak beenmergcrème, het ziet er wat nonchalant en rommelig uit. Eén keer gaat het echt mis: de spitskool is alleen aan het buitenste blad aangevinkt, de binnenkant is nog nat van het blancheren, bijzonder onprettig om te eten. De paddo-creme zou daar een umami-rijke miso- of ansjovisrol bij moeten spelen, maar is veel te zuur. Grove stukken appel en walnoot geven dan weer een Waldorf-associatie. Allemaal slonzige losse elementen rondom een nat stuk spitskool.

Zo kut als de spitskool, zo lekker is de

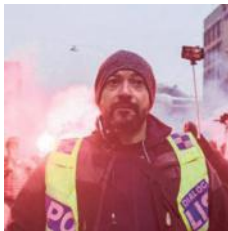
daikon. Die Japanse radijs is prachtig ingedroogd, de smaak supergeconcentreerd, met een diepe, hoisin-barbecueachtige, zoete lak, waardoor het iets heel vlezig krijgt. De zuurkool erbij is in dit geval knapperige rauwe kool die gewoon lekker zuur is ingelegd, geflankeerd door een lik van die vette pistachecrème (die je als dure, chique versie van chocopasta voor op brood kunt kopen). Dit is geweldig lekker vega en misschien wel het verrassendste gerecht van de avond.

Ŋ is rommelig zowel op bord als in de sfeer. Overal is wel wat op aan te merken, maar het is eten is overwegend uitdagend, verrassend en de tent vlot en bruisend. Het kost allemaal niet de wereld. En het allerbelangrijkste: je kunt proeven dat er een chef met ontzettend veel plezier staat te koken. Ik ben best benieuwd wat hij over een paar maanden weer bedacht heeft.

Maar nu wilt u natuurlijk nog weten: hoe smaakt ree met mosselen?? Nou, ik kan u niet zo goed uitleggen waarom, maar: het werkt als een tiett! De zeeïge zoetheid van de mosselen complementeert de delicate, kruidige wildsmaak van het rode reevlees op een magische manier met die bittere chocoladeschaafsels. Wat een gave vondst.

■

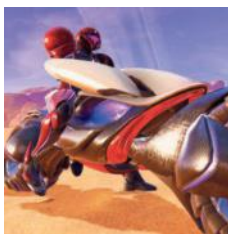
Restaurant Ŋ, Den Haag
Prijs: vanaf 120 euro (2 p.)
●●●●○

The Dialogue Police
Documentaire.
Zondag, NPO 2,
23.15 uur.
Human.

The Abandons
Westerserie.
Netflix.

Metroid Prime 4
Voor Nintendo Switch,
Switch 2.
Nintendo.

Zanzibar
Klara. Via klara.be, de
VRT Max app en kabel.
Zondag, 18.00 uur.

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het media-aanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

Het gesprek aangaan

Na de gewelddadige EU-top in Göteborg in 2001, waar demonstraties uit de hand liepen, besloot de Zweedse politie het anders aan te pakken. Ze richtten een speciaal team op dat niet met wapenstok of waterkanon werkt, maar met woorden. Hun missie: de democratie beschermen door het gesprek aan te gaan. De documentaire *The Dialogue Police* volgt deze agenten in 2022, tijdens een turbulent jaar vol klimaatacties, koranverbrandingen en protesten. Ze laat zien hoe deze kleine groep balanceert tussen hun professionele rol en persoonlijke overtuigingen. Want om echt contact te maken, moeten ze hun eigen mening opzijzetten. Met humor, empathie en overtuiging proberen ze escalatie te voorkomen en het recht op vrije meningsuiting te waarborgen. In een samenleving die steeds meer polariseert, is hun werk relevanter dan ooit.

Netflix-western

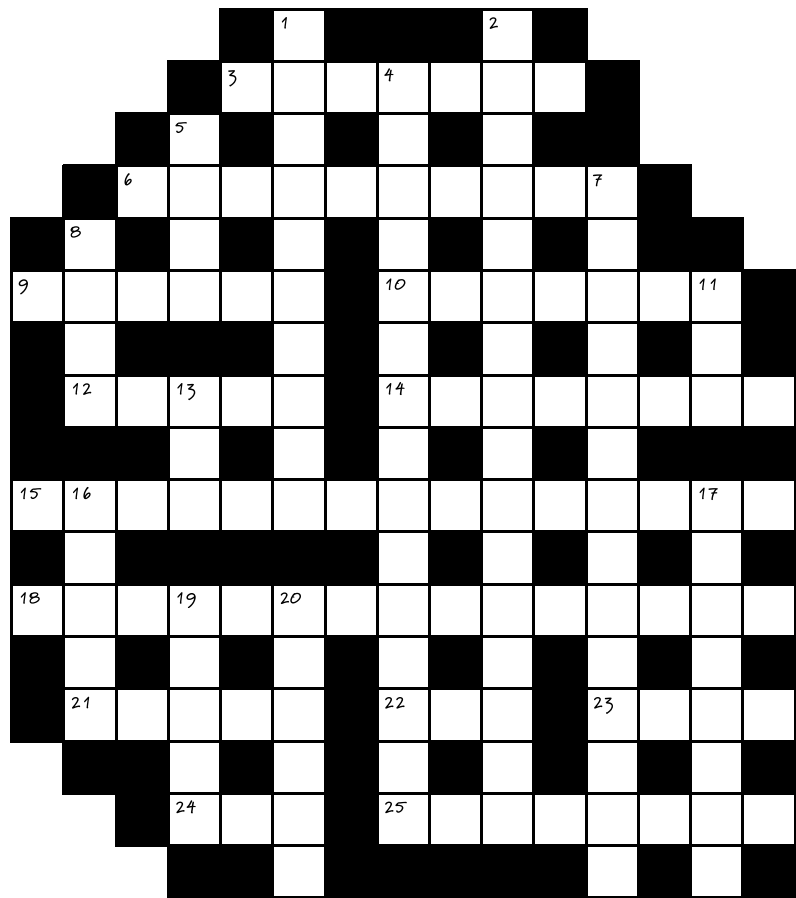
Kurt Sutter, maker van de populaire misdaadserie *Sons of Anarchy*, keert terug naar Netflix met een western - al liep Sutter uiteindelijk halverwege de productie weg, naar verluidt vanwege onenigheid met de streamingdienst. In *The Abandons* proberen een aantal Amerikaanse families een thuishaven te vinden in het wilde Oregon van 1854. Maar dan raakt matriarch Fiona Nolan (Lena Headey, *Game of Thrones*) in conflict met de adellijke Constance van Ness (Gillian Anderson, *The X-Files*, *Sex Education*) en haar familie. Wie wordt eigenaar van het land? Ook met een rol voor de Nederlandse Michiel Huisman (*Game of Thrones*).

Een nieuwe 'Metroid'

Metroid is Nintendo's ondergeschoven kindje. De scifi-reeks over een premiejager en haar conflict met muterende ruimtewezens past eigenlijk niet meer bij het kindvriendelijke imago van Nintendo, waardoor er nog maar zelden games in deze reeks verschijnen. Alleen dat al maakt *Metroid Prime 4* bijzonder. Op een nieuwe planeet ontdek je wat er is gebeurd met een uitgestorven ras aliens. Je verdwaalt in grootse labirinten, schiet vijanden neer en lost puzzels op met nieuw verworven power-ups. Zo kun je als helding Samus traditiegetrouw in een bal veranderen om door kleine buizen te rollen of lavavlaktes bedwingen met een ijsstraal. Hoogtepuntje is de mogelijkheid je laserschot telepatisch te besturen, waardoor je doelwitten vanuit de gekste hoeken kunt raken.

Veel meer dan klassiek

Klara, de klassieke radiozender van de VRT, bestaat 25 jaar. De zender brengt, anders dan de naam doet vermoeden, veel meer muziekgenres dan klassiek alleen. *Zanzibar* is een fascinerende tocht langs traditie en vernieuwing. Van oost naar west en van noord naar zuid. Of ondersteboven. Met deze week nieuwe Belgische muziek van Björn Eriksson, bekend van zijn werk met Zita Swoon en The Broken Circle Breakdown Blue Grass Band. Hij is een veelzijdig componist en muzikant. We horen ook 'Het Allerbeste', de nieuwe single van Lenny & de Wespen. Het lied is een vertaling van het nummer 'All The Best' van John Prine. Verder is er aandacht voor Kanda, het Belgische fusion en jazzcollectief. Daarnaast een waaier aan concerttips en een brokje Congolese rumba. Presentatie: Michaël Robberechts.

Horizontaal:

3. Hoofdstedelijk stadsdier (7)
6. Dat stadsdier vind je overal (10)
9. Stukje vel dat groot is in z'n soort (3+3)
10. Utrechtse stadsdieren (7)
12. Alternatieve laag (4+1)
14. Klinkt als troosteten en het is nog gezond ook (8)
15. Zetel met een stem (15)
18. en 21 (Geen) pittoresk perspectief (2+3+5+3+2+5)
21. Zie 18 horizontaal (5)
22. Voor maar even een stadsdier (3)
23. Partij van de grijze massa (4)
24. Die lat is weer letterlijk een X (3)
25. Vingerbescherming van runderhuid (8)

Verticaal:

1. Drogé humor waar bezoekers plezier van hebben (10)
2. Overtreffende vorm van

- lang zijn (7+9)
4. Zij wordt gediscrimineerd op de boerderij (3+6+6)
5. Renners onder de kerstboom (4)
7. Ozempic is daar wel degelijk in opgenomen (2+5+3+4)
8. Gehoorzaam diertje (4)
11. Netnummers (3)
13. Kent geen terugslag (3)
16. Behoorlijke stoot drank (5)
17. Wat we horen over zaken als eb, vloed, maanstand, etc. (8)
19. Gekufde familie van een maatje haring (5)
20. Zo redelijk als een woordenreeks (6)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Scriptogram-redactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: scripto@nrc.nl

Oplossing scriptogram van 29 november:

Horizontaal:

4. schimmel aan de wortel; 7. aan de wortel; 10. hoge omes; 11. staal; 12. basisbehoefte; 14. gelach; 15. bas; 16. Nina; 17. rondvaartboot; 19. Noach; 20. opmaat; 21. griet; 22. song.

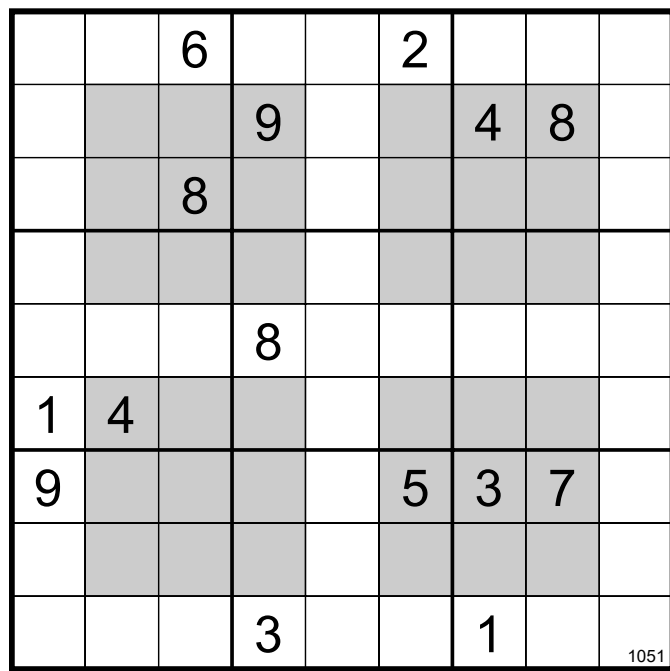
Verticaal:

1. academische vraag; 2. smartshops; 3. Altena; 5. inwisselbaarheid; 6. samenspanning; 8. doubleur; 9. alleen staan; 13. fantoempijn; 18. toorts.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

Rosan Schrama, Rotterdam
Maurits Raasveldt, Alphen aan den Rijn
Arie van Ballegooijen, Bierum

J. J. Steenhuis

3	5	2	1	6	4	7	8	9
8	9	4	2	3	7	5	1	6
1	6	7	8	5	9	4	3	2
9	3	1	5	7	8	6	2	4
7	8	6	3	4	2	1	9	5
4	2	5	9	1	6	8	7	3
6	4	3	7	9	1	2	5	8
5	1	8	6	2	3	9	4	7
2	7	9	4	8	5	3	6	1

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Henry Dors met kinderen uit de Amsterdamse Bijlmermeer.
FOTO'S DAVID VAN DAM
EN PRIVÉARCHIEF

1972

Hij was zijn tijd ver vooruit

Onderwijssocioloog Henry Dors (1935-2025) pleitte al decennia geleden het 'dekoloniseren' van het onderwijs en voor slavernij-excuses.

Het was onversneden racisme dat het *Utrechts Nieuwsblad* in augustus 1965 publiceerde. De briefschrijver, ene M.P.H. van Houweninge, ging tekeer tegen de „grote groepen (overigens grotendeels waarde-loze) buitenlanders” in Nederland - in het bijzonder de 'rijksgenoten' (Surinamers en Antillianen). Van hen „werken er ongeveer 26% als souteneur over twee, soms drie vrouwen”, aldus Van Houweninge. Vijftig procent „heeft een baantje, doch ziet er [op] min of meer onwelriekende manier iets bij te verdienen”. Tussen de stroom afkeurende reacties die volgden, zat een brief van „H. Dors, hoofd ener school”. Op vriendelijke doch besliste toon weerlegde hij de cijfers in „dit naar rassenvooroordeel riekende ingezonden stuk”. Hij bood de briefschrijver aan „hem in contact te brengen” met rijksgenoten „die op een positieve wijze - dus geheel anders dan inzender - tot de bloei van onze maatschappij bijdragen.” En mocht deze daar niet in geïnteresseerd zijn, dan had hij een ander advies: „Waarom begint hij niet aan de oprichting van een Nederlandse afdeling van de Ku Klux Klan?”

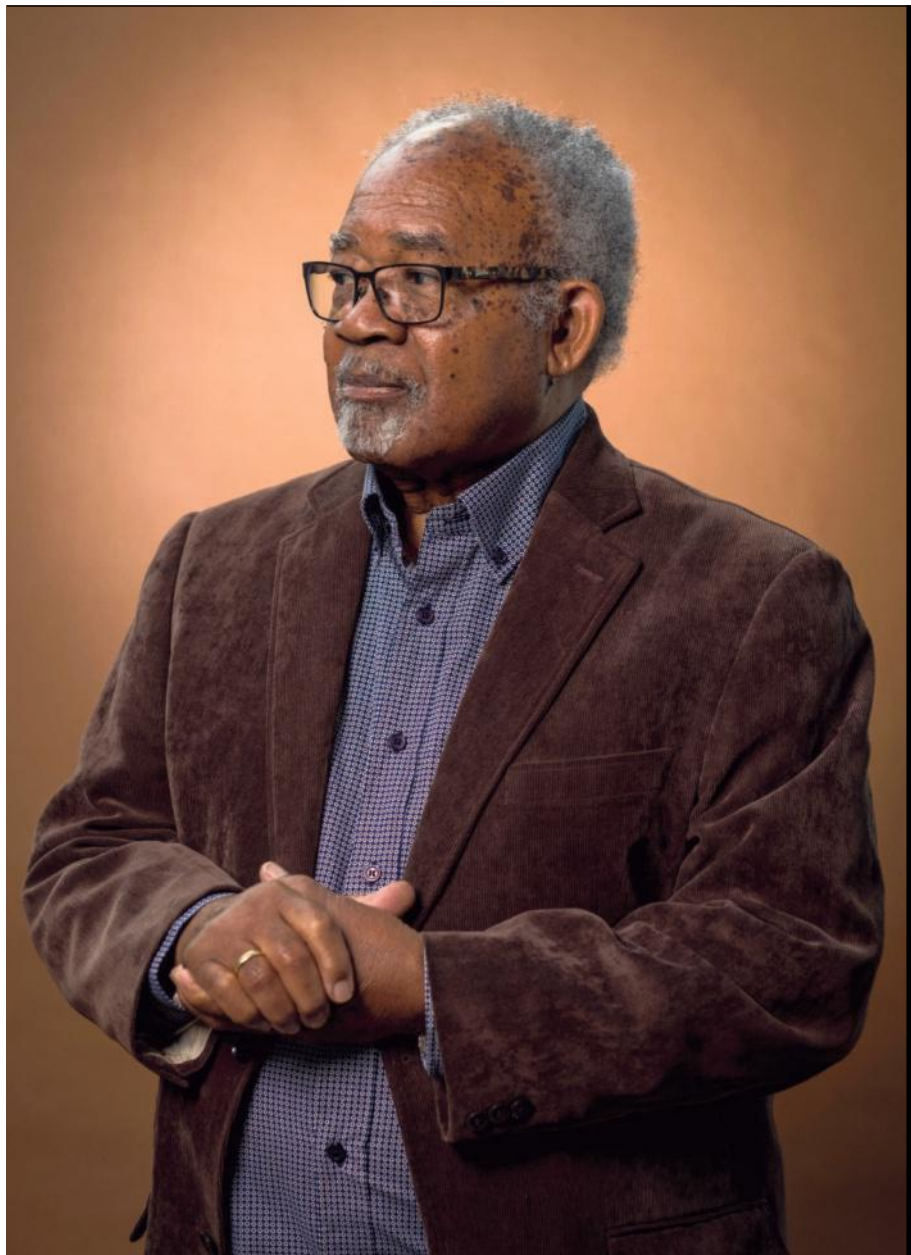
Dit was typisch Henry Dors: conflicten proberen op te lossen door vriendelijkheid en kennis van zaken, hoe onaangenaam de ander zich ook uitdrukte. Zijn hele leven zou de Surinaamse Nederlander Dors - onderwijssocioloog en politicus - aandacht blijven vragen voor institutioneel racisme en stereotypering van zwarte mensen. Hij was een gedreven activist, maar wel van het intellectuele soort. „De straat ging hij niet op”, zegt zijn vrouw Agnes Steen. „Hij had zijn woorden.” Dors groeide op in Paramaribo, de oudste van vijf kinderen. Zijn moeder was alleenstaand en werkte als wasvrouw, zijn vader speelde geen grote rol in zijn leven. Het gezin was zo arm dat Dors als tiener langs de deuren moest om sinaasappels te verkopen. School was dé manier om uit de armoede te komen. Dors kon goed leren en was ijverig: nog voordat hij de mulo had afgerond, had hij al een diploma voor hulponderwijzer op zak. „Dat leidde wel eens tot wrijving met de leerkrachten”, zegt Steen. „Hij kon een behoorlijke betweter zijn.” Zijn hele leven zou Dors een onderwijzman blijven. Eerst in Nederland, waar hij na de kweekschool opklom tot hoofdonderwijzer in Utrecht. Daarna terug in het - nog niet onafhankelijke - Suriname, waar hij een poging deed om het onderwijs te 'dekoloniseren' maar na twee jaar alweer moest vertrekken omdat het er voor hem als voorstander van de onafhankelijkheid te gevaarlijk werd.

Sluisklas

Begin jaren zeventig streek Dors neer in Amsterdam-Zuidoost. Hij kreeg er de leiding over het 'Bijlmerproject', dat van overheidswege was opgezet om het basisonderwijs in de wijk te verbeteren. In het nieuwe stadsdeel woonden veel immigranten - vooral, maar lang niet alleen Surinamers - en de scholen waren daar niet op voorbereid, wat leidde tot een bedroevend laag onderwijsniveau. Met een aantal maatregelen, onder meer het instellen van een 'sluisklas', wist Dors de leeromstandigheden op de Bijlmerscholen in korte tijd aanzienlijk te verbeteren.

„Het onderwijs in de Bijlmer sloot in die tijd totaal niet aan op de culturele achtergrond van de kinderen”, zegt voormalig stadsdeelbestuurder Helen Burleson, die haar loopbaan begon als medewerker van het Bijlmerproject. „Dus dat probeerden we te veranderen.” Onderwijs, geloofde Dors, moest ook helpen bij emancipatie. Die gedachte was terug te voeren op zijn eigen schooltijd in Suriname, waar hij helemaal niets over zijn eigen land en cultuur had geleerd maar wel alles over kolonisator Nederland. Burleson: „Henry wees ons op het feit dat je mensen op die manier eigenlijk hun waardigheid afpakt.”

In deze rubriek elk weekende een portret van iemand die recent is overleden.

2018

In 1987 promoveerde Dors in de sociale wetenschappen, op een proefschrift over „vriendschap en sociale relaties in multi-etnisch samengestelde schoolklassen”. Dat onderzoek bracht hem vanzelf bij thema's als negatieve stereotypering en discriminatie. Hij was zijn tijd vaak ver vooruit. In de jaren zeventig sprak Dors al over 'institutioneel racisme' - een term die pas tegen het einde van zijn leven ingang zou vinden in het publieke debat. Ook bepleitte hij al decennia geleden excuses van de Nederlandse regering voor het slavernijverleden.

Ingezonden brieven

Tot ver na zijn pensionering bleef Dors boeken schrijven en lezingen geven, ingezonden brieven sturen en instanties belenen. Uitgevers van schoolboekjes met raciale stereotypingen kregen een brief van hem, net als avonturenpark Hellendoorn dateen racistisch plaatje van Afrikaanse 'kannibalen' op een reclamefolder zette. „Ik kan me herinneren dat hij een keer vreselijk boos was toen het Bijlmer Sportcentrum een reclame op de gevel had met alleen witte mensen erop”, zegt Ronald Janssen, in de jaren negentig stadsdeelbestuurder in Amsterdam-Zuidoost.

Er was veel ten goede veranderd, vond Dors toen NRC hem in 2018 interviewde. „Diversiteit is gewoner geworden.” Hij vond zwarte mensen in Nederland „verder geëmancipeerd, bewust van hun mogelijkheden, mondiger”. De grote Black Lives Matter-demonstraties, het de facto einde van Zwarte Piet en de slavernij-excuses van kabinet en koning moesten toen nog komen. „Dat vond hij geweldig”, zegt Steen, „al is er van de genoegdoening nog weinig terechtgekomen”.

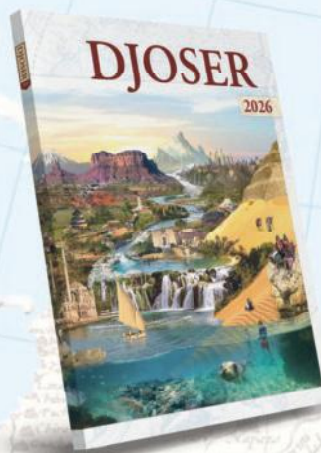
Dors laat vijf kinderen na, uit een samengesteld gezin: drie van hemzelf uit een eerder huwelijk en twee van Steen, uit haar eerste huwelijk. Zij beschouwden Dors als hun vader. „De zwarte kinderen vonden allemaal een witte partner, de witte kinderen allemaal een partner van kleur”, zegt Steen. Lachend: „Dus op het persoonlijke vlak was de integratie van minderheden volledig geslaagd.”

■

Thijs Niemantsverdriet

DJOSER

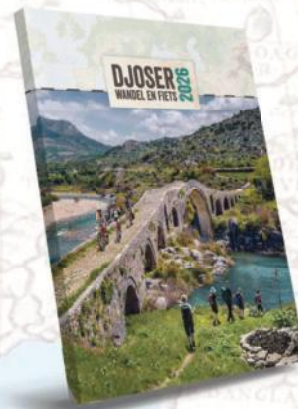
Reizen met oog voor de wereld

Djoser Rondreizen
Meer dan 300 pagina's
reisinspiratie.

Djoser Family
Ontdek de wereld
met je kinderen.

Djoser Wandel & Fiets
Beleef een land op
een actieve manier.

Brochure?
Scan de code of bel
071-512 64 00

Gravity.
Feel the pull.

LUCID
GRAVITY

COMPROMISE **NOTHING**™

Meer informatie

FOTO SARAH YENESSEL/EPA

Zelfs in Seattle is Starbucks 'uit'

De koffieketen zit in zwaar weer en dat merk je ook in haar thuisstad. Dure ingrepen moeten soelaas bieden.

12/13

& VERDER

7

Kantine

Lunchen bij IT-bedrijf
Conclusion:
'Er valt hier
altijd wat te
borrelen'

8/10

Magnum

Ex-dochters
Unilever zien
na afsplitsing
voornamelijk
kansen

14/19

Wiersma

Hoe een
onervaren
minister de
krimp van de
veestapel
tegenhield

BRONCODE

In discussie over alle AI-plannen worden datacenters veelal vergeten. Terwijl de bouw ervan cruciaal is.

Leuk, al die AI, maar wie bouwt de infrastructuur?

Economieredacteur **Stijn Bronzwaer** houdt zich bezig met start-ups en de ontwikkelingen op AI-gebied.

Stijn Grove vindt het maar vreemd. Iedereen praat maar over meer, meer, meer digitale infrastructuur, zijn sector, maar wie praat er eigenlijk met hem? De directeur van branche-organisatie DDA (Dutch Data Center Association) wordt in alle AI-plannen die de laatste weken over elkaar heen buitelen niet altijd betrokken. En als het wel gebeurt, is dat vaak op zijn initiatief. „Er is duidelijk momentum en urgentie, maar één laag krijgt nog opvallend weinig aandacht: de fysieke AI-infrastructuur”, mailde hij deze week naar NRC. Of we even konden bellen. Want volgens Grove dreigen we te vergeten dat het de datacenters zijn die alle ambities rond onderzoek, soevereiniteit en toepassingen van kunstmatige intelligentie überhaupt mogelijk maken. Hier staan de servers die ons internetgebruik, sociale media, dataverwerking en streamingdiensten faciliteren.

Eerst even de cijfers. Nederland heeft momenteel zo'n tweehonderd middelgrote datacenters, drie *hyperscalers* (de grote cloudfabrieken van Google en Microsoft in de Wieringermeer en één van Google in Eemshaven) en zo'n 6.500 kleine datacenters van bijvoorbeeld individuele bedrijven of ziekenhuizen. Al deze infrastructuur is gezamenlijk verantwoordelijk voor zo'n 4 à 5 procent van het Nederlandse stroomverbruik. Op dit moment is bijna alle ruimte in de datacenters gebruikt en de vaag is hoe snel capaciteit kan worden bijgebouwd. Vorige week werden drie plannen gepresenteerd voor hoe Nederland kan meedoen aan de ontwikkeling van AI. Daarbij moet het nieuwe kabinet volgens de tech-sector miljarden uittrekken voor nieuwe onderzoeksinstituten, onderwijs en investeringen in sectoren waar Nederland in uitblinkt, zoals energiezuinige chips. Ook moet wetgeving worden versoepeld, vinden de start-ups, om bijvoorbeeld experimenten met zelfrijdende auto's mogelijk te maken. Iets waar niet door iedereen even enthousiast op werd gereageerd: waren de plannen niet vooral een verlanglijstje van de tech-elite? Moesten we niet eerst nadenken wat we als samenleving willen met AI, voordat we gaan bouwen? Delen van de AI-plannen waren terug te zien in het 'tussenakkoord' dat D66 en CDA deze week presenteerden. De partijen pleitten onder meer voor tech-campusen voor start-ups, fors

meer geld naar innovatie en belastingvoordelen voor AI-bedrijven. Welke kant het ook opgaat, Stijn Grove ziet het zo: wat voor zin heeft het om nieuwe treinen te bouwen en top-conducteurs over de hele wereld aan te trekken als de rails nog niet eens goed liggen?

Overheid: neem de regie

Wat Grove vooral verbaasde: de AI-voorstellen zijn vooral geschreven door tech-ondernemers die - in zijn ogen - nog te weinig verstand hebben van digitale infrastructuur. „De kennis hiervan is vrij beperkt”, zegt hij als we hem woensdagochtend bellen. „Als je aan een start-up vraagt wat ze van digitale infrastructuur vinden, zeggen ze: vraag maar aan een IT'er. Maar dit zijn wel de mensen die nu aan tafel zitten. En waar de overheid erg naar luistert.”

Waar zou hij voor pleiten als hij met de minister een kop koffie kon drinken? Het allerbelangrijkste, zegt Grove, is dat de overheid regelt dat er nieuwe datacenters gebouwd kunnen worden. Momenteel zit Nederland „op slot”, zegt hij. De gemeente Amsterdam is voor het distribueren van data de beste locatie voor nieuwe datacenters in Europa, maar verleent geen vergunningen meer. De tekorten op het elektriciteitsnet zijn te groot.

Waar er nog wel mag worden gebouwd, krijgt Grove te maken met ellenlange vergunningstrajecten die jaren

Waarom treinen bouwen als er amper rails liggen?

duren. „Vier jaar geleden kostte een vergunning nog tien weken en moest je een document invullen van honderd pagina's met vragen”, rekent Grove voor. „Tegenwoordig duurt het tot wel 4 jaar en krijg je een pakket van 2.500 pagina's. En als je de vergunning hebt, loop je het risico dat je niet eens stroom hebt. Daarmee staat gewoon alles stil.” Hij mist regie van de overheid. „Je ziet dat Frankrijk en Engeland ruimte vrijmaken op het stroomnet voor datacenters en gebieden aanwijzen waar mag worden gebouwd”, zegt Grove. „Waarom wij niet? We hebben ongelooflijk goede digitale infrastructuur, maar moeten nu wel doorzetten.”

Wat niet helpt: datacenters hebben een „imagoprobleem”, erkent Grove. Er is weinig liefde voor wat als grote, stroom- en waterslurpende grijze blokken langs de snelweg wordt gezien. „We zitten allemaal op internet, betalen online en kijken Netflix, maar ondertussen wordt er op Facebook wel opgeroepen om te demonstreren tegen datacenters”, zegt hij. „Men beseft nog niet hoe nodig het allemaal is wat wij hier proberen te doen.”

Demissionair minister Vincent Karremans (VVD) snapte dat er Kamervragen kwamen over zijn diplomatieke handelen, maar volgens hem was vooraf overleggen écht niet mogelijk. FOTO JEROEN JUMLEET/ANP

CHIPBEDRIJF

Kritische Kamer heeft begrip voor Karremans, maar was dit dé manier om in te grijpen bij Nexperia?

De Tweede Kamer begrijpt dat demissionair minister Vincent Karremans moest handelen in de kwestie Nexperia, zeker nadat een select gezelschap Kamerleden gebriefd werd in een vertrouwelijke bijeenkomst.

Liam van de Ven
DEN HAAG

Demissionair minister van Economische Zaken Vincent Karremans „zou het allemaal opnieuw zo doen”, zei hij op 13 november tegen de Britse krant *The Guardian*. De VVD'er had net met een hardhandige ingreep bij de Nijmeegse chipfabrikant Nexperia een internationaal handelsconflict ontketend, waarbij China delen

van de auto-industrie dreigde plat te leggen. Tot grote schok van de internationale gemeenschap. Volgens de Duitse krant de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* leek het alsof Karremans „een noot wilde kraken met een voorhamer”. Zelf vond Karremans het lijken op „een economische thriller”. Donderdagavond moest hij verschijnen voor een kritische Tweede Kamer, voor een ‘debat over het beleid en de keuzes van de minister van Economische Zaken

omtrent Nexperia’. Daar werd duidelijk: Karremans staat nog altijd „in grote lijnen” achter zijn keuzes. Eigenlijk had hij het niet anders kunnen aanpakken.

De ‘kwestie-Nexperia’ ontstond toen Karremans eind september ingreep bij het bedrijf om te voorkomen dat de Chinese directeur kennis zou wegsluizen naar China. Beijing escaleerde veel harder dan verwacht, en zette de export van de Nexperia-fabriek in China stop. De tamelijk simpele chips die daar gemaakt worden, zijn nodig in bijvoorbeeld auto's en koelkasten. Onder meer de Duitse auto-industrie dreigde in de problemen te komen.

Karremans trok zijn maatregel tegen Nexperia op 19 november onder internationale druk weer in. Inmiddels heeft China de chipexport weer vrijgegeven, al heeft dat vooral te maken met een verlichting in de economische ruzie die het land heeft met de Verenigde Staten.

De Kamer had donderdag begrip voor Karremans. Het had meegeholpen dat een aantal Kamerleden een vertrouwelijke briefing hadden bijgewoond, daarna was een aantal van hen milder gestemd over de keuzes van Karremans. Maar wát de Kamerleden daar hadden gehoord, is onduidelijk.

Het versterkte in ieder geval het beeld dat snel moest worden ingegrepen om te voorkomen dat de ‘kennis en kunde’ van Nexperia naar China zouden verdwijnen. En de kwestie staat voor iets groters, voor alle fracties: Nederland en Europa moeten zich niet zomaar laten wegspele door China. ChristenUnie-Kamerlid Pieter Grinwis is vóór „assertieve bescherming van vitale Nederlandse en Europese belangen”, zei hij tijdens het debat.

Obscure oorlogswet

Maar de manier waarop Karremans assertiviteit toonde riep bij de meeste Kamerfracties vragen op. Karremans had een obscure oorlogswet uit 1952 gebruikt die bedoeld is om goederentoevoer te beschermen, maar het was uiteindelijk juist vanwege de inzet van die wet dat China de toevoer van chips afknelde.

Bovendien overlegde Karremans pas ná zijn ingrijpen bij Nexperia met Brussel en Berlijn. Annabel Nanninga (JA21), noemde

de houding van Karremans „bruusk”, en vond het „domweg onverstandig om zonder diplomatieke bilaterale voorbereiding” het op te nemen tegen China.

Volgens Karremans was het heftige antwoord uit Beijing „niet de meest waarschijnlijke tegenreactie vanuit China”. Inmiddels is hij weer „constructief met China in gesprek” over de volgende stappen voor Nexperia, zegt hij. Kamerleden van andere partijen betwijfeld dat, zeggen ze in de Haagse wandelgangen. Het voornaamste bewijsstuk: Karremans zou op 9 december naar China gaan op handelsmissie, maar de Chinese ministers die hij zou ontmoeten, hebben geen tijd.

Volgens Karremans is ook de relatie met Duitsland en Brussel goed - daar zouden ze wel begrijpen waarom hij deed wat hij deed. Officieel staan Brussel en Berlijn achter zijn beleid, maar achter de schermen roept het handelen van de minister ergernis op, zeggen ingewijden tegen NRC.

Karremans snapte dat er vragen kwamen over zijn diplomatieke handelen, maar volgens hem was vooraf overleggen écht niet mogelijk. Hij vertrouwt de internationale partners van Nederland „volstrekt”, maar de kring móest klein blijven, omdat China anders lucht had kunnen krijgen van zijn plan om in te grijpen.

Rijzende ster

Het is voor het eerst dat de 39-jarige Karremans - een rijzende ster binnen de VVD - het in politiek Den Haag moeilijk heeft gekregen. In 2018 werd hij uit het niets lijsttrekker van de Rotterdamse VVD, en bij de gemeenteraadsverkiezingen werd de VVD de tweede partij. Tussen 2021 en 2024 was hij in Rotterdam wethouder en locoburgemeester. In het kabinet-Schoof werd Karremans staatssecretaris Jeugd, Preventie en Sport. Toen de PVV in juni het kabinet liet vallen werd hij gepromoveerd tot minister van Economische Zaken. Hij vindt het heerlijk om bewindspersoon te zijn, weet iedereen in Den Haag.

Economische Zaken wordt in Den Haag niet gezien als een bijzonder belangrijk ministerie, en Karremans is ook nog eens demissionair. Toch wist hij zich in deijker te spelen: hij wil veel, en hij wil het

snel. Karremans beloofde vijfhonderd regels voor ondernemers te schrappen voor de zomer van 2026. „Een stevige doelstelling voor het gehele kabinet”, noemde hij dat, en hij wil erop afgerekend worden als het niet lukt.

Momenteel schrijft oud-ASML-topman Peter Wennink in opdracht van het kabinet aan een investeringsagenda voor Nederland. „Ik heb Peter gevraagd om als een soort [Mario] Draghi voor Nederland een advies neer te leggen waar een volgend kabinet mee aan de slag kan”, zei Karremans eind september. Daarmee bedoelt hij dat hij een grote en veelomvattende visie op de toekomst van de Nederlandse economie verwacht. De bevindingen presenteert Wennink op 12 december.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2025 stond Karremans op plek vier op de lijst van de VVD. Tijdens de campagne was hij bijzonder zichtbaar op televisie en sociale media, met name in ludieke optredens. Hij haalde bijna 330.00 voorkeurstemmen, de meeste van alle niet-lijsttrekkers.

Met Karremans ging het goed tijdens die campagne, met zijn partij niet. Binnen de VVD werd al nagedacht over de opvolging van partijleider Dilan Yesilgöz bij een slechte uitslag. Karremans was, samen met ministers Eelco Heinen (Financiën) en Ruben Brekelmans (Defensie), één van de opvolgers. Tot veler verbazing stelde de VVD zich vlak voor de verkiezingen en verloor de partij ‘slechts’ twee zetels. Yesilgöz kon blijven, en Karremans' weg naar het partijleiderschap is daarmee voorlopig versperd.

Karremans is wat binnen de VVD een ‘vrolijke liberaal’ wordt genoemd. Hij is economisch rechts, gericht op het bedrijfsleven, behoorlijk groen en niet bijzonder uitgesproken over culturele thema's als asiel en integratie. Bekend is dat hij geen voorstander was van de samenwerking met de PVV, al hield hem dat niet tegen in een PVV-kabinet plaats te nemen. Karremans is wat binnen de VVD een ‘vrolijke liberaal’ wordt genoemd. Hij is economisch rechts, gericht op het bedrijfsleven, behoorlijk groen en niet bijzonder uitgesproken over culturele thema's als asiel en integratie. Bekend is dat hij geen voorstander was van de samenwerking met de PVV, al hield hem dat niet tegen in een PVV-kabinet plaats te nemen.

Ook staat hij bekend als een pragmatische en verbindende bestuurder, luchtig en met weinig keiharde idealen. In Rotterdam vormde hij een coalitie met Leefbaar Rotterdam, D66 en Denk. Hij doet VVD'ers

een beetje denken aan hun voormalig leider Mark Rutte.

Veel liberale VVD'ers verlangen terug naar het tijdperk-Rutte, en zien nog altijd voor zich dat Karremans op een gegeven momentals nieuwe leider hun partij weer op die koers brengt. Ook in de conservatieve vleugel wordt positief over hem gesproken, ze vinden hem ‘een leuke vent’. Maar binnen de partij zijn er ook zorgen over hem. Partijgenoten vinden hem lichtzinnig, te veel een showman.

Campagnestunt?

Die kritiek kwam ook terug in de kwestie Nexperia. „Ik heb ook de verwijten gezien”, zei Karremans tijdens het debat, dat zijn harde ingrijpen een „campagnestunt” was. Hij heeft juist geprobeerd de zaak buiten de publiciteit te houden, geeft hij aan.

Daarmee gaat hij voorbij aan de daadwerkelijke kritiek, die donderdag ook in de Kamer te horen was. Toen de kwestie eenmaal in de openbaarheid kwam, trok Karremans het dossier volledig naar zich toe. Niet de Nederlandse staat had ingegrepen bij Nexperia, straalde Karremans uit, maar hij.

Karremans is per ongeluk het gezicht geworden van een pijnlijke realisatie voor de EU: Europa is zeer afhankelijk van Beijing, en bij provocatie is China niet bang om hard terug te slaan. Karremans noemt de kwestie „echt een wake-upcall” wat betreft de machtsverhoudingen tussen China en Europa.

Achteraf gezien is Karremans, zei hij donderdag, alleen „ongelukkig” over hoe het interview in *The Guardian* heeft uitgepakt, waarin hij zei dat hij „alles opnieuw zou zou doen”. Hij had slechts het vermeende misverstand de wereld uit willen helpen dat Nederland ‘zomaar’ ingrijpt bij bedrijven. Dat zou slecht zijn voor het investeringsklimaat.

„Ik ben het er gelijk mee eens dat die quote zo niet overkwam”, zei Karremans. „Daar kijk ik mezelf kritisch op aan, zoals ik mezelf constant kritisch aankijk.” Al lag het ook wel aan de journalist met wie hij „anderhalf uur een gesprek” heeft gehad, en die nou net van dié uitspraak de kop maakte.

China is niet bang om na provocatie hard terug te slaan, beseft Europa nu

WERELD-ZAKEN

De NRC-podcast over geopolitiek.
Luister elke dinsdag een nieuwe aflevering bij NRC

Van geheime oorlogsspellen tot schimmige denktanks, van koloniale erfenissen tot zelfgemaakte drones. Host Mandula van den Berg duikt samen met Michel Kerres en Eva Peek in de diepere lagen van de geopolitiek en analyseert hoe macht zich beweegt op het wereldtoneel. Toegankelijk, scherp en altijd uitnodigend om verder te denken.

Elke dinsdag bij NRC en in alle podcast-apps.
Ga naar nrc.nl/wereldzaken voor meer over de podcast

nrc

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht *NRC* mee bij een bedrijf. Deze week: Conclusion.

Op de 22ste verdieping van het **Conclusion-kantoor** in Utrecht bevindt zich een eigen kroeg met karaoke en muziekinstrumenten. FOTO SIMON LENSSENS

Bij Conclusion is de soep altijd gemaakt van vers getrokken bouillon

Naam bedrijf: Conclusion
Locatie: Utrecht
Branche: IT
Jaaromzet: 600 miljoen euro
Aantal werknemers: 4.500
Kosten lunch: 4,25 euro

Vanaf de 21ste verdieping van het kantoorgebouw van Conclusion kijken we door de grote ramen voetbalstadion Galgenwaard in. „Een betere

start van je werkdag kan je niet hebben”, zegt chef Arjan de Jong (48) vanuit zijn roestvrijstalen keuken met uitzicht. Hij begint elke dag om zeven uur. Vanmorgen zag hij de zon opkomen over de weilanden en het stadion, aan de andere kant scheen de volle maan over de Utrechtse Domtoren. Vijf dagen in de week maakt hij samen met manager Oscar van Gilse (51) een verse lunch voor de ruim duizend kantoormedewerkers van de IT-dienstverlener. „De eerste eters staan rond tien voor half twaalf al te trappelen”, zegt Arjan.

Oscar wil wel meewerken aan het artikel, maar vraagt of hij de foto's eerst even mag zien. Hij wil zeker weten dat het buffet en de keuken er netjes op staan. „Kijk daar bijvoorbeeld”, Oscar wijst naar een minuscule champignon op de grond naast het saladebuffet. „Geen foto van maken, daar word ik niet vrolijk van.” Hij en Arjan houden de keukens zo strak mogelijk. „Maar je weet nooit wat die hongerige mensen achterlaten, hè”, zegt Oscar.

„Elke dag doen wij de gasten verrassen met een wisselende warme hap”, zegt Arjan. Vandaag: risotto met gestoomde zalm en paarse broccoli. De soep is altijd van vers getrokken bouillon. Op woensdag is het snackdag. Onlangs is van hogerhand besloten dat werknemers maar één gefrituurde snack per persoon mogen. Daar ziet Oscar op toe, maar niet

vanwege de kosten: „Het gaat echt om de gezondheid van onze mensen”.

De kantine, aangekleed als de lounge van een tweesterrenhotel, zit vol. Aan een lange tafel zitten de mensen van het marketingteam. We mogen met hen mee lunchen, dat leek hun het leukst. Maarten van Sadelhoff (45) slurpt van zijn Mexicaanse runderbouillon met bospad-

‘Het is mijn taak klanten keihard in de watten te leggen’

denstoelen en legt uit wat Conclusion doet: „Alles op het gebied van business-transformaties en IT-dienstverlening om onze klanten fullservice te kunnen bedienen.” Er volgen tien minuten met voorbeelden waar het bedrijf allemaal aan werkt. „De darknode van de stationsborden van de NS, daar hebben wij aan meegewerkt”, zegt Jacqueline van der Laan (57).

Op tafel staat een affiche van de aanstaande skireis: Snowtastic 2026 in Flachau. Niemand van het marketingteam gaat mee dit jaar. „We hebben in het ecosysteem heel veel skireizen”, zegt Ori-

on Daalhuizen (31). Met het ecosysteem bedoelt hij alle aparte bedrijven die onder Conclusion vallen. Alle bedrijven hebben ook nog een eigen skivakantie. Orion: „Als je het slim speelt, kan je wel tien keer per jaar op skivakantie, steeds met een andere club mensen”. Zelf ging hij nog nooit mee, hij houdt niet van skiën.

Door de vele verschillende bedrijven „valt er altijd wat te borrelen”, zegt Corianne Visser (38). Op de 22ste verdieping is een eigen kroeg met karaoke en muziekinstrumenten. Corianne: „We hebben events van youngclusion, een vrouwen-netwerk en Conclusion sport”. Maarten valt bij: „En vergeet vooral de maandborrel vanavond niet”. Elke eerste donderdag van de maand is er maandborrel in de eigen kroeg. Het thema vanavond is ‘fit & fout’.

Ook hiervoor staat een affiche op de lunchtafel: een vrouw in jaren-80-kleding op een hometrainer eet pizza uit de doos. Het is met verkleiden. Niemand van het marketingteam gaat naar de borrel: er is voetbal. Conclusion is de hoofdsponsor van FC Utrecht. Orion gaat vanavond naar de voetbalwedstrijd in het stadion. Regelmatig organiseert hij klantavonden in de skybox: „Het is dan mijn taak om die klanten even keihard in de watten te leggen”. Hoe hij dat doet? „Er staat een tap.”

Emma Vos

EX-DOCHTERBEDRIJVEN

Magnum vliegt uit. Hoe vergaat het de dochters zonder ‘moeder’ Unilever?

Decennialang was Magnum eigendom van Unilever. Vanaf maandag staat The Magnum Ice Cream Company zelfstandig aan de Amsterdamse beurs genoteerd. Eerder al stootte Unilever zijn margarine- en theedivisies af. Wat betekent het om je los te maken van het moederbedrijf?

Door **Daan van Lent** en **Jorg Leijten** Illustraties **Caitlin Becker Hof**

THE MAGNUM ICE CREAM COMPANY Niet meer begraven in het grote geheel van Unilever

„Kom, eerst even een ijsje uitzoeken. Je kunt niet bij ons langskomen zonder een ijsje aangeboden te krijgen”, zegt Abhijit Bhattacharya beslist. Amper een jaar werkt hij nu als financieel bestuurder bij The Magnum Ice Cream Company, en als een ervaren ijsverkoper dirigeert hij de twee NRC-verslaggevers aan zijn bureau nu al naar een van de vriezers die op elke etage van het hoofdkantoor in Amsterdam staan.

Na zijn periode als financieel bestuurder bij Philips ging de 64-jarige Bhattacharya in 2024 met pensioen. Nog voor het einde van het jaar trad hij alweer aan bij The Magnum Ice Cream Company. „Ik zag er wel wat in om het grootste ijsjesbedrijf van de wereld tot leven te brengen”, zegt hij. Grappend: „Ik moet nu wel de discipline behouden elk weekend te gaan hardlopen om de ijsjes te verbranden.”

Sinds 1 juli opereert Magnum als een zelfstandig bedrijf, dit weekend worden de juridische banden met eigenaar Unilever doorgesneden. En vanaf maandag heeft de ijsjesproducent – ook bekend van merken als Ola en Ben & Jerry’s – een beursnotering in Amsterdam, Londen en New York, aan dezelfde beurzen waaraan ook Unilever genoteerd is. Het moederbedrijf doet ruim 80 procent van de aandelen van de hand; beleggers in Unilever krijgen voor elke vijf aandelen in dat concern één aandeel Magnum. Unilever blijft voor een kleine 20 procent aandeelhouder.

Ervaring met afsplitsing van dochterbedrijven heeft Bhattacharya volop. Bij Philips was hij in verschillende rollen betrokken bij onder andere het losmaken van de halfgeleiderdivisie (nu NXP), van de consumentenelektronica (nu in handen van het Chinese Fusan) en bij de zelfstandiging van de lichtdivisie (nu Signify). Het is dus niet gek dat The Magnum Ice Cream Company bij Bhattacharya uitkwam toen het voor de beursgang een nieuwe financieel directeur zocht.

Bhattacharya is de afgelopen acht weken bijna non-stop op reis geweest met topman Peter ter Kulve om met 263 investeerders te spreken. Want hoewel de beursgang van Magnum geen traditioneel pad volgt, omdat de aandeelhouders al bekend zijn, rekent Bhattacharya er wel op dat sommige grote beleggers uitstapen en nieuwe aandeelhouders instappen. Om hun interesse te wekken voor Magnum moest hij, samen met de van Unilever afkomstige Ter Kulve, vertellen hoe zij de onderneming hebben klaargestoomd voor zelfstandigheid en welke koers het bedrijf straks wil varen.

IJsjes in etalage

In maart 2024 zette toenmalig Unilever-topman Hein Schumacher de ijsdivisie in de etalage. De grote vraag was vooral of de divisie verkocht zou worden aan een private investeerder of dat er een beursgang zou komen. Na dit aangekondigde afscheid van Unilever heeft The Magnum Ice Cream Company een kleine twee jaar de tijd gekregen een strategie op te stellen en te beginnen met de uitvoering.

Bhattacharya nam managers van Unilever mee die volgens hem ruime ervaring hebben in de ijsmarkt. Voor diverse staffuncties trok The Magnum Ice Cream Company mensen van buiten Unilever aan met ervaring in overnames en afsplitsingen. Zoals hijzelf, en bijvoorbeeld ook de directeur personeelszaken, de Nederlander Ronald Schellekens. Deze – ook al gepensioneerde – bestuurder heeft meer dan tien jaar ervaring in de top van Vodafone en PepsiCo.

Het bedrijf draait tijdens alle veranderingen gewoon door. „We zijn een beetje als de eend of de zwaan die je rustig over het water ziet zwemmen, maar onder water wordt flink gepeddeld”, zegt hij. En zo hoort het volgens hem, klanten mogen de

grote verandering eigenlijk niet merken.

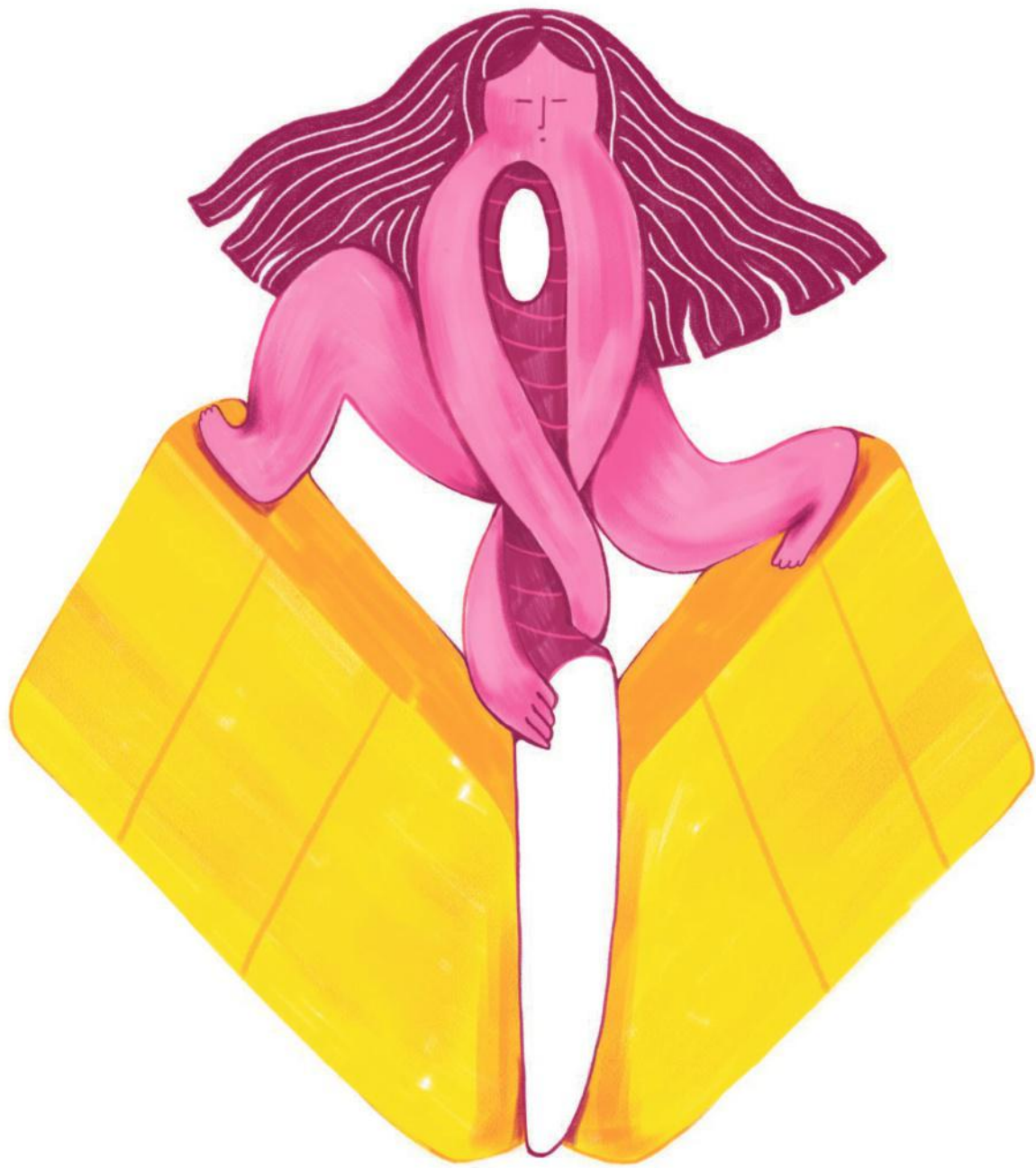
En die is er natuurlijk wel. „De afgelopen tien jaar verloren we langzaam marktaandeel en was onze winstgevendheid mager. We hebben nu al 18 tot 21 maanden investeringen kunnen doen volgens onze nieuwe strategie. Op de Capital Markets Day [een informatiedag voor beleggers] konden we al de eerste resultaten daarvan laten zien.”

Magnum profiteert er nu van dat zijn investeringsplannen niet meer hoeven te concurreren met investeringsvoorstellen van andere, vaak winstgevendere divisies. Een besluit kan daardoor veel sneller vallen. „Gisteren had ik hier onze managers van de Scandinavische landen op bezoek, en die vroegen investeringen in vrieskasten. Dan konden ze hun distributiemogelijkheden vergroten en de concurrentie dwarsbomen. Dan hoef ik alleen maar te zeggen dat ze het geen tweede keer hoeven vragen.”

The Magnum Ice Cream Company kondigde onlangs aan de komende jaren 65 miljoen euro te steken in vernieuwing van een fabriek in het Britse Gloucester. Dergelijke uitgaven zijn al meer gedaan en staan ook gepland voor andere fabrieken, zegt Bhattacharya. „We hebben het investeringsbudget verdubbeld van 2,5 naar 5 procent van onze omzet. Zo kunnen we de productiekosten omlaagbrengen en daarmee ook de prijs voor ijsjes.”

Ben & Jerry’s

Doel van Bhattacharya is een half miljard

euro op kosten te besparen. Daarvan moet 350 tot 380 miljoen euro uit de productieketen komen. Magnum wil bovendien lokaler produceren, en niet langer ijsjes over de hele wereld transporteren – zoals onder Unilever. „Onze ijsjes reisden te veel, en dat is duur. Want je moet ze de hele reis onder het vriespunt houden. Het is geen zeep, die je zo goedkoop mogelijk produceert en overal heen kunt verscheppen tegen lage kosten. Als wij het aantal kilometers dat ijsjes reizen verminderen, kunnen we de kosten tot wel 20 procent omlaagbrengen.”

Magnum heeft wereldwijd 35 fabrieken. „We willen landen of regio’s zo veel mogelijk zelfvoorzienend maken.” Dat betekent dat de fabrieken verschillende soorten ijsjes produceren. Van Magnums tot Vienneetta-dessertijs tot Ben & Jerry’s. „Het is niet zo dat Ben & Jerry’s alleen nog in de fabriek in Vermont wordt geproduceerd, zoals toen Unilever ze overnam in 2000. Ben & Jerry’s is volledig geïntegreerd in de productie van ons bedrijf en ook in het verkoopapparaat.”

Afgelopen tijd lieten oprichters Ben Cohen en Jerry Greenfield weten het merk terug te willen kopen, uit onvrede over de koers van Unilever. Bij de verkoop was bedongen dat het activistische Ben & Jerry’s zelf zou mogen beslissen over zijn eigen sociale missies, maar het voelt zich daarin beknod door Unilever. Een rechtszaak daarover loopt nu in de VS.

Maar ondanks de wens van de oprich-

ters is Ben & Jerry’s niet te koop, zegt Bhattacharya. Het merk is niet meer los te snijden, omdat het volgens hem te ver in Magnum is geïntegreerd – onder meer doordat het in dezelfde fabrieken wordt gemaakt. Bovendien is het een van de belangrijkste merken van het bedrijf, ook qua omzet. „Toen ze werden overgenomen, hadden ze een omzet van 200 miljoen dollar. Dat is nu 1,2 miljard dollar.”

Zichtbaarheid

Alle aandeelhouders van Unilever krijgen, als gezegd, een aandeel in The Magnum Ice Cream Company. Niet duidelijk is hoeveel van hen dat aandeel kwijt willen. Hebben nieuwe beleggers wel trek in het ijsjesaandeel of komt de beurskoers direct onder druk? Bhattacharya put optimisme uit een obligatielening die Magnum onlangs op de markt bracht om 3 miljard euro op te halen. Er werd voor liefst 21 miljard ingetekend, en dus moest hij veel geïnteresseerden teleurstellen.

Waar Unilever in grote beursindexen zit als de AEX en de FTSE 100 (de honderd grootste Britse beursfondsen), maakt Magnum daarvan in eerste instantie geen deel uit. Indexbeleggers brengen het aandeel Magnum daarom na maandag mogelijk massaal op de markt. „Zij zullen ons moeten verkopen, ja. Ik hoop dat wij ons verhaal zo goed gebracht hebben dat anderen instappen. We gaan niet langer schuil in het grote geheel van Unilever, ik hoop dat we onze zichtbaarheid hebben kunnen vergroten.”

Onze ijsjes reisden te veel, en dat is duur

Abhijit Bhattacharya

financieel bestuurder The Magnum Ice Cream Company

FLORA FOOD GROUP Meer ruimte om te investeren in innovatie

Op de campus bij de universiteit van Wageningen staat pal naast een modern laboratorium van Unilever een nog nieuwer laboratorium van Flora Food Group. De overeenkomst? De man die de onderzoekscentra voor beide bedrijven opzette: John Verbakel.

Kort nadat private-equityfirma KKR in 2018 de margarinedivisie van Unilever, met merken als Becel en Blue Band, voor 6,8 miljard euro had gekocht, nam Unilever-veteraan en technologiedirecteur Verbakel de nieuwe baas van de margarinedivisie, David Haines, mee naar Wageningen. Haines had carrière gemaakt bij onder meer Mars, Coca-Cola en Vodafone. Hij was topman geweest van sanitairproducent Grohe voordat hij aantrad bij het margarinebedrijf, dat net op eigen benen was komen te staan en toen nog Upfield heette.

Verbakel wees Haines op de lege plek op het bedrijfsterrein en schetste waarom het jonge bedrijf een eigen lab moest vestigen in wat hij graag aanduidt als ‘het Silicon

Valley van de voedingsindustrie’. De plek in de wereld dus waar volgens hem door samenwerking van universiteiten, start-ups en grote bedrijven doorbraken in voedingstechnologie worden gerealiseerd.

Aan het eind van het bezoek zei Haines: „We gaan het doen, zet maar op.” Verbakel was enigszins verbluft; hij was gewend dat zo’n investeringsbeslissing eerst nog enige managementlagen binnen het grote Unilever moest passeren. Dat was immers onontkoombaar in een concern waarin allerlei divisies concurreren om budget voor investeringen.

En nu staat er dus in Wageningen een laboratorium (investering: tegen de 100 miljoen euro) waar met gloednieuwe machines wordt beproefd hoe nieuwe producten kunnen worden gemaakt of hoe samenstelling en productiewijze kunnen worden verbeterd. Flora werkt nauw samen met universitaire onderzoekers en start-ups die op hetzelfde campusterrein zijn gevestigd. Zij mogen de apparatuur bij Flora gebruiken voor hun eigen onderzoek.

Flora neemt inmiddels ook nieuwe medewerkers aan die afkomstig zijn van de universiteit of jonge bedrijven. Verbakel: „We willen groeien, dat kan alleen als we innoveren en daar hebben we nieuwe technologie voor nodig.”

» Vervolg van
pagina E9

In de afgelopen zeven jaar heeft Flora Food Group zijn productenaanbod verbreed met romen, kazen en andere culinaire producten. Een logische uitbreiding voor het bedrijf - als margarineproducent Van den Bergh & Jurgens ooit de basis van Unilever - omdat ze allemaal met dezelfde technologieën kunnen worden geproduceerd.

Inkopers van grote internationale supermarkketens als Walmart, Tesco of Ahold reizen naar Wageningen om te zien met welke producten zij straks op de voedingswensen van hun klanten kunnen inspelen. Zij schuiven aan bij een chef-kok die Flora in dienst heeft genomen om te demonstreren en uit te proberen wat er met die producten kan. Het past in de marketingstrategie die Flora hanteert sinds het los van Unilever kwam: de tijd van tv-reclamespotjes is voorbij, chefs van over de hele wereld laten consumenten in korte filmpjes op sociale media nu zien wat er mogelijk is.

Meer werknemers

De omzet is sindsdien licht toegenomen, van 2,8 miljard euro in 2019 naar ruim 3 miljard euro vorig jaar. Het aantal werknemers steeg in verhouding sterker, van 3.123 naar 4.718. Ruim de helft van hen kwam erbij door overname van een Griekse producent van plantaardige kazen. Flora heeft nu vijftien productielocaties en is actief in 115 landen.

De operationele winst steeg opmerkelijk: van 206 miljoen euro in 2019 naar 605 miljoen in 2024, onder meer door kostenbesparingen in de productieketen.

Wel leed het bedrijf al die jaren onder KKR netto verlies. Dat heeft er alles mee te maken dat een private-equityfirma overnames financiert door leningen aan te gaan die als schuld op de balans van het overgenomen bedrijf komen. Rente en aflossingen zorgen zo voor nettoverliezen. Flora zucht niet onder zijn schuldenlast.

Immiddels is Flora Food Group zeven jaar in handen van KKR. Dat is best lang voor een private-equityfirma. Dit soort bedrijven rekent voor investeringen vaak een looptijd van vijf tot zeven jaar, en wil er dan met winst uitstappen. In de buitenwereld wordt Flora soms genoemd als een kandidaat voor de beurs, maar het bedrijf wil daar zelf nog niets over zeggen.

LIPTON TEAS AND INFUSIONS
Terug naar een
start-upmentaliteit

Het was een van de eerste dingen die ze bij Lipton Teas and Infusions deden toen ze in 2022 voor 4,5 miljard euro van Unilever in de handen van private-equity-investeerder CVC kwamen: de banden aanhalen met inkopers bij grote supermarkketens. Als onderdeel van Unilever was dat simpelweg een gegeven: als het grote levensmiddelenconcern op bezoek kwam, gingen alle deuren open. Maar die onderhandelingsmacht verdampte ineens toen Lipton zelfstandig werd.

Als zelfstandig bedrijf dat thee verkoopt, ben je een van de vele, waar Unilever inkoopmanagers ook tal van andere productcategorieën kon aanbieden. Nu moesten merken als Lipton en Pukka opnieuw een plek veroveren in de schappen. En thee had onder Unilever toch al niet zoveel aandacht gekregen.

„Het was een bulkproduct geworden. Thee was bijna altijd in de aanbieding. Ongeveer 70 procent van wat er in de gehele markt aan thee verkocht werd, ging

met korting weg”, vertelt Lipton-woordvoerder Gareth Mead.

Binnen een groter concern dat in andere productcategorieën compensatie vindt, kunnen grote kortingen op één categorie werken. Maar bij een bedrijf dat alleen in thee doet, gaat dat niet. Dus moest Lipton op kosten besparen en prijzen verhogen. Dat was geen populaire boodschap. Mead: „Inkopers en consumenten waren aan die kortingen gewend geraakt. Dat was dus best even slikken voor hen.”

Toch had nieuwe eigenaar CVC er vertrouwen in. De investeerder zag een industrie die op haar gat lag, wat ook kansen bood. In lijn met de filosofie van veel private-equitypartijen werd er gesnoeid en geïnvesteerd, met het doel binnen zes tot zeven jaar tot een beter renderend en verkoopbaar bedrijf te komen. Zo werden diverse plantages verkocht en het personeelsbestand teruggedrongen van 4.500 naar 3.500 medewerkers. Het aantal 'theeproducten' werd teruggebracht van 13.500 naar 3.500. Alleen al in Europa waren er veertien soorten Earl Grey-thee. De overgang naar één type maakte de productieketen minder complex.

Naar verbetering van theesmaken en promotie ging juist meer geld. Dat moest de verkoopvolumes op peil houden ondanks de hogere theeprijs. Voor Pukka werd voor het eerst in vier jaar weer een Europese reclamecampagne opgetuigd.

Ondernemingsgeest

Loskomen van Unilever, op papier én in de praktijk, duurde behoorlijk lang. Mead: „Wat mensen niet moeten vergeten: als je wordt verzelfstandigd, ben je eigenlijk een start-up. Je draait al op volle kracht, terwijl het bedrijf eigenlijk nog in de kinderschoenen staat.”

Voor personeelsleden betekende de afsplitsing ook dat er andere eisen werden gesteld. Een deel van hen wilde vasthouden aan processen die ze bij Unilever gewend waren geweest. Waar eerder iemand bepaalde taken voor hen uitvoerde, moesten medewerkers die ineens zelf doen. Daar stond tegenover dat anderen dan weer ‘de ondernemingsgeest’ kregen omdat ze ineens veel meer mochten.

Zo werd het mondiale innovatiecentrum van Unilever in Wageningen verhuisd voor een eigen researchcentrum op het Amsterdamse Science Park. Waar in de centrale onderzoeksfaciliteit van Unilever aandacht en ruimte gedeeld moesten worden met alle andere productgroepen, gaat in Amsterdam nu alle tijd naar thee. Niet onbelangrijk; Lipton zag juist bij een product waar smaak zo belangrijk is, mogelijkheden voor verbeteringen.

Verlies

Toch brachten al die veranderingen de omzet van Lipton in 2023 (1,7 miljard euro) nog niet boven de 2 miljard die werd gehaald in het laatste jaar bij Unilever. Dat kwam onder meer doordat besloten was geen zaken meer te doen met Rusland na de invasie van Oekraïne, en Rusland was goed voor bijna een kwart miljard omzet. Ook sloeg de inflatie hard toe in landen met grote theedrinkers, zoals Turkije en Iran.

Het operationele verlies in 2023 bedroeg bijna 250 miljoen euro, het nettoverlies zelfs 422 miljoen euro. Dat kwam door hoge kosten om los te komen van het voormalige moederbedrijf; Unilever heeft bijvoorbeeld eigen betaal- en voorraadssystemen. En het ondersteunde Lipton nog twee jaar met ICT-diensten, waaraan ook kosten hingen. Mead: „Het heeft ons uiteindelijk twee jaar gekost na de afsplitsing in 2022 voordat we zeiden: ja, nu zijn we echt helemaal zelfstandig.”

ZE NOEMEN HAAR DE GODMOTHER

De naam Aura wordt al jaren gefluisterd in de onderwereld. In de nieuwe NRC-podcastserie zoekt Gabriella Adèr uit of Aura daadwerkelijk een drugsbaas is, of dat haar reputatie het resultaat is van hardnekkige beeldvorming. Luister vanaf nu elke dag een nieuwe aflevering bij NRC.

Luister vanaf nu elke dag bij NRC en in alle podcast-apps. Ga naar nrc.nl/godmother voor meer over de podcast.

nrc

Advertentie

GRAND HOTEL
AMRÁTH AMSTERDAM

LEZERSAANBIEDING:

PROFITEER NU VAN 20%
KORTING OP EXCLUSIEVE
AANBIEDINGEN

WWW.AMRATHAMSTERDAM.COM/NRC

REPORTAGE **KOFFIEKETEN**

Met Starbucks gaat het niet goed – en dat merk je zelfs in thuisstad Seattle

Starbucks zit in de problemen en probeert met drastische en kostbare maatregelen een comeback te maken. Maar concurrenten als Dutch Bros – niet erg Nederlands – zijn in de VS in opmars. ‘De Starbucks-winkels voelen als een cafetaria’

Milo van Bokkum

SEATTLE

In de gesloten Starbucks-vestiging aan Elliott Avenue in Seattle branden de lichten nog. Aan weinig is te zien dat het personeel staakt en dat er niks te krijgen is. Brantley Duke (39) rijdt richting het *drive through*-bestelbord, en ziet dan pas het briefje: gesloten. Hij wist niet van de staking. Duke komt regelmatig bij Starbucks, vertelt hij, maar niet echt uit overtuiging. „Het is een soort gewoonte, en nostalgie uit mijn jeugd, misschien.” Naar binnen gaat hij nog maar zelden, Duke komt vooral voor de *drive through*. „Ik vond het vroeger binnen leuker, iets warmer, of zo. Nu heb ik het idee alsof ik op een vliegveld ben. Of in een cafetaria.” Zijn nichtje van 22 is inmiddels „geobseedeerd” geraakt door concurrent Dutch Bros, vertelt hij. „Toen er nog weinig vestigingen waren, reed ze zo een half uur om er te komen.”

Starbucks, met meer dan veertigduizend zaken de grootste koffieketen ter wereld, zit in de problemen. Het bedrijf uit Seattle (381.000 werknemers wereldwijd, omzet circa 37 miljard dollar) wordt met name in de Verenigde Staten, waar bijna de helft van de winkels staat, geplaagd door hevige concurrentie, stakingen en gefrustreerde klanten. Ook in de tweede markt China rukken concurrenten op. De afgelopen kwartalen is de omzet van de keten in de VS, gemeten bij winkels die meer dan een jaar open zijn, flink gedaald.

Eind oktober wist het bedrijf er bij de kwartaalcijfers wereldwijd voor het eerst in bijna twee jaar een procentje verkoopgroei uit te persen, maar de VS droegen daar niets aan bij. De winst daalde ook fors, met 85 procent naar 133 miljoen dollar. Dat laatste had mede te maken met kostbare pogingen van topman Brian Niccol (51) om de keten weer te doen opleven. Hij trad ongeveer een jaar geleden aan en wil Starbucks weer terugbrengen naar haar ‘roots’, waarbij de beleving in de koffiezaak centraal staat. ‘Back to Starbucks’, noemt Niccol dat.

De topman lichtte zijn visie afgelopen zomer toe in een stadion in Las Vegas, voor een gehoor van veertienduizend winkelmanagers. Op een licht surrealistisch evenement, met raps over cappuccino’s en een wedstrijd ‘latte-kunst’ tussen barista’s, maakte de bedrijfstop bekend dat er per augustus meer personeel aangenomen mocht worden. Dat leidde tot luid gejuich van de aanwezige managers: velen van hen snakten naar meer werknemers. Tegelijkertijd heeft Niccol honderden sluitingen aangekondigd van zaken die wat hem betreft kansloos zijn. Kan hij erin slagen de klant weer terug te laten keren naar de keten, zoals de mythologische sirene in het groene logo zeemannen lokt?

Droom van *mister* Starbucks

De eerste winkel van Starbucks in Pike Place Market is een van de belangrijkste toeristische attracties van Seattle. Op maandagochtend om tien uur staat er al een rij van tien minuten. Dat is niks, vertelt de werknemer die de rij coördineert:

Starbucks moest de gezellige en warme ‘derde plek’ worden, tussen huis en kantoor

als er een cruiseschip aankomt is het pas echt druk. „Mensen wachten dan anderhalf uur.”

Hier begonnen drie mannen, Jerry Baldwin, Zev Siegl en Gordon Bowker in 1971 een winkel voor koffiebonen. Voor de naam lieten ze zich inspireren door een personage uit Herman Melville’s *Moby Dick*.

De eerste vijftien jaar was Starbucks alleen actief in Seattle, maar dat veranderde met de komst van ‘*mister* Starbucks’ Howard Schultz. Schultz, die lang werkte als vertegenwoordiger van een bedrijf dat koffiemachines verkocht, nam Starbucks in 1987 over. Hij begon meteen met het realiseren van zijn droom: een grote, landelijke koffieketen met zaken waarin het draaide om de ervaring.

Schultz predikte het idee van Starbucks als gezellige en warme ‘derde plek’, tussen huis en kantoor. Kenmerkend waren de hoge kwaliteit koffie, gepersonaliseerde drankjes als de *frappuccino* en winkels met een kleine lokale twist – denk aan de typische mokken, met afbeeldingen van steden die vaak te koop zijn in winkels.

Het werd een enorm succes, de afgelopen decennia. Starbucks groeide uit tot symbool van een nieuw soort koffiecultuur en opende zaken in Europa, China, Japan. Half 2021 – Schultz is dan al een tijd weg als topman maar nog altijd betrokken – piekte de beurskoers van Starbucks rond de 126 dollar. Maar daarna stapelden de problemen zich in hoog

tempo op (de beurskoers deze vrijdag schommelde rond de 85 dollar).

Deels kan Starbucks daar niks aan doen: een hoge koffieprijs, bijvoorbeeld, overkomt je. Maar het heeft zelf ook fouten gemaakt, zegt Danilo Gargiulo, analist van beleggingsadviesbureau Bernstein. De afgelopen jaren heeft Starbucks het erg ingewikkeld gemaakt voor zichzelf. „Je kon digitaal bestellen, je kon drankjes laten bezorgen met Uber Eats, je kon naar de *drive through*. Ze gingen energiedrankjes aanbieden, noem maar op.”

Winkels kregen intussen een peperduur nieuw systeem voor barista’s – 500.000 dollar per winkel, denkt Gargiulo – dat de afhandeling van bestellingen moest versimpelen. „In de praktijk zelden barista’s dat alles juist ingewikkelder werd.” Starbucks bracht tegelijkertijd het aantal werknemers per winkel terug. In Amerikaanse zaken werken nu gemiddeld achttien of negentien mensen, tegenover 23 een paar jaar geleden.

Uiteindelijk was iedereen ontevreden. Klanten klaagden over lange wachttijden, personeel over een onmenselijke werkdruk. Gargiulo: „Stel je voor dat er een lange rij staat. Mensen schreeuwen naar je, je moet mobiele bestellingen afhandelen, bestellingen van Uber Eats. Je moet drankjes maken met een miljard verschillende opties, een mokka latte met karameldruppels. Dan word je gek.” De analist wijst er ook op dat de populariteit van koude drankjes het werk zwaarder maakt. „Dat klinkt misschien gek, maar

de hele dag ijs scheppen is intensief.”

De geëscaleerde werkdruk veroorzaakte een nieuw probleem voor Starbucks: een deel van het personeel probeert zich sinds 2021 tegen de zin van het bedrijf te verenigen in een vakbond. Gargiulo: „Dat gaat echt niet om het geld, want je verdient dertig dollar per uur.” De inhoud van het werk is het probleem, zegt hij.

Bij meer dan zeshonderd zaken, een klein percentage, heeft het personeel gestemd voor de optie om collectief te onderhandelen. De ruzie is een van de prominentste *unionization*-conflicten in de VS, en leidde tot een staking die zich de laatste maanden alleen maar uitbreidt. Sinds half november zijn er meer dan honderd zaken dicht, en zijn meer dan tweeduizend mensen niet aan het werk. De actie kreeg al snel een politieke dimensie: Zohran Mamdani, de net gekozen democratisch-socialistische burgemeester van New York, sloot zich aan bij het personeel en riep op tot een boycot.

Nog pijnlijker voor het bedrijf was dat Katie Wilson, de even nieuwbakken burgemeester van Seattle, in scherpe woorden haar steun aan de stakers uitsprak. „Ik ga niet naar Starbucks en dat zou jij ook niet moeten doen”, zei ze half november, over een van de meest iconische bedrijven die haar stad heeft voortgebracht. Naar verluidt heeft het conflict zelf de keten – naast imagoschade – al honderden miljoenen dollars gekost, onder meer aan juridische kosten. Alleen de gemiste omzet door de huidige staking loopt ver-

moedelijk al in de miljoenen dollars. Bij de vestiging aan Elliott Avenue druipten maandagochtend voortdurend teleurgestelde klanten af. „*No coffee today*”, roept een man, terwijl hij weer wegrijdt. Heel anders is de situatie deze maandag aan de andere kant van de stad. Bij de *drive through* van Dutch Bros in zuid-Seattle staat een lange rij auto’s. Deze koffieketen uit Oregon is opgezet door de broers Dane en Travis Boersma, die verre Nederlandse roots hebben (het logo is een windmolentje). Hun visie is radicaal anders dan die van Starbucks: je kunt niet binnen zitten, de keten is alleen *drive through*.

‘Koffie Dutch Bros lekkerder’

Dutch Bros is een van de concurrenten die Starbucks de afgelopen jaren op de hielen zit, net als bijvoorbeeld Dunkin’ Donuts en – in China – Luckin. Zij groeien razendsnel, Dutch Bros opent tientallen zaken per kwartaal.

In de rij, die langer en langer wordt, staat Omar (35). Hij is op bezoek bij familie vanuit Georgia en wil zijn achternaam niet geven. Bij Starbucks komt hij niet zo vaak. „Misschien heb ik er gewoon te veel van gehad. Het wordt te normaal.” Dutch Bros vindt hij top. „De koffie is ook lekkerder.”

Dat is wat nog het meeste opvalt in Seattle: niemand is echt enthousiast over Starbucks. Zelfs de mensen in de rij voor de eerste Starbucks-vestiging aan Pike Place zijn dat niet. Jill Craven (41), bijvoorbeeld, die er deze ochtend haar vier kinderen in bedwang tracht te houden. „We

gaan warme chocolademelk halen. Mijn familie komt uit Seattle, dus ik wil de kinderen kennis laten maken met Starbucks.” Verder komt ze er bijna nooit. Craven woont in Portland, daar gaat ze altijd naar Insomnia, een lokale keten. „Starbucks is heel *corporate* geworden. Daarom is het leuk even naar deze kleine winkel te gaan en deze plek te eren.”

In een poging Starbucks te repareren heeft topman Niccol de oorspronkelijke visie van Howard Schultz er nog eens bij gepakt. Hij wil terugrijpen op wat de keten ooit groot maakte: focussen op persoonlijk, warm contact in huiskamerachtige zaken. Een simpeler menu, een opgefrist interieur, meer personeel.

Het is een kwestie van soms subtiele ingrepen: mensen die gaan zitten, krijgen sinds kort weer koffie weer in een mok. En barista’s schrijven namen weer met een stift op een beker, in plaats van bonnetjes te plakken. Noem het gerust een poging te de corporate sfeer van Starbucks wat terug te dringen.

Het is een aanpak die enigszins tegen de tijdgeest in gaat. Het succes van ketens als Dutch Bros leidt tot vragen over de nadruk van Niccol op winkels. Hebben consumenten daar nog wel behoefte aan? In de VS is het met name in buitenwijken, waar zaken een *drive through* hebben, niet ongebruikelijk een Starbucks binnen te stappen en de enige klant te zijn – terwijl buiten een rij auto’s staat.

Niccol houdt consequent vol dat zijn visie klopt. „Iedereen zegt wel dat ze

„ Je moet drankjes maken met een miljard verschillende opties, een mokka latte met karameldruppels. Dan word je gek

Danilo Gargiulo analist

Advertentie

Meulengraaf & Meulengraaf - high end partner search

Geslaagd in het leven. Nu nog de liefde!
Bekijk onze zoekopdrachten en reageer (discreet en kosteloos).
meulengraafenmeulengraaf.nl/zoekopdrachten - 085 0776100

Stakend Starbucks-personeel bij een Starbucks-filiaal afgelopen maandag in de wijk Brooklyn in New York City. FOTO SARAH YENESELE/JEPA

meer verbonden zijn [met elkaar] dan ooit, maar ik lees vooral dat iedereen eenzamer is dan ooit”, zei hij tegen de *Financial Times*. „Ik denk dat een deel van het probleem is dat er niet genoeg ‘derde plekken’ meer zijn.”

Zelf dringt hij die overigens ook terug. In september sloot Niccol in de VS honderden zaken die volgens hem geen perspectief hadden. Tegelijkertijd schrapte hij 900 kantoorbanen. Eerder dit jaar deed hij dat al met 1.100 arbeidspplaatsen.

De sporen van die ingreep zijn in Seattle duidelijk te zien. De grote vestiging in het bakstenen hoofdkantoor, net buiten het centrum, is dicht, de ramen grondig afgeplakt. En op een hoek in de hippe wijk Capitol Hill herinnert niets eraan dat op die plek tot een paar weken geleden een van de exclusiefste Starbucks-winkels zat: de Reserve Roastery. In deze grote, speciale zaak – er zijn er maar een handvol van op de planeet – kon je de felbegeerde espresso martini’s krijgen, die Starbucks bijna nergens anders verkoopt.

Nu is het prachtige historische hoekpand hermetisch dichtgetimmerd en zijn alle logo’s verwijderd. Bij de naastgelegen koffiezaak Victrola zegt de barista dat het allemaal heel snel ging. „Van de ene op de andere dag was-ie opeens dicht.” Een tijdje vingen ze bij Victrola teleurgestelde toeristen op, vertelt hij.

Een werknemer van Starbucks met veel kennis van de personeelssituatie in Seattle (de naam is bekend bij de redactie) vertelt dat het personeel van het filiaal inderdaad plotseling met de sluiting werd geconfronteerd. „Sommigen hoorden het zelfs via de media.” Toen ze de dag voor de sluiting naar huis gingen, dachten ze dat ze de dag erna nog naar het werk zouden gaan.

Proteïnes

Onder het personeel in de filialen in de stad heerst volgens hem scepsis over de bedrijfstop. Hij wijst op een net geïntroduceerd systeem waarbij je verschillende soorten proteïnes kunt laten toevoegen aan je drankjes. „Het idee was toch dat we teruggingen naar de basis?”

Analist Gargiulo snapt wel waarom Niccol de Reserve Roastery in Seattle gesloten heeft. De kosten ervan wogen vermoedelijk niet op tegen de opbrengsten. „Je moet het personeel extra trainen, de locatiekosten zijn hoog. Ik denk dat voortzetting ervan niet houdbaar was.” In Chicago en New York zijn de Roastery-vestigingen voorlopig nog open.

Slaagt de aanpak van Niccol’s? Beleggers en investeerders waren in eerste instantie gepikeerd over zijn hoge investeringen in personeel: in de VS zullen de loonkosten op jaarbasis met meer dan een miljard dollar stijgen. En de kosten van winkelsluitingen en ontslagrondes zijn fors. Dit leidde bij de recente cijferpresentaties tot gedaalde winsten.

Eind oktober presenteerde Niccol de stagnatie van de verkopen in de VS als een succes: er was tenminste geen daling. De beurskoers is sindsdien ongeveer gelijk gebleven. Toch is analist Gargiulo optimistisch gestemd. Meer personeel was echt nodig, en ook een focus op de filialen is wat hem betreft een goed idee. „Je moet doen waarin je je onderscheidt. Het betekent niet dat je niks anders kunt doen, maar je moet een anker hebben. En dat moet op orde zijn.”

In Seattle zijn koffieliefhebbers daar niet van overtuigd. „Als ik echt ga zitten voor koffie, doe ik dat liever in een lokale, onafhankelijke zaak”, zegt Alex Haight (27) – niet Starbucks. Ook hij toog deze maandagochtend naar een tandartsbezoek vergeefs naar de *drive through* van de gesloten stakingswinkel aan Elliott Avenue.

Haight grapt wel eens tegen vrienden dat je Starbucks in Seattle een lokale zaak kunt noemen, maar dat menen ze niet. Bij de *drive through* komt hij wel, maar in binnenin het filiaal nog maar zelden. „Voor mij is Starbucks erg transactioneel.” Hij komt er vooral voor een snel shot cafeïne. „Ik wil gewoon iets halen wat me op de been houdt.”

ANDERHALF JAAR STILSTAND

Vertragen en blokkeren: hoe minister Wiersma de stikstofcrisis (niet) aanpakte

Eindelijk zou er schot komen in het vastgeroeste stikstofdossier, toen BBB in 2024 de landbouwminister mocht leveren. Maar er kwam niks van terecht. Femke Wiersma beschermde de belangen van de intensieve veehouderij ten koste van zowat elk ander maatschappelijk belang.

Door Esther Rosenberg en Derk Stokmans

Femke Wiersma, demissionair minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, kent het stikstofdossier door en door. FOTO'S ROB ENGELAAR, REMKO DE WAAL/ANP

PROLOOG De kennismaking

T opambtenaren van het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur zitten op 27 juni 2024 met Femke Wiersma onder een kroonluchter op landgoed OldRuitenberg in Vollenhove. De ambtenaren hebben de locatie gekozen, tussen het ministerie en de Friese woning van Wiersma in. Ze willen graag met haar kennismaken. Over een paar dagen treedt ze aan als minister en er is veel te doen. Laten ze maar niet meteen over de inhoud beginnen, had de secretaris-generaal - de hoogste ambtenaar - zijn collega's vooraf gewaarschuwd. Ze weten dat hun nieuwe baas niets moet hebben van de plannen waaraan zij de afgelopen jaren zo hard hebben gewerkt. En dus had hij allen gevraagd iets van huis mee te nemen. Een foto, een boekje - iets waarmee ze iets persoonlijks kunnen vertellen over hun achtergrond. De tropische warmte trekt door de hoge ramen. Ook Wiersma stelt zich voor, zij laat een foto van haar kinderen zien. Ze vertelt dat haar jeugd niet bepaald zorgeloos was, dat ze voor alles moest knokken en dat ze trots is op wat ze heeft bereikt. Na de voorstelronde begint de secretaris-generaal voorzichtig over plannen om de zware problemen waar de minister voor staat aan te pakken. De ambtenaren hebben die in een 'witboek' opgeschreven. Er is een klimaatcrisis, de natuur verslechtert, biodiversiteit neemt af, ruimte in Nederland is schaars. En

dus moeten landbouw en visserij meer in balans zijn met de natuur. Mensen moeten minder dieren eten en meer eiwitten uit planten halen. Een grote bedreiging voor de natuur is de hoge stikstofuitstoot. Niet dat stikstof het enige is dat de natuur aantast, maar het is goed meetbaar en dus een handvat voor organisaties die via de rechter proberen natuurbescherming af te dwingen. Dat leidde al tot een strenge uitspraak van de Raad van State, in 2019. Bedrijven kunnen sindsdien nog maar moeilijk een vergunning krijgen voor activiteiten waarbij ze stikstof uitstoten, hoe weinig ook. Bedrijven kunnen niet uitbreiden, de woningbouw stopt. Dertigers vinden geen huis, studenten blijven bij hun ouders wonen. Het is het stikstofslot gaan heten. De veehouderij geeft de grootste stikstofuitstoot, die zorgt voor driekwart van de neerslag op kwetsbare natuurgebieden. Daar moet de minister iets aan doen. Dat zien niet alleen zij, de topambtenaren in Vollenhove. De landsadvocaat, voorgaande kabinetten, toonaangevende wetenschappers en de Europese Commissie gingen hen voor. Maar Wiersma maakt die ochtend duidelijk dat zij daar anders over denkt. Wat haar betreft mogen boeren zelf weten hoeveel koeien ze houden. Met vernieuwende techniek in stallen kom je een eind. Of beter: verander de regels. Die zijn onnodig streng. De hoogste ambtenaar maakt zijn collega's duidelijk: ze hebben hun punt gemaakt. Laten ze doorgaan met praktische zaken: een woning voor de minister met beveiliging, een auto met chauffeur, een handboek met belangrijke *do's and don'ts* voor bewindslieden. En er is lunch. Een groepje ambtenaren

neemt de broodjes van het buffet mee naar het zonovergoten terras, ver van de minister. Even stoom afblazen. DEEL 1
De formatie Na jaren dralen kon de regering in 2022 niet langer weggijken: de stikstofcrisis moest worden aangepakt. Met pijn en moeite loodste Rutte IV het Nationaal Plan Landelijk Gebied door het parlement. De stikstofuitstoot zou in 2030 met de helft zijn verminderd. Woedende en wanhopige boeren blokkeerden met tractoren snelwegen en zochten politici thuis op. De protesten dreven BBB de Tweede Kamer en het kabinet in. De partij beloofde dat alle stikstofmaatregelen van tafel zouden gaan en er geen nieuwe voor in de plaats zouden komen. Het systeem moest „volledig op de schop”. Volgens partijleider Caroline van der Plas had de wereld wel grotere problemen gehad dan „een beetje stikstof in de lucht”. Femke Wiersma werd hun landbouwminister. Ze was lobbyist geweest van de melkveehouders, beleidsmedewerker van BBB en een jaar gedeputeerde in de provincie Friesland. Wiersma's aanpak van de stikstofcrisis veroorzaakte schokgolven in politiek en ambtelijk Den Haag, zo blijkt uit een reconstructie van NRC. Haagse gebruiken om politieke besluitvorming in goede banen te leiden, schoof ze opzij, net als ambtelijke adviezen, wetenschappelijke inzichten en rechtelijke uitspraken. Keer op keer liet ze gesprekspartners in verwarring en ongeloof achter.

NRC kreeg inzage in opnames en sprak met tientallen direct betrokkenen, zag honderden documenten in en kreeg zo een inzicht in de binnenwereld van kabinet en ministerie. Coalitiepartijen VVD en NSC hadden gedacht het populisme van BBB te kunnen beteugelen. In plaats daarvan wist Wiersma zo'n anderhalf jaar lang de belangen van de relatief kleine intensieve veehouderij te beschermen ten koste van zowat elk ander maatschappelijk belang. Ze schafte bestaande stikstofplannen af, schoof stikstofdoelen vooruit en verzwakte die. Wiersma noemt het in een reactie op vragen van NRC „onzin” dat ze de veehouderij voortrok. De bevindingen en vragen die NRC heeft voorgehouden zijn volgens Wiersma „eenzijdig en ze herkent zich niet in het beeld dat daaruit naar voren komt”. Ze werkt „met de beste intenties voor heel Nederland”. Ieder voor zich Al in de formatie is het ieder voor zich. De verkiezingsuitslag van november 2023 drijft vier partijen bijeen die elkaar niets gunnen. VVD en NSC hebben geen zin in de samenwerking met BBB en PVV. Die laatste twee zetten zich af tegen het politieke establishment. Ook achter gesloten deuren blijven partijen hun eigen standpunten herhalen, alsof het nog verkiezingstijd is. Om verder te komen krijgt elke partij het op onderwerpen volledig voor het zeggen. Zo krijgt PVV migratie, VVD financiën, NSC bestuurlijke vernieuwing en BBB, vanzelfsprekend, landbouw. BBB bepaalt dan dat het kabinet boeren niet meer afrekent op de stikstof die ze op kwetsbare natuurgebieden laten landen, maar op wat ze uitstoten. Hoe boeren die doelen halen, mo-

gen ze zelf weten. Ook moet de zogenoemde 'rekenkundige ondergrens' voor stikstofuitstoot omhoog. Wie onder die grens blijft, heeft geen vergunning nodig. Hoe hoger de grens, hoe meer bedrijven dus zonder vergunning af kunnen. Die hogere ondergrens is hét kroonjuweel van BBB. Zo komt Nederland snel en makkelijk van het stikstofslot, denken ze bij de boerenpartij. Onderhandelaars van VVD en NSC willen dat ook, maar weten dat zo'n hogere grens al eens bij de rechter is gesneuveld. Ze zorgen dat in het akkoord komt te staan dat de plannen van BBB juridisch waterdicht moeten zijn - dijkbewaking, noemen ze dat. Dan, aan het eind van de formatie, komen BBB-onderhandelaars Caroline van der Plas en Henk Vermeer met een ongekende eis. Ze willen minder geld voor landbouw. De 24,3 miljard euro die het vorige kabinet opzij had laten zetten voor stikstofplannen moet weg. De andere onderhandelaars vinden dat onbegrijpelijk. Zij weten: zonder geld krijg je in Den Haag niets voor elkaar. Gebruik het dan voor de eigen plannen, zeggen ze: stalininnovatie, of die emissiedoelen voor boeren. In mei 2024 proberen onderhandelaars Edy van Huijtm van NSC en Eelco Heinen van VVD tot het laatste BBB te overtuigen het fonds overeind te houden. „Henk, weet je het zeker”, vraagt Heinen de BBB-onderhandelaar. Vermeer weet het zeker. De partij vindt het besmet geld, een 'oprotfonds' voor boeren. Liever willen ze jaarlijks een kleiner bedrag, met de garantie dat het naar boeren gaat. VVD en NSC laten het erbij. Ze zetten hun handtekening onder plannen waarvan ze we-

Over dit artikel

NRC sprak de afgelopen maanden uitgebreid en soms meermaals met 35 personen die de stikstofaanpak van minister Wiersma vanuit verschillende rollen van dichtbij meemaakten. Met deze mensen is op achtergrondbasis gesproken, wat betekent dat hun informatie niet naar hen herleidbaar is. Soms omdat zij formeel niet zomaar met journalisten mogen spreken, soms omdat ze op andere wijze zakelijk in de problemen kunnen komen. Daarnaast is voor deze reconstructie gebruik gemaakt van inzage in honderden documenten waaronder interne nota's en mailverkeer van en tussen verschillende ministeries. Ook is gebruik gemaakt van openbare documenten als Kamerbrieven, rapporten en (sociale) mediaberichten. Daarnaast kreeg NRC inzage in beeld- en geluidsopnames. De minister heeft voorafgaand aan deze publicatie per mail bevindingen en vragen toegestuurd gekregen. Op een deel daarvan heeft zij gereageerd. Haar antwoorden zijn deels in het artikel verwerkt en deels terug te vinden in het kader bij dit artikel. De journalisten vertellen meer over hun werkwijze in de **podcast Haagse Zaken**.

» **Vervolg van** pagina E15

ten dat die zonder geld niet haalbaar zijn en die ze slecht vinden voor Nederland. Ze vertrouwen er op dat de rechter ze zal tegenhouden. BBB'ers roepen al jaren dat ze het beter weten. Laat hun kiezers maar zien dat deze populistten niets gedaan krijgen, denken ze.

Op 16 mei 2024 presenteert de nieuwe coalitie haar hoofdlijnenakkoord. In Brussel zit dan een groepje topambtenaren van het ministerie van Landbouw om met de Europese Commissie de Nederlandse landbouwproblemen te bespreken. Ze nemen direct een pauze om het akkoord door te bladeren. Er klinkt verontwaardiging. Niets in het akkoord zorgt voor minder stikstofuitstoot. De miljarden zijn weg.

En nu?

DEEL 2
Een nieuwe wind

Zie een ministerie als een constante stroom informatie. De minister heeft een idee, ambtenaren zetten het op papier, de voorstellen worden besproken en zo opnieuw en opnieuw, tot er, soms pas na jaren, een plan, maatregel of wetsvoorstel ligt. Alleen zo kun je ingewikkelde problemen te lijf, zo bestuur je een land. Er is een structuur voor ontstaan. Met stukken die in een 'tas' gaan en eruit komen, die digitaal op 'rood' of 'groen' springen, een weekstart op maandagochtend, een onderraad op dinsdag, de ministerraad op vrijdag.

Met de komst van Femke Wiersma gaat die machine hapen.

Al in de eerste weken na haar komst vragen topambtenaren zich af waar stukken blijven. Ze geven haar documenten mee om te ondertekenen. Soms met de notie dat er haast bij is, dat zo'n stuk de ochtend erna nodig is voor een volgend overleg. Prinsjesdag komt eraan en als Wiersma plannen heeft, is dit het moment om daar geld voor te vragen.

Maar stukken komen pas na dagen of weken, of een enkele keer na een maand terug. Soms zijn ze zonder overleg ingrijpend geschreven. Het vertraagt alles. Wie herschrijft de teksten in een zo laat stadium? Met wie praten ze eigenlijk, vragen ambtenaren zich na een tijdje af, met andere BBB'ers? Daar komt geen antwoord op.

Wantrouwen

De ambtenaren hebben een moeizaam contact met hun minister. Ze maakt minder tijd voor hen dan haar voorgangers en is niet zo vatbaar voor argumenten. Ze wantrouwt hen, vertellen betrokkenen. Als ambtenaren met feiten komen, zoekt zij online naar andere feiten. Als een ambtenaar iets uitlegt wat haar niet zint, zegt zij volgens betrokkenen dingen als 'ik geloof je gewoon niet', of 'ja, maar jij bent niet voor de boeren', of 'je weet niet hoe het is om vee te hebben'. Wiersma ziet op haar beurt dat ambtenaren zich regelmatig tegen haar plannen verzetten.

De ambtenaren hoeven haar niets te vertellen. Wiersma kent het stikstofdossier door en door. Ze praat stikstof. Als premier Dick Schoof in een vergadering zegt dat hij nog nooit van forfaitaire excretiewaarde heeft gehoord, zegt zij dat ze er „op feestjes uren over kan praten”. Expliciete waarschuwingen en adviezen negeert ze. In vergaderingen sluit ze zich soms letterlijk af voor ideeën die niet de hare zijn. Ze tikt op haar iPad. Vrijwel iedereen die *NRC* spreekt, begin hier zelf over. Ze mijdt oogcontact. Als ze toch iets moet zeggen, vertelt ze wat ze weet. Hoe zij het ziet. Hoe het zit - een lang betoog vol technische details.

Ook woorden verwerpt ze. Woorden die haar doen denken aan eerder beleid. Als ze die in conceptstukken ziet staan, streept ze ze door, volgens betrokkenen. Na een tijdje gebruiken ambtenaren ze niet meer. Krimp is zo'n woord. Transitie? Nee, doorontwikkeling. Een stroomstootwapen is een veeërdriver. Op een dag test ze er een uit op haar politiek assistent, als hij benieuwd is of het pijn doet. Je voelt het nauwelijks, concluderen ze.

De irritaties van ambtenaren over Wiersma's trage verwerking van documenten sijpelen door in nota's. Haar reactie op documenten „is nog niet ontvangen”, staat er dan. Of ze schrijven wat de minister moet doen „om zicht te houden op tijdige verzending”. Of dat het belangrijk is „de brief vandaag uit te sturen”.

Wiersma heeft regelmatig meer dan honderd documenten tegelijk in de wacht staan om te tekenen, dat is een record op dit ministerie. Het valt ambtenaren op dat daar vooral plannen in staan die haar niet zinnen.

Twee weken na haar aantreden deelt Wiersma haar ambtenaren mee dat ze het NPLG - de ingrijpende stikstofaanpak van haar voorganger - gaat schrappen. Die waarschuwen haar. Natuurherstel zal vertragen. Boeren zullen juist moeilijker vergunningen krijgen. De staat zal zwakker staan in stikstofzaken. Bij verlies gaat Nederland nog verder op slot. Als Wiersma het programma toch schrapt, advise ren ze, doe dat dan pas als er een alternatief is.

Wiersma trekt zich er niets van aan. Op 23 augustus 2024 om 17.05 uur zet ze een streep door het programma. Dat lekt uit via de NOS en overvalt gedeputeerden en Kamerleden. „Bestuurlijk vandalisme”, vindt Laura Bromet van GroenLinks-PvdA. „Pyromanenpolitiek”, zegt ChristenUnie. Ook coalitiepartijen zijn kritisch. NSC-Kamerlid Harm Holman ziet dat zich „een ramp voltrekt”.

Boze kleuters

De landbouwwoordvoerders van VVD en NSC zetten zich af tegen Wiersma's beleid. Ze trekken in debatten op met de oppositiepartijen, dat is nieuw. Met hen delen ze steun en moties en een gezamenlijke appgroep met de naam 'Functieelders'. Het is een verwijzing naar Pieter Omtzigt, die als Kamerlid van de coalitie zo lastig was geweest voor het kabinet-Rutte III dat over een andere functie voor hem werd gesproken.

De appgroep is volgens betrokkenen een stuk constructiever dan coalitie-app 'De constructivo's'. Daar deelt BBB-leider Caroline van der Plas volgens Holman dictaten uit, wat Van der Plas een leugen noemt.

Van der Plas valt regelmatig woedend uit naar de andere coalitiepartijen. Hadden ze niet alle vier het hoofdlijnenakkoord getekend? Nu liggen NSC en VVD steeds dwars. Tijdens overleg van de fractievoorzitters op dinsdag klaagt ze steeds over de landbouwwoordvoerders van die partijen. Houd ze in de hand, eist ze. Van der Plas noemt ze „boze kleuters”, maar spreekt de twee er niet zelf op aan.

Om de sfeer te verbeteren komt er eind november een Indische maaltijd. Wiersma nodigt de landbouwwoordvoerders van de coalitiepartijen uit op haar werkkamer. Er hangen schilderijen van landschappen aan de muur, blauwwitte borden staan op de kast eronder. Nu kunnen ze elkaar beter leren kennen. Maar al snel legt Wiersma een stapeltje papier op tafel - Kamerbrieven die de deur uit moeten. Kunnen ze zich erin vinden? Haar gasten zijn onttemd. Daar is dit etentje niet voor bedoeld. Hier zijn procedures voor. Ze weigeren te lezen, het gesprek valt dood.

Het ministerschap van **Femke Wiersma** is volgens BBB-partijleider Van der Plas een succes: zonder BBB was de veestapel volgens haar misschien wel gehalveerd. FOTO'S LAURENS VAN PUTTEN, REMKO DE WAAL/ANP

Wat voor de rechter meetelt is dat de regering het NPLG en de bijbehorende miljarden „heeft geschrapt” en geen nieuw beleid heeft afgekondigd om stikstof fors terug te dringen. Nu wordt het een kabinetskwestie.

Na maanden stilstand zegt premier Dick Schoof dat het kabinet „geen tijd te verliezen heeft”. Hij stelt een topzware commissie in: de Ministeriële Commissie Economie & Natuurherstel (MCEN). Er zitten maar liefst tien ministers in, onder wie Schoof als voorzitter, en twee staatssecretarissen. De commissie zal alle opties verkennen, „ook *out-of-the-box*”. Niets is taboe, zegt Schoof. Binnen twee maanden zal er een „omvangrijk” stikstofplan liggen.

De inhoudelijke leiding van de commissie ligt in handen van Femke Wiersma.

den weten niets van landbouw of stikstof. De helft vindt bovendien helemaal niet dat er te veel stikstof wordt uitgestoten.

Mona Keijzer, minister van Wonen en vicepremier namens BBB, is uitgesproken. Er is een probleem met de Nederlandse wet. Haar handen gaan de lucht in, zien aanwezig. Al die onmogelijke regels. Schrap ze en het probleem is opgelost.

Zo slecht gaat het niet met de natuur, oppert Barry Madlener, minister van Infrastructuur en Waterstaat van PVV. Als hij langs een natuurgebied rijdt, ziet het er groen en prima uit. Andere BBB- en PVV-bewindslieden vallen hun collega's bij. Aanwezigen zien dat Eddy van Hijum, vicepremier namens NSC, met zijn vingers trommelt en zijn koffiekopje driftig heen en weer schuift.

Een echt gesprek blijft uit. Zodra VVD of NSC iets zegt over de veestapel, begint Wiersma over stalininnovatie en de rekenkundige ondergrens en Keijzer over de slechte wet. VVD en NSC vallen dan terug op uitspraken die uitwijzen dat het wel sneller moet.

Ook hier komen ze niet verder.

Groen Licht

De rekenkundige ondergrens gaat omhoog! Femke Wiersma kondigt in *De Telegraaf* op 14 februari van dit jaar aan dat „de seinen op groen staan”. Veel minder bedrijven dan nu zullen nog een natuurvergunning nodig hebben. „Hoop gloort voor duizenden boeren en bouwprojecten: rigide stikstofnorm wordt opgehoofd”, kopt de krant. Het is de aftrap van een publiciteitsoffensief. Op de eigen site ronkt BBB: „Minister Wiersma breekt stikstofsloot open”. Wiersma kondigt in een filmpje „goed nieuws” aan. 's Avonds suggereert ze in talkshow *Dit is Tijds* dat de wetenschappelijke onderbouwing is geregeld.

Alleen klopt dat niet. Ambtenaren herinneren haar daar een paar dagen later aan. Ze schrijven dat één wetenschapper stelt dat hij de

ondergrens wetenschappelijk kan onderbouwen, maar dat andere wetenschappers daaraan twijfelen. Juridisch houdbaar is de nieuwe grens ook nog niet. Er is nog geen positief advies van de Raad van State en daarna moet de nieuwe grens in een rechtszaak worden getest. Ze waarschuwen de minister dat ze door publiciteit te zoeken met onuitgewerkte plannen, de politieke grip erop kan „kwijtraken”.

Ook andere ministers wisten van niets. Als ze kritiek leveren op de interviews, reageert Wiersma stoicijns. Ze legt nog eens uit waarom die hogere grens wel een goed idee is.

In de Kamer adviseert Bromet Wiersma om maar te stoppen als minister. „Word Kamerlid van de BBB en ga lekker campagne voeren.” Het duurt allemaal te lang, meent Kamerlid Thom van Campen van VVD. Zonder ook een stevig pakket aan stikstofreductie komt die hoge ondergrens er niet. „Een halfdode mus”, noemt NSC'er Holman het „hallelujaverhaal” van Wiersma.

Het is het laatste debat voor de voorjaarsvakantie. Iedereen is gefrustreerd en bekaft.

Na afloop gaan Kamerleden, de minister, de staatssecretaris en landbouwambtenaren naar Nieuwspoor, de besloten sociëteit waar politici, ambtenaren en lobbyisten elkaar treffen. Er staat een professionele karaokeopstelling. Van Campen haalt Wiersma over om met hem *Duurt te lang*, van Davina Michelle te zingen, een verwijzing naar het debat ervoor. BBB-staatssecretaris Jean Rummenie zingt met Van Campen *My Way*, bekend van *crooner* Frank Sinatra.

Om 1.11 uur nachts stapt Caroline van der Plas op het podium als *Sweet Caroline* klinkt, naast de hossende en met hun armen zwaaiende Wiersma en Rummenie. Boven ieders hoofd knippert discolicht. „B-B-B”, scandert Van der Plas tijdens het refrein. Iedereen lacht.

Het feest duurt tot 3.00 uur 's nachts. Heel even zijn alle ruzies vergeten.

Advertentie

BROUWERSDAM	MAARTEN	HARINGVLIET-SLUIZEN	OEDENRODE
OOSTER-SCHELDEKERING	MICHIELSGESTEL	KLAAS	PAULIEN
PHILIP	ONZE-LIEVE-VROUW	ANNAPAROCHE	NEELTJE JANS
SCHEER	NICOLAASGA	HERMAN	TAMBOER

Precies Vier

16 aanwijzingen vormen precies 4 groepen van 4: verbind de woorden die een connectie hebben.

Speciaal voor doordenkers die overal verbanden zien

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. **Speel hier de Precies Vier van vandaag!**

Speel *Precies Vier* op nrc.nl/puzzels, in de **nieuwsapp** of download de **NRC Puzzels-app**

nrc > puzzels

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

SPITSUUR

IN HET KORT

Leontine Keijzer-Gango (66) studeerde bedrijfseconomie in Burkina Faso. Ze is coach, gecertificeerd Non Violence Communication-trainer en trainer in de Afrikaanse filosofie Ubuntu ('Ik ben omdat wij zijn'). Ze werkt in de Benelux, Zwitserland en West-Afrika.

Pieter Keijzer (72) deed hts weg- en waterbouw, werkte als watermanager onder meer in Burkina Faso en Mauritanië en is met pensioen. Samen runnen ze de stichting Maison Karfo, die gratis communicatietrainingen verzorgt in Burkina Faso. Ze wonen afwisselend in Burkina Faso en in Nederland. Ze hebben drie zoons en vier kleinkinderen. Het inkomen van het echtpaar bestaat uit het vroegpensioen van Leontine en het pensioen en de AOW van Pieter, en bedraagt circa 1,5 keer modaal.

Wat is jullie laatst verstuurde Tikkie?

Pieter: „Ik heb nog nooit een Tikkie verstuurd.“ Leontine: „Ik krijg wel eens een Tikkie van een jongere collega, die kan ik betalen. Maar ik zou niet weten hoe ik er zelf één moest versturen.“

Weekboodschappen of elke dag naar de supermarkt?

Leontine: „In Nederland gaan we elke dag naar de supermarkt, in Burkina ga ik één keer per week naar de markt. Daar verbouwen we namelijk groente in de tuin.“

Tweedehands of liever nieuw?

Voor het trainingscentrum in Burkina Faso hebben Pieter en Leontine tweedehands stoelen gekocht uit de boedel van een failliet bedrijf. Voor het huis in Burkina Faso hebben ze meubels van IKEA, maar ze laten ook ter plekke meubels maken.

Hoe vaak ruimen jullie het huis op?

Leontine: „In Burkina Faso heel vaak wegens het vele stof. Daar wordt elke dag gedweild. En in Nederland ruimen we op als we bezoek krijgen of als de kleinkinderen zijn geweest.“

Wat was echt een miskoop?

Leontine: „Het trainingsapparaat dat we tijdens corona hebben gekocht en dat nu niets staat te doen in de woonkamer. Toen het na maanden eindelijk werd afgeleverd, was corona voorbij.“

Wie bedenkt wat jullie eten?

Leontine: „Ik meestal. En als ik geen inspiratie heb, vraag ik aan Pieter wat hij wil eten. Dan zegt hij patat of kroket. Dan wordt het dus spinazie of bloemkool, haha!“

Waar geven jullie met schuldgevoel geld aan uit?

Leontine: „Ik koop veel schoenen. Die voorliefde heb ik ontwikkeld toen Pieter veel van huis was en mijn familie ver weg zat. Dan wilde ik iets leuk voor mezelf.“ Pieter: „Ik denk dat ze wel vijftig paar heeft. Zelf heb ik twee paar schoenen.“ Leontine: „Maar ik koop ze wel altijd in de uitverkoop.“

Waar sparen jullie voor?

Pieter: „Veel van ons spaargeld hebben we geïnvesteerd in Burkina. Bijvoorbeeld in zonne-energie en een waterproject bij het familiehuis. We sparen nu voor een warmtepomp in Capelle.“ Leontine: „En voor schoolgeld voor neefjes en nichtjes, zodat ze kunnen gaan studeren en dezelfde kansen krijgen als ik. Dat is in totaal zo'n 1.200 euro per jaar.“

Tip voor huishouden of financiën

Leontine: „Geen impuls aankopen doen. En ik ga weinig naar de markt, want ik kom altijd met meer spullen terug dan ik nodig had.“

‘Ik voelde dat ik nodig was in Burkina Faso’

Pieter en Leontine zijn na Pieters pensionering teruggekeerd naar Leontines geboorteland Burkina Faso. Daar geeft zij gratis trainingen in geweldloos communiceren en ondersteunt hij haar waar hij kan.

Pieter: „We hebben elkaar ontmoet in Leontines geboorteland Burkina Faso. Ik werkte daar eind jaren zeventig als watermanager voor het adviesbureau Iwaco en Leontine was daar office manager. Zo is het gekomen. In 1984 zijn we getrouwd.“
Leontine: „We kenden elkaar toen al vijf jaar, maar het duurde even voordat we elkaar leuk vonden.“
Pieter: „Ik was zes of zeven maanden per jaar in Burkina voor projecten, de rest van het jaar was ik in Nederland.“
Leontine: „We leerden elkaar beter kennen doordat we als collega's veel samen deden, ook in onze vrije tijd. En ik ging wel eens mee op veldwerk, om contact te leggen met dorpsbewoners.“
Pieter: „Vanaf 1983 was ik het hele jaar in Burkina en gingen we alleen voor vakantie naar Nederland, waar onze drie kinderen ook zijn geboren.“
Leontine: „In het Havenziekenhuis in Rotterdam, want daar sprak men Frans.“
Pieter: „Onze zoons zijn opgegroeid in Burkina en Mauritanië, waar ik ook heb gewerkt. In 1995 zijn we teruggegaan naar Nederland.“
Integreren
Leontine: „Ik vond het moeilijk om hier te integreren. Pieter was vaak op reis en ik sprak geen Nederlands. Eerlijk gezegd dacht ik dat alle Nederlanders Frans spraken, omdat Nederlandse ontwikkelingswerkers in West-Afrika die taal beheersten. Van een autonome vrouw veranderde ik in een afhankelijke vrouw, ik word weer verdrietig als ik daaraan terugdenk. Ik vond dat moeilijker dan de kou hier. Ik kon niet eens de juffrouw op school verstaan, kon me niet verstaanbaar maken in de supermarkt. Ik voelde me gehandicapt.“
Pieter: „Aan veel problemen kon ik op afstand weinig doen, ook al belden we veel. Ik heb wel geprobeerd om werk te vinden in Nederland, maar dat lukte niet. Ik voelde me af en toe behoorlijk moedeloos.“
Leontine: „Op de avondschool in Rotterdam leerde ik Ne-

We gaan proberen deze combinatie van wonen en werken in Burkina en in Nederland zo lang mogelijk vol te houden

derlands, maar niet goed genoeg om een baan te vinden. Bovendien zijn de schooltijden hier zo ingericht dat ik altijd weer kinderen naar school moest brengen en ophalen. En dan waren er nog de zwemles, voetbal en muziekles op verschillende momenten, ik kon tussendoor weinig nuttigs doen. Ik was de enige donkere vrouw in het dorp waar we toen woonden. Gelukkig sprak ik nog te weinig Nederlands om alle meningen om me heen te begrijpen. Als ik naar Nederlandse les ging, hadden de kinderen de sleutel van het huis. Daar bleek men van alles van te vinden, ontdekte ik later.“
Pieter: „Toen we naar Capelle verhuisden, destijds een gloednieuwe wijk waar iederéén nieuw was, ging het beter. Daar kon Leontine een nieuwe start maken.“
Leontine: „Ik vond er mezelf terug. Ik ging werken bij een verzekeringskantoor met een Franstalige afdeling en later vond ik een baan als administrateur en personeelsmanager bij een taalschool. Vervolgens heb ik een coachingsopleiding gedaan en ben ik gaan werken als coach voor docenten en studiebegeleider voor studenten bij het ROC Albeda College in Rotterdam. Daarnaast gaf ik trainingen in interculturele communicatie vanuit mijn eigen praktijk, Karfo Coaching, onder meer voor ontwikkelingsorganisaties.“

Compensatie

Pieter: „Vijf jaar geleden zijn we aan een soort compensatieperiode begonnen. Ik ging met pensioen en Leontine ging zich richten op verbindende communicatietraining in Burkina Faso.“
Leontine: „Ik wilde met al mijn ervaring al heel lang terug naar mijn land. Ik voelde dat ik nodig was in Burkina, dat is ontworcht door terrorisme, interne vluchtelingen en angst. Ik ben vervroegd met pensioen gegaan en werk daar nu aan de opbouw van een nieuwe, geweldloze samenleving. Het is vrijwilligerswerk, ik word er niet voor betaald.“
Pieter: „Sinds 2020 zijn we daar zo'n zes maanden per jaar. We hebben er samen met haar familie een huis ingericht.“

Leontine: „Ik ben nu coördinator en hoofdtrainer van de non-profit-stichting Maison Karfo Ubuntu Non Violence, die gratis trainingen verzorgt in verbindende communicatie. Daarom zie je overal giraffen in ons huis: zij symboliseren een manier van communiceren vanuit empathie, omdat zij een groot hart hebben.“
Pieter: „We wonen er op een soort compound, waar we een trainingscentrum voor Geweldloze Communicatie willen opzetten voor jongeren, vrouwen en ontheemden, maar ook voor (beleids)ambtenaren en mensen met invloedrijke posities. De stichting Onasku, die ons vanuit Nederland steunt, en de stichting Maison Karfo Ubuntu schrijven nu een projectvoorstel in de hoop financiers te vinden voor de bouw van het centrum.“
Leontine: „We hopen dat de deelnemers door de training vaker kiezen voor verbinding en dialoog en minder voor geweld. Het geloof is daarbij heel belangrijk voor mij. God inspireert mij, omdat Hij ook verbinding wil.“
Pieter: „Ik help Leontine waar ik kan. Ik heb bijvoorbeeld zonne-energie geregeld en fruitbomen geplant. We gebruiken haar vroegpensioen, mijn pensioen en AOW om dit werk te doen. In het voorjaar, als het te heet wordt in Burkina, gaan we een paar maanden naar Nederland en ook rond Kerst en Oud en Nieuw zijn we hier.“
Leontine: „Dan geef ik trainingen in de Benelux, bijvoorbeeld voor het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag, maar ook voor het Rode Kruis in Zwitserland.“
Pieter: „En we passen dan veel op de kleinkinderen, doen wat onderhoud aan ons huis en bezoeken vrienden.“
Leontine: „Maar ik ben voornamelijk aan het werk. Mijn kinderen maken zich daar zorgen over, maar het is nu echt de tijd om de vernieuwing in Burkina aan te moedigen.“
Pieter: „We gaan proberen deze combinatie van wonen en werken in Burkina en in Nederland zo lang mogelijk vol te houden.“

Friederike de Raat

Geboren

Quel Bonheur! Welkom lieve

Freddie Sybert Jean Ten Have

Eva Oude Elferink & Sybren Ten Have

Haarlem, 27 november 2025

Geboren!

Floor Elske Mirthe Meester

Celine Smeets & Joep Meester
Josephine

Utrecht, 27 november 2025

Geboren!

Sjef Lucas Maurits Schölvinck

Zoon van Barbara Linssen en Harmen Schölvinck
Broertje van Carlotta

Amsterdam, 4 december 2025

Geboren

Matteo Louis Ankersmit

Greta Desirée Facchinato & Steven Ankersmit

Den Haag, 24-11-2025

Volledig!

Jacob Louis de Die Mees

Leendert de Die & Anna Mees
Broertje van Marie & Céline

Hilversum, 16 november 2025

In memoriam

7 december 20217 december 2025

Theo Koomen

Zo innig geliefd, voor altijd

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Overleden

Lief, betrokken, zorgzaam, doortastend, familieman.

Voor altijd bij ons

Mr. Carolus Joannes de Swart

Carlo

Officier in de Orde van Oranje-Nassau
Drager van de Wolfert van Borselenpenning

Rotterdam, 2 juni 1941Oostvoorne, 4 december 2025

Weduwnaar van Reini de Swart-Ulrich

Anton en Wendy
Tommy
Max

Marieke en Arnold
Julie
Philine

De begrafenis zal op donderdag 11 december in besloten kring plaatsvinden.

Correspondentieadres: Zandweg 42, 3233 ET Oostvoorne

Met grote droefheid hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze oud-voorzitter van de Raad van Bestuur van ASR Verzekeringsgroep, rechtsvoorganger van ASR Nederland,

Carlo de Swart

Carlo heeft als voorzitter van de Raad van Bestuur de basis gelegd voor de huidige groep door de fusie tussen ASR en AMEV. Hij is ook na zijn pensionering zeer betrokken gebleven bij het wel en wee van ‘zijn’ bedrijf.

Met zijn Rotterdamse achtergrond stak hij zijn mening nooit onder stoelen of banken. Een oprechtheid en directheid die we wisten te waarderen en die we tot en met zijn laatste bezoek aan de oud-directeuren en -commissarissenbijeenkomst in mei dit jaar hebben ervaren.

Wij zijn Carlo dan ook veel dank verschuldigd voor wat hij voor ons bedrijf heeft betekend.

Wij wensen Anton, Marieke, Wendy, Arnold en kleinkinderen sterkte en troost bij het verwerken van dit grote verlies.

Namens
Raad van Commissarissen
Raad van Bestuur

Jos Baeten
Voorzitter Raad van Bestuur ASR Nederland

Met veel verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze oud-collega van de Raad van Bestuur,

Carlo de Swart

Carlo heeft gedurende negen jaar als voorzitter van de Raad van Bestuur van ASR Verzekeringsgroep, rechtsvoorganger van ASR Nederland, op een zeer betrokken en eigen wijze leiding gegeven aan ons concern.

Onze gedachten gaan uit naar Anton, Marieke, Wendy, Arnold en kleinkinderen en wensen hen veel sterkte bij het verwerken van dit grote verlies.

Oud-bestuurders en -commissarissen

“In het nooit, dat nog komt, zie ik u weer.”
Uit *Dwingelo* van Gerrit Achterberg

In blijvende herinnering gedenken wij het bijzondere leven van mijn lieve man, onze vader en opa

Josephus Theodorus Petrus Maria Dröes

~ Jos ~

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

* Amsterdam, 14 februari 1946† Dirksland, 3 december 2025

Hanneke de Jong
Matthijs & Mirjam, Anne-Marie & Wendy en de kleinkinderen

Het afscheid is op dinsdag 9 december 2025 om 13.00 uur in de Exoduserk, Dorpsweg 97a in Sommelsdijk.

Ons bereikte het verdrietige bericht van het overlijden van onze dierbare collega

dr. Jos Dröes

Psychiater n.p.

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

Jos was vanaf de jaren 90 verbonden aan de ontwikkeling van het concept rehabilitatie in de langdurende geestelijke gezondheidszorg.

Hij introduceerde, samen met anderen, de Individuele Rehabilitatie Benadering (IRB) in Nederland en richtte Stichting Rehabilitatie ’92 op.

Ruim 35 jaar was hij ons inhoudelijk anker, als conceptueel denker en auteur. Talloze publicaties zijn van zijn hand verschenen in vakliteratuur.

Hij zal zeer gemist worden door ons en door de Rehabilitatie- en Herstelbeweging in Nederland, waarvoor hij belangrijk werk heeft verzet.

Jos was een onvermoeibare bron van inspiratie voor ons allen.

Wij leven mee met zijn familie en wensen hen veel sterkte bij het verwerken van dit verlies.

Namens zijn collega’s van Stichting Rehabilitatie ’92 (R92):
Mandy Groen en Birgit Sporken, R.v.B.
Jan Bernds en, voorzitter R.v.T.

Woerden, 3 december 2025

Wouter Ekker
10 april 19272 december 2025

achttien jaar geluk
Marian

Zorgvlied
Het is volbracht. Het boek is af
Hij stak gerust zijn voet in ‘t graf
Vlak bij de Amstel waar hij zwom
Tot op vrij hoge ouderdom.
Peter van Zonneveld
Donderdag 20 november overleed onze geliefde Peter van Zonneveld.
De begrafenis heeft in besloten kring plaatsgevonden.
Namens de familie.

Zoveel jaren lid van ons leesgezelschap, zoveel verhalen, zoveel levensplezier
Wij gedenken met liefde onze dierbare vriend
Peter van Zonneveld
(1948-2025)
Jacqueline Bel
Ronald Havenaar
Arnold Heumakers
Ton Hoenselaars
Elly Kamp
Arthur Langeveld
Piet Meeuse
Ieme van der Poel
Barber van de Pol
Marjolijn Pouw
Wim Raven
Sana Valiulina
Barbara van IJzeren

*Vaarwel; en, blijft er van mijn zangen
Nog iets in uwen luchtkring hangen,
Zeg dan: hy liet zijn hart by ons.*
Willem Bilderdijk, ‘Afscheid aan Leyden’ (1827)
We zijn diepbedroefd, omdat onze kleurrijke, erudiete en beminnelijke collega en vriend er niet meer is.
Peter van Zonneveld
Wat zullen we hem missen!
Wim van Anrooij
Sander Bax
Arno van Berge Henegouwen
Onno Blom
Marca Bultink
Adriaan van Dis
Henk en Bastienne Eijssens
Eep Francken
Jaap Goedegebuure
Rick Honings
Lotte Jensen
Ludo Jongen
Marita Mathijssen
Kasper van Ommen
Willem Otterspeer
Olf Praamstra
Lex Raat
Ariane van Santen
Leo Scholtes
Kees Snoek
Gerard Termorshuizen
Coen van ’t Veer
Garrelt Verhoeven
Frank Vermeulen
Marijke van der Wal

Na vele fijne jaren samen heeft onze vader, schoonvader en grootvader, omringd door zijn familie, afscheid van het leven genomen.

Cees van Walré de Bordes

Cornelis Anthony

sinds 2010 weduwnaar van jkvr. Antoinette Flugi van Aspermont
Officier in de Orde van Oranje-Nassau

* Bellevue bij Genève, 6 januari 1928 † Doorn, 4 december 2025

Selkirk, Schotland: Teyl van Walré de Bordes
Arnhem: Philip van Walré de Bordes
Brussel: Sjuck van Walré de Bordes
Nicky Leow
Romane van Walré de Bordes
Charlotte van Walré de Bordes

Het afscheid van Cees vindt plaats woensdag 10 december 2025
om 12.30 uur in de aula van crematorium Zeister Bosrust,
Woudenbergseweg 46 te Zeist.

Correspondentieadres:
Ave. de Tervueren 13 bte 9, 1040 Etterbeek, België

Een strijder tot het bittere eind.
Dankbaar voor 3,5 jaar extra tijd en toch
blijft het te kort.

Verdrietig maar ook vervuld van mooie
herinneringen hebben wij afscheid genomen van
onze lieve vader, opa en broer.
Wat zullen wij je missen!

Andrew Stefan Thomson

Rochford, Den Haag,
10 augustus 1960 29 november 2025

Maurits en Babette, *Pleun*
Annemijn
Dave en Amelia
Karin

Het afscheid zal in besloten kring plaatsvinden.

Correspondentieadres
Sinaasappelstraat 112 | 2564 ES Den Haag
mauristthomson@outlook.com

“Het oog van mijn stuurman is goed”

Verdriet overvalt ons

Onze stuurman Brian

Andrew Thomson

is overleden

LB8+ 1979-1980 KSRV Njord, ZBoB.

Rob Bosscha, Karel Bowles (boeg),
Charles Hermans, Robert Kuijpers (coach), Jeroen Niessen (slag),
Lucas Noldus, Koen Ottenheim, Frederik van der Zeeuw

Andrew S. Thomson

10 augustus 1960 - 29 november 2025

Tommie, het was fraai, ‘t was taai.
En toen was het op, veel te vroeg.

Wij missen je levenskunst,
je gevoel voor humor, onze mooie vriendschap.

MAD, L.B. ‘80

“Kijk kijk, daar heb je de zon!”

Markant, energiek, geestig, hoorbaar. Onze trouwe vriend heeft zijn laatste
vaart gemaakt. Wij koesteren de vele mooie herinneringen!

Andrew Thomson

“Benson”

Wij wensen Annemijn, Maurits, Karin en hun naasten veel sterkte.

Jan Pieter Bood	Herke Kranenborg
Jaap Boreel	Mark Loefs
Maurits de Brauw	Ramin Najafbagy
Niek Broeyer	Reinier Nieuwenhuis
Erno de Bruijn	Dirk Ossenkoppele
Jan Pieter Bruins Slot	Alexander Röell
Barend Dijkman	Pieter Roorda
Laurens Donkers	Jan Schouten
Luis Duterloo	Jaap Schouten
Jaap Dutry van Haeften	Jeroen Timmerman
Arjen Elderson	Huub de Veld
Gijs van Gent	Jan Vos
Rene Geskes	Steven van der Werff
Pieter van Harinxma	Peter Winia
Auke van Hoek	Lex Winter
Hidde Hugenholtz	Hans Zuiderbaan

“BUZM”

De Zaadmeesters

Heel verdrietig geven wij kennis van het overlijden van onze lieve ouders,
groot-en overgrootouders die veel voor ons hebben betekend.

Tedje Kagenaar – Verheijen	en	Willem Kagenaar
30-06-1936		31-07-1936
01-12-2025		

Jeroen (in liefdevolle herinnering) en Monique
Bente
Colette en Rik

Eefje en Mans, *Doortje, Wies, Hein*
Pim en Lizzy, *Moos, Krijn*
Pleun en Jig, *Kiek, Doeke, Jet, Dries*
Joep en Bregje
Peer en Maike, *Kik, Miep*

Michiel en Jacqueline
Lycke en Geertruid
Merel en Douwe
Berber en Arent
Bloeme en Ferdinand
Clara en Yannick, *Loukie*

De crematie heeft in besloten kring plaatsgevonden
Correspondentieadres
Rozendaelseweg 1
8141 NC Heino
colettevanegmondzelf@gmail.com

*Because I could not stop for Death –
He kindly stopped for me –*
Emily Dickinson

Jan Christoffel Molenaar

★ 19 juni 1932 † 28 november 2025

Emeritus hoogleraar Kinderchirurgie
Erasmus Universiteit Rotterdam

Vanaf 1953 onverbrekelijk verbonden met Tootje
Catharina Francina Oosterbaan (1936-2018)

Jan Ekkes en Sija
Boudewijn en Katja, *Leon*
Tim en Anneke

Marleen en Henri
Lili en Owen
Faye

Bareld en Petra

Froukje †

Mieke, *die mij zag en bleef*

Sjoukje, *jarenlang trouwe hulp*

Correspondentieadres:
Kastanjeplein 105, 3053 CB Rotterdam

De crematie heeft in kleine kring plaatsgevonden.

De afdeling Kinderchirurgie van het
Erasmus MC Sophia Kinderziekenhuis gedenkt

Prof. Dr. Jan C. Molenaar

emeritus-hoogleraar Kinderchirurgie

Prof. Molenaar was van 1974 tot 1998 hoofd
van de afdeling Kinderchirurgie en de eerste
hoogleraar Kinderchirurgie aan de Erasmus
Universiteit Rotterdam. Tezamen met de
afdelingshoofden Kindergeneeskunde en
Kinder- en Jeugdpsychiatrie heeft hij het
Sophia Kinderziekenhuis weten op te bouwen
tot een (inter)nationaal toonaangevend
Academisch Kinderziekenhuis.

Zijn visie op experimenteel, translationeel
en klinisch onderzoek zijn nog altijd de
fundamenten van de huidige academische
afdeling Kinderchirurgie die dit jaar
haar 50-jarig bestaan viert. Naast het
wetenschappelijk onderzoek ging zijn
aandacht ook uit naar de medisch-ethische
aspecten van, met name, de patiëntenzorg
van pasgeborenen met ernstige aangeboren
afwijkingen. Ook in het buitenland
genoot hij hoog aanzien getuige het feit
dat hij erelid was van vele internationale
kinderchirurgische verenigingen.

Zijn nagedachtenis zal blijvend aan de
afdeling verbonden blijven.

Wij wensen zijn dierbaren alle sterkte toe bij
dit verlies.

Prof. Dr. René M.H. Wijnen
Prof. em Dr. Dick Tibboel
Prof. em Dr. Frans W.J. Hazebroek
Prof. em Dr. Klaas M.A. Bax
Prof. Dr. Robbert J. Rottier
Stafleden afdeling Kinderchirurgie

*“De belangrijkste eigenschappen van een goed
chirurg zijn Beschikbaarheid, Beminnelijkheid
en Bekwaamheid – in die volgorde.”*

Met verdriet hebben wij kennisgenomen van
het overlijden van onze oud-voorzitter

Prof. Dr. Jan C. Molenaar

We missen zijn bevologenheid en toewijding.

Stichting Prof. Michaël - van Vloten Fonds
Prof. Dr. Patrick W.H.E. Vriens, voorzitter

Geen vaarwel

Zeg nooit vaarwel

dat is voor altijd,

alleen bestemd voor d' eeuwigheid.

Ons leven is als een pluisje

van een paardenbloem,

voortgedreven door de wind.

Als een vluchtige kinderzoen,

die voorzichtig je wang beroert

en je diep in 't hart ontroert.

Er blijft altijd iets van hangen,

van ons verlangen nooit weg te gaan,

voort te blijven bestaan.

En pas veel later, veel later,

d' eeuwigheid in te gaan.

Mijn makker is niet meer ...

Gjerrit Lodewijk

Oosterbierum, 22 mei 1938
Wassenaar, 30 november 2025

Boukje Lodewijk - Jansen

Correspondentieadres:
De Horsten Uitvaartverzorging
T.a.v. Mevrouw B. Lodewijk - Jansen
Benoordenhoutseweg 279
2596 BJ Den Haag

Naar de wens van Gjerrit zal de uitvaart
in besloten kring plaatsvinden.

Als neven en nichten nemen wij afscheid van
onze dierbare, betrokken en altijd opgewekte
omke

Gjerrit Lodewijk

Wij voelen als kinderen van zijn broers
Bouke, Eise en Enneüs de warmte en oprechte
aandacht die hij ons schonk.
Onze steun gaat uit naar tante Boukje die op
ons kan rekenen in deze verdrietige tijd.

Margot, Marie-Christine, Madelaine
Harmen, Eise Peter, Alexander
Boukje, Renske

*“I don't know where I'm going from here,
but I promise it won't be boring.”*
— David Bowie

Verdrietig en verslagen hebben wij
afscheid moeten nemen van onze lieve,
grappige en eigenzinnige vader, man,
zoon, broer, zwager en oom

Jan Egens Jacob Cannegieter

Psychiater

* Groningen, † Apeldoorn,
18-12-1970 26-11-2025

Gijs, Willem en Milou Cannegieter

Marlies Cannegieter-Vaandrager

Jaap en Louise Cannegieter-Briët

Suzanne Cannegieter en Tjerk Huysinga

Martha en Sam, Anna en Tessa

Dorothee Cannegieter en Willem Pleyte †

Suus, Sjoerd en Cees

Het afscheid heeft in besloten kring
plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Weg langs de Begraafplaatsen 3
6815 AZ Arnhem

In liefdevolle herinnering nemen wij
afscheid van onze kleurrijke neef

Jan Cannegieter

Piet en Else Briët-Schutte

Joop † en Frédérique Briët-van Oordt

neven en nichten

“Thirty Mind, oh Thirty Mind”

Een bijzondere oud-huisgenoot
is veel te vroeg van ons heengegaan.

Jan Cannegieter

Huize Thirty Mind (HW30), Groningen

*De ogen houdt mijn stil gemoed
opwaarts, om op God te letten*
Psalm 25 vers 7 berijmd

Met verdriet en dankbaarheid
laten we weten dat onze zo lieve en
zorgzame man, vader, opa en
overgrootvader op dinsdag 2 december
vroeg in de ochtend rustig is ingeslapen

**Willem Isaïc
Doude van Troostwijk**

Verbi Divini Minister

Amsterdam, Apeldoorn,
19 oktober 1928 2 december 2025

J.G.J. Doude van Troostwijk - Hendriks

Tom (*in liefdevolle herinnering*) en Elisabet
Ingrid en Joris, *Tove*
Isaac en Sandra, *Tom-Olof*
Hanna-Sara en Mihai, *Nour*

Lowik en Joke
Wouter en Debbie, *Sieb*
Joost en Marrit
Lotte en Sybren

Chris en Alexandra
Emma en Jean-Lou
Nathan en Valeria

Maarten

De dankdienst voor zijn leven wordt
gehouden op dinsdag 9 december om
12.00 uur in De Eshof, De Veenslag 16
te Hoevelaken.

Aansluitend begeleiden wij hem lopend
naar zijn rustplaats op de nabijgelegen
begraafplaats aan het Kerkepad
te Hoevelaken.

Na de begrafenis is er gelegenheid tot
condoleren en elkaar te ontmoeten in
De Eshof.

De dienst is ook online te volgen via:
https://tinyurl.com/doudevantroostwijk

Bas Backerlaan 12
7316 DZ Apeldoorn

Met veel verdriet nemen wij afscheid van onze allerliefste

Henricus Johannes Joseph Antonius Bernsen
Hans
Neuroloog

* Nijmegen, 17 april 1956 † Arnhem, 3 december 2025

Echtgenoot van Mary Ditta Bernsen-Gerritsen †

Arnhem Marie Louise en Diederik Smeeing-Bernsen
Kasper
Zeist Elisabeth en Koen van Berge Henegouwen-Bernsen
Tijn, Guus
Utrecht Emma en Koen Helwegen-Bernsen
Loes, Wouter
Zug Pieter Bernsen
Oss Pieter Bernsen
Oss Rob en Mariëlle Bernsen-Bartholomeus

Correspondentieadres: Bennekomseweg 4, 6866 DD, Heelsum

Ons bereikte het verdrietige bericht
dat onze zeer gewaardeerde oud-collega

Hans Bernsen
na een kort ziekbed is overleden.

Wij herinneren ons Hans als een toegewijde
arts en zeer betrokken collega.

Wij wensen zijn kinderen, kleinkinderen
en andere familie veel sterkte bij
het verwerken van dit verlies.

De vakgroep neurologie, collega's
en oud-collega's en alle medewerkers
van de afdeling Neurologie van het
Canisius-Wilhelmina Ziekenhuis

*De wind kan je niet veranderen
de stand van de zeilen wel*

Tom Verkade
Johan Anton Eduard

Zaandam Heiloo
11 februari 1942 29 november 2025

Na een prachtig leven hebben we Tom
moeten laten gaan. Wat blijft zijn
onvergetelijke herinneringen.

Anneco Verkade - de Boer

Jan Willem Verkade
Melanie Rubingh
Josephine, Florian

Michiel & Marieke Verkade - Palmboom
Teun, Naud

De uitvaart vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres:
Familie Verkade
per adres: Anno Ooit Uitvaartverzorging
Fuuthof 10 - 1444 VV Purmerend

Enige en algemene kennisgeving

Na een fantastisch en kleurrijk leven is onze lieve
mama en Omi vredig naar de eeuwige jachtvelden
gegaan, bij onze lieve Opi.

*We'll meet again
Don't know where, don't know when
But I know we'll meet again
Some sunny day*

**Irene Maria Johanna
Tacken-van der Lande**

Lid in de Orde van
het Heilig Graf van Jeruzalem

Deventer, Den Haag,
13 november 1940 30 november 2025

Quirine Tacken
Philine, Isabelle, Wieger

Willem-Henri Tacken
Fleur Klementschtsch
Julius, Max, Felix

*Onze dankbaarheid gaat uit naar alle medewerkers
van Maison Gaspard waar mama en Omi gelukkige
en liefdevolle jaren heeft doorgebracht.*

Het afscheid heeft in
besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Engelen & Spoor Uitvaartverzorging
t.a.v. familie Tacken
Benoordenhoutseweg 279, 2596 BJ Den Haag

Onze lieve, altijd belangstellende en
(eigen)wijze vader, opa en oude opa,
ons aller (opa) Kees is overleden.

ir. Cornelis Hoogeveen
- Kees -
architect en stedenbouwkundige
weduwnaar van
Heleen C.A. Hoogeveen-Schroot,
overleden op 19 november 2018

Rotterdam Rotterdam
27 januari 1928 30 november 2025

Heleen Hoogeveen en Jan Ekelmans
*Willemijn van Daal en Tjeerd Köhler
Rosemarijn van Daal*
Inge Hoogeveen en Bart Groeneweg
*Andries Groeneweg en Welmoed Kuperus,
Abel en Florian*
*Dorien Groeneweg en Job van der Heijden,
Fero*
Reinier Hoogeveen en Gerie-Janne van Dinter
*Lotte Hoogeveen
Tijn Hoogeveen
Ties Hoogeveen en Lisa Wetting*
Geert Hoogeveen en Anne van Woudenberg
*Jelle Hoogeveen en Julie Luitwieler
Lena Hoogeveen
Noortje Hoogeveen*

De afscheidsbijeenkoms, voorafgaand aan de
begrafenis, zal plaatsvinden op maandag
8 december om 14.00 uur in de aula van
begraafplaats Oud Kralingen, Laan van Oud
Kralingen 1 te Rotterdam.

Na de begrafenis is er gelegenheid elkaar te
ontmoeten.

Correspondentieadres:
Van der Spek Uitvaart | o.v.v. De heer C. Hoogeveen
Postbus 8805 | 3009 AV Rotterdam

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van
het overlijden van onze voormalige Directeur,

Otto Langelaar

Wij zullen hem herinneren als een fijne collega en
wensen familie en vrienden veel sterkte in deze
moeilijke tijd.

E D & F Man Holdings B.V.

*“Als er ooit een dag komt, dat we niet samen
kunnen zijn, neem me dan in je hart.
Daar zal ik altijd blijven.”*
Uit Winnie-the-Pooh van A. Milne

“Weet dat ik een prachtig leven heb gehad.”
Thea

Op donderdag 4 december 2025 gleed onze
lieve, markante moeder, schoonmoeder en
oma weloverwogen uit het leven.

Thea Stadlander - Glasz
Lid in de orde van Oranje Nassau
Weduwe van ir. Hans Stadlander

Amsterdam Heilig Landstichting
24 juli 1930 4 december 2025

Deurne: Martel Stadlander en
Astrid Posthuma
Ommel: Jort en Jennifer
Helmond: Edo en Dana

Utrecht: Marianne Stadlander en
Jolanda Keijsers

Groesbeek: Wilma en Ton Binnenhei

Correspondentieadres: familie Stadlander
p/a Uitvaartcentrum Oud-Mariënboom
Groesbeekseweg 424, 6523 PP Nijmegen
tstadlander@kpnmail.nl

De viering van haar leven zal plaatsvinden
op vrijdag 12 december om 14:00 uur in de
Dominicuskerk, Professor Molkenboerstraat
7 in Nijmegen. Na afloop is er gelegenheid om
samen te zijn in de dagkapel van de kerk.

Haar laatste rustplaats is bij haar ouders op de
Algemene Begraafplaats in Bussum.

 **SPORTBEDRIJVEN
NEDERLAND**

Met grote verslagenheid hebben wij kennis
genomen van het overlijden van onze bevrologen
mede oprichter en voormalig voorzitter

Twan Theelen

Namens alle leden en het bestuur wensen wij
de familie veel sterkte.
Frank Berteling
Heleen van Ketwich Verschuur
Marten van Maastrigt
Carla Maessen
Dietha Pauuw
Vincent Thijssen

Verdrietig, maar dankbaar dat wij hem zo lang
in ons midden mochten hebben, nemen wij
afschied van onze lieve, sterke en zorgzame
vader, schoonvader en opa

Johannis Grijns
Joop

Weduwnaar van Coks Grijns-Hoedemaker

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

De Bilt, Bilthoven,
12 november 1935 27 november 2025

Janneke Grijns, Anne Marie van Hoorn

Marjolijn Grijns, Frans Deeleman
Maarten, Allard en Eveline

Laura Grijns, Maarten van Haaff
David

Diederieke Grijns
Hannah

Correspondentieadres:
Hezer Enghweg 110, 3734 GV Den Dolder

Met diepe droefheid en groot respect,
melden wij het overlijden van ons erelid

Joop Grijns

De heer Grijns was een toegewijd vakman en
behoeder van het buitengebied, die met zijn
inzet en betrokkenheid veel heeft betekend
voor onze vereniging en het Nederlandse
landschap. Wij betuigen onze dank en leven
mee met zijn familie en dierbaren.

Het Landelijk Bestuur,
de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging

Bij de Koninklijke Nederlandse Vereniging van
Rentmeesters (NVR) bereikte ons het bericht
van het overlijden van de heer

ir. Joop Grijns
oud-voorzitter en lid van verdienste

Als voorzitter van onze beroepsorganisatie
(1993 - 2002) gaf hij leiding aan een
belangrijke fase van groei en
professionalisering van de vereniging.
Wij wensen zijn naasten veel sterkte.

Leden, bestuur en bureau van de NVR

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via
nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail
naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052
(ma t/m vr 08.30 uur - 1700 uur)
of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op
de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag
uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Blijde berichten
nrcadverteren.nl/familieberichten

Op 27 november overleed onze innig geliefde broer en zwager

Jonkheer Johan Arent Schotto Greven

Schotto

geboren te Utrecht op 19 juli 1946

Wendeline en Eric van der Straten - Greven
Barbara † en Ron Toorenvliet - Greven
Alexandra en Alexander Schimmelpenninck van der Oye - Greven
Neven en nichten

*Eine Straße muß ich gehen,
die noch keiner ging zurück*

Der Wegweiser
Winterreise Schubert

Onze dierbare Jan is niet meer

Johannes Jacobus Brinkhof

Jan

integer | autonoom | optimistisch | geestig | lief | bescheiden

☆ Delft, 12 februari 1945 † 's-Gravenhage, 27 november 2025

Wij zullen hem zo missen

Tonny
Rogier en Brenda
Sophie, Lisa
Iris en Jeremy
Philippine, Florentijn
Merel en Jean-Luc
Rozemarijn, Quinten, Casper

Correspondentieadres:
coöperatie DELA, t.a.v. Familie Brinkhof
Kamperfoeliestraat 2A 2563 KJ 's-Gravenhage

De uitvaart heeft inmiddels in kleine kring plaatsgevonden.

Met droefheid geven wij kennis van het overlijden van

Jan Brinkhof

Mede-oprichter en naamgever van ons kantoor

Jan heeft een onschatbare bijdrage geleverd aan Brinkhof Advocaten. Na een indrukwekkende loopbaan als octrooi rechter en hoogleraar intellectueel eigendomsrecht was hij in 2004 een van de oprichters van ons kantoor. Zijn bescheidenheid, integriteit en grote vakkennis blijven voor ons richtinggevend.

Wij zijn dankbaar voor alles wat hij voor ons heeft betekend. Zijn naam blijft onverminderd met ons verbonden.

Wij wensen zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen veel sterkte met het verlies.

Alle partners en medewerkers van Brinkhof Advocaten.

Brinkhof

ADVOCATEN

 Universiteit Utrecht

Met verdriet namen wij kennis van het overlijden van

Prof. mr. dr. Jan Brinkhof

Jan Brinkhof was van 1987 tot 2010 hoogleraar industriële eigendom aan de Universiteit Utrecht. Hij was een gezichtsbepalende autoriteit op het gebied van het octrooierecht. Hij heeft generaties studenten geïnspireerd en uitgedaagd om het recht vanuit verschillende perspectieven te benaderen. Hij was een rolmodel voor studenten en collega's.

We wensen de familie en vrienden veel sterkte met dragen van dit verlies.

Namens de Universiteit Utrecht,
Prof. mr. dr. Elaine Mak, decaan
Prof. mr. dr. Eddy Bauw, departementshoofd Rechtsgeleerdheid
Prof. mr. dr. Rianka Rijnhout, Molengraaff Instituut voor Privaatrecht
Prof. mr. dr. Peter Blok en prof. mr. dr. Madeleine de Cock Buning,
Centrum voor Intellectueel Eigendomsrecht

Na een moedige maar oneerlijke strijd is van ons heengegaan mijn lieve en dierbare man, onze lieve en zorgzame vader, schoonvader en opa

Johannes Catherinus Nagtegaal

-JOOP-

Warnsveld, 10 november 1947 Westport, USA, 30 november 2025

Westport, Massachusetts Ria Nagtegaal-Westendorp

Winchester, Massachusetts Bert Jan Nagtegaal
Janel Nagtegaal-Norton
Parker, Anna en Celia

Buford, Georgia Maarten Nagtegaal
Quinette Nagtegaal-Tyler
Ansel, Hendrik, August en Alexander

Een 'celebration of life' zal plaatsvinden in het voorjaar van 2026.

Correspondentie: Potter Funeral Home, Fam. Nagtegaal, 81 Reed Road, Westport MA 02790, USA.

Met droefheid hebben wij kennis genomen van het overlijden van ons Erelid

Dr. A.F.C. (Albert) Vervloet

Op 3 december 2025 overleed Albert Vervloet op 93-jarige leeftijd; bekend als de toonaangevende coach, die de Oude Vier in 1963 naar de overwinning bracht. Hij schreef geschiedenis als de drijvende kracht achter de Gouden Jaren van Njord. In de jaren '80 stond hij aan de basis van de vijf overwinningen op een rij van het Hoofdnummer bij de Varsity. Albert is tot aan zijn overlijden intens betrokken geweest bij Njord, de Nederlandse roeisport en de Varsity in het bijzonder.

Voor zijn significante bijdrage aan het roeiniveau op Njord werd hij in 1962 benoemd tot Erelid. Wij zullen zijn aanwezigheid bij de vergaderingen en de wedstrijden missen.

Bestuur 2025-2026 Koninklijke Studenten Roei Vereniging Njord
Bestuur Oud-Njord

*“It’s no use going back to yesterday,
because I was a different person then.”*
Lewis Carroll

Pieter Liebman

Germiston, 29 juli 1949 Den Haag, 24 november 2025

Our dear Piet, Papa, Opa, brother, brother-in-law and Uncle Swob has left us. We will remember him for his kindness, his sense of humor and his charm.

Wendela Liebman - van Panhuijs
Tessa Liebman & Simon Stolte
Quinten, Philip, Pia
Stephen Liebman
Dennis & Isobel Liebman-Kolkman en kinderen
Clifford Liebman †

De crematie heeft plaatsgevonden in besloten kring.

Correspondentieadres: Frederikstraat 477A, 2514 LN Den Haag

Les Copains d’abord

Pieter Liebman

Wij zullen ons aimabele studie-, ski-, zeil- en kookmaatje missen. Niet meer bij ons, altijd met ons.

Copains Château en Espagne
Teus Bernt
Rein Breeman
Berend Kemmerling
Henk Krijgsman
Robert van der Meer

Vol verdriet delen wij u mede dat van ons is heengegaan onze lieve Hanny, mama, schoonmoeder en oma

Johanna Hinderika Wesseling-Reinders

Hanny

* 5 augustus 1933 † 30 november 2025

Harry Wesseling

Frank Wesseling
Willy Russchen

Liesbeth Lanting-Wesseling
Peter Lanting

Rien Wesseling
Dieuwke Piebenga

Hans

Wietske & Berend

Koen & Paulien
Tycho, Sybren

Sammo & Eke

Dorien & Rémon

Eeke

Het afscheid zal plaatshebben op zaterdag 6 december om 13.30 uur in de aula van Crematorium Ommeland en Stad, Borchsingel 47 te Eldervolde. Na de plechtigheid is er gelegenheid tot condoleren in de ontvangstruimte van het crematorium.

Correspondentieadres: Hooiweg 228, 9765 EN Paterswolde.

livestream: www.crematoriumommelandenstad.nl code: 2094369413

*Toen werd het stiller en een wolk van licht.
Begon te drijven op het zeegezicht’*
H. Gorter

Met groot verdriet moet ik afscheid nemen van mijn man, mijn maatje. Wij waren net weer nieuwe plannen aan het maken voor onze pensioenjaren. Na een strijd van slechts enkele weken is hij op 30 november in de ochtend, veel te vroeg overleden. Ik zal hem vreselijk missen. Hij blijft vlak bij mij.

Peter de Bruyne

* 17 juli 1958 † 30 november 2025

Iris de Bruyne - Schild

De crematie zal in besloten kring plaatsvinden.

Correspondentieadres
Monuta | t.a.v. mevr. De Bruyne | Rodelaan 60 | 2272 BB Voorburg

“Onze sterke zus en schoonzus is ons helaas ontvallen...”

Carolien van Thiel - Keers

* Ommen, 12 januari 1938 † Teteringen, 16 november 2025

Lourens, Lilly
Cor †, Elly
Wolter, Anke

Zoek heil en heul in uw gedichten; doe als ik en denk om roem en eer geen ogenblik, maar vind in verzen vrede en zielsgeluk

Marijtje Hoving-Tauber

Marijke

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

Weduwe van
Sieto Hoving, † 16 januari 2016

Deze actrice, cabaretière heeft samen met Sieto jarenlang voorstellingen gegeven in hun eigen theater Tinkel Tangel in Amsterdam.

★ Oudkarspel, 18 juni 1925
† Laren, 28 november 2025

Namens de familie en vrienden
A.M. Hoving

De uitvaartplechtigheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Immanuel Baan Uitvaartbegeleiding,
Kruiskamp 100
3814 PE Amersfoort
t.a.v. familie Hoving-Tauber

Na een lang en mooi leven hebben wij afscheid genomen van onze markante en eigenzinnige vader, schoonvader en opa(pa).

Johannes Anton Unger
Jan

Weduwnaar van Iet Unger

Amsterdam Poppel
30 maart 1935 30 november 2025

Den Haag
Heleen en Volkert Rijkens-Unger
Ties, Fenne, Tjerk

Abcoude
Frederiek en Pieter-Jan Bouwmans-Unger
Kees

Het afscheid heeft in kleine kring plaatsgevonden

Correspondentieadres
Paul Gabrielstraat 110
2596VH Den Haag

Met droefheid hebben wij kennisgenomen van het plotselinge overlijden van

Jeroen Giltaij
1947-2025

Bijna veertig jaar lang zorgde Jeroen met veel liefde en kennis voor de collectie van Museum Boijmans Van Beuningen. Wij verliezen een zeer gewaardeerde collega, en zullen zijn nieuwsgierigheid en aanstekelijke enthousiasme missen.

Directie en medewerkers
Museum Boijmans Van Beuningen

museum van boijmans van beuningen

Karin hield tot het laatst haar lot in eigen hand. Ze genoot in haar laatste maanden van het contact met dierbaren, maar besloot een pijnlijk einde niet af te wachten.

Dr. Karin Meeter
weduwe van Ton Kulk en John Laird

Rotterdam, Kaag,
1 mei 1940 4 december 2025

Namens familie Meeter

Correspondentieadres:
Martijn Meeter
Daniël Stalpertstraat 11-2
1072 VZ Amsterdam

Het is mogelijk om het afscheid van Karin op donderdag 11 december om 14.00 uur live mee te kijken op www.kijklive.nl. U kunt inloggen met deze unieke code: 1940

Enige en algemene kennisgeving

Tot ons grote verdriet is thuis overleden onze warme, lieve en wijze vader, schoonvader, opa en overopa

Hendrik baron van Imhoff

ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw
weduwnaar van J.A. van Imhoff - Scheltema

* Winschoten, † Overveen,
23 oktober 1933 3 december 2025

Zwaan en Maarten Duijnstee - van Imhoff

Lieke van Imhoff en Rutger Teulings
Lies en Berend

Hent van Imhoff en Anne Nieuwhof
Evert en Judith

Frits van Imhoff en Allie Constantine - Rogers

Willem en Renée Duijnstee - Kok
Janne

Hanna en Thijs Wolswinkel - Duijnstee
Ida en Ellis

Arend Duijnstee en Lucia Talamoni

Daan Insinger en Willemijn van der Plas

Doortje Insinger

Correspondentieadres:
Willem de Zwijgerlaan 100 2051 KK Overveen

Onze lieve en betrokken Hanke is overleden. We zullen onze (schoon)moeder en oma heel erg missen. Haar maatschappelijke betrokkenheid, inzet voor vrouwenrechten en solidariteit zijn een blijvende bron van inspiratie.

Hanke Koopman – van den Boogerd

Echtgenote van Joop Koopman†

Brielle, Leidschendam,
9 mei 1938 3 december 2025

Gert Jan en Irene Koopman – Roozen
Hannah en Jay
Sarah en Miles

Alieke Koopman en Martin
Thomas
Iris

Hanke is thuis, alwaar geen bezoek.

De afscheidsdienst zal worden gehouden op woensdag 10 december om 13.30 uur in de aula van crematorium Eikelenburg, Eikelenburglaan 7 te Rijswijk.

Na de afscheidsdienst is er gelegenheid elkaar te ontmoeten en herinneringen te delen in de ontvangkamer van het crematorium.

Wij willen u vragen op de dag van de uitvaart een losse onverpakte bloem mee te nemen.

Correspondentieadres:
C.J. van den Berg Uitvaartzorg
t.a.v. Familie Koopman, St. Bonifaciusstraat 21,
2264 AL Leidschendam

Oprecht, nieuwsgierig, breed geïnteresseerd en met gevoel voor humor

In herinnering aan onze dierbare moeder, schoonmoeder en farmor

Renée ter Kuile - Besier

sinds 6 oktober 2001
weduwe van Harry ter Kuile

* Baarn, † Bosch en Duin,
22 november 1926 1 december 2025

Casper
Madelon
Mark en Eli
Henrik en Linn

Het afscheid zal in besloten kring plaatsvinden.

Met een lach en een traan is van ons heengegaan

Onze super papa en super opa

Jack Roelf Kruger

☆ Deventer, 22 juni 1939
† Amsterdam, 28 november 2025

Hij overleed in de leeftijd van 86 jaar.

weduwnaar van

Alberdina Eva Christina Kruger-Vergay

Amsterdam: Laura, Sander, Jack en Rosa

Canada: neven en nichten

De crematieplechtigheid vindt in besloten kring plaats.

Met veel verdriet hebben wij afscheid moeten nemen van onze dierbare

Hans Kloezen

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

Partner van Marcel Kuhlmann

Rosmalen, Amsterdam,
13-09-1966 2-12-2025

Olga en Simon Prins-Lukowski
Katinka en Unico
Sandra
Albert
Olga en Hugo
Patricia en Gerben
Kirsten en Gijs
neven en nichten

Heel verdrietig hebben wij afscheid genomen van mijn lieve zorgzame man, onze lieve papa, schoonvader en trotse opa

Ir. Johannes Marinus Koopman
Johan

* Nieuwerkerk (Zld.), † Huizen,
17 augustus 1931 28 november 2025

Directeur Landinrichtingsdienst (Min. van Landbouw) 1971-1980
Directeur Generaal Volkshuisvesting (Min. van VROM) 1980-1992
Voorzitter Centraal Fonds Volkshuisvesting 1992-1997
Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw
Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau

Zijn rustige aanwezigheid, zijn liefde en aandacht, zijn optimisme en wijsheid zullen altijd in onze herinnering blijven.

Huizen: Janny Koopman-Zijlstra
Leiden: Annemarie Koopman
Baarn: Margot en Pieter Schuurs-Koopman
Christiaan en Danbi,
Noortje, Rozemarijn, Maurits

Amsterdam: Job en Karin Koopman-Bijl
Puck, Kiki

Correspondentieadres: Rebel's Begrafenisonderneming
T.a.v.: Familie Koopman
De Ruyterstraat 7 – 1271 SR Huizen

De uitvaart heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Ons bereikte het droevige bericht van het overlijden van

J.M. (Johan) Koopman

Van 1980 tot 1991 was hij directeur-generaal Volkshuisvesting bij het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Hij gaf leiding in een periode waarin de volkshuisvesting voor grote uitdagingen stond. De woningnood en stadsvernieuwing vergden veel van het beleid, mede omdat door de financiële krapte subsidies en andere regelingen onder druk stonden.

Door duidelijk richting te geven aan de veranderingen in die tijd en met grote daadkracht wist Johan Koopman de noodzakelijke veranderingen vorm te geven. Hij schuwde moeilijke beslissingen niet. Daardoor wist hij de volkshuisvesting nieuwe richting te geven en de relatie met de ruimtelijke ordening te versterken.

Johan Koopman is van grote waarde geweest voor het ministerie. Wij hebben veel waardering en respect voor zijn inzet en verdiensten voor het departement. Onze gedachten en ons medeleven gaan uit naar zijn familie en vrienden. Wij wensen hen veel sterkte bij het dragen van dit verlies.

Namens het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening,

Mona Keijzer, Minister
Chris Kuijpers, Secretaris-Generaal en DG Volkshuisvesting en Bouwen

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC

nrcadverteren.nl/familieberichten

Verdrietig hebben we afscheid genomen van mijn lieve man, onze lieve vader, schoonvader en grootvader

Jack Bennebroek Gravenhorst

Emeritus Hoogleraar Verloskunde en Gynaecologie
aan de Universiteit Leiden,
Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw

Batavia, 30 april 1931 Oegstgeest, 29 november 2025

Hanny Bennebroek Gravenhorst - Pleysier

Florine Bennebroek Gravenhorst
Jan-Willem Bok
Pieter-Bas
Tijn

Hendrik Bennebroek Gravenhorst
Noortje Crouwers
Daan
Gilles
Lotte

~ Selamat Jalan ~

Wij danken de medewerkers van Hofwijck te Oegstgeest voor de liefdevolle en kundige zorg.

De begrafenis heeft in familiekring plaatsgevonden.

Met dankbaarheid en respect gedenken wij

prof. dr. J. Bennebroek Gravenhorst

Emeritus Hoogleraar Verloskunde en Gynaecologie
Grondlegger van de Foetale Geneeskunde in Nederland

Door zijn vakkennis en eruditie, in combinatie met zijn rust en oprechte aandacht voor de patiënt en medewerkers was hij voor velen een rolmodel.

Namens oud-collega's (specialisten, verloskundigen, verpleegkundigen en arts-assistenten in opleiding) van de afdeling Verloskunde van het Leids Universitair Medisch Centrum.

prof. em. dr. Humphrey Kanhai
prof. dr. Christianne de Groot
dr. Inge van Kamp
drs. Frans Klumper
dr. Annemieke Middeldorp
prof. em. dr. Dick Oepkes
prof. em. dr. Jos van Roosmalen
dr. Robert Verwey

Alle ruimte voor jouw ambitie

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

ALM Manager Finance

Company | Nexent Bank specializes in corporate banking, trade and commodity finance, and online retail banking. They serve small and mid-sized businesses and individuals seeking to manage their finances and reach their savings goals. **Function** | Lead the ALM team to safeguard net interest income and capital. Manage liquidity, IRRBB, and CSRBB risks, align ALM strategy with regulations, and advise ALCO on hedging and funding plans. Drive reporting accuracy and strengthen balance sheet strategy. Make impact at the heart of risk management! Join Nexent Bank.

📍 Amsterdam 📁 Financial Services 🎓 Wo Bachelor
🕒 +5 years 💰 Excellent remunerations

Contact person YER:

Joris Jansen, +31 6 575 309 28

2 x Sales Account Manager

Company | Stegra is leading the green transition with innovative, sustainable solutions in traditional steel markets. By 2030, they plan to produce 5 million tonnes of green steel annually in a fully sustainable plant. **Function** | To support their growth, we are looking for two Sales Account Managers (automotive and industry) to strengthen customer relationships and lead the green transition in steel. The Account Manager will build a strong sales funnel of prospective customers who value CO2-free steel and manage pre-sale negotiations and expectations.

📍 Hybride 📁 Industry 🎓 Bachelor
🕒 +5 years 💰 €80,000 - €90,000

Contactpersoon YER:

Karen Bausch, +31 6 292 392 02

(Aankomend) Partner | Pensioenexpert

Bedrijf | KWPS is een top nichekantoor dat adviseert over pensioen, arbeidsvoorwaarden en complexe verzekeringsoplossingen. Met een team van ervaren fiscalisten, juristen en economen bieden ze diepgaande kennis en een praktische aanpak, zodat cliënten altijd “in control” zijn. **Functie** | Ben jij een ondernemende pensioenexpert met visie, communicatieve kracht en een sterk netwerk? Bij KWPS bouw je aan je eigen cliëntenportefeuille, werk je aan complexe vraagstukken en groei je mee als partner in een hecht, multidisciplinair team.

📍 Amsterdam 📁 Consultancy 🎓 Wo Master
🕒 +7 jaar 💰 € 75.000 - € 135.000/jaar

Contactpersoon YER:

Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

Senior Consultant Werving & Selectie

Bedrijf | YER is een toonaangevend internationaal arbeidsbemiddelingsbureau, gespecialiseerd in werving voor vaste en interim-posities. **Functie** | Als Senior Consultant Werving & Selectie bij YER ben jij de essentiële schakel tussen opdrachtgever en kandidaat. Je adviseert organisaties, begeleidt professionals in hun loopbaan en zorgt voor de perfecte match. Acquisitie, talentbemiddeling en ondernemerschap zijn voor jou vanzelfsprekend en geven je energie. Je werkt intensief samen met ervaren collega's en krijgt de ruimte om je eigen succes te bouwen.

📍 Landelijk 📁 Consultancy 🎓 Hbo
🕒 3-5 jaar 💰 € 70.000 - € 150.000 OTE

Contactpersoon YER:

Nikki de Munk, +31 6 330 142 43

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment.

YER
ambitions in motion

& VERDER

2

Bezuinigingen
NPO: *Thomas
Hogeling* treurt
toch vooral
om het
verdwijnen
van *Rail Away*

4/5

*Beatrice de
Graaf* en *Rik
Peels*: hoe
bepaal je als
samenleving
wat
rechtvaardig is?

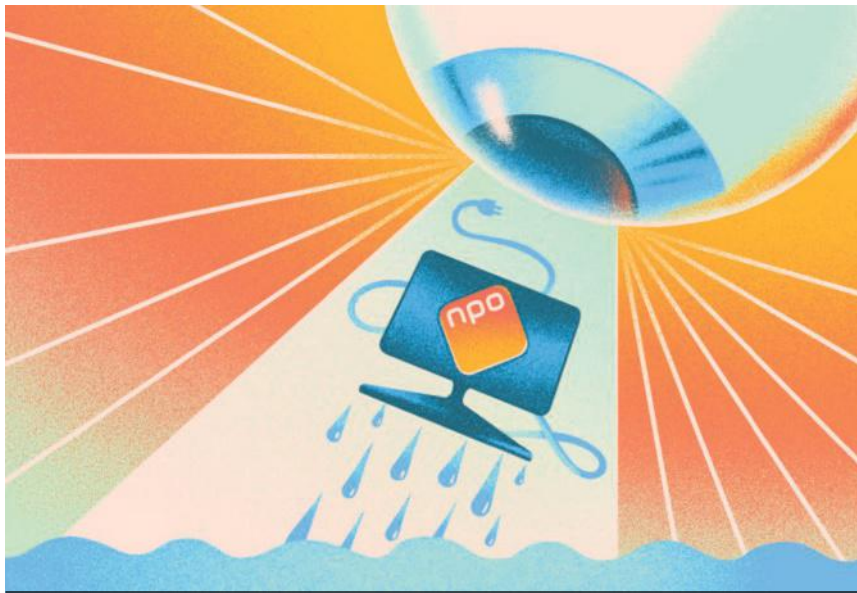
7

De eindejaars-
lijstjes zijn een
traditie van de
suffe soort,
stelt *Tessa
Sparreboom*

**Verloren
toekomst** Europa is zijn toekomst kwijt, ziet
Philipp Blom. Is het continent echt
te verdeeld, te decadent, om zijn
lot in eigen hand te nemen?

2/3

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HUIJK

De NPO: gewoon echt vet

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Voor linkse politici zou het een goede oefening zijn om een overtuigend betoog te bedenken voor een verdubbeling van het NPO-budget. Niet smeken om die laatste bezuinigingsronde deels terug te draaien, geen voorzichtig gedoe maar de vlucht naar voren. Twee keer zoveel, voorzitter, en geen cent minder! Ik begrijp dat het een moeilijke opgave is; het is makkelijker om te roepen dat ergens minder belastinggeld naartoe moet, maar ik denk toch dat het moet lukken.

Vooralsnog is het niet eens geprobeerd. Je hoort zelden iemand harts-tochtelijk voor de NPO opkomen, behalve dan mensen die bij de NPO werken. Ja, voor bepaalde programma's wil iemand nog weleens in de bres springen. Maar de NPO als geheel? Daar wordt sinds jaar en dag toch vooral op gefoe-terd.

Het grootste probleem van de NPO is dat iedereen ernaar kan kijken. Tot overmaat van ramp doet bijna iedereen dat nog ook. Waar andere organisaties in de luwte kunnen aanmodderen, staat de publieke omroep van nature in de spotlights. Dat betekent dat bijna iedereen er een mening over heeft en in het huidige politieke klimaat is dat een ramp. Met hulp van rancuneuze rechtspopulisten lukt het de liberalen, marktdenkers, kapitalisten of hoe je ze ook wil noemen namelijk om alles dat publiek wordt gefinancierd verdacht te maken. Het riedeltje is eigenlijk altijd hetzelfde: uw belastinggeld wordt hieraan besteed en zeg nou zelf, dat kan toch best wat minder? Waar mensen bij een subsidie voor - ik roep maar wat - de staalindustrie je dan misschien glazig aankijken, heeft iedereen bij de NPO meteen een idee waarop wel bezuinigd mag worden. Niemand vindt alles van de NPO goed en we kunnen het steeds minder goed verkroppen dat we betalen voor iets waar we zelf geen gebruik van maken.

Het cynische is dat je met dat markt-denken zowel kijkcijferhits als niche-producties kunt wegbezuinigen. NPO-programma's ondergaan een soort waterproef, zoals veronderstelde heksen in de middeleeuwen die ondergingen. Heeft een programma veel kijkers, dan kan het net zo goed naar de commer-

ciëren. Heeft het weinig kijkers, dan heeft het geen bestaansrecht.

Daarbovenop kun je bij een grote organisatie als de NPO altijd wijzen op onnodige bureaucratie. Het kan altijd efficiënter, dat is waar, maar het wrange is dat zo'n efficiëntieslag altijd gepaard moet gaan met een draconische bezuiniging. Het is nooit eens 'jullie krijgen volgend jaar wat meer geld, met de voorwaarde dat jullie de boel wat slimmer inrichten'. Het is altijd 'wij denken dat het wel wat gestroomlijnder kan en daarom halveren we het budget'. Op die manier is het heel makkelijk om bezuinigingen erdoorheen te krijgen. En dus werd deze week bekend dat onder andere *Kassa*, *Studio Voetbal*, *Zomergasten* en *Rail Away* verdwijnen. Persoonlijk treur ik vooral om *Rail Away*; ik heb het nog nooit gezien maar ik heb het altijd een geruststellend idee gevonden dat er een programma bestaat dat gaat over treinen en waar ze zoal heen rijden.

Op dit moment wordt terecht tegen die bezuinigingen geprotesteerd met het argument dat een democratische rechtsstaat gebaat is bij een stevige publieke omroep. Dat klopt helemaal,

Op de NPO als geheel wordt toch vooral gefoeterd

maar in een discussie over bezuinigingen kom je er niet zo ver mee. 'Oké, dat zal best', krijg je dan terug, 'en hoe dragen *Sterren* op *het Doek* en *Waku Waku* daar precies aan bij?'

Nee, ik denk dat de kern van zo'n pleidooi moet zijn dat de NPO, om met Alexander Klöpping te spreken, gewoon echt heel vet is. Onze mediaconsumptie is gigantisch en het wordt alleen maar meer. Laten we onszelf een prettige kijkervaring gunnen. Overal moeten we ons tijdens uitzendingen door reclameblokken worstelen en als we niet eindeloos naar voormalig Lama's in een quiz willen kijken, moeten we extra abonnementen afsluiten. Maar bij de NPO niet. En natuurlijk zijn er te veel talkshows, maar dat komt ook omdat talkshows relatief goedkoop zijn. Stel je toch eens voor hoe vet de NPO wordt als we het budget verdubbelen. Dat kan ook leuk zijn voor de achterban van kabinet-Schoof, want dan kunnen we zelfs de Formule 1-rechten makkelijk betalen. Daar betaal ik dan graag aan mee, want de NPO is van ons allemaal.

Philipp Blom is een Duitse filosoof, historicus en schrijver.

Europa is zijn toekomst kwijtgeraakt

Een democratische Europese toekomst hangt af van een zekere mate van autonomie, en dat is moeilijk voor elkaar te krijgen op een continent dat nog niet beseft hoe radicaal de tijden zijn veranderd, schrijft *Philipp Blom*.

Herinnert u zich nog de toekomst? Alles ging die richting op, steeds verder op weg naar een utopie. Na 1945, en nog meer na de val van de Sovjet-Unie, beloofde Europa's toekomst eindeloze economische groei en sociale rechtvaardigheid, wereldwijde ontwikkeling en mensenrechten, een steeds democratischer, liberaler wereld van vreedzame handel. „De toekomst is zeker, het is het verleden dat onvoorspelbaar is geworden”, zoals een oude Sovjetgrap luidde.

Hoe anders kunnen dingen lopen. Vandaag de dag is de toekomst een bedreiging geworden: klimaatcrisis, oorlog in Europa, energiecrisis, afbrokkelende democratieën, digitale kolonisatie, vergrijzende samenlevingen. Alarmerende veranderingen ervaren is de norm geworden. Van CO₂ tot AI en van migratie tot sociale media, de levensomstandigheden in Europa veranderen in een tempo dat zijn weerga in de geschiedenis niet kent.

De toekomst is niet langer veelbelovend, denken miljoenen kiezers dan ook. Het is onwaarschijnlijk dat we nog rijker worden, eerder met pensioen kunnen of meer zekerheid krijgen. Verandering betekent vrijwel zeker verslechtering, dus het beste waarop we kunnen hopen is een eindeloos heden. Politici die dat beloven, verdedigen het middenveld van de maatschappelijke angst.

Anderen zijn radicaler en beloven Europa met volle kracht terug te brengen naar een verleden dat nooit heeft bestaan, naar gelukkige gezinnen, historische grootsheid, echte mannelijkheid, Waarheid en Imperium. Ja, de politieke avant-garde van vandaag is even reactionair als in het begin van de jaren dertig.

„De toekomst van Europa is geen politiek project meer”, constateert de Bulgaarse politoloog Ivan Krastev. Hoe heeft Europa die toekomst verloren?

Na 1945 nam het continent een pauze van de geschiedenis. De Europese staten lieten het zware werk over aan de VS en concentreerden zich op economische groei en onderwijs, op democratie, cultuur, mensenrechten en het opbouwen van sterke sociale staten. Dit leidde tot samenlevingen die de hele wereld benijdde en nog steeds benijdt. In Europese hoofden leidde dit ook vaak tot de onjuiste overtuiging dat deze paradijselijke toestand op de een of andere manier het resultaat was van unieke Europese deugden, dat vrede en welvaart het resultaat waren van de Verlichting, in plaats van Amerikaanse kernwapens en de bereidheid van Europa om tweede viool te spelen ten opzichte van zijn robuust imperialistische trans-Atlantische neven.

Voor Europa heeft deze regeling goed gewerkt – tot het 'einde van het einde' van de geschiedenis, het moment waarop de regering-

FOTO GETTY IMAGES

Trump zijn transatlantische bondgenoten opnieuw de koude wind van de geschiedenis in duwde, hopeloos onvoorbereid op het leven in het wild.

Nog steeds is Europa niet in staat om in dit nieuwe globale landschap te bestaan. De EU is een losse federatie van staten, een constructie van regels en voorschriften die zeer effectief is in een op regels gebaseerde internationale orde met sterke instellingen en organisaties, maar bijna nutteloos in een neo-imperiale wereld waarin grootmachten invloedssferen afbakenen.

De regels van deze nieuwe wereld zijn zeer eenvoudig: of je hebt een plaats aan tafel, of je staat op het menu. Op dit moment heeft Europa geen plek tussen de besluitvormers en wordt het niet serieus genomen, getuige het feit dat de VS een „vredeplan” voor (of tegen) Oekraïne opstellen zonder zelfs maar de moeite te nemen om de Europese leiders te informeren, laat staan raadplegen.

Uiteraard heeft Europa ook moeite zijn eigen macht te erkennen. De geschiedenis van Europa's macht leidt van de kruistochten via de slavernij naar het kolonialisme en van daar naar Auschwitz, een toxisch verhaal. Toch moet Europa een nieuwe verhouding tot zijn macht ontwikkelen, als het bestand wil zijn tegen een ruigere wereld. Tot nu toe gaat de reis de andere kant op. Als reactie op de implosie van de na-

oorlogse orde zijn Europeanen wereldkampioen geworden in het zichzelf kleineren. 'Wat kunnen we doen?', klinkt het, 'we zijn te gebonden aan regels, te verdeeld, te beschaafd, te traag, te overgereguleerd om radicaal te handelen - laat staan snel. Onze bevolking verwacht te veel, er zijn te veel tegenstrijdige belangen, we hebben niet de leiders - het is allemaal te moeilijk.'

Door de Europese machteloosheid te benadrukken, concluderen we dat Europa onmogelijk in zijn eentje voor Oekraïne kan vechten en tegen het Rusland van Poetin kan opboksen, dat het niets kan doen tegen de economische superioriteit van China, tegen de chantage van zijn Amerikaanse bondgenoten of tegen de stijgende energieprijzen. „De machteloosheid van de machten”, zoals de Oekraïense filosoof Volodymyr Jermolenko het noemt. Dit blijkt een zeer gunstige positie, omdat het Europeanen vrijwaart van doortastend optreden en hen moreel vrijpleit. Als er iets ernstigs gebeurt, is het de schuld van iemand anders.

Zelfs als dat waar zou zijn (wat niet het geval is), zullen de gevolgen van imperiale politiek de toekomst van Europa bepalen. In een internationale context gedomineerd door autocratieën, hangt de mogelijkheid van een democratische Europese toekomst af van een zekere mate van politieke, economische en militaire autonomie, en dat is moeilijk voor elkaar te krijgen op een continent dat nog niet beseft

hoe radicaal de tijden de afgelopen tien jaar zijn veranderd.

Laten we het dus duidelijk maken. De bloedige geschiedenis van Europa heeft een buitengewone generatie leiders ertoe aangezet oude vijanden tot bondgenoten te maken, de aard van de macht te veranderen en (met Amerikaanse hulp) de democratie te bevorderen. Al deze verworvenheden dreigen nu

simpelweg te verdwijnen omdat ze niet worden verdedigd. Binnen een decennium zou een Europa dat gekoloniseerd is door digitale technologieën, investeringen, hybride oorlogsvoering en economische onderwerping kunnen bestaan uit een reeks sjofele vazalstaten met een groot verleden, maar zonder autonomie. Dit is zeker geen veelbelovende toekomst.

Maar zijn de perspectieven voor de komende decennia noodzakelijk zo somber? Is Europa echt te verdeeld, te decadent, te moreel vervet om zijn lot in handen te nemen?

De ironie is dat wij de kinderen en kleinkinderen zijn van mensen die de wereld opnieuw hebben uitgevonden, na de verbijsterende verwoesting van Europa's dertigjarige oorlog, van 1914 tot 1945. Niet alleen dit: Europa is nog nooit zo rijk geweest, nog nooit zo goed opgeleid, zo vreedzaam, zo verenigd (ook al zou u dat niet geloven) en zo sterk: een markt van 500 miljoen mensen, toonaangevend onderzoek, nieuwe technologie en innovatie. Er is geen tekort aan geld, expertise, handen of hersenen om deze transformatie door te voeren. Wat ontbreekt, is de politieke wil.

In 1962 hield een andere Amerikaanse president, John F. Kennedy, een legendarische toespraak over naar de maan gaan „niet omdat het gemakkelijk is, maar omdat het moeilijk is... omdat het een uitdaging is die we zullen aangaan, die we niet zullen uitstellen en die we willen winnen”. Dat is hoe de toekomst werkt.

Europa is hopeloos onvoorbereid op het leven in het wild

OPINIE
Europa

Beatrice de Graaf is faculteitshoogleraar en bekleedt de leerstoel Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht.
Rik Peels is hoogleraar en bekleedt een onderzoeksleerstoel godsdienstfilosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
Ze werken samen bij onderzoeksconsortium Adapt!

In deze serie
verkennen
Beatrice de Graaf
en Rik Peels de rol
die de zeven
klassieke deugden
nog kunnen spelen
in de politiek.

Serie | De zeven klassieke deugden in de politiek

Rechtvaardigheit kan je niet los zien van de gemeenschap

Van alle zeven deugden is rechtvaardigheid het meest universeel aanvaard, zeggen *Beatrice de Graaf* en *Rik Peels*, maar er is groot verschil aan opvattingen over wat dan vervolgens rechtvaardig is.

Illustratie
Anne van Wieren

Rechtvaardigheid is gelukkig nooit uit de mode geraakt. Waar een aantal van de zeven klassieke deugden op onze culturele zolder liggen te verstoffen, treffen we de toewijding aan recht en rechtvaardigheid vrijwel dagelijks aan. Of het nu gaat om demonstraties tegen onrecht in Gaza, kamervragen over de toeslagenaffaire, of afgelopen week nog de eis van ex-gedetineerden om rechtvaardigheid (en een schadevergoeding) na een volgens hen onterechte veroordeling.

Rechtvaardigheid is dan ook een opvallende deugd. Want waar niet iedereen overtuigd is van het belang van bijvoorbeeld gematigdheid of hoop, laat onderzoek zien dat de intuïtie dat de wereld rechtvaardig in elkaar zou moeten zitten vrijwel universeel wordt gedeeld. Psychologen en antropologen spreken zelfs van een ‘just world fallacy’: het idee dat de wereld uiteindelijk rechtvaardig in elkaar zit (Melvin Lerner en Carolyn Simmons 1966). De deugd van rechtvaardigheid wordt dan ook zonder uitzondering hoog aangeslagen. De grondlegger van de kardinale deugdenleer, Aristoteles, beschouwt rechtvaardigheid als de hoogste deugd, nog indrukwekkender dan de Avond- en Morgenster. Zijn middeleeuwse navolger, filosoof en theoloog Thomas van Aquino neemt dat van hem over, onder andere omdat van de vier kardinale deugden rechtvaardigheid het meest op de gemeenschap is gericht. En de Italiaanse renaissance-dichter Dante plaatst deze deugd in de zesde hemel: daar, op de planeet Jupiter, vinden we de rechtvaardige heersers, zoals de koningen David en Hizkia en keizer Constantijn de Grote.

Even universeel als de waarde die aan rechtvaardigheid wordt gehecht, is echter het verschil aan opvattingen over wat dan wel rechtvaardig is. Als geen andere deugd speelt rechtvaardigheid in op onze emoties: gevoelens van woede, onvrede, en schok als ons recht wordt aangedaan, of als we geconfronteerd worden met onrechtvaardig leed van anderen. Maar die emoties en de bijbehorende politieke posities kunnen behoorlijk uit-

eenlopen. Kijk hoe verschillend de Amerikaanse voorstellen voor een ‘vrede’ tussen Oekraïne en Rusland worden ontvangen: sommigen menen dat Oekraïne dankbaar mag zijn, anderen dat de hele Amerikaanse benadering van schrijnend onrecht getuigt. Of neem de gevangenisstraf van 27 jaar die voormalig president van Brazilië Jair Bolsonaro onlangs is opgelegd: eindelijk gerechtigheid of diep politiek gemotiveerd onrecht, zoals zijn eigen achterban zou zeggen?

Rechtvaardigheid is cruciaal voor een samenleving. Of, zoals Augustinus zou zeggen: zonder recht en rechtvaardigheid is een staat niets meer dan een roversbende. Maar ideeën over rechtvaardigheid leiden dus gemakkelijk tot hoogoplopende emoties en frontlijnen. Daarom is het belangrijk om ook hier een paar stappen terug te doen en te kijken hoe de oude en rijke deugdtraditie kan worden ingezet om ons denken over recht en rechtvaardigheid te verdiepen. En om met onze emotionele verontwaardiging ook daadwerkelijk iets voor de gemeenschap te bereiken (in plaats van onszelf of anderen te radicaliseren, zoals sociaal psycholoog Kees van de Bos uitlegt in zijn boek *Waarom mensen radicaliseren*).

Wat bedoelen we hiermee? Om te beginnen is het belangrijk om tussen vier soorten rechtvaardigheid te onderscheiden, soorten die ook allemaal de vorm van een deugd kunnen aannemen. Er is *distributieve* rechtvaardigheid: ieder krijgt uit de beschikbare middelen en bronnen wat hem of haar toekomt. Er is *procedurele* rechtvaardigheid: dat mensen eerlijk en transparant behandeld worden. Er is *retributieve* rechtvaardigheid: dat mensen in strafprocessen krijgen wat ze verdienen. En er is *restauratieve* rechtvaardigheid, die gericht is op het herstel van relaties.

Want dat is natuurlijk het probleem hier: als partijen recht tegenover elkaar staan en elkaar alleen maar gemener gaan vinden, helpt de letter van het recht - de wet - je niet altijd verder. Dikwijls wordt in emotionele debatten over wat je wel of niet mag scanderen (‘From the river to the sea’ bijvoorbeeld), en wel of niet mag doen (de mazen van de belastingwet opzoeken) beweerd dat iets ‘toch niet strafbaar is’. Maar onder ‘niet strafbaar’ valt nog een heel scala van zaken die wel wettelijk toegestaan zijn, maar toch immoreel met het oog op het samen vorm geven aan een rechtvaardige samenleving.

Wie de deugd van rechtvaardigheid belichaamt, zal altijd alle vier vormen meenemen en met elkaar in balans moeten brengen. Een mens moet dan in het licht van zijn daden krijgen wat hij verdient (*retributieve* rechtvaardigheid) maar zelfs iemand die een coup pleegt om de Braziliaanse democratie om zeep te brengen verdient een eerlijke en transparante behandeling (*procedurele* rechtvaardigheid). De tegoeeden zijn van Rusland (*distributieve* rechtvaardigheid), maar omdat Rusland onrechtmatig een ander land binnenvalt en plundert, verliest het mogelijk het recht daarop (*retributieve* rechtvaardigheid), hoewel de maatregelen jegens Rusland wel zodanig moeten zijn dat Rusland en Oekraïne op een dag weer in vrede met elkaar kunnen leven (*restauratieve* rechtvaardigheid).

Daarbij is het cruciaal enerzijds dat het heersende recht geëerbiedigd wordt, maar anderzijds dat we bedenken dat recht altijd gestolde politiek is. Met andere woorden, we moeten altijd de onderliggende morele vraag blijven stellen naar wat rechtvaardig is en deze deugd niet juridiseren, zoals de Amerikaanse theoloog Stanley Hauerwas terecht opmerkt in zijn boekje *The Character of Vir-*

tue. Dat is ook de reden waarom we soms op basis van ethische overwegingen over recht en onrecht besluiten de wet aan te passen. Zo besloten we dat homoseksualiteit niet langer strafbaar was en dat verkrachting in het huwelijk dat juist wel was. Rechtvaardigheid is in de eerste plaats een morele deugd die wordt weerspiegeld in het recht, niet andersom.

Maar dan nog, hoe bepaal je dan als samenleving wat rechtvaardig is? Een van de meest invloedrijke antwoorden op deze vraag werd gegeven door de Amerikaanse filosoof John Rawls. In zijn boek *A Theory of Justice* uit 1971 introduceert hij een beroemd gedachte-experiment. Het doel ervan is te achterhalen hoe we samen een rechtvaardige samenleving kunnen inrichten. Rawls vraagt dat we ons voorstellen dat we ons allemaal achter een ‘sluier van onwetendheid’ bevinden en niet weten wat onze etniciteit, gender, IQ, vaardigheden, opleidingsniveau, levensbeschouwing of financieel vermogen zullen zijn in de samenleving waarin we terechtkomen. Volgens moeten we met elkaar die samenleving inrichten. Rawls’ idee is dat we dan altijd aan het belang van de kwetsbaren zullen denken, omdat we zelf weleens die kwetsbaren zouden kunnen zijn. Zo wordt een samenleving daadwerkelijk eerlijk en rechtvaardig, was zijn hypothese.

Maar toch is dat ook niet de oplossing, meenden denkers uit de hoek van de deugdethiek, zoals Charles Taylor en Alasdair MacIntyre. Want Rawls’ benadering is wel erg aseptisch. Die houdt immers geen rekening met gegroeide patronen en culturen en historische tradities. Als we zijn experiment zouden toepassen, wat is dan nog de ruimte voor eerder gemaakte afspraken over

positieve discriminatie, over tradities, of over culturele verworvenheden? We missen dan iets cruciaals. Juist omdat de deugd gericht is op de bloei van de gemeenschap is die niet abstract, ahistorisch, individueel of kleurenblind. Natuurlijk kunnen we altijd iets leren van zo’n gedachte-experiment, maar de concrete empirische werkelijkheid laat zien hoe beperkt bruikbaar deze benadering is. Het fel-debat over het gelijkelijk afschaffen van klokkelui en islamitische gebedsoproepen kan bijvoorbeeld weinig met het geïdealiseerde gedachte-experiment van Rawls. De deugd van rechtvaardigheid gaat niet alleen over een set van mathematisch precieze rechtsparagrafen. Het is een deugd die recht wil doen aan alle mensen in onze geleefde wereld, waarin je juist altijd te maken zult hebben met bijvoorbeeld liefde voor hardnekkige tradities of met even hardnekkige vormen van ongelijkheid en onrecht. Je hoeft je daar niet bij neer te leggen, maar het moet meegenomen worden in een bredere discussie over wat een rechtvaardige, bloeiende gemeenschap is.

Dat brengt ons terug bij het probleem van onze botsende voorstellingen over wat rechtvaardig is. Als we recht primair abstract, zuiver en zwart-wit denken, dan zullen we altijd teugelgesteld worden. Neem de protesten tegen de oorlog in Gaza en de aanklacht dat het

OPINIE
Politieke deugden

internationaal recht nu voorgoed kapot is en geschonden is. Was dat internationaal recht vóór 2023 dan wel perfect? Was het goed in 1948, in 1945, of in 1939? Natuurlijk niet. Recht is altijd ook ‘maar een discours’, zoals we al zeiden ‘maar een set gestolde politieke inzichten’. Juist van onze invulling van mensenrechten (heel individueel, heel universalistisch) wordt inmiddels door veel wetenschappers en historici gezegd dat het eigenlijk ook een weerspiegeling is van een westerse koloniale mindset. Maar we moeten het geschreven, positieve recht daarom nog niet volledig gaan relativiseren. Het is het enige wat we hebben om elkaar een beetje bij de les te houden en de samenleving voor iedereen enigszins leefbaar te laten zijn. We moeten recht en rechtvaardigheid dus weer klassieker en omvattender, maar paradoxaal genoeg juist ook milder gaan bedenken.

Dat brengt ons bij het laatste punt. De deugd van rechtvaardigheid ging altijd ook over de *amor mundi*, de liefde voor de wereld. Natuurlijk kenden Aristoteles en Thomas van Aquino de moderne notie van individuele mensenrechten nog niet. Maar zij wisten wel dat er zoiets bestaat als de intrinsieke waardigheid van elk mens. Ook de Tenaach en het Nieuwe Testament (bijvoorbeeld in Kolossenzen 4:1) staan vol met teksten die impliceren dat weduwen, wezen, vreemdelingen en zelfs tot slaaf gemaakten onvervreembare rechten hebben en intrinsieke waardigheid als mens. De Amerikaanse politiek filosoof Nicholas Wolterstorff betoogt in zijn *Justice: Rights and Wrongs* (2010) dat de echt grote denkers over rechtvaardigheid dat abstracte principe altijd baseerden op de waardigheid van de mens - als deel van de gemeenschap. Die rechten zijn niet gebaseerd op bepaalde vermogens, zoals de menselijke rede, omdat sommige mensen die nauwelijks (meer) hebben, maar inherent aan het mens-zijn.

Even terug naar Aristoteles en Thomas. Zij wisten dat rechtvaardigheid dus meer is dan alleen je netjes houden aan de wet en niet meer nemen dan je toekomt. En dat het ook iets anders is dan alle andere waarden van de gemeenschap op het spel te willen zetten voor een onbereikbare, ahistorische notie van recht of rechtvaardigheid. Zij wisten namelijk dat als je de deugd van rechtvaardigheid werkelijk wilt belichamen, je altijd op zoek gaat naar de beste manier om ook recht aan anderen te doen. Om dat te doen wat goed is voor de samenleving van mensen als geheel. Vandaag de dag wordt een soortgelijk besef ook geformuleerd voor dieren, de natuur en de planeet waarop wij leven: ook die hebben rechten omdat ze onvervreembare waarde kennen. En je zou ook nog liefde voor onze geschiedenis en cultuur hieraan kunnen toevoegen. Mensen mogen zich hechten aan hun gemeenschap. Liefde is ook een deugd (die we later nog bespreken).

De deugd van rechtvaardigheid is gelukkig nooit verstoofd, maar de oude traditie van reflectie daarop helaas wel. We moeten weer leren dat het streven naar rechtvaardigheid altijd plaats dient te vinden in en voor de gemeenschap waartoe je behoort. Dat we moeten roeien met de riemen die we hebben, ook als die her en der soms behoorlijk rot zijn en lang niet iedereen meeroeit. Beide zijn geen redenen om te overboord te gooien, zoals nu van het internationaal recht soms wordt betoogd. Het betekent wel dat we ze geduldiger en doordachter moeten hanteren. Het besef dat het recht uiteindelijk gestoeld is op de deugd van rechtvaardigheid en beter inzicht in wat die deugd dan precies behelst, gaan ons daar geweldig bij helpen.

226
brieven
geplaatst 9

100
artikelen
geplaatst 10

326
inzendingen
geplaatst 19

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

LEZERSBRIEVEN

‘Wereld van de leugen
ingetrokken’

Als kinderloze man van 45 heb ik zelden iets met Sinterklaas te maken. Geen pakjesavond, geen gedichten en zeker niet de last van de leugen. Toen ik het verhaal las van de ouders die niet tegen hun kinderen willen liegen over Sinterklaas (29/11), herinnerde ik me dat ik mijn leerlingen in het voortgezet onderwijs wel eens heb verteld dat hun ouders maar onbetrouwbare lieden zijn, vanwege de Collectieve Sinterklaas Leugen. Het zou de leerlingen goed doen om bij thuiskomst het bestaan van hun ouders openlijk in twiifel te trekken. Dit alles was natuurlijk overduidelijk gek-scherend en met een knipoog bedoeld. Ik wilde geen klachten. Maar de ouders puur van hart bestaan dus ook! Ze willen het goede voorbeeld geven. Toch heb ik moeite met deze nobelheid. Los van het inzicht dat liegen niet altijd slecht is, zoals Frank Meester uiteenzette in zijn boek *Bluf jezelf door het leven*, veront-rust mij de gedachte dat het verlichte kind deel van de volwassen samenwe-ning uitmaakt. Een zware rol. Wordt het kind nu niet juist de wereld van leugen en bedrog ingetrokken door het spel mee te moeten spelen met het oog op de vriendschappen en de vrede in de klas?

Daniël Gruis Leiden

OVERCONSUMPTIE
Definitief verslaafd

We lezen in *NRC* negen soms verras-sende ideeën over hoe om te gaan met de opwarming van de aarde (29/11). De invalshoeken stemmen enigszins opti-mistisch, tot het Economiekatern volgt: webwinkels jagen de consumptieversla-ving aan door niet-bestaande producten als ‘uitverkocht’ te presenteren. Terwijl overheden wereldwijd proberen de opwarming van de aarde tegen te gaan, ontwikkelen webwinkels *gamification* om ons definitief verslaafd te maken aan e-commerce. Beleidsmakers kunnen jarenlang vergaderen over een verbod op vlieg- en vleesreclames, maar pas als we *dark patterns* van online retailers aan banden leggen, maken we echt kans om de overconsumptie en opwarming te doorbreken.

René Geerling Haarlem

VOC
Welke historische dimensie?

Een interview, afgenomen in het Scheepvaartmuseum, met economen Coen Teulings en Martijn Huysmans, over hun nieuwe boek voor bachelorstu-

denten (29/11). Kernpunt: zonder insti-tuties zou de wereld minder welvarend zijn. Maar wie werd precies welvarend? De auteurs zijn kritisch over economie-boeken zonder historische dimensie. Daarom gebruiken zij wel andere vakge-bieden, zoals geschiedenis. Desondanks presenteren ze oorlogsonderneming VOC als ‘bron van institutionele innova-tie’. Een opmerking over de grootscha-lige slavernij onder de VOC wordt vak-kundig gepareerd. Immers, de econo-men bespreken de VOC „binnen het eco-nomische verhaal van instituties”. De herstelbetalingen aan slavenhouders na afschaffing van de slavernij zijn „even interessant als onethisch”. Interesse voor waarom tot slaafgemaakten géén herstelbetalingen kregen of waarom mensen überhaupt binnen een econo-misch systeem tot productiemiddel werden gereduceerd, ontbreekt. Eras-musprijswinnaar Amitav Ghosh ziet de VOC-genocide op de Banda eilanden in 1621 als beginpunt van het mechanisti-sche, exclusieve en racistische wereld-beeld van de aarde als grondstof voor de Europese mens. Dit lijkt geen deel van de historische dimensie van Teulings en Huysmans. Als zij na afloop van het interview even waren doorgelopen naar

de replica van VOC-schip de Amsterdam hadden ze al gelezen dat handel en oorlog onafscheidbaar zijn. Dit artikel doet me vrezen voor het wereldbeeld dat stu-denten zal worden ingeprent. Ik nodig hen en de auteurs alvast uit voor een herstelrondleiding in het Scheepvaartmuseum.
Merijn Super museumdocent Scheepvaartmuseum

*We hebben
nog geen tijd
gehad de
trenchcoat te
missen*

Eddie Stok
Amsterdam

TRENCHCOAT

Handig als het regent
Als de trenchcoat een signaal is van onzekere tijden (*Iedereen een beige lap aan, want in onzekere tijden komt de trenchcoat altijd weer terug*, 29/11) zitten we waar-schijnlijk in een maatschappe-lijke crisiscyclus die verrassend synchroon loopt met het ritme van de modeindustrie zelf. Zo regelmatig is hij weer „terug van weggeweest” dat we geeneens tijd hebben gehad om hem te missen. Sterker nog, als de trenchcoat zo’n goede indicator was had ik deze bijzonder turbu-lente zomer op z’n minst een mini-trench voor op het strand verwacht (van badstof). Of, héél misschien, is de wederopstand-ing van de trenchcoat een indi-catie dat de herfst weer is aange-broken? Wie kan het weten.
Eddie Stok Amsterdam

TAALGEBRUIK

Geen ‘achtertuin’

In een achtertuin kun je doen wat je wil: snoeien, zaaien, luieren etc. In een soeverein buurland heb je niks te zoeken. Venezuela is daarom niet de „achtertuin” van de Verenigde Staten (1/12). Het gebruik van dit woord (ook tussen aanhaalingstekens) impli-ceert dat de VS hier iets te zeggen hebben. Het houdt een koloniaal frame in stand waarbij machts-blokken zoals China, de VS en Europa zeggenschap zouden mogen hebben over de minder rijke landen. Dat is niet objectief en hoort dus niet in *NRC*. Een beter woord is buurlanden, of gewoon de naam van het land.
Isabella de MunkNijmegen

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE
Pete Hegseth, Amerikaanse minister van Oorlog

WAAROM
De lijst van wandaden van deze zelf-verklaarde ‘warrior’ is lang. Maar als er gedoe over komt is hij opeens minder flink en krijgen anderen de schuld. De-ze keer is admiraal Bradley de zonde-bok.

HOE
Pen en inkt

Siegfried Woldhek

COLUMN
TESSA SPARREBOOM

Collectieve
lijstjesdrang

Tessa Sparreboom is neerlandicus.

December is een moeilijke maand. Het heeft alle ele-menten van een tegenvallen-de afterparty: een ziekma-kende hoeveelheid drank, mensen die je liever uit de weg was gegaan en de groeiende zekerheid dat iemand binnenkort de rotzooi (vuur-werkresten, kerstbomen) zal moeten oprui-men. En: sentimentele uitingen. Zo is de-cember de maand van de eindejaarslijstjes. Al heb je er types bij die in augustus al be-ginnen te sorteren.
Het is iets wonderlijks: mensen die tegen het einde van het jaar de behoefte voelen om met ons te delen dat ze *One Battle After Another* beter vonden dan *Bugonia* en *Bugonia* beter dan *The Brutalist*. Of net omge-keerd, het kan allemaal. Wat moeten we met die informatie? Geef liever een tip voor een goede film als die nog in de bioscoop draait. Maar nee, dan hoor je niks, dan zijn ze te druk met die films (of boeken, al komt dat aanzienlijk minder vaak voor) een voor-lopige plek op de ranglijst geven.
Alsof het al niet moeilijk genoeg is om aan andermans eindejaarslijstjes te ontko-men, maakt Spotify ieder jaar voor elke abonnee de ‘Spotify Wrapped’: een ‘muzi-kaal jaaroverzicht’ over ‘jouw luisterge-drag’. Het autisme word je gewoon opge-drongen. Ik wil niet weten naar welke ar-

tiest ik het meest heb geluisterd en ik wil het zeker niet van anderen weten. Iedere gebruiker kan kiezen of hij zijn ‘Wrapped-hoogtepunten’ wil delen met vrienden ‘en de rest van de wereld’. De rest van de we-reld heeft wel wat anders aan zijn hoofd. De rest van de wereld kan het niks schelen dat je 28.432 minuten naar Tame Impala hebt geluisterd.
Alleen sociale media ontwijken in decem-ber helpt niet, ook de kranten zijn gek op eindejaarslijsten. In de praktijk komt dat er-op neer dat er per lijst (of het nou gaat om al-bums, documentaires of podcasts) vijftig positieve recensies uit de mottenballen wor-den gehaald en onder elkaar worden gezet, zodat we die met z’n allen fijn nog een keer kunnen lezen en de recensenten van dienst even rustig kerstvakantie kunnen vieren.
Elk jaar lijken de lijstjes vroeger op ons losgelaten te worden. Zo kwam het Ameri-kaanse tijdschrift *Publishers Weekly* eind vorige maand met een lijst van „the 150 best books of 2025”. Alle boeken die ergens de komende vier weken verschijnen kun-nen de shredder in. De lijst staat al vast. *Time Magazine* maakte in september bekend wat de „World’s Best Companies Of 2025” waren - alsof er in oktober geen leuke start-ups opgericht kunnen worden. En dan was er *Harper’s Bazaar*, dat op 1 december een artikel publiceerde met de kop „Van Margot

Robbie tot Zoë Kravitz: dit zijn de beste ‘naked dresses’ van 2025. Of *HB* weet zeker dat niemand in de winter een *naked dress* aantrekt, of het blad neemt een gigantisch risico met zo’n boude uitspraak.
Het kan nog gekker. Eind oktober zag ik op de website van de Amsterdam-se boekhandels Athenaeum en Scheltema een ‘pre-eindejaarslijstje’ voor-bij komen. Ofwel: een lijst van boeken waarvan de boekhandelaren vermoeden dat ze de eindejaarslijsten van de kranten weleens zouden kunnen halen. Als ik zo’n lijst voor de krant zou moeten samenstel-len, zou ik lekker dat pre-eindejaarslijstje rechtstreeks overnemen.
Zoals het ernaar uitziet zal het delen van eindejaarslijsten als traditie langer mee-gaan dan het afsteken van een cobra. Bij de tweede activiteit sneuvelden meer ledema-ten, dat is waar, maar er beleefden ook meer mensen plezier aan. De eindejaars-lijstjes zijn toch meer een traditie van de suffe soort, categorie lootjes trekken en gourmetten, die december zo’n stroperig, slopend karakter geven. Om over de Top 2000 nog maar te zwijgen.
2025 is een prachtig jaar om eens te dim-men met die collectieve rankingsdrang. Laat het desnoods een goed voornemen voor komend jaar zijn.

Nadia
Donateur

prof. dr. Karin de Visser
Tumor-immunoloog
Antoni van Leeuwenhoek

Samen sneller

naar betere behandelingen van kanker

**Kijk op kwf.nl/samensneller voor
alle impactvolle onderzoeken.**

De kennis over kanker neemt toe, maar nog steeds overlijden mensen aan de ziekte. Het onderzoek naar kanker moet dus sneller. Immunotherapie bijvoorbeeld is veelbelovend, maar werkt bij borstkanker nog onvoldoende. Precies daarom doneert Nadia een substantieel bedrag aan het onderzoek van prof. dr. Karin de Visser, die onderzoekt hoe immunotherapie ook de behandeling van borstkanker kan verbeteren.

Wil jij het onderzoek naar kanker versnellen met een substantiële gift? Bij een donatie vanaf 5.000 euro kun je ook gericht geven aan een onderzoek van jouw voorkeur.

Scan de QR code voor een
video over het onderzoek van
prof. dr. Karin de Visser.

**Tegen kanker
Voor het leven**

& VERDER

2/3

Wiskunde

Kusgetallen van hoger-dimensionale bollen voor betere digitale communicatie

12/13

Veroudering

Het lysosoom in de cel is een van de sleutels tot het jeugdig blijven, zegt Arwen Gao

15

Karel Knip

Met het afwerpen van een kernbom hoeven piloten niet zo precies te mikken

Sleutelen aan de groene motor

De fotosynthese van planten is verre van efficiënt. Het is een grote technische uitdaging om daar iets aan te verbeteren.

4/7

WISKUNDE

Als bollen gaan kussen in elf dimensies

Hoeveel bollen van gelijke grootte kunnen tegelijk één centrale bol raken? Die vraag leeft in hogere dimensies dankzij nieuwe wiskundige inzichten én kunstmatige intelligentie meer dan ooit.

Door **Alex van den Brandhof**

Het **kusgetal** in drie dimensies is twaalf: één sinaasappel kan maximaal twaalf andere sinaasappels raken. FOTO GETTY IMAGES

lander Bartel van der Waerden. Gewone bollen zijn driedimensionaal, maar in de negentiende eeuw begon de wiskunde zich los te maken van concrete beelden en ontstond er een trend naar abstractie. Bollen in hogere dimensies zijn niet meer te visualiseren, maar wel te beschrijven met coördinaten. Hoe hoger het aantal dimensies, hoe vreemder hun gedrag. Zo is het volume van een 'n'-dimensionale bol voor grote waarden van 'n' heel klein: bijna alle 'ruimte' ligt als het ware buiten de bol.

Slechts zelden exact opgelost
Het bepalen van het kusgetal in zulke ruimten is een uitdagende klus, en slechts een handvol gevallen is exact opgelost: in de dimensies vier, acht en 24 is het kusgetal 24, 240 respectievelijk 196.560. In andere dimensies weten wiskundigen dat bepaalde aantallen kussende bollen mogelijk zijn, omdat ze zulke configuraties kunnen construeren. Dat levert zogenoemde 'ondergrenzen' voor het kustgetal op; het werkelijke kusgetal is minstens zo groot. Een toepassing die het onderzoek naar kusgetallen rechtvaardigt, heeft betrekking op het feit dat rakende bollen in hogerdimensionale ruimten nauw samenhangen met het corrigeren van fouten in communicatiesystemen. Bij het verzenden van digitale signalen kunnen bits door ruis verschuiven. Elke mogelijke boodschap wordt daarom voorgesteld als een punt in een hogerdimensionale ruimte, met rondom dat punt een bol waarbinnen fouten nog te corrigeren zijn. Hoe meer bollen zonder overlap rond een centrale bol passen, hoe sneller de communicatie. De laatste jaren zijn er opmerkelijke resultaten geboekt, zowel met klassiek wiskundig werk als met behulp van kunstmatige intelligentie. Wiskundige Mikhail

Ganzhinov deed een promotieonderzoek aan de Aalto-universiteit in Finland en heeft sinds kort een postdoc-positie in Bulgarije. Hij stelde drie nieuwe ondergrenzen vast: in dimensie tien is het kusgetal minstens 510, in dimensie elf minstens 592 en in dimensie veertien minstens 1.932. In oktober verschenen zijn resultaten in het vakblad *Linear Algebra and Its Applications*, al dateert het onderliggende onderzoek van enkele jaren eerder: de *peer review* duurde erg lang. Met dit werk bracht Ganzhinov voor het eerst in twintig jaar beweging in het kusgetalprobleem onder de vijftiende dimensie. Maar terwijl zijn artikel in beoordeling was, werd hij wat betreft dimensie elf ingehaald door AlphaEvolve, een programma uit het kunstmatige-intelligentielaboratorium DeepMind. In mei van dit jaar meldde DeepMind dat AlphaEvolve een configuratie had gevonden waarbij 593 elfdimensionale bollen een centrale bol raken - één meer dan Ganzhinov. De werkelijke waarde ligt vermoedelijk nog hoger. „Ik denk dat die ondergrens van 593 tot ver boven de 600 kan worden opgeschroefd”, zegt Ganzhinov.

Elfdimensionale ruimte
Om een idee te krijgen van hoe een kunstmatige intelligentie tot zo'n resultaat komt, kun je je één centrale bol voorstellen, met straal 1, op een vaste plek in de elfdimensionale ruimte. Het algoritme krijgt de opdracht om vanuit het middelpunt van die bol een vast aantal richtingen in de ruimte te kiezen en in elke richting een bol met straal 1 te plaatsen, op afstand 2 van het middelpunt van de centrale bol. Vervolgens kijkt het algoritme hoe dicht die bollen bij elkaar komen: voor elk paar bollen wordt de afstand tussen hun middelpunten berekend. Liggen ze dichterbij elkaar dan twee eenheden, dan overlappen die bollen elkaar, wat niet is toegestaan. De configuratie krijgt dan 'strafpunten': hoe meer overlap, hoe groter de straf. Het programma probeert het totale aantal strafpunten zo dicht mogelijk bij nul te krijgen: al zoekend en bijsturend probeert het een geldige rangschikking van bollen te creëren. In het werk van Ganzhinov vormt algebra de kern, al gebruikte ook hij een computer om een beeld te krijgen van de onderliggende structuur. Ganzhinovs promotor Patric Östergård ziet de minimale verbetering van AlphaEvolve - van 592 naar 593 in dimensie elf - niet als een grote AI-triompf. Integendeel: in andere dimensies vond AlphaEvolve helemaal geen verbeteringen. „Als dit is wat een

groot team van uitstekende programmeurs met de beste AI-software op dit moment kan bereiken, dan laat dat zien dat je een suboptimale algemene aanpak niet kunt compenseren met AI, of dat AI er niet in is geslaagd een significant betere aanpak te vinden”, mailt Östergård. De dimensies waarin Ganzhinov en AlphaEvolve scherpere ondergrenzen voor het kusgetal vonden, lijken nogal willekeurig: tien, elf en veertien. Andere wiskundigen richtten zich weer op andere dimensies. Bijvoorbeeld het duo Henry Cohen Anqi Li: in een nog niet officieel gepubliceerd artikel vonden zij verbeteringen in de dimensies 17 tot en met 21. **Prachtige structuren**
Wiskundige ruimten verschillen sterk per dimensie. Een techniek die in de ene dimensie goed werkt, is in een andere dimensie juist onbruikbaar. In de door Ganzhinov onderzochte ruimten was nog veel winst te behalen, omdat daar geen scherpe ondergrenzen bekend waren. Ganzhinovs aanpak bleek daar gewoon goed te werken. In vijf dimensies is het moeilijker om een werkbare methode te vinden, juist omdat de huidige ondergrens van 40 al erg scherp is: we weten dat het kusgetal in dimensie vijf minimaal 40 en maximaal 44 is. Östergård over de diverse dimensies: „In de eenvoudige tweedimensionale wereld zijn bollen gewoon cirkels op een plat vlak. Zes munten kun je strak rondom één munt leggen. Maar in drie dimensies sluiten twaalf bollen niet op dezelfde manier aan rond een middelste bol. In acht en vierendertig dimensies kennen we prachtige structuren; daar weten we het kusgetal exact.”

Patrick Östergård: „Zes munten kun je strak rond één munt leggen. Maar in drie dimensies sluiten twaalf bollen niet op dezelfde manier aan rond een middelste bol.” FOTO GETTY IMAGES/ISTOCKPHOTO

Opvallende resultaten, zowel met klassiek wiskundig werk als met kunstmatige intelligentie

Advertentie

HONGER STOPPEN

BEGIN BIJ EEN KIND

Elke 15 seconden sterft een kind aan de gevolgen van honger. Save the Children vecht elke seconde om dat te stoppen. Zoals bij Laila, die dankzij deze speciale pindapasta vol voedingsstoffen herstelt van ernstige ondervoeding. Doneer nu levensreddende voeding en help een kind te leven. Honger stoppen, begin bij een kind.

Save the Children

DONEER NU

NL24 RABO 0343 5000 00

FOTOSYNTHESE

Hoe stroomlijn je die rommelige fotosynthese?

De opbrengst van landbouwgewassen is afhankelijk van hoe efficiënt planten het zonlicht benutten voor de aanmaak van bouwstoffen. Dit valt er nog te verbeteren aan de synthese.

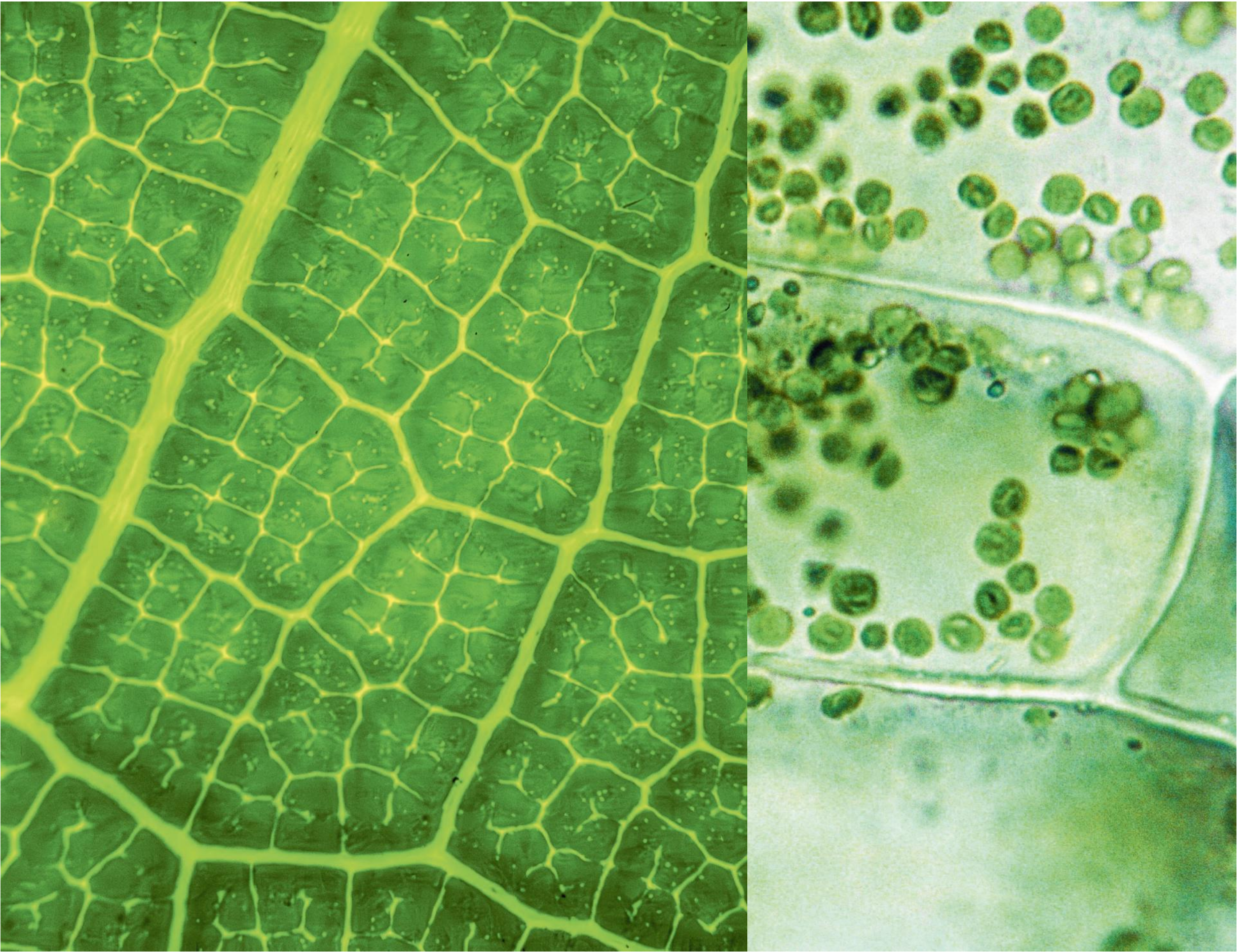
Gemma Venhuizen

Méér voedsel. Duurzamer voedsel. Als het over de toekomst van gewasproductie gaat, dan komen die termen onvermijdelijk ter tafel. Want 9 miljard mensen voeden rond 2050, zonder dat de planeet daaronder lijdt – ga er maar aanstaan. Om dat doel toch te halen, zijn veel plantkundige innovaties gericht op het creëren van superplanten. Planten die voor extra veel opbrengst zorgen, zelfs onder uitdagende omstandigheden. Droogte, hoosbuien, hittegolven, schrale bodems. Er wordt gekeken naar verbeterde wortelgroei, naar planten die ’s nachts CO₂ opnemen in plaats van overdag, waardoor ze minder gevoelig zijn voor verdamping. Eén proces staat binnen de plantoptimalisatie centraal: fotosynthese. Een alom aanwezige chemische reactie die essentieel is voor het leven op aarde. En die, zo is de hoop, door de mens verbeterd kan worden, want van nature verloopt het proces nogal rommelig. Maar ingrijpen is niet eenduidig.

The green machine wordt fotosynthese ook wel genoemd. En: de motor van het leven. Volgens biologen van de Amerikaanse universiteit Princeton zijn er zelfs parallellen te trekken tussen de evolutie van planten en de evolutie van auto’s. Net als bij echte machines heeft bij fotosynthese elk onderdeel een eigen functie, van de bladgroenkorrels tot en met het enzym rubisco. Aan al die onderdelen kan gesleuteld worden – maar of dat daadwerkelijk loont, hangt van de omstandigheden af.

Grote vraagstukken dus, en grote potentiële voordelen. Juist daarom is fotosyntheseonderzoek een *hot topic*, waarover aan de lopende band nieuwe artikelen verschijnen in vaktijdschriften – van brede analyses over de stand van fotosynthese-*engineering* tot gedetailleerde verslagen van mutatie-experimenten. *NRC* sprak met fotosynthese-experts uit vier verschillende vakgebieden over de grootste uitdagingen en kansen.

Aan elk onderdeel van fotosynthese kan gesleuteld worden – maar of dat loont, hangt van de situatie af die steeds wijzigt

Blad van een *Ficus pandurata*. FOTO GETTY IMAGES

In de cellen van waterpest zijn de bladgroenkorrels goed te zien. FOTO GETTY IMAGES

1 De biofysica

Eerst terug naar de basis – hoe zat het ook alweer? In 1779 bestudeerde de Nederlandse arts en natuuronderzoeker Jan Ingenhousz muntplanten en ontdekte zo dat ze licht gebruikten om te groeien en de lucht te zuiveren. Het proces, dat hij fotosynthese noemde, bleek later samen te vatten in de formule $6\text{ CO}_2 + 6\text{ H}_2\text{O} \rightarrow \text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6 + 6\text{ O}_2$. Oftewel: koolstofdioxide en water worden, onder invloed van zonlicht, omgezet in glucose en zuurstof.

Dat doen planten met behulp van het pigment chlorofyl. De ‘bladgroenkorrels’ waar dat pigment inzit zorgen niet alleen voor de groene kleur maar bevatten ook twee eiwitcomplexen, PS2 en PS1. PS2 vangt het zonlicht op. De chlorofylmoleculen doen daarbij dienst als antennes, die de zonne-energie concentreren en ervoor zorgen dat die tijdelijk wordt opgeslagen

in de moleculen ATP en NADPH. Vervolgens zorgt die (in elektrische lading omgezette) energie ervoor dat watermoleculen worden gesplitst in zuurstof en in waterstofionen, die nodig zijn voor de glucoseproductie in PS1.

Aan de Vrije Universiteit Amsterdam onderzoekt Roberta Croce, hoogleraar biofysica van fotosynthese en voorzitter van de International Society of Photosynthesis Research, met haar collega's die fundamentele, moleculaire basis van het proces. Ze combineren moleculaire biologie, geavanceerde spectroscopie en computermodellen om onder andere te onderzoeken of het ‘oogsten van licht’ nog verder te verbeteren is. In 2024 kreeg ze daarvoor een ERC-onderzoeksbeurs van de Europese Unie.

Planten kunnen alleen zichtbaar, energierijk licht gebruiken voor fotosynthese. Daardoor blijft een groot deel van het zonlicht ongebruikt, waaronder het energie-armere ver-rood licht, dat zich in het spectrum tussen zichtbaar rood en infrarood licht in bevindt. En dat is jammer, zeker voor bladeren onder aan een

plant: die bevinden zich in de schaduw en vangen juist vooral veel ver-rood licht.

Sommige cyanobacteriën, de voorouders van de bladgroenkorrels, kunnen wél ver-rood licht gebruiken voor fotosynthese. Ze voeren hetzelfde proces uit met minder energie, zegt Croce tijdens een rondleiding door haar nieuwe lab vol hypermoderne lasers („die meten de fluorescentie van chlorofyl, tot op de picoseconde nauwkeurig”), centrifuges en spectroscopen. „Als we begrijpen hoe ze dat doen, kunnen we proberen die eigenschap in planten in te bouwen.”

De eerste stap daarbij is het identificeren van pigmenten die ver-rood licht kunnen absorberen. „Chlorofyl a, het belangrijkste pigment in planten, kan dat niet, maar chlorofyl d en f bijvoorbeeld wel”, legt Croce uit. Die pigmenten komen niet in planten voor, dus er is genetische modificatie voor nodig om dat aan te passen.

Bij sommige cyanobacteriën zijn die pigmenten wél aanwezig. „We zien vooral dat de soorten die in de schaduw van anderen leven gebruik maken van chlorofyl d of f. Die vangen minder direct licht en hebben dus andere strategieën nodig.” In het lab is het de onderzoekers al gelukt om cyanobacteriën die normaal niet aan ver-rood-absorptie doen toch te veranderen in exemplaren die dat wel doen.

Ook planten vangen zoals gezegd niet overal evenveel licht. Eén optie zou zijn om de bovenste bladeren transparanter te maken, met minder chlorofyl, zodat het zonlicht verder naar beneden doordringt. „En als we die onderste bladeren dan ook nog ver-rood licht kunnen laten gebruiken, dankzij de pigmenten, dan zou de fotosynthese per plant in het ideale geval met meer dan 25 procent toenemen.” Maar zo ver is het nog niet, benadrukt ze. „Fotosyntheseonderzoek gaat niet over één nacht ijs.”

2 De genetica

Dat benadrukt ook Jeremy Harbinson – net met pensioen, maar vóór die tijd ruim veertig jaar fotosyntheseonderzoeker. Vanuit Wageningen Universiteit was hij betrokken bij een EU-project dat onderzoekt op welke manieren fotosynthese kan helpen bij gewasverbetering. „Voor de meeste verbeteringen hebben we zeker nog wel tien jaar onderzoek nodig voordat we ze echt kunnen toepassen.”

Neem bijvoorbeeld het veranderen van zogeheten C3-planten in C4-planten. „Die termen zeggen iets over de beschikbare hoeveelheid koolstofdioxide voor de plant. De meeste planten doen aan C3-fotosynthese, waarbij er vóór de vorming van glucose eerst een tussenproduct ontstaat van een carbonzuur met drie koolstofatomen.” Maar bij zo’n 5 procent van de planten heb je een turbovariant, de C4-fotosynthese, waarbij de plant extra veel CO₂ kan omzetten in glucose doordat de moleculen worden geconcentreerd rond het enzym rubisco – waarover later meer. Tarwe en aardappels doen bijvoorbeeld aan C3-fotosynthese, terwijl mais gebruikmaakt van de C4-variant.

Meer CO₂ is overigens niet altijd gunstiger voor de plant, benadrukt Harbinson. „Elke ingreep heeft z’n nadelen. Bij de opname van extra CO₂ gaat bijvoorbeeld ook extra water verloren. Als je dat zou willen omzeilen dan zou je eigenlijk willen dat die planten ’s nachts aan fotosynthese doen in plaats van overdag. Maar dan heb je dus nog meer kunstmatige ingrepen nodig.”

In theorie zou het mogelijk zijn om met genetische modificatie van een C3-plant een C4-plant te maken, als eenmaal bekend is welke genen bij die C4-fotosynthese betrokken zijn. „Maar het is een ingewikkelde, technisch uitdagende klus. En dan heb je ook nog te maken met strenge regelgeving op het gebied van genetisch gemodificeerde planten.”

„Wat dat betreft biedt de klassieke veredeling uitkomst”, zegt de Wageningse promovendus Louise Logie. „Daarbij ben je niet gebonden aan die strenge regelgevingen.” Zij onderzocht de afgelopen jaren of fotosynthese ook verbeterd kan worden door te selecteren op specifieke planten. „Zelfs binnen één soort, in dit geval de zandraket, zie je al duidelijke genetische verschillen. Wij wilden kijken of je door die exemplaren te kruisen extra efficiënte na-

Naar schatting zijn er wel 10.000 plantengenen betrokken bij fotosynthese, er is niet één afzonderlijk fotosynthesegen

komelingen kan creëren.” „Naar schatting zijn er wel 10.000 plantengenen betrokken bij fotosynthese”, zegt haar promotor, hoogleraar erfelijkheidsleer Mark Aarts. „Die dragen allemaal een beetje bij, er is niet één fotosynthesegen.” Logie bestudeerde in het ultramoderne Netherlands Plant Eco-phenotyping Centre – een samenwerkingsverband tussen de universiteiten van Wageningen en Utrecht – 1.296 zandraketplanten met zes hogeresolutiecamera’s. Centraal in haar onderzoek staat *non-photochemical quenching*, een verzamelterm voor beschermingsmechanismen van planten tegen de influx van te veel energie. „Daarbij kan het weefsel van de plant beschadigd raken. Om dat te voorkomen stoot de plant een groot deel van de geabsorbeerde energie af, maar dat gaat vaak veel te lang door. Ze hebben als het ware een zonnebril opgezet die ze vergeten weer af te zetten.” Dat is nadelig voor de fotosynthese. Daarom selecteerde Logie juist op de planten die aan efficiënt quenchen doen: tijtjds de zonnebril op, en tijtjds ook weer de bril af. Door die met elkaar te kruisen ontstonden er

nrc carrière

samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer
van de vacature en vul het in als
trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur					
KB nationale bibliotheek	KB, nationale bibliotheek	Coördinator Erfgoedprogramma's	Den Haag	29446	
consultancy					
ip Interprovinciale Bureau	Interprovinciaal Overleg	Beleidsadviseur Leefomgeving, Water en Bodem	Den Haag	29439	
YER	YER Nederland B.V.	Senior Consultant Werving & Selectie	Landelijk	29451	
directie / management					
YER	ArcelorMittal Projects Europe B.V. via YER	Operations Manager	Heijningen	29452	
TwynstraGudde	Countus via TwynstraGudde Executive Search	Lid Raad van Bestuur - CIOO (RA)	Zwolle	29422	
Rijnbrink	Cultura via Rijnbrink	Manager Informatie en Advies	Ede	29449	
Partners at Work	CZ via Partners at Work	Manager Concern Control CZ	Tilburg	29445	
YER	De Marne Vastgoed B.V. via YER	Projectmanager	Zwolle	29457	
BELJON WESTERTERP	Fortune Coffee via BeljonWesterterp	Operationeel Manager	Zoetermeer	29399	
Gemeente Oss	Gemeente Oss	Teamleider Sociaal Domein met aandachtsgebied Werk	Oss	29436	
BELJON WESTERTERP	INCO Groep B.V. via BeljonWesterterp	Operationeel Directeur	Alkmaar	29401	
ad	Limburgs Voortgezet Onderwijs via ADJ	Rector Raayland	Venray	29444	
Result Laboratorium	Result Laboratorium	Afdelingshoofd Laboratorium	Dordrecht	29388	
SMK	SMK (Stichting Milieukeur)	Directeur	Den Haag	29438	
soon	SOON	Directeur-bestuurder	Utrecht	29460	
woonbron	Woonbron	Portfolio Manager	Rotterdam	29430	
finance					
YER	ATTERO B.V. via YER	Strategic Controller	Wilp	29448	
de Jong ACCOUNTANTS EN ADVISEURS	De Jong Accountants en Adviseurs	Estate Planner	Vught	29458	
Amersfoort	Gemeente Amersfoort	Senior Medewerker Heffen	Amersfoort	29453	
Ministerie van Klimaat en Groene Groei	Ministerie van Klimaat en Groene Groei	Adviseur Financiën en Programmagelden	Den Haag	29426	

finance					
Provincie Noord-Holland	Provincie Noord-Holland	Strategisch Financieel Adviseur	Haarlem	29425	
YER	Zorgboodschap B.V. via YER	Finance Manager	Sassenheim	29455	
human resources					
Partners at Work	KATAPULL via Partners at Work	Group Level HR Director	Nederland	29437	
YER	Nettorama via YER	Senior Payroll Professional	Oosterhout	29447	
inkoop / logistiek					
YER	YER Nederland B.V.	Senior Tendermanager	Randstad	29456	
juridisch					
legalpeople	Allianz Direct via Legal People	Legal Counsel	Rotterdam	29406	
CAOP	CAOP	Juridisch Adviseur Arbeidsrecht	Den Haag	29423	
de Rechtspraak	De Rechtspraak	Rechter in Opleiding (landelijk)	Landelijk	29433	
de Rechtspraak	De Rechtspraak	Raadsheer in Opleiding (landelijk)	Landelijk	29434	
Ministerie van Buitenlandse Zaken	Ministerie van Buitenlandse Zaken	Onderzoeksspecialist Integriteit	Den Haag	29428	
marketing / PR / communicatie					
de Alliantie	De Alliantie	Adviseur Communicatie	Almere	29459	
projectmanagement					
NWIC	Nederlandse Wetenschappelijk Onderzoek Instituten	Kwartiermaker Projectmanagent P&O	Utrecht	29411	
RvC / RvB / RvT					
VAN DER LAAN & CO	JP van den Bent Stichting via Van der Laan & Co	Collegiaal Bestuurder	Deventer	29442	
wetenschap					
KB nationale bibliotheek	KB, nationale bibliotheek	Grant Advisor	Den Haag	29441	
overig					
GEMEENTE VEENENDAAL	Gemeente Veenendaal	Projectmanager Gebiedsontwikkeling	Veenendaal	29443	
GEMEENTE VEENENDAAL	Gemeente Veenendaal	Teamleider Programma's & Projecten	Veenendaal	29450	
Ministerie van Defensie	Ministerie van Defensie	Casemanager ERD - Den Helder	Den Haag	29454	

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

nrc carrière

samen ambities waarmaken

nrc
ZATERDAG 6 DECEMBER & ZONDAG 7 DECEMBER 2025

» Vervolg van pagina W5

inderdaad nakomelingen die beter waren in fotosynthese (dus meer glucose produceerden bij dezelfde hoeveelheid zuurstof) dan de voorgaande generaties. Zo zou je in theorie op allerlei voor fotosynthese nuttige eigenschappen kunnen selecteren. Aarts: „Daar is tot nu toe nog veel te weinig naar gekeken. Ook is het binnen de plantenveredeling nu nog te ingewikkeld om mee te nemen. De meeste aandacht gaat bij fotosyntheseonderzoek nog altijd uit naar allang bekende spelers, zoals rubisco.”

3 De rubiscoloog

Enter rubisco, het meest voorkomende eiwit op aarde, voluit: ribulose-1,5-bisfosfaat carboxylase/oxygenase. Het is ook een enzym, bedoeld om biologische processen in de plant te versnellen. Rubisco is essentieel voor de plant om koolstofdioxide te absorberen en om te zetten in glucose. „Vrijwel al het koolstof in suiker, vet en eiwitten is ooit ontstaan dankzij rubisco”, zegt zelfbenoemd ‘rubiscoloog’ Robbie Wilson in een videogesprek. Als Australische molecuulair bioloog doet hij met collega’s aan het Amerikaanse MIT onderzoek naar het enzym.

Maar in de natuur werkt rubisco verre van efficiënt: het is tengerd traag (met 1 tot 10 reacties per seconde, tegenover 100 tot 1.000 reacties bij veel andere enzymen) en voor de aanmaak ervan is veel stikstof nodig. En dan wordt er in ongeveer een op de drie door rubisco uitgevoerde reacties ook nog eens per ongeluk zuurstof in plaats van koolstofdioxide gebruikt. Die fout leidt tot een proces, fotorespiratie, waarbij juist CO₂ vrijkomt - en dus kost het de plant alleen maar energie. Zo’n 30 procent van de energie gaat daarmee verloren.

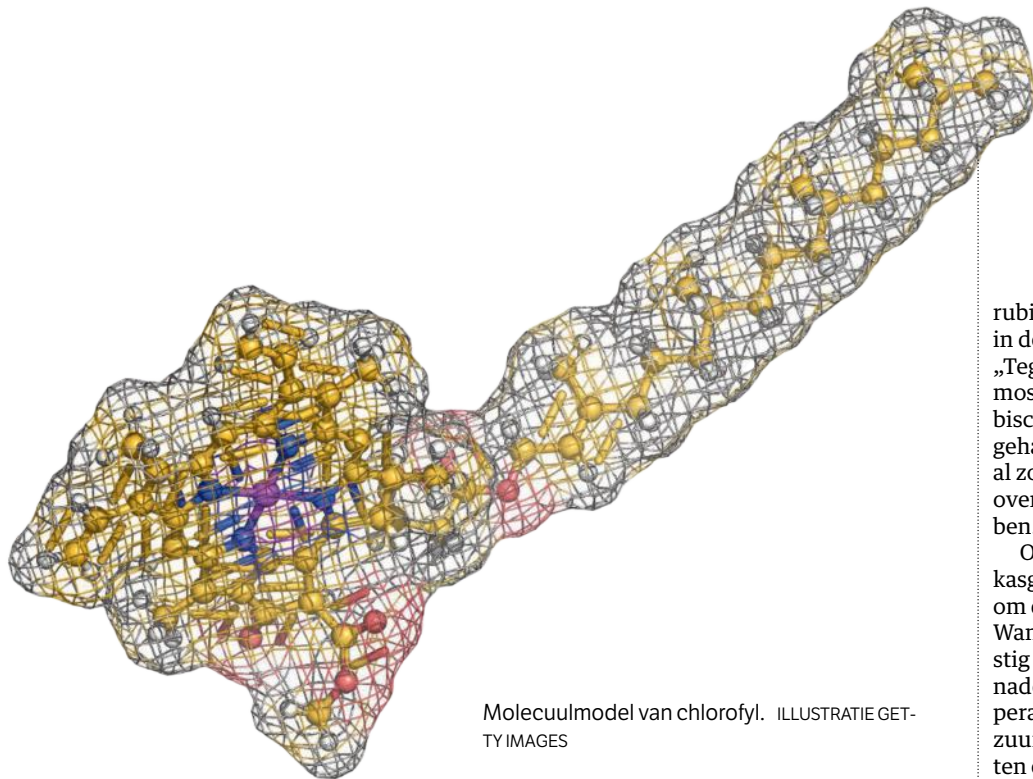
Op het moment dat de vroegste vormen van fotosynthese evolueerden, bij de cyanobacteriën dus, was dat nog geen probleem omdat er geen zuurstof in de atmosfeer aanwezig was. In die zin is het proces door de tijd heen inefficiënter geworden doordat de atmosfeer veranderde en de ‘machine’ zich daarop niet heeft aangepast. Zou je rubisco kunnen verbeteren, dan is een belangrijke bottleneck binnen het fotosyntheseproces opgelost. Alleen: dat gaat niet zonder slag of stoot.

„Vergeet niet: als miljoenen jaren aan plantenevolutie rubisco niet al efficiënter konden maken, dan is dit waarschijnlijk het moeilijkst oplosbare probleem binnen de evolutiebiologie”, zegt Wilson. „Want omdat fotosynthese zo essentieel is voor het leven, zou je verwachten dat de natuur op elk mogelijke voordelige rubiscomutatie selecteert.” Om die reden ligt het ook niet voor de hand dat één mutatie die oplossing biedt. „Je hebt hoogstwaarschijnlijk een hele reeks aan veranderingen nodig.”

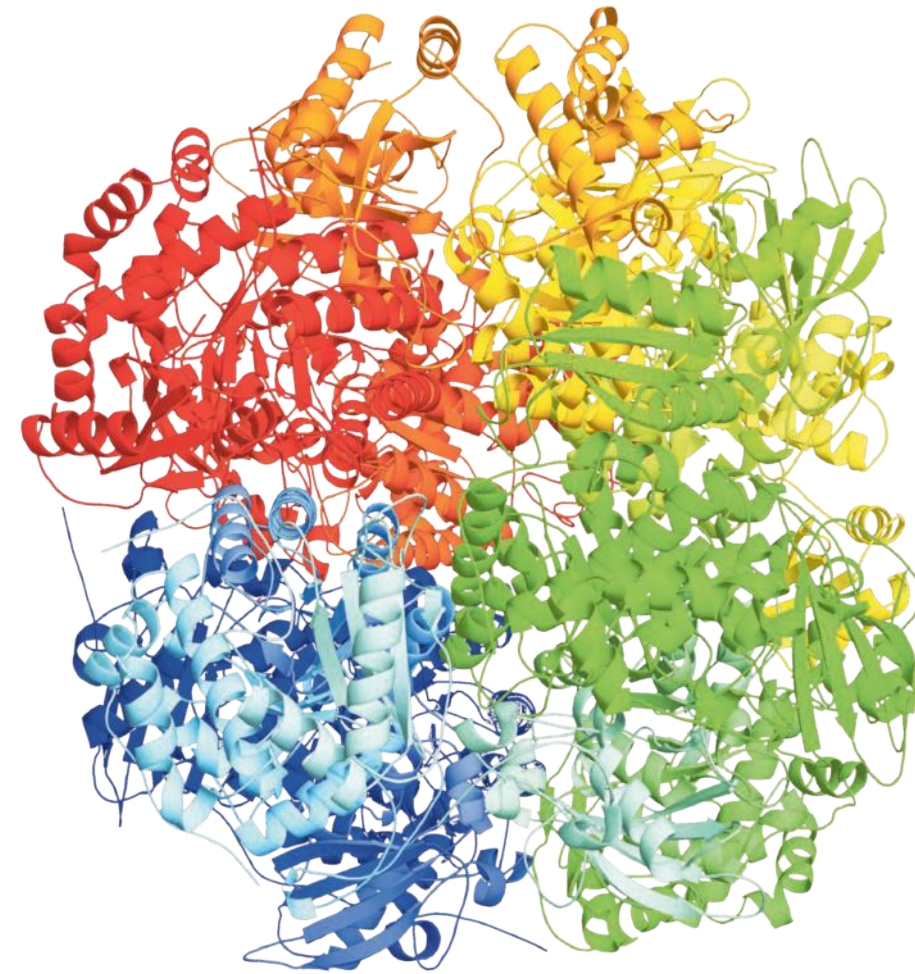
Sommige wetenschappers streven er vanwege die complexiteit zelfs naar om rubisco helemaal buiten spel te zetten. Zij menen dat fotosynthese efficiënter zou verlopen zonder het enzym. Zo beschreven twee Duitse microbiologen in 2017 in een artikel over *the rise and fall* van rubisco onder meer over de zoektocht naar geheel nieuwe manieren om CO₂ te fixeren.

Daar lijnrecht tegenover staan de wetenschappers die zich juist op rubisco concentreren, onder wie Wilson. Afgelopen zomer publiceerde hij met collega’s in tijdschrift *PNAS* een artikel over de kunstmatige evolutie van een natuurlijke rubiscovariant.

Die komt normaal voor bij *Gallionellaceae*, oeroude bacteriën die in milieus met veel koolstofdioxide en weinig zuurstof leven en worden beschouwd als een van de snelst werkende rubiscovarianten op aarde, met ruim 25 omzettingen per seconde. „Daarmee ben je er nog niet, want bacterierubisco kun je niet zomaar vergelijken met plantenrubisco”, zegt Wilson. Bovendien is snelheid nog niet alles; efficiëntie van het enzym speelt ook een rol. Het gaat dus niet alleen om het tempo waarmee CO₂ wordt vastgelegd en wordt omgezet in suiker, maar ook om een zo nuttig mogelijke besteding van die CO₂ - als rubisco dan veel energie verbruikt

Molecuulmodel van chlorofyl. ILLUSTRATIE GETY IMAGES

Molecuulmodel van het rubisco-enzym. ILLUSTRATIE ANP

Als miljoenen jaren evolutie rubisco niet efficiënter konden maken, dan is dit waarschijnlijk het moeilijkst oplosbare probleem

Robbie Wilson ‘rubiscoloog’

Wetenschap w7

rubiscogebied, vindt Wilson dat het enzym ook in de huidige vorm al bewonderenswaardig is. „Tegenwoordig pompen we zoveel CO₂ de atmosfeer in dat er voldoende aanbod is voor rubisco om om te zetten. Maar ook toen het CO₂-gehalte nog een stuk lager lag, wist rubisco CO₂ al zodanig te concentreren dat planten konden overleven. Daar moet je toch respect voor hebben.”

Overigens betekent dat niet dat er nu broeikasgas in de atmosfeer moet worden gepompt om de planten te helpen, benadrukt Wilson. Want meer koolstofdioxide is niet per se gunstig voor de plant: dan komen er weer andere nadelen om de hoek kijken. Toenemende temperaturen maken rubisco extra gevoelig voor zuurstof en zorgen er bovendien voor dat planten extra water verliezen.

4 De veldtechnologen

Tot zover rubisco. Want het enzym is dus zeker niet de enige bottleneck in het fotosyntheseproces. Soms is het juist gebrek aan licht, aan stikstof (nodig voor de aanmaak van rubisco) of aan fosfaat (nodig voor de energiemoleculen ATP en NADPH). „Veel experimenten vinden plaats in het lab, maar de essentie van fotosynthese is dat het juist heel dynamisch is, vanwege de constante veranderingen”, zegt Deserah Strand. „Er hoeft maar één zuchtje wind te komen of één wolk voor de zon te schuiven en de lichtbeschikbaarheid is weer compleet anders. Op elk moment zijn weer andere eigenschappen belangrijk. Wij kijken daarom welke consequenties ingrepen in de plant hebben in de echte wereld. Het veld is ons laboratorium.”

Ze is onderzoeker bij het in 2022 opgerichte Jan Ingenhousz Institute, dat zich op de Wageningse universiteitscampus bevindt maar grotendeels onafhankelijk opereert. Bij het instituut worden technologie en veldonderzoek gecombineerd. „Zo hebben we bijvoorbeeld sensoren ontwikkeld waarmee je de fotosynthese van veel planten simultaan kunt meten”, zegt mede-oprichter David Kramer. „Met oudere sensoren moet je ze allemaal stuk voor stuk meten, maar dan zijn de weersomstandigheden alweer compleet veranderd zodra je bij plant nummer tien bent.”

Kramer is net terug van veldwerk in het binnenland van Australië, waar hij onderzocht bij welke plantensoorten fotosynthese nog goed functioneert als de bladtemperatuur oploopt tot 50 graden Celsius. „De temperatuur van de bodem was 62 graden - ik kwam thuis met gesmolten schoenzolen.”

Al het onderzoek van het Jan Ingenhousz Institute is open source, uiteindelijk is het de bedoeling dat fotosyntheseonderzoekers over de gehele wereld de instrumenten zelf kunnen maken. „Om echt impact te hebben, moeten de sensoren beschikbaar zijn voor veel onderzoekers wereldwijd”, zegt Kramers collega Alexander Laarman. Ook plantenveredelingsbedrijven zouden ervan kunnen profiteren: als ze toeganger kunnen krijgen tot de data van de sensoren kunnen ze vervolgens zelf de selecties uitvoeren.

De grote hoeveelheden data van de sensoren worden uiteindelijk met behulp van computermodellen verwerkt, zegt Steven Driever die vanuit de Wageningen Universiteit nauw samenwerkt met het instituut. In zijn modellen bestudeert hij veranderingen in het fotosyntheseproces op verschillende schaalniveaus, van de individuele bladeren tot aan het complete bladerdek. „In tegenstelling tot dieren kunnen planten niet weg van hun plek als de omstandigheden ongunstig zijn, en juist daarom hebben ze zo’n brede set aan aanpassingsmogelijkheden ontwikkeld.”

Hoe belangrijk alle technologie ook is, uiteindelijk moet de behoefte van de plant centraal staan, zegt Strand. „Wat hebben ze nodig om glucose te maken, hoe kunnen wij ze daarbij van dienst zijn? Want hoe beter we de planten kunnen helpen, des te groter de gewasopbrengst zal zijn.”

VEROUDERING

Geef de recyclers in de cel een duwtje voor een langer gezond leven

Met het omzetten van een schakeltje krijgen wormen in het lab een langer leven. Arwen Gao hoopt dat deze route via lysosomen ooit ook mensen met Alzheimer of Parkinson kan helpen.

Door **Martine Kamsma** Fotografie **Roger Cremers**

Arwen Gao vraagt aan haar laborant in het Amsterdam UMC of hij de wormen kan laten zien. De minuscule rondwormpjes zijn met het blote oog nauwelijks waarneembaar, maar onder de microscoop zijn het een soort kronkelende gloeidraadjes: dat ze oplichten is het signaal dat het stofje dat ze hebben gegeten actief is. Heel simpel gezegd heeft het een schakeltje omgezet dat de *C. elegans*-worm een langer leven geeft. Maar zo simpel is het niet, heeft Gao eerder deze ochtend al uitgelegd.

Dat ze op een dag in Amsterdam onderzoek zou doen naar levensverlengende processen diep in de wormen, had Arwen Gao niet kunnen voorspellen toen ze op haar achttiende vanuit haar geboorteplaats Jinan in het Chinese Shandong met haar tweelingzus naar Nederland kwam. Ze belandde in Nijmegen voor een hbo-opleiding biologie en medisch laboratoriumonderzoek. Toen ze met haar bachelor op zak aan het werk wilde, zeiden haar ouders:

daarvoor hebben we jullie niet naar Nederland gestuurd, haal op z'n minst een master. Gao ging daarop naar Amsterdam om biomedische wetenschappen te studeren en werd er onmiddellijk door gegrepen. Ze herinnert zich een lezing van haar latere begeleider Riekelt Houtkooper over mitochondriën, de energiecentrales van de cel. „Ik vond het zo gaaf, het was de coolste wetenschap die ik ooit gezien had.” Hier wilde ze bij zijn.

Recyclingbedrijfe

Haar promotieonderzoek naar celveroudering in de toen kersverse groep van Houtkooper, hoogleraar translationeel metabolisme, was haar ticket naar een postdocpositie in Zwitserland waar ze dieper in het metabolisme van de cel kon duiken en via de mitochondriën op een tweede spoor van celveroudering kwam. „Want naast de mitochondriën zijn er nog andere onderdelen in de cel die een belangrijke rol hebben, zoals lysosomen.”

Lysosomen. Als Gao uitlegt wat die piepklei-

ne blaasjes in de cel doen, krijg je beelden van een recyclingbedrijfe dat in actie komt als de bouwvakkers in de cel uitgeput raken en krakemikkig werk afleveren. De recycler krijgt een seintje en komt om de boel af te breken, de waardevolle onderdelen te hergebruiken en het kleinere afval te verpulveren en af te voeren. Bij mensen en dieren zijn lysosomen en de daaraan gekoppelde enzymen de recyclers in alle cellen van het lichaam.

Wanneer de recycler zijn werk niet kan doen, hopen afval- en gifstoffen zich op en raken cellen beschadigd - dat was bekend. „Wat nou als lysosomen niet het eindpunt in de afvalverwerking zijn, maar als opzichters aan het begin staan van allerlei processen die de cel herstellen en beschermen?”, zegt Gao. En stel dat je de lysosomen een zetje kunt geven om aan hun surveillance te beginnen, zou je veroudering dan kunnen vertragen? Met die vraag ging Gao aan de slag.

Vanaf dat moment draaide haar werk om lysosomen. Eerst in het Zwitserse Lausanne, waar ze met topwetenschappers in het verouderingsonderzoek het mechanisme onderzocht dat lysomen activeert. Heel fundamenteel en belangrijk onderzoek, zegt Gao. Maar wat ze miste was de vertaling naar behandelingen waar mensen, patiënten, baat bij hebben.

„Ik wil onderzoek doen dat impact heeft. Het liefste wilde ik onderzoeken wat dat surveillancemechanisme kan betekenen voor mensen met ziekten die verband houden met lysosomen.” Niet alleen de ziekten van Fabry en van Gaucher, allebei zeldzame aangeboren

stofwisselingsziekten. Maar ook verouderingsziekten als alzheimer en parkinson. „Daarom wilde ik terug naar het Amsterdam UMC, waar al jaren grote expertise is op het gebied van lysosomale ziekten.” In elke stap die Arwen Gao in haar loopbaan zet komt het terug: de voortdurende zoektocht naar beurzen en subsidies om promotieonderzoek te kunnen doen, daarna om in Lausanne te kunnen werken en om terug te kunnen naar Amsterdam. En nu om te ontdekken welk mechanisme nu precies de lysosomale activiteit stimuleert, via welke route je het alarm voor de recyclers kunt laten afgaan. En hoe je dit kunt gebruiken als behandeling van ziekten en tegen veroudering.

„Ik ben totaal geobsedeerd”, zegt Gao. „Ik denk altijd aan mijn werk, en aan hoe het beter kan.” In Zwitserland was ze 's ochtends vaak als eerste in het lab. Als om half acht de onderzoeksleider binnenkwam, stond ze hem al op te wachten met nieuwe data. „Je moet resultaten kunnen laten zien, niet wachten tot iemand het aan je vraagt. En je moet veel publiceren.” Extreem gedreven, noemt Houtkooper zijn protegee. „In Lausanne is de prestatiedruk heel hoog. Als je niet boven komt drijven, is het snel voorbij.”

Om haar nieuwste paper in *Nature Cell Biology* te krijgen, werkte ze er ook tijdens haar zwangerschapsverlof aan door. En nog zegt ze: „Ik vind mezelf geen workaholic.” Echt niet? „Ik ben gewoon heel erg gemotiveerd om zinvol werk te doen.”

‘Een lysosomale surveillance als antwoord

op stress verlengt een gezond leven.’ Dat is de titel van de studie waar haar naam boven staat, en die laat zien waarvoor Gao en haar collega's jaren in het wormenlab hebben gezeten. LySR, noemen de auteurs het mechanisme afgekort.

Het werkt ongeveer zo. De onderzoekers schakelen specifieke genen uit, waardoor de zuurgraad in de darm van de worm een beetje verstoord raakt. Je zou verwachten dat de wormen hierdoor vroegtijdig aan hun einde komen - dat gebeurt als de verstoring te groot is. Maar heel milde stress in de darm blijkt juist gunstig; het is het signaal voor het surveillanceteam van de lysosomen om aan het opruimen en recyclewerk te beginnen zonder dat cruciale onderdelen zijn stilgelegd.

Die reactie, beschrijft Gao, lijkt een beetje op wat er gebeurt als wormen te weinig calorieën binnenkrijgen: de cel gebruikt de beperkte energie om giftige en beschadigde eiwitten op te ruimen. Deze boost van het beschermingsmechanisme geeft de cellen, en dus het wormpje, een langer en gezonder leven. De rondwormen in het lab leefden hierdoor gemiddeld wel 60 tot 70 procent langer. Geen zeventien dagen, zoals de meeste wormen, maar soms wel een maand.

Nu zeggen deze uitkomsten in het wormenlab nog niets over mensen. Maar, zegt Gao, als je dit mechanisme kunt inzetten voor het opruimen van opgehoopte toxische eiwitten in de hersenen, kenmerkend voor bijvoorbeeld alzheimer en parkinson, dan hebben patiënten daar in de toekomst mogelijk iets aan. En ook voor patiënten met zeldzame aange-

Arwen Gao streeft met haar onderzoek in Amsterdam UMC via lysosomen naar levensverlenging.

CV Arwen Gao

29 november 1988: geboren in Shandong, China
2007: bacheloropleiding life sciences HAN
2011: masteropleiding biomedische wetenschappen UvA
2013: promotieonderzoek UvA/AMC naar metabolisme en veroudering in *C. elegans*
2018: postdoc Ecole Polytechnique Fédérale Lausanne
2022-nu: onderzoeker en docent in het Amsterdam UMC, diagnostiek in het laboratorium voor Genetische Metabole Ziekten

boren stofwisselingsziekten kan het, hoopt Gao, een nieuwe behandelingsroute zijn. Niet door genen uit te schakelen, maar met een medicijn. „We hebben al een stof gevonden die LySR (lysosomale surveillance respons) in wormen activeert. Het zoeken is naar een medicijn dat dit mechanisme bij patiënten kan activeren.”

Meer dan lysosomen

Lysosomen zijn niet de enige weg naar een langer leven. Als de laborant in Amsterdam UMC de wormen laat zien, maken ze er grappen over: hij is fan van mTOR, een mechanisme dat met celgroei te maken heeft. Zij zet haar kaarten op LySR. Houtkooper ziet lysosomen als een van de vele wegen waarlangs op termijn veroudering kan worden vertraagd. „Lysosomen zijn waarschijnlijk cruciaal, maar er is geen hiërarchie als je kijkt naar welke verouderingsmechanismen belangrijk zijn, en alles hangt met elkaar samen.”

Arwen Gao is ongeduldig. Ze wil door met haar onderzoek naar nieuwe behandelingen, naast haar werk in het diagnostisch lab. Het bijzondere van het werk in Amsterdam is dat daar patiënten komen met erfelijke aandoeningen met processen die vergelijkbaar zijn met wat bij veroudering plaatsvindt. Experimentele medicijnen tegen die ziekten kunnen zo óók iets vertellen over het effect op veroudering. „Maar we moeten nog veel meer begrippen voordat dit onderzoek mensen zal bereiken. Dat kan jaren duren, we staan nog maar aan het begin.”

Arwen Gao gebruikt **C. elegans**-wormen voor haar onderzoek naar lysosomen.

Ontdek de mooiste cadeaus

&KLEVERING Kandelaar per stuk

Adviesprijs
45,-
39,95

Kerstboomkaars set van 12 stuks

Adviesprijs
45,-
30,-

Kunstkerstboom met verlichting

Adviesprijs
vanaf
199,-

- › Niet van echt te onderscheiden, zonder naalduitval
- › Gaat jarenlang mee, onderhoudsvrij én stijlvol
- › Verkrijgbaar in de hoogtes 185 en 215 cm

Led kaarsenset 7-delig

Adviesprijs
vanaf
29,95

Kunstboom met verlichting

Adviesprijs
vanaf
79,-

&KLEVERING Waxinelicht- houders set van 2 stuks

Adviesprijs
37,45
29,45

AMNESTY INTERNATIONAL Kerstkaarten set van 32 stuks

Adviesprijs
30,-
25,-

BLOOMING GOOD Luxe kunst- kerstkrans

Adviesprijs
59,-
49,-

Bekijk de gehele kerstselectie online nrcwebwinkel.nl/kerst

OVER DE HORIZON

BEATRICE DE GRAAF

Verlies is de drijvende kracht achter de onrust en de dynamiek van onze tijd

COLUMN

Het zijn de donkere dagen voor kerst, en dat zijn momenten dat veel mensen een beetje melancholisch worden. Of natuurlijk op vakantie naar Ibiza gaan, maar die zullen dit stukje wel niet lezen. Zelf ben ik altijd onder de indruk van Eeuwigheidszondag, de laatste zondag van het kerkelijk jaar waar de namen van de dit jaar ontslapen worden voorgelezen (dus niet Allerzielen, dat is de herdenkdag van alle gestorven zielen in het algemeen). Op zo'n moment van stilte word je geconfronteerd met de concrete aanwezigheid van iets waar we vaak aan voorbij rennen: het besef van verlies. Laten we daar ook in deze column bij stilstaan. Niet het minst omdat de Berlijnse socioloog Andreas Reckwitz daar een prachtig boek over heeft geschreven (niet heel verrassend getiteld *Verlust*) dat onlangs in een opmerkelijk goede Nederlandse vertaling is uitgekomen (*Verlies*).

Wat maakt verlies zo'n interessant en complex fenomeen? Volgens Reckwitz, die dit donderdag in Amsterdam bij het Duitsland Instituut uitlegde, omdat het iets zegt over ons begrip van tijd, ons begrip van zingeving en narrativiteit en omdat het iets doet met onze emoties. Eerst de emoties. Stel, ik geef u honderd euro voor een goed antwoord, maar daarna pak ik vijftig euro af voor een fout antwoord. Of, we doen het andersom, ik geef u vijftig euro voor een goed antwoord, en bij het foute krijgt u niets. U heeft precies hetzelfde gedaan (twee vragen beantwoord), en houdt precies evenveel geld eraan over (vijftig euro). Toch zult u in het tweede geval blijer zijn dan in het eerste. Of erger nog: in de eerste situatie

bent u misschien zelfs boos. Dit is wat we *loss aversion* noemen. Mensen raken meer van slag door wat ze verliezen, dan dat ze blij worden door wat ze krijgen, en, het gaat nog verder: mensen komen ook sneller in actie om verlies te voorkomen of te repareren, dan om iets te winnen.

Dan de zingeving, of de 'narrativiteit', zoals Reckwitz het noemt. Verlies is de drijvende kracht achter de onrust en de dynamiek van onze tijd, vindt Reckwitz. In *Verlust* legt hij uit dat dat zo is, waarom dat zo is en waarom het niet goed is dat we ons daar veel te weinig van bewust zijn. Die onrust en dynamiek ziet Reckwitz aan alle kanten van het politieke spectrum. Hij haalt de grote protesten tegen de te loorgang van de biodiversiteit aan. Hij definieert het succes van rechtspopulisten ook als verzet tegen ervaringen van verlies. Hij ontwaart de angst voor verlies in de demonstraties tegen de anticovidmaatregelen, waardoor mensen hun autonomie en controle verliezen. En inderdaad, de voorbeelden die hij benoemt, zijn ook hier te lande volledig herkenbaar. 'Ze willen jullie land afpakken', dat was een van de slogans waarmee de BBB eertijds de verkiezingscampagnes startte. 'Ze willen jullie omvolken', suggereerden rechtspopulisten in de gelederen van PVV en FvD. En de SP waarschuwde de aanhang: 'Ze willen de Wet Sociale Werkvoorziening afschaffen'. Kortom, in actie komen tegen echt of vermeend verlies kan een effectieve mobilisator zijn. En volgens Reckwitz zijn het inderdaad de rechtspopulisten die er als geen ander in slagen de woede, frustratie en radeloosheid (het 'afgehaakt zijn', noemen we dat in Nederland ook wel) te vertalen in narratieven van ver-

zet en protest. 'Het zijn de elites die jullie land/bushaltes/Sinterklaas hebben afgepakt.'

Dat is op zich geen nieuw inzicht, dat de mens *an sich* wordt voorgedreven door angst voor verlies. Sociaalpsychologen weten al sinds Freud dat mensen lijden onder die angst, die ten diepste terug te voeren is op besef van vergankelijkheid (volgens de Weense psycholoog getriggerd door onopgeloste conflicten in hun kindertijd). Sterker nog, in *The Denial of Death* (1973) stelt de cultureel antropoloog Ernest Becker dat de mens het enige zoogdier is dat zich bewust is van zijn sterfelijkheid en zijn hele leven met dat besef blijft worstelen.

Maar als die worsteling met verlies zo'n antropologische, psychologische en zelfs biologische constante is, waarom zou het dan nu pas een probleem zijn? We kunnen toch wel stellen dat de ervaring van en angst voor verlies de mensheid vanaf den beginne in beweging heeft gebracht, en dat die angst debet is aan zowel de meest verschrikkelijke oorlogen als de meest hartverscheurende gedichten en romans. En dichter bij huis, waarom zouden mensen zich nu meer zorgen over oorlog, werkloosheid of ziekte maken dan bijvoorbeeld een generatie eerder? Ik las onlangs het zeer overtuigende boek van de historicus Frank Bösch, *Zeiten-*

wende 1979: Als die Welt von heute begann. Bösch stelt dat de Duitse angst voor oorlog, islam, polarisatie, klimaatcrisis en algehele economische *Abstieg* toen al begon en misschien wel veel breder en heftiger gevoeld werd (*Abstiegsangst*, noemen de Duitsers dat op weergaloos Duitse wijze) dan nu.

Dat brengt me weer bij Reckwitz en bij Eeuwigheidszondag. Het ligt erg voor de hand, maar het is toch goed om dit eens in secuur, neutraal Duits sociologenproza uitgelegd te krijgen: het ligt niet alleen aan de concrete verliezen. Ja die zijn er. Maar wat veel nijpender is, is *enerzijds* het verlies van collectieve sjablonen (de historische rituelen en repertoires) om met die verliezen productief om te gaan en *anderzijds* de introductie van sjablonen die juist heel bewust het negatieve van verlies - schaamte, verontwaardiging, schuldtoewijzing aan derden en verbittering - mobiliseren.

Dat is de verliesparadox van de vooruitgang: we proberen onze verliezen te overschreeuwen met een radicaal vooruitgangsgeloof in steeds meer technologie, medische ingrepen en consumptiedrift, of juist met een krampachtig verdedigen van dat wat we nooit hadden. Vervolgens wordt dat echte of vermeende verlies als wapen in de politieke strijd ingezet. Daarom, aldus Reckwitz, is het tijd om niet langer „onbezonnen te vertrouwen op een verondersteld maar nooit werkelijk beschikbaar automatisme van de vooruitgang”, en moeten we leren „op het slappe koord te dansen nadat men in de afgrond heeft gekeken”.

Kortom, het is tijd om stil te zitten, niet te vluchten of vechten, maar - liever samen dan alleen - te herdenken wat ons is ontvallen dit jaar.

*Mensen raken
meer van slag
door wat ze
verliezen*

Beatrijke de Graaf is hoogleraar geschiedenis van de internationale betrekkingen in Utrecht.

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Frankrijk

IJsland

Normandië, Bretagne, N-Fr.
Karakteristieke, comfortabele huizen bij zee.
Boek nu: **Liberte.nl**

Neem uw eigen voertuig mee naar IJsland.
Kijk voor meer info op **trolltravel.com** of bel 078-6198525

Overnachten, rondreizen, uitjes 20 jaar romantiek, al sinds 2005
www.kasteelovernachtingen.nl

Het grootste aanbod authentieke vakantiehuizen in het heerlijke Frankrijk.

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
ZADKINEMEDIA.nl

Spanje

SPAANSE PARADORES ZOMER 2026 NU BOEKBAAR!
Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Ierland

De prachtige natuur van IERLAND
Beleef je met

BBITRavel

EXPERIENCE

12-daagse autorondreis Ierland in een Notendop vanaf **€1056** pp*

Ierland

Kortje naar Ierland

*Incl. vluchten, huurauto en verblijf in vakantiewoningen en een 3-sterren hotel. Vanaf-prijs o.b.v. voordeligste vertrekdatum en 4 personen. Onder voorbehoud van drukfouten en/of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/ierland | 050-3136000

ROTTERDAM

Regio Rotterdam en omstreken

EEN WAARDEVOL AFSCHIED

Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.

010 – 447 99 00 | **vanderspekuitvaart.nl**

VAN DER SPEK

UITVAART

Amerika

Canada

GO CANADA

Net binnen NIEUWE

Wees er snel bij! op=op WEGBRENGACTIES

GO

← scan voor meer info

GO CANADA.NL

Personeel

Vrijwillgers

Gezocht: **Beheerders voor kasteel** in Brabant. Zeer gevarieerd takenpakket op een unieke locatie. Gevraagd: financieel onafhankelijk echtpaar met organisatietalent, commercieel gevoel en affiniteit met cultuurhistorisch erfgoed. Teamspelels op HBO-niveau. Vrijwilligerswerk. Vergoeding: vrij wonen op kasteel, inclusief verwarming, elektra, telefoon en internet, alsmede geringe onkostenvergoeding.
Br.o.nr. 01122025

Consumenten

Vraag & aanbod

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, PLATINA EN MUNTEN. WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA! WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER! SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, Adam TEL. 020-4221015. **WWW.ODGGOUDPRIJS.NL**

PLATENCOLLECTIES GEZOCHT

RecordFriend Amsterdam zoekt goede collecties elpees & singles van particulieren.
Beste prijs en ophalen door heel Nederland.
Tel. 06-51643022 **www.recordfriendamsterdam.nl**

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!
Ga naar: **WWW.ZADKINEMEDIA.NL**

Zaken & Transacties

Cursus Daytraden

Geboren in 1953, woont in de regio Nijmegen, ondernemer geweest (en van binnen nog steeds). Dol op **muziek**, op buiten zijn, zijn **zoons**, lekker eten koken, **bijen**, planten. Geeft veel om en doet veel voor mensen die wat extra's nodig hebben.
Wil **vrijlijke** warme vrouw, goed moreel **kompas**, absoluut authentiek, met een **mening**, energie, dansen, weinig schermen, veel praten en **genieten** van en met elkaar.

Volledig profiel lezen? eennieuweliefde.nl

een nieuwe liefde

Warme man met groot sociaal hart
Geboren in 1953, woont in de regio Nijmegen, ondernemer geweest (en van binnen nog steeds). Dol op **muziek**, op buiten zijn, zijn **zoons**, lekker eten koken, **bijen**, planten. Geeft veel om en doet veel voor mensen die wat extra's nodig hebben.
Wil **vrijlijke** warme vrouw, goed moreel **kompas**, absoluut authentiek, met een **mening**, energie, dansen, weinig schermen, veel praten en **genieten** van en met elkaar.

Volledig profiel lezen? eennieuweliefde.nl

Een Kus en Kerstknuffel

Originele reacties cursisten

■ Losgelaten stelletje
Hey Rob, wel een losgelaten stelletje die twee jongens van je.

■ Knippen en klaar
Die robot is fantastisch, je knippert met je ogen en het is al klaar.

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
vrij 19 dec, ma 29 dec en vrij 9 jan

www.robwessels.nl 010 519 21 15

Wilt u ook adverteren, surf naar onze website **www.zadkinemedia.nl**

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING

Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : **www.zadkinemedia.nl**
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)

WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

Drie maanden extra gratis bemiddeling
Verlang je naar een duurzame relatie?
Bel dan nu : **088-0221900** (alle regio's)

Met persoonlijke bemiddeling de hoogste kans op een vaste relatie.
www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE

EXCLUSIEVE PARTNER SEARCH

VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

Klaar voor nieuwe ontmoetingen?

Van persoonlijk afgestemde MATCHES tot verrassende SINGLE EVENTS.

www.qualitypartnersearch.com

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen

ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmeeets.nl

Ze bestaat. Echt.

DPSPartnerSearch.nl distinguished & discreet

Match Hunters

Omdat liefde begint met écht gezien en gehoord worden.
Start jouw zoektocht vandaag nog.

Relatiebureau

Geef de liefde weer een kans!
Het Relatiebureau, bemiddeling duurzame relaties.
www.hetrelatiebureau.nl of 085 – 0765 365

Wilt u uw leven ook zo graag verrijken met een geliefde?
Ensemble bemiddelt met verve kunst- en cultuurliefhebbers 50+
Sophie van den Heuvel, 0294-257226 - www.ensemble-relatie.nl

Man zoekt Vrouw

een nieuwe liefde

Warme man met groot sociaal hart
Geboren in 1953, woont in de regio Nijmegen, ondernemer geweest (en van binnen nog steeds). Dol op **muziek**, op buiten zijn, zijn **zoons**, lekker eten koken, **bijen**, planten. Geeft veel om en doet veel voor mensen die wat extra's nodig hebben.
Wil **vrijlijke** warme vrouw, goed moreel **kompas**, absoluut authentiek, met een **mening**, energie, dansen, weinig schermen, veel praten en **genieten** van en met elkaar.

Volledig profiel lezen? eennieuweliefde.nl

Nog wensen?

secondlove

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Geef online op via **www.ZADKINEMEDIA.nl**
Geef je oproep voor de deadline van de desbetreffende editie op

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

SCHIEHTHART REIZEN

CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Ga naar **ZADKINEMEDIA.NL**, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

ALLEDAAAGSE WETENSCHAP

Iwintig kernbommen liggen er in Volkel, misschien wel twee-en-twintig. De Volkelnaren weten het maar lachen erom. Sinds kort cirkelen er drones boven de bommen. Daar lachen ze ook om. Ze beseften niet dat Volkel al jaren een *primary target* van de Russen is.

De Volkelse bommen maken deel uit van de vergelding die de Navo achter de hand houdt voor het geval de Russen onaangekondigd kernraketten deze kant opsturen. De opzet was altijd dat F-16's de bommen dan snel naar het oosten zouden brengen vóór de raketten arriveerden, daar is ongeveer een kwartier de tijd voor. F-16-piloten stonden als het ware 24/7 met draaiende motoren en thermoskanen koffie klaar om uit te vliegen.

Inmiddels is de taak in handen van F-35A's. Die zijn met hun stealth-eigenschappen onzichtbaar voor de radar wat de kans flink vergroot dat ze behouden bij de vijand aankomen om daar de wederzijds gegarandeerde vernietiging, de *mutually assured destruction*, concreet te maken.

In Nederland liggen, zegt men, vooral kernbommen opgeslagen van het type B61-12. Dat zijn waterstofbommen met een instelbaar vermogen van 0,3 tot 50 kiloton TNT. De F-35A kan er twee tegelijk van vervoeren. Zwaartekrachtbommen, worden ze genoemd. Of: vrije val-bommen, wat leuker klinkt. Maar het zijn gewoon bommen die, als ze loskomen van het vliegtuig, aan zichzelf en de inwerking van zwaartekracht, wind en luchtweerstand worden overgelaten. Het zijn *dumb bombs*.

Nu hoeft je met een kernbom ook niet zo precies te mikken, de Nagasaki-bom bijvoorbeeld (21 kiloton TNT) raakte door dwarswind 3 km uit de koers en was toch heel verwoestend, maar het klinkt vreemd nonchalant om ongeleide bommen voor de vergelding te gebruiken. Bedenk dat de F-35-piloten ervan moeten uitgaan dat het GPS-systeem is gehackt of verwoest en dat radiobakens tot zwijgen zijn gebracht. Wordt dat wel wat met die vergelding? De literatuur toont zich luchthartig: het Inertial Navigation System, dat steunt op gyroscopen en versnellingsmeters, is zeker zo goed als GPS. Alleen de windsnelheid is wat lastiger te bepalen, maar de *targeting computer* kan het. Het komt goed!

De buitenstaander die probeert mee te rekenen met de Volkelse vergeldingsactie stuit toch op een raar probleem. Voor het vliegbereik van de F-35A wordt een waarde van 2.175 kilometer opgegeven, net genoeg om vanuit Volkel Moskou te halen. 'Droptanks' zouden de range vergroten, maar die zijn er niet. Pijnlijk is dat de F-35-piloot ook niet hoeft te rekenen op bijtanken in de lucht. Tankvliegtuigen als de Stratotanker of Pegasus hebben geen stealth-eigenschappen en worden aan het begin van een kernoorlog subiet neergehaald. 'Most NATO pilots accept there is little hope of realistic return', schrijft Annie Jacobson in haar verontrustende *Nuclear War* (Dutton, 2024). Terugvliegen is uitgesloten.

Mikken met een bom

Een F-35 straaljager stijgt op vanaf vliegbasis Volkel in de ochtend voor een oefening boven Nederland. ANP / JEFFREY GROENEWEG

Tekening van Britse Lancaster bommenwerpers die de Moehne dam aanvallen tijdens een historische aanval met 'dambusters' op 17 mei 1943. BEELD GETTY IMAGES

Waar je ook niet snel aan denkt is dat een kernbom die vanaf 10 km hoogte wordt afgeworpen, afhankelijk van zijn aerodynamica, een valtijd van wel 30 seconden of meer kan hebben. In die halve minuut heeft de aardrotatie het doelwit op onze geografische breedte bijna 9 km verplaatst. Daar moet zo'n *targeting computer* ook nog aan denken, al zal de verwerking van het windprofiel tussen vliegtuig en aardoppervlak lastiger zijn. Het is achteraf gezien een mirakel dat de bommen op Hiroshima en Nagasaki doel troffen, de richttoestellen (Norden bombsights) die in WOII gebruikt werden hadden geen goede reputatie. Toch zaten ze zo ingewikkeld in elkaar, compleet met analoge computers, dat je vandaag de dag nog niet snapt hoe ze werkten.

Merkwaardig veel simpeler hadden de Britse bommenrichters het toen ze in de nacht van 16 op 17 mei 1943 grote stuwdammen in West-Duitsland moesten opblazen. De Duitsers hadden de dammen onder water met torpedonetten tegen aanvallen beschermd. Maar de Engelse uitvinder Barnes Wallis ontwierp een reusachtige tonvormige bom die huppelend over het water de netten ontweek tot hij tegen de dammen botste en daar ontplofte. De 'bouncing bomb' raakte alleen aan het huppelen als hij van maar 18 meter hoogte werd losgelaten en vooraf door een speciale motor 'tegenspin' had gekregen. Ook aan de afstand tot de dam werden strenge eisen gesteld.

Dit was geen werk voor de gangbare richttoestellen,

maar de Britten vonden snel een oplossing. Zij monteerden onder de Lancaster-bommenwerpers twee schuin gerichte schijnwerpers die smalle lichtbundels op het water wierpen zó dat de lichtvlekken daarvan samenvielen als het vliegtuig precies op 18 meter vloog.

De juiste afstand tot de dammen viel ook eenvoudig te bepalen. De dammen waren aan weerszijden voorzien van torens die 200 meter uit elkaar stonden. Stel dat je de bom op voorschrift van Wallis los moest laten zodra je de torens onder een hoek van 10 graden zag dan vond je het juiste moment met behulp van een triplex plaatje waarin twee spijkers waren geslagen die je óók onder een hoek van 10 graden zag als je het plaatje tegen het gezicht drukte. Je liet spijkers en torens optisch samenvallen en klaas was Kees.

Dit klonk te simpel om waar te zijn, daarom is afgelopen zondag de proef op de som genomen. De torens aan de ZW-zijde van het Rijksmuseum staan 35 meter uit elkaar en worden onder een hoek van 19,8 graden gezien als je er 100 meter voor staat. Dus twee spijkers in een plaatje karton gedrukt zodat je die onder een hoek van 19,8 graden zag als je het plaatje, met een uitsparing voor de neus, tegen de jukbeenderen drukte. Spijkers en torens laten samenvallen: de afstand kwam op 102 meter als de 'liniaal' van Google Earth precies is. Een klein gevoel van geluk op deze grauwe zondag.

Karel Knip

Krijgen apenpubers ook jeugdpuistjes?

De ene puber heeft er meer last van dan de andere, maar bijna allemaal hebben ze er wel wát: jeugdpuistjes. Hebben gorilla's en chimpansees die ook, in de puberteit? Ze zijn immers supernauw aan ons verwant.

Jeugdpuistjes, ook wel *acne* genoemd, ontstaan op de plekken waar een talgkliertje uitkomt in een haarzakje. Dat zogeheten 'haartalgkliercomplex' fungeert als een mini-orgaantje, volgens *Dermatoendocrinology*: het produceert zelf hormonen en heeft ook receptoren voor allerlei hormonen, waaronder androgenen. Dat zijn mannelijke geslachtshormonen zoals testosteron. Overigens is de aanduiding 'mannelijk' misleidend, want meisjes produceren deze hormonen ook, zij het minder.

Tijdens de puberteit schiet de productie van androgenen opeens omhoog. Daardoor treden er een paar veranderingen op: de talgproductie neemt toe, de uitgang van het haarzakje verhoort, de uitgang raakt sneller verstopt, en talg hoopt zich op. Daarmee wordt die plek een broeinest voor huidbacteriën. Vooral voor *Cutibacterium acnes*, die van talg leeft en dus opbloeit in de puberteit. En dáár reageert het afweersysteem dan weer op: het stuurt er witte bloedcellen op af om de bacteriën te bestrijden. Dat leidt tot roodheid en pusvorming.

Hebben onze naaste verwanten ook die cascade aan effecten in hun puberhuid? Groten-deels wel, aldus de wetenschappelijke literatuur. En dat is ook niet zo gek, gezien onze overeenkomsten in anatomie en fysiologie. Maar hebben die mensapen dan ook jeugdpuistjes? Nee! Een uitgebreid overzichtsartikel over huidkunde bij primaten, in *Veterinary*

Dermatology, rept met geen woord over acne. Maar het artikel meldt al in de eerste zin dat *non-human primate dermatology* een zeer onderontwikkeld veld is.

Hoog tijd om het te vragen aan iemand die met mensapen werkt: Constanze Mager, manager conservatie, onderzoek en educatie bij Burgers' Zoo in Arnhem. „Ik heb veel apen en mensapen van allerlei leeftijden en soorten gezien: geen puistjes!”, antwoordt zij. „Apen hebben een obsessie met alles wat met hun huid en haar te maken heeft. Dus als ze puistjes hadden, zouden de soortgenoten er urenlang mee in de weer gaan. Dat zou ons zeker opvallen.”

Mager heeft onze vraag ook even voorgelegd aan een gorillaverzorger uit de Apenheul, die in de loop van tientallen jaren meer dan vijftig gorillajongens heeft zien opgroeien. „Zijn antwoord: nooit iets gezien van puistjes - behalve bij één mannelijk dier, dat in zijn puberteit puistjes en huidonzuiverheden op de rug had.”

Puberende mensapen hebben soms wel degelijk last van 'razende hormonen', vertelt Mager desgevraagd. „Dan zie je bijvoorbeeld dat ze een beetje ongelukkig zijn met zichzelf en de rest van de wereld. Ze vertonen onbesuisd gedrag, een slechte risico-inschatting, en - een beetje afhankelijk van de soort - ook veel belangstelling in alles wat met de andere sekse te maken heeft.”

Maar geen jeugdpuistjes dus, hoewel ze wel degelijk talgklieren in hun gezicht hebben. En hoewel ze zich nooit wassen met speciale zeepjes. „Mensapen wassen hun gezicht zelfs helemaal nooit”, meldt Mager. „Ze mijden water totaal in hun lichaamsverzorging. Voor mensen lijkt me dat geen goed advies.”

Mensapen krijgen zelden acne. FOTO GETTY IMAGES

Vanwaar dan de afwezigheid van jeugdpuistjes bij mensapen? Een recente *Amerikaans-Britse studie* geeft het antwoord. De jeugdpuistjesbacterie *C. acne* is uniek voor *Homo sapiens*. Er leeft geen enkele verwante bacteriesoort op de gezichten van chimpansees en gorilla's. En wat dáár dan weer de oorzaak van is, en hoe wij dan ooit wél aan die acnebacterie kwamen, dat is nog een mysterie, aldus de onderzoekers.

Nienke Beintema

Complexe bruller / Afrikaanse leeuw/ *Pantera leo*

Neutrale kleuren in de babykamer. GETTY IMAGES

GOED BETER BEEST

Afrikaanse leeuwen staan bekend om hun imposante roooooooooaaaaar. Maar die leeuwenbrul is lang niet zo eenduidig als gedacht, ontdekten Britse biologen van de universiteit van Exeter. Met kunstmatige intelligentie stelden ze vast dat de luidkeelse variant direct wordt gevolgd door een meer ingetogen 'bijbrul', die nooit eerder was opgemerkt. De hele brulsequentie bestaat zelfs uit vier onderdelen: de kreun, de luidkeelse brul,

de bijbrul en de grom. Leeuwen brullen om met soortgenoten te communiceren, bijvoorbeeld om hun territorium te verdedigen. Voor een mensenoer is het onderscheid tussen individuele brullen niet altijd makkelijk vast te stellen, maar dankzij steeds beter wordende computersoftware lukt dat wel.

In het tijdschrift *Ecology and Evolution* beschrijven de biologen hoe ze tijdens veldwerk in Tanzania beeld- en geluidsopnames maakten van de leeuwen, zodat de

juiste brul aan het juiste individu kon worden gekoppeld.

De ontdekking sluit mooi aan bij eerder bioakoestisch onderzoek naar andere carnivoren, waaronder gevlekte hyena's: zij blijken veel complexer te lachen dan eerst werd gedacht. Overigens betekent de huidige studie niet dat leeuwen alléén maar kunnen brullen. De biologen onderstrepen dat de dieren daarnaast ook kunnen grommen, miauwen en blazen.

Gemma Venhuizen

Luidkeels brullende leeuw in Zuid-Afrika. FOTO GETTY IMAGES

► Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Hoe gevaarlijk zijn beige en grijs voor kleine kinderen?

Op 27 november kwam een verontrustend persbericht binnenvallen. „*Generatie Beige*': neutrale interieurs kunnen risico vormen voor ontwikkeling van kinderen” stond erboven. En: „In recent internationaal onderzoek is in kaart gebracht hoe minimalistische interieurs de creativiteit en zintuiglijke ontwikkeling van kinderen kunnen beïnvloeden.”

In het persbericht, van woonwinkel VidaXL, staan rare dingen. „Onderzoek suggereert dat omgevingen die voornamelijk bestaan uit beige, grijs en zachte tinten minder mogelijkheden bieden voor zintuiglijke verkenning, omdat er minder visuele en tactiele prikkels zijn die nieuwsgierigheid opwekken (ScienceDirect, 2023)”, staat er bijvoorbeeld. Maar wat heeft tactiel met kleur te maken?

Gelukkig staat de titel van het bedoelde artikel onderaan het persbericht. Maar het woord beige komt daar niet in voor en ook niets over huisinrichting; het gaat over de invloed van allerlei omgevingsfactoren op kinderen, van het weer tot drukke klassen, vooral op school en de crèche. De conclusie is vooral dat meer onderzoek nodig is.

Het persbericht verwijst ook naar „onderzoek” van de woonwinkel op hun website. Daar staat hetzelfde artikel uit 2023 als 'bron' bij twee andere beweringen. De eerste luidt: „Deze tinten [zacht, neutraal, red.] worden vaak gekozen vanwege hun rustgevend effect en veelzijdigheid in combinatie met meubels en decoratie.” Maar daar ging dat artikel dus helemaal niet over.

De tweede bewering waarbij het artikel wordt aangehaald, luidt: „Interieurs

die voornamelijk bestaan uit beige, grijs of andere zachte tinten bieden minder mogelijkheden voor zintuiglijke ontdekking, wat op termijn kan leiden tot een verminderd emotioneel bewustzijn en minder veerkracht”. Een alarmerende mededeling, die noch door het aangehaalde wetenschappelijke artikel wordt onderbouwd, noch door het niet-wetenschappelijke artikel in het tijdschrift *Forbes* dat er ook bij staat.

Zo gaat het maar door. Van de drie andere wetenschappelijke artikelen die de woonwinkel citeert, komt in slechts één het woord beige voor: dat beschrijft welke kleuren van traditionele Turkmeense tapijten (daar zit een beetje beige in) ouders mooi vinden voor kinderspeelgoed. Het artikel *'Effects of warm, cool, and neutral colors on short term memory in young children'* gaat over het onthouden van

woorden die op gekleurde achtergronden staan (en de 'neutrale' achtergrond was zwart, niet beige). En *'Environmental Color and the Cooperative Behavior of Children with Sensory Processing Challenges'* is een onderzoek met slechts twee (4-jarige) proefpersonen van wie er één minder geneigd was tot samenspelen op de crèche als hij uitkeek op een witte in plaats van een gekleurde muur.

VidaXL liet per mail weten: „We hebben de studies opgenomen omdat ze de bredere wetenschappelijke context schetsen: kinderen profiteren van een omgeving die voldoende variatie en visuele stimulatie biedt.”

Wetenschappelijk onderzoek waaruit blijkt dat trendy beige interieurs risicovol kunnen zijn voor kinderen, is er niet.

Ellen de Bruin

DE ARABISCHE KEUKEN

‘Ik verdedig ons land door het verhaal
van onze keuken door te geven’

CHANEL

COCO MADEMOISELLE

EAU DE PARFUM

THERE IS NO STAR

VIEW THE FILM

A STORY ABOUT COLLECTIONS

“Why does Patek Philippe have so many collections? Because while each collection has a different character, each one allows us to innovate and to express ourselves.

Of course, this takes more time than if we had just one collection. But for me, creative freedom is at the heart of our family-owned watch company.

This, and the knowledge that not all people who like our watches, like the same watch. It is for this reason that there is no hero watch at Patek Philippe. There is no star.”

THIERRY STERN
PRESIDENT, PATEK PHILIPPE

PATEK PHILIPPE SEAL
PATEK.COM/PHILOSOPHIES

Alhambra, sinds 1968 een viering van geluk

Van Cleef & Arpels

Haute Joaillerie, place Vendôme sinds 1906

Alhambra
Lange ketting transformeerbaar
in een armband

COLOFON

NRC MAGAZINE
is een uitgave van
Mediahuis NRC

HOOFDREDACTEUR
Patricia Veldhuis

REDACTIE
Milou van Rossum
(chef)
Gert Jonkers
Arjen Fortuin
Menno Sedee
Nathalie Wouters

VORMGEVING
Anne-Marije Vendeville
(artdirector)
Marieke Knaapen

FOTOREDACTIE
Marloes Heineke

DIRECTEUR-UITGEVER
Dominic Stas

**COMMERCIEEL
DIRECTEUR**
Madelon Fortuin
m.fortuin@nrc.nl

**INTERNATIONAL
SALES MANAGER**
Gertjan Dijkhuizen
g.dijkhuizen@nrc.nl

SALES ALGEMEEN
sales@nrc.nl
adverteren.nrc.nl

**TRAFFIC &
SALES SUPPORT**
traffic@nrc.nl
Telefoon
+31207553051

DRUK
Roularta Printing

ADRES REDACTIE
Postbus 3372,
1001 AD Amsterdam

E-MAIL
magazine@nrc.nl

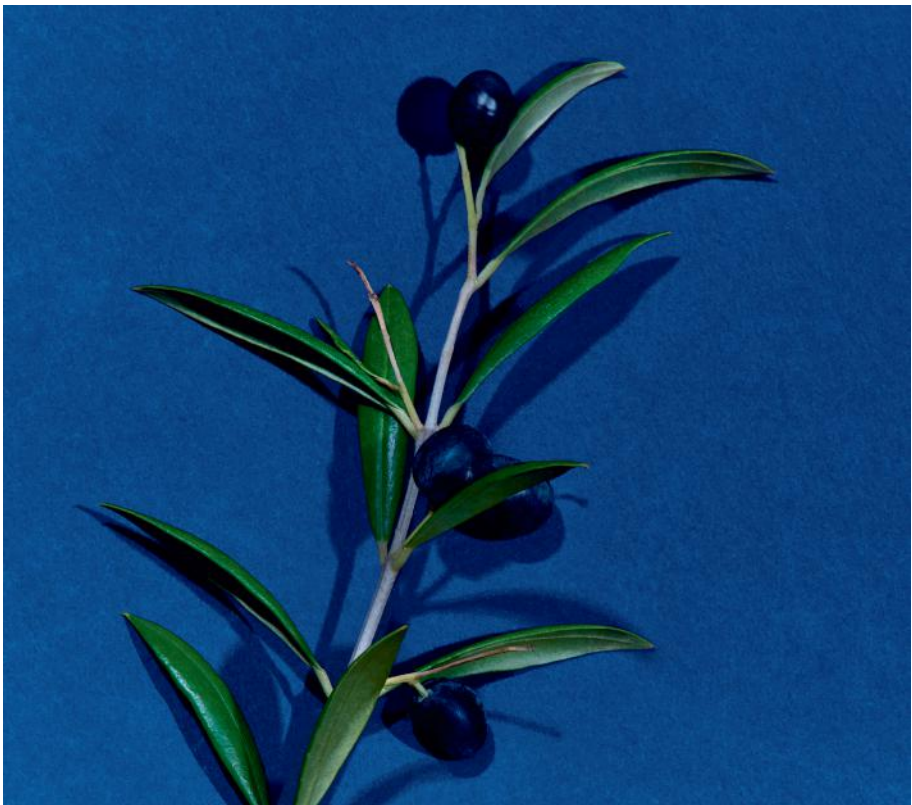

FOTO KEES DE KLEIN

VOORWOORD

Afgelopen maart werd ik door The Hummus Academy uitgenodigd voor een ‘Palestinian Renaissance Dinner’ in het bijzijn van de chef Sami Tamimi, de vroegere rechterhand van Yotam Ottolenghi. Ik had nog nooit van The Hummus Academy gehoord, maar ik was geïntrigeerd. Het werd een onvergetelijke, bitterzoete avond. Heerlijk eten, mooie Palestijnse wijnen - nooit geweten dat het een wijngebied is - en bijzondere gesprekken met de mensen achter The Hummus Academy, een groep in Nederland wonende Palestijnen die met hun (liefdadigheids)diners niet alleen geld op willen halen voor de Palestijnen in nood, maar ook de Palestijnse (eet)cultuur onder de aandacht willen brengen. Ieder van hen had een schrijnend verhaal uit de eigen familiegeschiedenis. Het leed in Gaza was die avond nooit ver weg.

Toen ik een paar maanden later hoorde dat twee van hen, Umayya Abu-Hanna en Mary Ann Jaraisy, een boek met recepten gingen uitbrengen die samen een kerstdiner vormen, ontstond het plan ons decembernummer te wijden aan de Palestijnse en andere Arabische keukens. We spraken met koks, met ondernemers, met NRC-medewerkers Nadia Zerouali en Hassnae Bouazza en uiteraard de mensen achter The Hummus Academy. Frida Boeke schreef een prachtig verhaal over de familiemaaltijden in het appartement van haar Egyptische oma. En omdat je door te lezen over eten zin krijgt in eten, hebben we alle geïnterviewden om hun favoriete recept gevraagd. Een ruime selectie daarvan staat achter in dit nummer, de rest vindt u online. Ik weet nu dat ik couscous altijd op de verkeerde manier heb gemaakt.

De olijftak op de cover verwijst niet alleen naar een onmisbaar ingrediënt uit de Arabische keuken, het is ook een symbool voor vrede. Wij wensen u een mooie Kerst en alle goeds voor 2026. In februari zijn we er weer.

Milou van Rossum
NRC Magazine, m.vanrossum@nrc.nl

TUDOR

BLACK BAY 58

What is it that drives someone to greatness? To take on the unknown, venture into the unseen, and dare all? This is the spirit that gave birth to TUDOR. This is the spirit embodied by every TUDOR Watch. Including the TUDOR Black Bay 58, a 39mm diameter stainless steel diving watch with TUDOR's signature burgundy color and Master Chronometer certification by METAS. Some are born to follow. Others are born to dare.

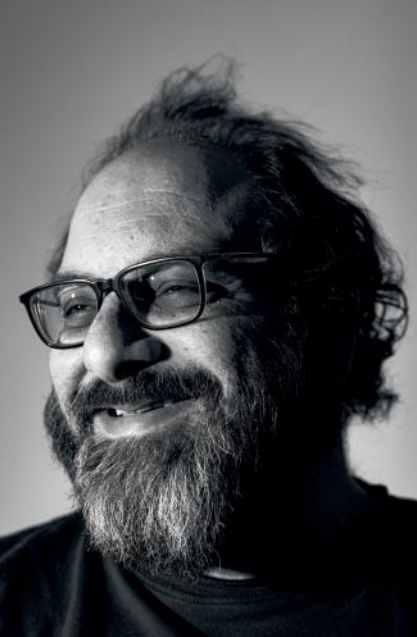
**BORN TO
DARE**

WIJZER
Marsepein, hutspot, rijstpudding, het heeft allemaal een Arabische oorsprong, zegt kookboekenauteur Nadia Zerouali

‘Omdat ik 25 dubbele espresso’s per dag drink? Dit een schizofrene tijd is?’

SYRISCHE KOKS
Veel Syrische vluchtelingen begonnen in Nederland een restaurant of cateringbedrijf. ‘We zijn het niet gewend om stil te staan’

INTERVIEW
De Palestijnse chef Fadi Kattan, die restaurants heeft in Bethlehem, Toronto en Londen, lijdt aan slapeloosheid

ESSAY FRIDA BOEKE
Ik dacht altijd dat aan de eettafel de verschillen met mijn familie in Egypte werden overbrugd

INHOUD

HUMMUS ACADEMY
Praten over Palestina bij diners, workshops, kerstmarkten en een pop-up hummusmuseum

GROOTHANDEL
In de jaren 90 vluchtte een Iraaks gezin naar Nederland. De zoons willen nu elke supermarkt aan het Midden-Oosterschap krijgen

ZAANSE HUMMUS
Hoe de Oostenrijks-Nederlandse ondernemersfamilie Oberegger marktleider werd in hummus

ONWEERSTAANBAAR
Op reis reserveert Samira Dahmani meer ruimte in haar koffer voor skincare dan voor kleding

EN VERDER
12 Raoul de Jong 14 Agenda 38 XYZ 39 Soortkill 58 Recepten 64 Ribbens geeft door 65 Zin in 66 Top-tien restaurants 71 Beautycase 73 Modern eten

RADO
S W I T Z E R L A N D

MASTER OF MATERIALS

Feel the moment

TRUE SQUARE OPEN HEART, CAPTAIN COOK HIGH-TECH CERAMIC CHRONOGRAPH & CENTRIX DIAMONDS

FOTO RAMONA DECKERS

LEUKERBAD

Tijdens een overstap in Zürich misten mijn vriend Gianluca en ik ons vliegtuig naar Zuid-Afrika. Mijn schuld, dus besloot ik dat er vast een reden voor moest zijn. In mijn handbagage zat één boek: een biografie van James Baldwin. Daarin had ik net gelezen over zijn tijd in een Zwitsers alpendorpje: Leukerbad. Het lag ‘slechts’ drie treinen en een busrit van ons vandaan.

Baldwin kwam er in 1951, op 27-jarige leeftijd, samen met Lucien Happersberger, de 19-jarige Zwitser op wie hij verliefd was. Parijs had hem uitgeput; hij schreef nauwelijks, at slecht. Dus nam Happersberger hem mee naar het vakantiehuis van zijn familie. Daar, in dat stille bergdorp aan het einde van de wereld, werkte Baldwin zijn eerste roman af en begon hij aan zijn beroemde essay *Stranger in the Village*.

In dat essay beschrijft hij hoe de dorpeelingen op hem reageerden. Kinderen riepen hem na, volwassenen zaten nieuwsgierig aan zijn haar. Hij was waarschijnlijk de eerste zwarte man in Leukerbad en met zijn komst, schreef hij, was er voorgoed iets veranderd. „*This world is white no longer, and it will never be white again.*” Zijn voor-spelling is uitgekomen: in 2025 kijkt nie-

mand in Leukerbad op of om van mij.

Toch kijkt de dame in het toeristenbureau me verbaasd aan als ik naar Baldwin vraag. „De meeste mensen komen hier voor de hot springs of om te skiën”, zegt ze. Maar, inderdaad, het huis waarin hij twee winters doorbracht staat er nog: door de hoofdstraat, langs vlaggen met vuurspuwende draken, een Jezus aan een kruis, de tweede straat links en dan een smal trap-petje omhoog.

Het is een houten huisje van drie verdiepingen. Op een luik is zijn portret geëtst, door een andere pelgrim uit de diaspora - een Haïtiaanse kunstenaar. Overal ter wereld voel ik me vaak een vreemdeling. Maar hier, voor dat portret, voel ik me even thuis. Dit is de plek waar Baldwin erin slaagde om te schrijven wat hij móest schrijven: woorden die in de afgelopen twintig jaar met mij over de hele wereld zijn gereisd.

Ik schrijf hem een brief, leg die met een bos rozen naast een flesje champagne op de richel onder zijn portret. Daarna nemen we de kabeltrein omhoog, naar de berg die Baldwin vanuit zijn raam kon zien. Het landschap lijkt op de maan: stil, kaal, alleen de wind en een paar berggeiten. Ik begrijp hoe de stilte hem moet hebben geholpen om zijn stem te vinden - en af te schudden wat de wereld hem als zwarte homoseksuele man probeerde op te leggen.

Tijdens een klim naar de top zou hij ooit bijna naar beneden zijn gestort als Happersberger hem niet had vastgegrepen. Bijna was alles voorbij geweest, maar hij had het nog: het leven. En het was heel duidelijk wat hij ermee moest doen. Het werd de titel van het boek dat hij in Leukerbad afrondde, *Go Tell It on the Mountain*.

We blijven drie dagen in Leukerbad. We raken bevriend met onze hoteleigenaar, een Chinese reisboekenschrijver, die hier net als wij terecht kwam door Baldwin. We doen dutjes, knuffelen in bed en luisteren naar Bessie Smith. Op onze laatste ochtend, lopen we nog één keer langs Baldwins huis. Mijn cadeautjes zijn er nog. Iemand, een onbekende vreemdeling, heeft mijn rozen in een vaasje gezet, en mijn briefje onder de vaas gestoken.

—
Raoul de Jong is schrijver.

‘Ik wilde het moment vangen waarop Tokio even stilstaat’

In gesprek met King Seiko-ontwerper Takuya Matsumoto

Takuya Matsumoto, ontwerper bij King Seiko, staat bekend om zijn vermogen om Japanse design-principes te vertalen naar moderne luxe. Als creatief brein achter de herintroductie van de King Seiko Vanac vertelt hij hoe dit iconische horloge uit 1972 opnieuw tot leven kwam. ‘Het is een ode aan de stad waar het allemaal begon.’

Tekst: Natasja Admiraal

Tijdens ons gesprek in Amsterdam opent Matsumoto zijn laptop. Op het scherm verschijnt een foto die hij maakte vlakbij zijn huis in Tokio: een paarse lucht boven de stad, de maan die goud weerspiegelt in het water. “Dat moment,” zegt hij, “werd het uitgangspunt voor de kleur van de nieuwe Vanac. Ik wilde dat schemerlicht vangen. Het gevoel dat Tokio even stilstaat.” Hij legt uit dat elk model in de collectie een ander tijdstip boven de stad verbeeldt: van het koele zilver van de ochtendgloren tot het diepe blauw van de nacht.

Skyline als inspiratiebron

Het thema van de Vanac-collectie is Tokyo Horizon: een ode aan de stad waar King Seiko werd geboren. “Tokio is een stad van contrasten: oud en nieuw, rust en energie,” zegt Matsumoto. “Mensen uit alle hoeken van de wereld leven hier samen. Die spanning en diversiteit wilde ik voelbaar maken in het ontwerp.” De kleuren zijn daarbij meer dan esthetiek: ze symboliseren momenten van de dag, emoties en ritme, de hartslag van de stad zelf. “Het originele ontwerp was zijn tijd ver vooruit: hoekig, verfijnd, en toch uitgesproken modern. Dat gevoel wilde ik behouden, met een luxe-uitstraling die past bij vandaag.”

Twilight-editie

Zijn persoonlijke favoriet? De Twilight-editie, die hij tijdens het gesprek zelf draagt. De paarse wijzerplaat, opgebouwd uit meerdere lagen, is het resultaat van een complex creatieproces om precies het schemerlicht van Tokio te vangen. Het subtiele horizontale streep patroon vangt het licht op verschillende manieren. Net als bij de andere edities zijn de indexen geplaatst op een verzonken ring, waardoor diepte ontstaat.

De paarse Twilight-wijzerplaat is geïnspireerd op een foto die Matsumoto zelf maakte vlakbij zijn huis in Tokio.

Op de 12-uurs markering en het contragewicht van de secondewijzer keert een uitgesneden letter V terug – een subtiele verwijzing naar Vanac. “Die ‘V’ is mijn eerbetoon aan het origineel,” zegt Matsumoto glimlachend, “en een symbool van vooruitgang.”

De geest van 1972

Het moderniseren van een ontwerp uit 1972 bleek volgens Matsumoto geen kwestie van kopiëren, maar van eren, begrijpen en opnieuw definiëren. “We hebben het originele Vanac-model niet simpelweg herhaald,” legt hij uit. “Het was belangrijk om de geest van het ontwerp te bewaren, maar met nieuwe proporties, materialen en verfijning.” Zo bleef het hoekige, geometrische karakter behouden, terwijl subtiele nieuwe afwerkingen en kleurdetails het horloge een moderne, luxieuze uitstraling geven. Op de kast wijst Matsumoto een facet aan. “Zie je dit punt?” zegt hij. “Alle lijnen komen hier samen. Dat kun je alleen maken met extreem precieze technieken. Dit niveau van precisie zie je niet overal – het is typisch Seiko: subtiel, maar absoluut herkenbaar voor liefhebbers.”

Transparante kast

Naast design speelt ook techniek een hoofdrol. Voor het eerst is de Vanac uitgerust met Seiko’s mechanische 8L45-kaliber, met een gangreserve van 72 uur. “We wilden een uurwerk dat de kwaliteit van het originele ontwerp evenaart,” vertelt Matsumoto. “Elke component is met uiterste precisie vervaardigd. Dat voel je, niet alleen als je ernaar kijkt, maar ook als je het draagt.” Hij doet zijn eigen Vanac af, draait het horloge om en wijst naar de saffierglazen achterkant waardoor het mechanisch uurwerk zichtbaar is. “Deze transparante kastbodem is een primeur voor King Seiko,” zegt hij trots.

Takuya Matsumoto in Amsterdam, waar hij vertelt over het ontwerp van de nieuwe King Seiko Vanac.

“Alles wat normaal verborgen blijft, is nu zichtbaar: de precisie, het vakmanschap, een blik in het hart van het horloge.”

Van erfgoed naar toekomst

Met de herintroductie van de Vanac zet Seiko een duidelijke stap richting het luxesegment. Matsumoto ziet dat als een logische evolutie. “King Seiko was altijd bedoeld als een brug tussen traditie en innovatie,” zegt hij. “Nu kunnen we dat erfgoed vertalen naar een moderne, premium ervaring, zonder het authentieke karakter te verliezen. Het is een horloge dat respect toont voor het verleden en een uitnodiging is aan een nieuwe generatie horlogeliefhebbers om dit erfgoed te ontdekken.” Terwijl hij zijn horloge weer omdoet, valt het licht op de facetten van de kast. “Dit is niet zomaar een heruitgave”, besluit hij, “het is een ode aan de mensen die King Seiko groot maakten. En aan de stad waar het allemaal begon.”

Innovatie als antwoord

Vanaf de start in 1881 is het bedrijf blijven innoveren. Waarbij elke innovatie werd gedaan in lijn met de filosofie van de oprichter om ‘Always one step ahead of the rest’ te zijn. In 1924 introduceerde het bedrijf het eerste polshorloge met de naam ‘Seiko’ op de wijzerplaat. Dit was het begin van de naam Seiko als merknaam.

Lees meer over Seiko
www.seikowatches.com/nl-nl/

SEIKO
SINCE 1881

IN DECEMBER

6 Theaterpremière *Trut*, voorstelling van het feministische, anti-racistische, klimaatactivistische theatercollectief Club Lam. Vooraf kun je je haar en make-up laten doen en designerkleding huren. Frascati, Amsterdam. Tournee t/m 31-3 **7** Caribbean Day: een dag vol muziek, dans, kunst, workshops en eten. Theater Zuidplein, Rotterdam **8** Een avond over de

FOTO CLUB LAM

burgeroorlog in Soedan. De Balie, Amsterdam **9** 43 jaar na het legendarische optreden van André Hazes in de Grote Zaal van het Concertgebouw in Amsterdam staat André Hazes junior er **10** *Bomans op z'n best*. Columns, beschouwingen en brieven van Godfried Bomans. Querido Facto **11** *Baren en moorden*, dystopische novelle waarin voortplanting en moord hand in hand gaan. Van de Japanse schrijfster Sayaka Murata. Nijgh & Van Ditmar **12** *I am Andrew*, theater over Andrew Tate. Het Nationale Theater, Den Haag. Tournee t/m 1-4 **13** De humoristische, haast kinderlijke tekeningen en absurdistische installaties van de populaire Britse kunstenaar David Shrigley zijn te zien in de Kunsthal, Rotterdam **14** Music for Breakfast: kamerconcerten van het Rotterdams Philharmonisch Orkest gecombineerd met ontbijt op de zondagochtend. Trattoria Sophia, Rotterdam. Hierna maandelijks en op steeds wisselende ontbijtlocaties in Rotterdam **15** De politieke

FOTO DAVID SHRIGLEY

FOTO 20TH CENTURY STUDIOS

oudejaarsshow waarin o.a. Joost Vullings en Vincent Rietbergen het politieke jaar doornemen. Oude Luxor, Rotterdam. Eerste van vier voorstellingen **16** *Nineties* r&b-legendes Joe en Dru Hill, samen in Ahoy, Rotterdam **17** Bioscooppremière *Avatar: Fire and Ash* van regisseur James Cameron, met Zoe Saldña en Kate Winslet **18** Het vijfde seizoen van *Emily in Paris* op Netflix

19 Eerste dag van het Groot Kerstcircuit in Den Haag. T/m 4-1. Malieveld, Den Haag **20** *Hiphop Is*, tentoonstelling over hoe hiphopcultuur beeldende kunst de afgelopen veertig jaar heeft beïnvloed. Groninger Museum **21** Dag van de Korte Film 2025. Korte films in bioscopen door het hele land en online via Picl **22** De achtste en laatste dag van Chanoeka **23** Laatste dag van de Royal Christmas Fair in Den

FOTO COLLECTIE-DUTCH-GRAFFITI-LIBRARY

Haag **24** De *All You Need Is Love*-kerstspecial. RTL4 en Videoland **25** Bioscooppremière *Urchin*, geregisseerd en geschreven door Harris Dickinson, de acteur uit Halina Reijns *Babygirl* **26** Grote rommelmarkt in de Brabanthallen in Den Bosch **27** Internationaal Kamermuziek Festival Utrecht. Op verschillende locaties in Utrecht. T/m 30-12 **28** Roald Dahl-festival voor kinderen. Films, voorstellingen en workshops in Forum, Groningen **29** De Kerkenmarathon in

FOTO COURTESY OF NETFLIX © 2025

Utrecht: een tocht langs drie kerken met drie keer een klassiek concert **30** Awakenings. Driedaags technofeest in de Sugarfactory, Halfweg **31** Bekendmaking van de jaarlijkse Hebban 1000: de duizend mooiste boeken aller tijden door online boekenplatform Hebban **1** De laatste aflevering ooit van *Stranger Things*, het slot van seizoen 5 op Netflix

2 Ontprikkel het nieuwe jaar in met het 'denk- en doeboek' van neurobioloog en 'Slimste Mens' Brankel Frank met essays, interviews, puzzels, kleurplaten en oefeningen. *Het grote ontprikkelboek*, uitgeverij Spring **3** Hardloopwedstrijd De Snertloop (verschillende afstanden) in het Veluwe dorp De Glind. Met na de finish erwtensoep **4** Nieuwjaarsconcert in Weense stijl. De mooiste walsen, polka's en marsen van Johann Strauss jr. en componisten uit zijn omgeving. Concertgebouw, Amster-

FOTO EVERETZINGA/ANP

IN JANUARI

dam **5** Seizoen drie van datingprogramma *Winter vol liefde*, Videoland en RTL4 **6** Driekoningen **7** Ecstatic Dance Festival Holland: workshops, concerten, yogalessen, hottubs en ijsbaden, breathwork en meer. Kasteel de Berckt, Baarlo. T/m 11-1 **8** Het was al een hit op IDFA: de documentaire *It's Never Over, Jeff Buckley*. Nu in de bioscopen **9** *De Vrienden van Amstel LIVE* in Ahoy Rotterdam, de eerste van tien avonden **10** Een muzikaal eerbetoon aan

David Bowie op zijn tiende sterfdag. DeLaMar, Amsterdam **11** Laatste dag: tentoonstelling Paul Poiret (1879–1944), de modeontwerper die vrouwen van het korset af hielp. Musée des Arts Décoratifs, Parijs **12** Horecava, de jaarlijkse beurs voor de Nederlandse horeca. Rai, Amsterdam. T/m 15-1 **13** Première *Aaf & Lies over de Liefde*. De podcast van Aaf Brandt Corstius en Lies Visschedijk in het theater. Theater aan de Slinger, Houten. Tournee

t/m 9-4 **14** Vierdaags muziekfestival en -conference Eurosonic Noorderslag in Groningen. T/m 17-1 **15** Bioscooppremière *Blue Moon*. De nieuwe Richard Linklater, bekend van zijn trilogie: *Before Sunrise*, *Before Sunset* en *Before Midnight*. Met Ethan Hawke en Margaret Qualley **16** Rufus Wainwright treedt weer op met het Residentie Orkest. Amare, Den Haag. Ook 17-1

in TivoliVredenburg, Utrecht (daar komt Carice van Houten meezingen), en 18-1 in Muziekgebouw, Eindhoven **17** Voor het eerst in Nederland: de opera *Semele* van Georg Friedrich Händel uit 1743. De Nationale Opera, Amsterdam. T/m 27-1 **18** Laatste dag: Amsterdam Light Festival **19** Blue Monday 20 De Amerikaanse r&b-zangeres Mariah the Scientist in TivoliVredenburg, Utrecht. Ook 21-1 **21** Lunchconcert met Weens thema van Ursula Dütschler en Raymond Honing in de Sint Aegtenkapel, Amersfoort **22** Writers Unlimited, festival met o.a. Leila Slimani, Virginie Despentes en Pankaj Mishra. Filmhuis Den Haag en Theater aan het Spui, Den Haag. T/m 25-1 **23** Nationaal Theaterweekend in 80 theaters door heel Nederland. T/m 25-1

11

LES ARTS DÉCORATIFS / CHRISTOPHE DELLIÈRE

24 *Grijs!* Kunst over ouder worden bij Museum van Bommel van Dam, Venlo **25** Joos Ockels geeft een lezing over de ruimtereis van haar man, Wubbo Ockels, in 1985. Onderdeel van de tentoonstelling *Wubbo Ockels: Astronaut of Spaceship Earth*. Space Expo, Noordwijk **26** De haute-coutureweek in Parijs begint.

Nederlander Duran Lantink showt zijn allereerste couturecollectie voor Jean Paul Gaultier **27** Grammy-winnaar en superster Raye in de Ziggo Dome, Amsterdam. Ook 28-1 **28** Marvel-serie *Wonder Man*, over een mislukte acteur met verborgen superkrachten. Disney+ **29** International Film Festival

Rotterdam. Met Cate Blanchett als beroemdste gast dit jaar. T/m 8-2 **30** Voor wie er in november niet bij was: *Figure*, voorstelling waarin dans, mode en keramiek samenkomen van het Nationale Ballet en modeontwerper Lisa Konno. Nationale Opera Ballet, Amsterdam. Ook 31-1 **31** Solotentoonstelling van de Franse kunstenaar Claire Tabouret in Voorlinden, Wassenaar **1** Black History Month **2** New Wave was een collectief dat voort-

kwam uit een schrijverskamp voor jonge artiesten van platenlabel Top Notch in 2015. Het gelijknamige album betekende de doorbraak voor o.a.

Lil' Kleine, Ronnie Flex en Jonna Fraser. Nu zijn er vijf jubileumconcerten in de Ziggo Dome, Amsterdam **3** Première *Rüdsichtlos*, de tweede voorstelling van cabaretier Ruud Smulders. Zijn eerste leverde hem vijfsterrenrecensies op. De Kleine Komedie, Amsterdam. Tournee t/m 23-4 **4** Twintigste editie van Holland Dance Festival, met dansgezelschappen van over de hele wereld. In Den Haag, Delft, Tilburg en Rotterdam. T/m 21-2 **5** *Canto Ostinato* van componist Simeon ten Holt. De originele versie met vier vleugels. TivoliVredenburg, Utrecht **6** De Olympische Winterspelen in Milaan en Cortina d'Ampezzo, Italië. T/m 22-2

27

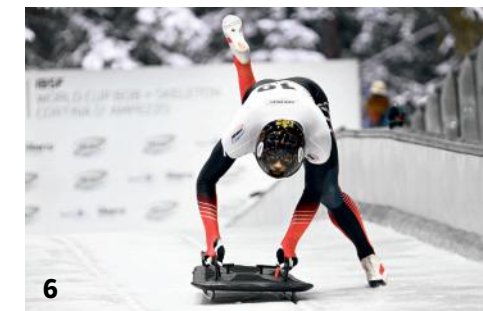
FOTO ANDREAS TERLAAK

31

FOTO RUUD BAAN

IN FEBRUARI

6

FOTO STEFANO RELLANDINI / AFP

FOTORAMON VAN FLYMEN / ANP

DE KEUKEN IS DE LEUKSTE PLEK

WIJZER

Nadia Zerouali (49) schreef kookboeken en presenteerde kookprogramma's. Dit is wat ze leerde in het leven: de Nederlandse keuken is beïnvloed door de Arabische, en Marokkanen eten geen witte dingen.

Door
Nathalie Wouters

Fotografie
Pieter Numan

M„Mijn generatie Marokkaanse vrouwen kan niet koken. Iedereen wilde zo snel mogelijk het huis uit en dokter of advocaat worden; de keuken was van onze zielige moeders. We waren met zes kinderen thuis en ik was de enige die interesse in koken had. Toen ik tien was maakte ik al diners voor het hele gezin, Indonesisch uit een Conimex-pak. Wat is dat voor bruine smurrie, vroegen mijn ouders toen ik pindasaus had klaargemaakt. Van witte champignonsoep keken ze ook raar op. **Marokkanen eten niks wits.** We doen overal paprikapoeder in om het rood te maken, of kurkuma voor geel. Maar mijn ouders aten alles braaf op.

De sfeer in de keuken trok me vroeger nog meer aan dan het koken zelf. **De keuken is de leukste plek in een Arabisch huis.** Mijn moeder zat er altijd met haar vriendinnen, allemaal eerste generatie Marokkaanse Nederlanders, en dan werd er openhartig gepraat: over hun mannen, over hun seksleven, over alles. Daar wilde ik bij zijn.

Ik zie mezelf als een Winterswijkse boerin en laat me door niemand vertellen dat ik niet Nederlands ben. **Winterswijk is een geweldig dorp.** Het feit dat ik stevig in mijn schoenen sta en heel goed weet wie ik ben, is te danken aan mijn stabiele thuisbasis. Ik ben daar héél erg geworteld. We waren de enige Marokkanen in de buurt en op school, maar werden altijd gezien als Winterswijkers. Mijn moeder had een hoofddoek om, maar dat was nooit een issue. De leraren vroegen ook aan mij: van wie ben jij er een? Terwijl de kans natuurlijk nihil was dat mijn ouders bij hen in de klas hadden gezeten. Omdat de bibliotheek de enige plek was waar ik van mijn ouders rond mocht hangen, had ik al snel alle boeken van mijn mavo-leeslijst uit. Toen liet mijn leraar Nederlands me Arabische literatuur lezen. Heel ruimdenkend, zeker voor de jaren tachtig.

Ik wist al heel jong dat ik naar de hotelschool wilde. **In de horeca werken alleen maar leuke mensen.** Het zijn geen mensen die graag rijk willen worden, de meesten doen het werk vanuit sociale motieven. Maar mijn vader vond de hotelschool niet halal, hij had alleen maar associaties met varkensvlees en alcohol. Uiteindelijk heb ik gedreigd dat ik met school zou stoppen, want ik wist dat dat zijn gevoelige plek was. Mijn vader stelde onderwijs boven alles. In Marokko studeerde hij aan de universiteit - iets met talen geloof ik - maar kon dat niet meer bolwerken toen zijn vader overleed. De directeur van de textielfabriek in Winterswijk kwam naar het marktplein in Tétouan om mensen te werven. Zijn ticket werd betaald en hij kreeg een plek om te overnachten. Mijn vader, een hyperintelligente man, ging werken in een fabriek. Vandaar dat hij per se wilde dat zijn kinderen wél zouden gaan studeren. Dat is ook gebeurd, niemand lager dan hbo. ➤

‘Marsepein, hutspot, rijstpudding, het heeft allemaal een Arabische oorsprong’

◀ Ik krijg best vaak commentaar als ik op straat loop, helemaal toen ik nog veel op tv kookte. Dan had ik Libanese peterseliesalade gemaakt, tabouleh, en zeiden Marokkanen: wat ben jij voor Marokkaan? Je eet toch geen rauwe peterselie?! Toen ik Sardijnse couscous maakte dachten Marokkanen ook dat ik van het padje af was. Op Sardinië mengen ze de groenten door de couscous, Marokkanen maken een berg couscous met daarbovenop groenten. **Het is een rijkdom om je niet te beperken tot de recepten die je moeder weer van haar moeder heeft geleerd.**

Een van de dingen die de Nederlandse eetcultuur definieert is dat we openstaan voor andere culturen. In Nederland is er geen gezin dat geen nasi of bami eet. Kijk maar in de Javastraat in Amsterdam, waar ons restaurant Couscousbar zit. Je kunt er ook Turks, Indonesisch, Surinaams en Indiaas eten. Die keukens worden niet genoeg op waarde geschat. Mensen vinden dat die in een eethuisje horen en goedkoop moeten zijn. De Franse en Japanse keukens zien ze als culinair en verfijnd, daar willen ze wel voor betalen. **Dat de Arabische keuken niet verfijnd is, is een groot misverstand.** Kijk maar naar hoe Marokkaanse couscous met de hand gerold wordt. Dat koloniale denken moet veranderen.

Mensen uit het Midden-Oosten zien Marokkanen absoluut niet als Arabisch. Daar kwam ik pas een jaar of vijftien geleden achter toen ik op vakantie was in Libanon en Syrië. Een shock, want ik zag mezelf als Arabisch sprekende Amazigh altijd als Arabisch. Maar ze vinden mijn dialect raar en zien Marokko als Afrikaans. In de hele Méditerranée - of je nou in Zuid-Spanje, Griekenland, het Midden-Oosten, Egypte of de Maghreb-landen bent - worden dezelfde ingrediënten gebruikt: citroenen, olijven, peulvruchten, enzovoort. Maar de bereidingswijzen verschillen enorm. In het Midden-Oosten houden ze van friszuur en kruidig, terwijl Marokkanen juist zoet en kruidig eten.

De traditionele Nederlandse keuken is beïnvloed door de Arabische keuken. Van de achtste tot de vijftiende eeuw stond een groot deel van Spanje onder Arabisch bestuur en dat heeft veel Arabische invloeden achtergelaten. Toen Nederland in de zestiende eeuw onderdeel werd van het Spaanse rijk, hebben de Spanjaarden veel meegenomen naar hier. Marsepein, hutspot, rijstpudding, het heeft allemaal een Arabische oorsprong.

Ik ben ooit gestopt bij een tv-programma omdat ik mijn gerechten niet Palestijns mocht noemen. Ik ben heel activistisch, maar probeer wel altijd verbinding te maken. **Als radicalen alleen bij andere radicalen gaan zitten, dan word je door een grote groep niet gehoord.** Ik zit in de raad van advies bij het Kunstmuseum in Den Haag, dat de boycot van Israëlische culturele instellingen niet wilde tekenen. Moet ik daar dan ook weg? Nee. Ik vind het belangrijk dat mijn stem daar te horen is. Ook al wordt er niks mee gedaan, er wordt wel naar geluisterd. Het helpt dat ik over het algemeen aardig gevonden word.

Het was lang onmogelijk om kwalitatief goede Arabisch-Mediterrane producten in Nederland te krijgen. Ja, je kon hier wel oranjebloesemwater of rozenwater kopen, maar dat was 100 procent chemisch. Daarom zijn Merijn Tol - met wie ik meerdere kookboeken en tv-programma's heb gemaakt - en ik in 2014 onze eigen productlijn begonnen: Souq. Eerst klein, maar na een paar jaar zocht Ahold een Arabisch merk. Dat zijn wij geworden. Het kost een fortuin om voorraad in te kopen voor de ruim negenhonderd winkels van Albert Heijn. Een bedrijf dat vaker de tussenpersoon is tussen merken en supermarkten heeft de helft van onze aandelen gekocht en zo konden we het doen. Als je je producenten een eerlijke prijs wil betalen, dan hou je er weinig aan over. Onze tahini komt uit Palestina. Hoe krijg je dat hier? We hebben alles geprobeerd. Via de Dode Zee met vastlopende boten en beschietingen. Via heel dure vliegtuigen. We zijn steeds bakken geld kwijt om het hiernaartoe te halen.

Deze maand word ik vijftig. Ik denk alleen maar: woehoe, ik mág vijftig worden! Mijn man Hakim heeft met moeite de veertig gehaald. Elk jaar dat ik ouder word dan hij is geworden, voel ik me gezegend. Ik was zeventien toen ik met hem trouwde. De conector op de middelbare school vroeg bezorgd of ik niet uitgetrouwelijkt werd, maar we waren gewoon erg verliefd. Toen onze zoon Tariq drie maanden was, is mijn man verongelukt. Dat is dit jaar twintig jaar geleden. **Je krijgt alleen wat je dragen kan**, heb ik de afgelopen jaren geleerd. En ik kan dit blijkbaar dragen. Hoe langer het geleden is, hoe meer een gevoel van dankbaarheid overheerst. Ik ben gezegend dat ik die veertien jaar met hem heb gehad.”

Nadia Zerouali

- 1975** Geboren in Winterswijk
- 1997** Middelbare Hotelschool Apeldoorn
- 1999** Particuliere hbo-opleiding marketing & communicatie, Doetinchem
- 2008** Eerste kookboek: *Arabia: Onze culinaire reis* (met Merijn Tol)
- 2014** Kookboek *Melk & Daddels* (met Rose Stories), wint publieksprijs bij Kookboek van het Jaar
- 2014** Productenlijn Nadia & Merijn's Souq
- 2016** Restaurant Couscousbar, Amsterdam (met Samira Dahmani)
- 2016** Tv-kok bij 24Kitchen (tot 2023)
- 2017** Kookboek *Souq* (met Merijn Tol) bekroond tot Het Gouden Kookboek
- 2017** Tv-kok *BinnensteBuiten* (KRO-NCRV) (tot 2024)
- 2019** Medeoprichter Low Food, stichting die de Nederlandse gastronomie duurzamer en inclusiever wil maken

Nadia Zerouali woont in Winterswijk.

EBEL
BEAUTY MARRIES FUNCTION

1911

An icon evolves with contemporary character.

Automatic movement, 44mm hexagonal stainless-steel case, interchangeable 5-link bracelet and black leather strap.

A striking chronograph that blends sporty confidence with elegance.

PROMOTIE: COMO À LA CARTE
KIES ELKE STOF OF LEDER
AAN INSTAPPRIJS*

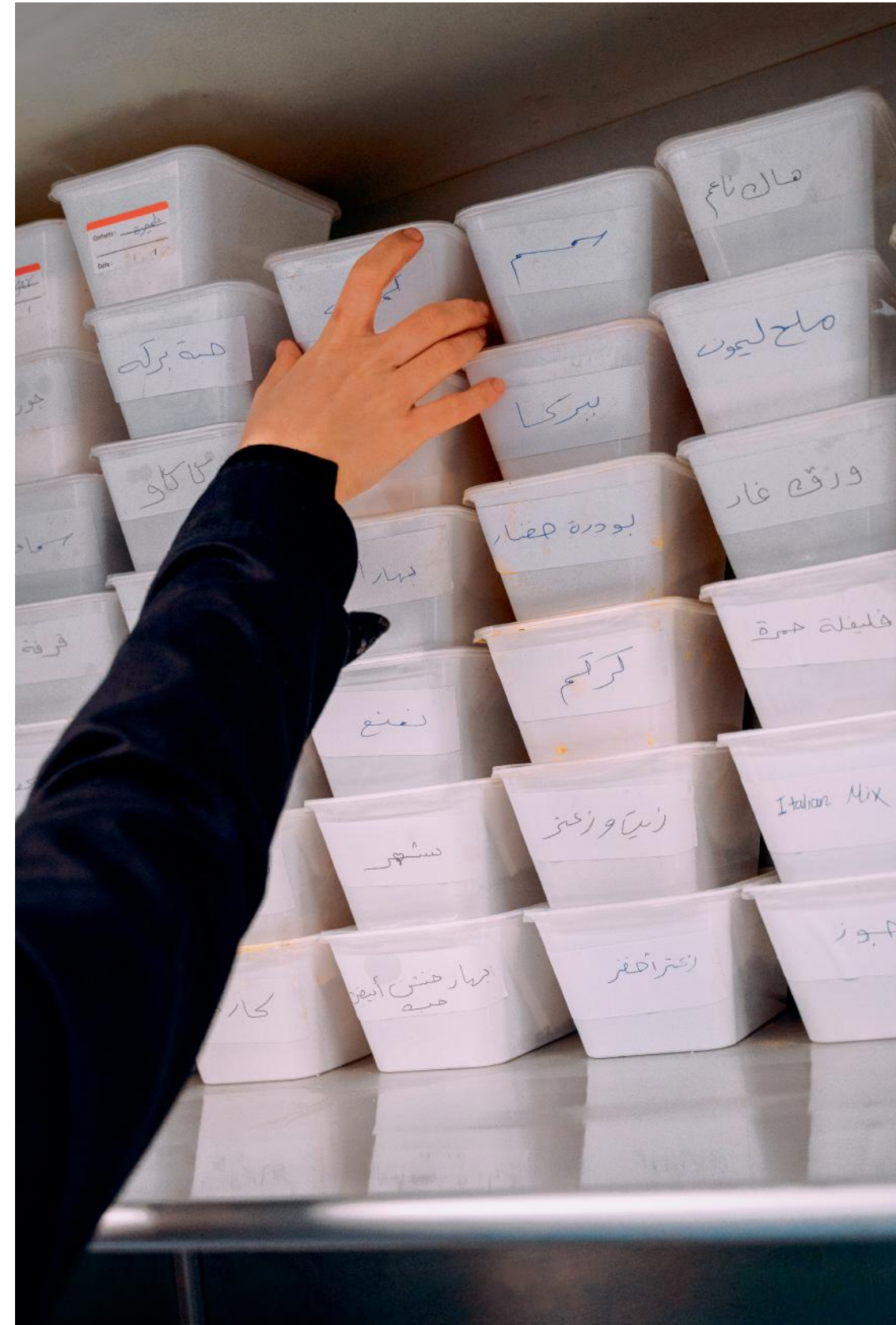

*Aanbod geldig op model Como
van 01.09.25 t.e.m. 31.01.26
Voorwaarden bij uw JORI Store

Designed for dynamic seating

VIA DE MAAG NAAR HET HART

Door
Majda Ouhajji

Fotografie
Georgina Abreu

Opvallend veel Syriërs begonnen in Nederland een restaurant of cateringbedrijf. „Eten was mijn manier om te communiceren met Nederlandse mensen.”

T

Toen het asielzoekersscenrum in Bellingwoude vroeg wie er wilde koken voor de open dag stak Yamen Ericksousi meteen zijn hand op. In die tijd kon hij „koriander nog niet van peterselie onderscheiden”, zegt hij, maar dan had hij tenminste iets omhanden. Ericksousi (nu 31) was in 2015 in zijn eentje aangekomen in Nederland; zijn vrouw volgde later via gezinshereniging. Zijn dagen in het azc bracht hij vooral door op zijn kamer, soms maakte hij buiten een wandelingetje met andere bewoners of hielp hij met opruimen.

Op de open dag maakten zo’n tweehonderd buurtbewoners kennis met de bewoners van het azc, en andersom. Ericksousi kookte met medebewoners Syrisch. „Ik was een van de weinigen die Engels sprak, dus ik was ook degene die een de microfoon pakte en vertelde wat we allemaal hadden gemaakt.”

Hij had er nooit aan gedacht om van koken zijn beroep te maken; Ericksousi ontvluchtte Syrië toen hij in het laatste jaar van zijn studie bedrijfseconomie zat. Maar hij zag meteen dat het een goede manier was om te integreren in Nederland. Zodra hij in 2017 in het Groningse Haren een woning had, met een „heel kleine” keuken, begon hij een cateringbedrijf, Yamen Cuisine. Hij had precies genoeg geld op zijn rekening om zich in te kunnen schrijven bij de Kamer van Koophandel. Daarna gebruikte hij voorschotten van opdrachten om de boodschappen te betalen.

De eerste twee jaar belde Ericksousi veel met zijn moeder in Syrië, gepensioneerd chef-kok. „Via videobellen heeft ze me alles geleerd. Familierecepten, tricks, geheimen. Hoe ik gerechten moest voorbereiden.”

Yamen Cuisine maakt Syrische gerechten voor evenementen en feesten. In Groningen heeft Ericksousi een snackbar, Yamen Grill Station, waar al het vlees halal en biologisch is. In 2024 opende Ericksousi, onder in een flatgebouw in Haren waar veel vluchtelingen wonen, het restaurant Smaak van Syrië. Dat is een klein jaar later weer gesloten. De professionele

keuken die hij ervoor liet aanleggen gebruikt hij nu voor zijn cateringbedrijf.

EIGEN BEDRIJF

Sinds de burgeroorlog uitbrak in 2011 zijn miljoenen Syriërs hun land ontvlucht. In Nederland kwam de grootste groep in 2015 aan; bijna 30.000 mensen kwamen toen terecht in Nederlandse asielzoekerscentra. Op dit moment verblijven meer dan 150.000 mensen van Syrische afkomst in Nederland.

Opvallend veel Syriërs zetten in Nederland een eigen bedrijf op; in 2018 waren dat er al 2.200. De meesten van hen begonnen een winkel, restaurant of andere eetgelegenheid. „We zijn het niet gewend om stil te staan”, zegt Yamen Ericksousi, „om niks te doen met ons leven. Werken is voor ons een survival-modus.” Eten is bovendien een belangrijk onderdeel van de Syrische cultuur, zegt hij.

„In Aleppo zeggen we dat je via de maag moet gaan als je iemands hart wil bereiken”, zegt Zina Abboud (44) in haar bedrijfsruimte bij Kitchen Republic in Amsterdam-West, waar meerdere voedselondernemers onder één dak zitten. „Toen ik in Nederland aankwam had ik niets. Ik kende de cultuur niet, ik kende de taal niet, ik was alleen. Eten was mijn manier om te communiceren met Nederlandse mensen.”

Het is half november en de drukke periode voor cateraars is begonnen. Abboud is bezig voor een borrel die ze catert. Op verschillende borden in haar keuken staan hapjes klaar, drie mensen zijn voor haar aan het werk.

Abboud studeerde in Syrië economie en kwam in 2015 alleen in Amsterdam terecht. Ze wilde meteen aan de slag, maar dat bleek niet zo makkelijk. Omdat ze nog niet mocht werken en niemand kende, meldde ze zich daarom aan voor vrijwilligerswerk. Zo kookte ze meermaals voor Cascoland, een kunstenaarsorganisatie in Amsterdam.

Iedereen die ze in Nederland ontmoette voegde ze meteen toe op Facebook om zich minder eenzaam te voelen, ook al sprak ze hen

verder niet. Toen ze binnen een jaar na aankomst in Nederland een eigen cateringbedrijf opzette, plaatste ze een bericht op Facebook. „Daarna heb ik zes maanden werk gehad. Verder had ik nog niks. Geen site, geen officieel bedrijf.” De eerste twee jaar werkte ze vanuit het keukentje in haar eigen huis.

Een van haar eerste grote cateringopdrachten was voor het Prins Claus Fonds. Die klus dankte ze aan kookboekschrijver Merijn Tol, die vrijwilligerswerk deed in het azc waar Abboud verbleef. Bij het diner was prinses Beatrix aanwezig.

Inmiddels heeft ze al meermaals voor het Koninklijk Huis gewerkt, onder meer voor prins Constantijn en prinses Laurentien. Koningin Máxima ontmoette ze tijdens een dag waar vluchtelingen in contact werden gebracht met zakenlieden en waar zij de catering deed. Samen met Tol schreef ze een boek, *Mijn Syrische keuken*, dat in 2018 verscheen. Toenmalig premier Mark Rutte nodigde haar daarna uit voor een ontbijt in het Torentje. „Het was een van de eerste keren dat ik werd uitgenodigd om te komen eten in plaats van dat ik moest koken”, lacht ze.

In 2019 werd Abboud door vrouwenblad *Viva* uitgeroepen tot ‘zakenwonder’ omdat ze „de eerste vrouwelijke vluchteling met een eigen bedrijf” was en bovendien „een succesvol ondernemer”. In 2023 was ze Nieuwkomer van het Jaar. „Het voelt geweldig dat mensen waarderen dat je ergens zo hard voor hebt gewerkt”, zegt ze. „Ik zeg tegen mezelf: Zina, dit heb je verdiend. Want het begin was niet makkelijk. Maar ik werk nu al tien jaar op dezelfde manier, op hetzelfde niveau, met geweldige mensen.”

DE GEUR VAN SPECERIJEN

Abbouds vader had in de oude stad van Aleppo een kraampje op de specerijenmarkt. „Als hij thuiskwam, dan knuffelde ik hem altijd en rook ik die geur. De geur van het roosteren en malen van specerijen. Ik bleef hem maar

‘NA ÉÉN BERICHT
OP FACEBOOK
HAD IK ZES
MAANDEN WERK’

Met de klok mee Yamen Ericksousi; Zina Abboud; Abbouds keuken; Ericksousi's dolma's; Ericksousi's dadelballetjes

‘IK MOEST DE SMAAK VAN NEDERLANDERS LEREN BEGRIJPEN. WAT LUSTEN ZE, WAT NIET?’

Met de klok mee Rama Fakhouri; gerechten van Fakhouri's restaurant 1000 en 1 Nacht; kibbeh, een gerecht van gehakt, van Zina Abboud; kardemom, hier in de hand van Abboud, een belangrijk ingrediënt in de Syrische keuken

knuffelen. Ik weet zeker dat ik die geur mijn leven lang niet zal vergeten.”

Specerijen maken de Syrische keuken, zegt ze. Komijn, paprika, kardemom, kaneel en nootmuskaat. „Kardemom gebruiken we overal in. In desserts, maar ook vlees, in drankjes en koffie.”

Voor Yamen Ericksousi is de Syrische keuken „een fusie van allerlei keukens”. Als voorbeeld noemt hij mandi, van oorsprong een Jemenitisch gerecht „van gerookte rijst, met gestoofd lamsvlees en geroosterde nootjes. Wij geloven dat de Syrische manier van bereiden het lekkerst is.” Dat zit hem niet alleen in het gebruik van kruiden en specerijen, maar ook in de bereidingswijze. In Jemen wordt het gerecht traditioneel bereid in een ondergrondse oven. Ericksousi: „Wij plaatsen de rijst in een ovenschaal en doen daar twee lagen aluminiumfolie overheen. Vervolgens zetten we daar de kip op en ook daar gaat folie overheen.”

Er zijn wel vijftig verschillende smaken voor kibbeh, balletjes van gehakt en bulgur, zegt Rama Fakhouri (41) van restaurant 1000 en 1 Nacht in het Brabantse Bergen op Zoom. Die verschillen ontstaan door het gebruik van kruiden, maar ook door de manier van bereiden. „Je kunt kibbeh frituren, in de oven bakken, op de barbecue leggen of grillen.”

In haar restaurant serveert Fakhouri kibbeh als een mezze-gerecht. „In Nederland eten mensen niet meer dan een of twee kibbeh met ander fingerfood erbij. Terwijl wij er gerust een hele maaltijd van maken en tien stuks eten.”

AVONTURIERS

Fakhouri kwam in 2015 in Nederland aan vanuit Aleppo. In Syrië werkte ze in het onderwijs, haar man was ambtenaar bij de gemeente. Daarnaast runden ze vanuit hun huis een afhaalrestaurant. In Nederland volgde Fakhouri een koksopleiding en liep ze stage bij restaurants. In 2019 opende ze samen met haar man

1001 en 1 Nacht, mede dankzij subsidie van de gemeente Bergen op Zoom. „Ik noemde de mensen die bij ons langskwamen avonturiers, omdat ze iets nieuws gingen proberen. Maar als ze het proefden, waren ze enthousiast en vertelden ze het verder.”

In het begin vond ze het best lastig, zo’n Syrisch restaurant in Nederland. „Ik moest de smaak van mensen nog begrijpen. Wat lusten ze, wat niet? En zo heb ik in een paar maanden de menukaart ontwikkeld.” Ze serveert veel vegetarische gerechten, zoals aubergineschotels. Maar ook shoarma en mandi zijn populair. „Wij maken de rijst met onder andere saffraan en kardemom.”

Sinds kort staat falafelsushi op de kaart, een zelfbedacht vegetarisch gerecht waarbij de falafel in platbrood wordt gerold, en zo wordt gesneden dat het lijkt op sushi. „Sushi is hier bekend, dus dat vond ik een mooie vorm om het te presenteren.”

Een eigen restaurant, dat stond ook in het stappenplan dat Zina Abboud had gemaakt. „Een klein restaurant, zodat het lijkt alsof mensen bij mij thuis aan het eten zijn.” Alles wat ze in gedachten had - een cateringbedrijf, workshops geven, een kookboek - is uitgekomen, behalve dat. Niettemin heeft ze, zegt ze, „eindelijk mijn rust gevonden in Nederland.” Ze heeft haar man in Nederland ontmoet, haar kinderen uit haar eerste huwelijk gaan hier naar school. „Ik voel me helemaal thuis.”

TERUG NAAR SYRIË

Yamen Ericksousi ging afgelopen april voor het eerst in tien jaar terug naar Syrië. Zijn ouders na al die tijd weer zien was emotioneel, zegt hij. En makkelijk was het ook niet, hij moest weer wennen om terug te zijn. In tien jaar tijd verandert er veel en helemaal veilig is het nog niet. Maar wakker worden en samen met zijn moeder eerst een kop koffie drinken, vond hij „heel waardevol”.

„Nederland is niet mijn moederland. Ik heb nooit het idee dat ik 100 procent goed be-

zig ben. Misschien is er een bepaalde regel of wet die ik niet ken, ook al doe ik zo mijn best.”

De laatste tijd denkt hij steeds meer aan de toekomst, hij overweegt terug te gaan naar Syrië. Zijn ouders zijn inmiddels met pensioen en zijn jongere broer studeert medicijnen in Duitsland. „Dus ik voel me verantwoordelijk voor mijn ouders. Familie komt eerst.”

Hij is dit jaar begonnen met het afbouwen in Nederland. In 2024 had hij zestien mensen in dienst, nu zijn het er zeven. Zijn restaurant Smaak van Syrië sloot hij omdat het nog in de kinderschoenen stond en het veel tijd zou kosten voor het iets op zou leveren. „Zo’n project kan ik niet makkelijk achterlaten.” Zijn plan is om compacter te gaan werken, zodat hij zijn bedrijf vanuit Syrië kan leiden.

In januari gaat hij weer naar Syrië. „Ik heb me voorgenomen om een *one-way ticket* te kopen. Misschien lukt het niet om de onderneming vanuit daar draaiende te houden. Maar als je het niet probeert, dan weet je het nooit.”

FADI KATTAN

De Palestijnse chef-kok Fadi Kattan kookt niet Arabisch of Europees, joods of islamitisch, maar alles tegelijk. Hij heeft restaurants in Bethlehem, Toronto en Londen.

„Ik heb de plicht ons land en onze aanwezigheid daar te verdedigen”, zegt hij op een stoep in Notting Hill. „En ik doe dat door het verhaal van onze keuken door te geven.”

Fadi Kattan lijdt aan slapeloosheid.

Door
Rinskje Koelewijn

Portret
Elias Halabi

F

Fadi Kattan uit Bethlehem was zo’n kind dat op z’n vierde al foie gras at – ganzenlever. Fruits de mer, schaal- en schelpdieren, heerlijk. En, smul smul, steak tartare: rauw rundvlees aangemaakt met fijngesneden kappertjes, ui, augurk en op smaak gebracht met mosterd en een rauwe eierdooier.

Kattan grijpt met twee handen naar zijn keel. Ziek dat hij was als jongetje, zúlke lymfeklieren met knobbels zo groot als tennisballen. Geen Palestijnse dokter begreep wat hem mankeerde. Zijn grootvader van moederskant was een in Frankrijk opgeleide arts en hij had wel een vermoeden. En inderdaad, het bleek toxoplasmose, een infectieziekte die wordt overgebracht door een bacterie die vaak voorkomt in kattenpoep – „we hadden geen dieren in huis” – en in onverhit vlees.

Fadi Kattan (48) is chef-kok en hotelier. De recepten in zijn kookboek *Bethlehem* (2024) zijn zo gevarieerd en eclectisch als zijn achtergrond. Hij maakt baklava voor het Suikerfeest en gebraden lamsvlees bij het Offerfeest. Met Pasen maakt hij eiernestjes van filodeeg en in december Christmas cake. Hij bereidt lamstestikels én geroosterde varkenspoten. Wat hij kookt is halal noch koosjer, vlees noch vegetarisch, niet Arabisch of Europees, joods of islamitisch, maar alles tegelijk.

Het is het smaakpalet van een Palestijnse chef met een Palestijns-Franse moeder en een Palestijns-Britse vader. Een die is opgeleid aan Vatel, Frankrijks beroemdste hotelschool, en het vak leerde in Franse keukens. Zijn familie is een van de oudste christelijke families in Bethlehem, een stad op de Westelijke Jordaanoever. Hij woont er in het huis van zijn grootouders van vaderskant. Een atheïst in Christus’ geboorteplaats. Kattan spreekt Arabisch, Frans en Engels en soms in één zin drie talen tegelijk.

Hij heeft restaurants in Bethlehem, Toronto en een in Londen en daar spraken we af in de week dat hij daar toch was om te koken voor de artiesten, acteurs en beroemdheden die optraden bij het benefietconcert *Together for Palestine* in Wembley Stadium. Duizend maaltijden bereidde hij met zijn team en serveerde die ter plekke – en hij heeft in alle hectiek maar één keer zijn stem verheven, zegt hij, niet eens geschreeuwd. Dat was tegen de bezorger van de keukenapparatuur die aan kwam kakken tegen de tijd dat het eten al zo’n beetje moest worden opgediend.

Ondertussen bleef de keuken van zijn eigen restaurant Akub in Londen gewoon lunch en diner serveren. Akub is zijn tweede restau-

rant, het ging in 2022 open. Het kwam er door zijn succes met zijn eerste restaurant, Fawda in Bethlehem (open in 2015). Zijn keuken – traditioneel én modern, eenvoudig én verfijnd – trok liefhebbers van overal ter wereld naar Palestijns gebied. En Kattan trok ondertussen de wereld in als schutsheer van zijn Palestijnse keuken. Drie bevriende investeerders haalden hem naar Londen, maar het had, zegt Fattan zelf, net zo goed Parijs kunnen zijn, waar zijn *roots* als kok liggen.

Akub ligt aan een rustige straat in het drukke Notting Hill, een van de welvarendste wijken in het centrum van de stad. Op vrijdagochtend tegen elf uur verdwijnt de ene na de andere jonge kok via de buitentrapp het souterrain in – daar zit de keuken. Op de olijfgroene gevel staat, onopvallend, de naam van het restaurant in Latijnse letters en in het Arabisch. De menukaart in een glazen kastje naast de deur maakt niet in één klap duidelijk wat voor restaurant dit is. Za’atar-brood en labneh, aubergine en tahini, tuinbonen en granaatappelpitjes. Midden-Oosters? Vegetarisch? Arabisch? Maar wat doen die wijnen en cocktails dan op de kaart? Dat het een Palestijns restaurant is, moet je weten.

Hoestend komt Fadi Kattan om elf uur precies het restaurant binnenlopen, van baard tot sneaker in het zwart. Hij had graag in Bethlehem willen afspreken, zegt hij. Maar ja, de oorlog. Sinds 7 oktober 2023 is Bethlehem belegerd en omsingeld door Israëlische checkpoints. Zijn restaurant Fawda is dicht, net als het bijbehorende guesthouse. Zijn ‘boetiekhotel’ Kassa is nog open, maar op een enkele verdwaalde pelgrim na zijn er geen gasten. „De werknemers, Palestijnse Chilenen, zorgen dat elke dag de kamers klaar zijn, maar niemand komt. Zolang het gaat proberen we het personeel aan het werk te houden.”

De stoelen staan op de tafels, de vloer is net geboend. Fadi Kattan schuift tegenover me op een tweezitsbankje en legt zijn gezicht in zijn handen.

Moe?

Hij buigt zich achterover en roept tegen niemand in het bijzonder: „De koffiemachine? Werkt die al? Ik wil er tien.” Bij de eerste de beste werknemer die hij ontwaart bestelt hij twee dubbele espresso.

Wat opvalt, begin ik, is dat hij in zijn kookboek veel vertelt over zijn ouders en zijn grootouders, over tantes, ooms en zijn jongere broer en zus. Maar nergens lees ik of hij een gezin heeft. Hij schudt nee met hoofd en handen. Daar kan hij, om politieke redenen, niets over vertellen. Ik weet niet half, zegt hij, hoe ingewikkeld zijn leven als reizend Palestijn is. Voor je het weet, zegt hij, komt hij zijn land niet meer in of uit.

Roken dan maar?

„Graag.” Hij pakt zijn aansteker en pakje sigaretten, we lopen naar de overkant van Uxbridge Street en gaan zitten op de stenen trap van nummer 22. Mijn familie, zegt hij, is de reden dat hij kookt. „Ik wil onze verhalen vertellen, de verhalen van een Palestijnse familie uit Bethlehem die daar zo’n beetje altijd heeft gewoond.”

Weet u sinds wanneer precies?

„Op papier sinds 1700. De kerkarchieven van daarvoor zijn verloren gegaan door brand. Onze familienaam wordt genoemd in een geschrift van Titus Tobler [1806-1877], een Duitse reiziger en Palestina-kenner, en hij schrijft dat de Kattans er altijd al waren.”

En waren de Kattans ook altijd al christenen?

„Ik vertel altijd de grap, niemand in mijn familie vindt ’m leuk... Wat ik denk is: onze familie bestond uit handelaren, die dachten in *business opportunities*, dus die hebben zich natuurlijk in het jaar nul direct bekeerd. Perfect, laten we die lui wierook, mirre en goud verkopen.”

Bekering uit opportunisme?

„Tuurlijk. Misschien waren ze daarvoor heiden, misschien joods. Donderde niet. Ze dachten strategisch.”

Kattan klinkt joods.

„Ah. De naam Kattan komt van katoen. Je hebt de joodse Kattans uit Bagdad, Irak. Je hebt de moslim-Kattans uit Jaffa. En je hebt ons, de christenen uit Bethlehem. De overeenkomst is dat we allemaal textielhandelaren waren. Mijn grootouders van vaderskant vertrokken in de jaren twintig naar Bombay, India. Daar speelde de wereldhandel zich af, daar zaten de Grieken en Armeniërs, de Libanezen en Palestijnen. De vijf broers van mijn grootvader waaierden uit naar Shanghai, Japan, Chili. Ik verzamel reiskisten, van leer en van hout, en daar zitten ook een paar van mijn familie bij. Ik werk aan ons familiearchief...”

De espresso’s komen eraan, gebracht vanaf de overkant. Twee elegante mokjes op een natuurstenen schoteltje.

„En wat zo interessant is”, zegt hij tussen twee slokken door, „de correspondentie tussen familieleden onderling is in het Arabisch en Frans. Officiële documenten: in het Engels. Maar dan: brieven in het Spaans. Er zat een broer in Chili. Mijn grootvader schreef zijn zus in het Italiaans. Idioot toch? Ik laat de boel nu digitaliseren, want dat is altijd een zorg in Palestina. Hoe bewaar je een archief? Kijk naar Gaza, elk archief is gebombardeerd. Ons verleden, ons bestaan wordt uitgewist.”

Uw grootouders gingen van Bombay terug naar Bethlehem.

„In 1954. Mijn grootmoeder Emily had kanker en wilde naar huis. Toen ze vertrokken stond Palestina nog onder Brits mandaat, het was een metropool. In hun afwezigheid was de staat Israël ontstaan. Alle bezittingen, alle investeringen, al het familiekapitaal was geconfisqueerd. Voor de Nakba [de ‘ramp’, de verdrijving van Palestijnen door de vestiging van de staat Israël] hadden we veertig hectare sinaasappelboomgaard. Weg.”

„Darius”, roept Fadi Kattan over straat tegen de gastheer die het restaurant uitloopt. „Een gunst. Twee dubbele?”

Aan de gevel is niet te zien dat Akub een Palestijns restaurant is.

„We zijn geen kebabtent. We zijn high-end, subtiel, verfijnd en we zeggen luid en duidelijk dat we Palestijns zijn. Als je dat niet weet...”

Je kunt nog denken: Midden-Oosters, Arabisch, Israëlisch.

„Of Levantijns, godbetert. Ik haat dat woord, het is koloniaal. In de culinaire wereld is discussie over de origine en herkomst van gerechten. Van wie is hummus? Of falafel? Za’atar? Het is heel simpel: als je een jood bent uit Aleppo, dan is hummus van jou. Als je een Aleppo-jood bent en hummus maakt in Israël, maakt dat hummus niet Israëlisch. En ben je Benjamin Netanyahu [de premier van Israël], een Poolse jood, dan kun je niet claimen dat hummus van jou is, want joden in Polen aten gefillte fisj. En nee, het maakt me geen antisemiet als ik zeg dat je mijn eten niet moet stelen.”

Akub is Arabisch voor distel. De paarse bloemen ervan zouden, las ik, zijn verwerkt in Jezus’ doornenkroon.

„Goed verhaal, dat ga ik eens verspreiden.”

U opende eind 2024 restaurant Louf in Toronto.

„Ja, Nicole Mankinen, een Fins-Britse die in Canada woont en getrouwd is met een Palestijnse man, was fan van Akub. Zij vroeg me of ik ervoor voelde in Toronto een restaurant te beginnen. Ik was verbijsterd toen ik er voor het eerst kwam kijken. Geen één Palestijnse zaak. In heel Toronto niet. Wel zaken met Palestijnse eigenaars, maar die noemden zich dan Midden-Oosters. Wij maakten van meet af aan duidelijk wat en wie we waren, maar ik had compleet onderschat hoe politiek gevoelig dat lag. Canada is nog veel Amerikaanser en zionistischer dan ik dacht. En weet je wat het nog gecompliceerder maakt? Ik ben een Palestijn die wijn verkoopt. Prachtige Palestijnse ➤

Fadi Kattan

1977	Geboren in Bethlehem
1997	Bachelor business administration, Parijs
1999	Hotel InterContinental Londen
2000	Master hotelmanagement Vatel, Parijs
2000	Hotel InterContinental Bethlehem
2000	Familiebedrijf in keukenapparatuur en toeristisch consultant Bethlehem (tot 2015)
2015	Fawda in Bethlehem
2022	Akub in Londen
2023	Boetiekhotel Kassa in Bethlehem
2024	Louf in Toronto
2024	Publicatie <i>Bethlehem. A Celebration of Palestinian Food</i>

Fadi Kattan woont in Bethlehem.

‘Ik was verbijsterd toen ik voor het eerst in Toronto kwam. Geen één Palestijnse zaak’

‘Ik was twintig en werd wakker met een linkerarm die niks meer deed. Ik op de IC. Daarna ben ik gestopt met sterke drank en slaappillen’

Restaurant Akub, Londen

wijnen van Palestijnse druiven, en een paar mooie Franse. Hier in Londen kreeg ik een haatcampagne over me heen. Niet van Arabieren of Palestijnen, maar van Aziatische moslims die het een schande vonden dat er bij mij alcohol wordt geschonken.”

Theo slentert langs met een fiets aan zijn hand. Fadi Kattan stelt hem voor als de sous-chef. „Nu de nummer twee, straks de nummer een in de keuken.” Met hem heeft hij gekookt voor *Together for Palestine*. Grinnikend: „Hij is kapot.”

U niet?

„Ik? Ik ben de oudere generatie, ik werk altijd. Van zes in de ochtend tot één in de nacht. *Repeat*. Ik weet dat het slecht is, verschrikkelijk zelfs, maar een oude aap leer je z’n kunstjes niet af. Zoals ik ben opgeleid in de keukens van Parijs, we zaten ’s ochtends nog voor de koffie aan de armagnac. Schreeuwende chefs, seksistische chefs, krankzinnige werkuren, trombose voor je dertig bent en verzakte rugwervels. Dat wil ik niet voor mijn mensen. Ik wil dat ze dit vak doen omdat ze het leuk vinden. Ik wil er voor ze zijn, voor ze zorgen en ze beschermen tegen de lelijke kanten van het vak. In mijn keuken wordt niet gedronken, door niemand. Schreeuwen wil ik ook niet. En ja, ik ben wel streng, de keuken, de service, alles moet perfect. Zelfs de wc moet eruit zien zoals ik het wil, wat dat betreft ben ik lichtelijk OCD. Waar ter wereld ik ook ben, elke ochtend check ik de gastenlijst, ik sein mijn staf in over de gasten die komen en wat ze lekker vinden. En ik sta altijd aan. App me en binnen een half uur heb je antwoord, ook ’s nachts want ik lijd aan slapeloosheid.”

Waarom slaapt u niet?

„Omdat ik 25 dubbele espresso’s per dag drink? Omdat dit een schizofrene tijd is? Ik vier hier het Palestijnse eten terwijl de Palestijnen in Gaza verhongeren. Alle denkbare ingrediënten kan ik hier met één druk op de knop bestellen, thuis op de Westbank worden de olijfvelden en wijngaarden van onze leveranciers gebombardeerd.”

U studeerde en werkte lang in Parijs. Maar net als uw grootouders keerde u terug naar Bethlehem. En net als zij trof u een ander land aan dan u verliet.

„Dat was in 2000. Ik werkte voor het Intercontinental Hotel in Parijs, het hotel kreeg een vestiging in Bethlehem en ik ging mee. Het was vlak voor Tweede Intifada [de opstand van 2000-2005]. De stad werd belegerd. Israëlsche tanks in de straat, helikopters overal. Ik kon 45 dagen mijn huis niet uit. En toch wilde ik daar blijven. Ik voelde dat ik daar hoorde.”

Ook al was het oorlog.

„Ik vond, ik vind dat ik het mijn land verschuldigd was te blijven. Mijn jeugd... Kijk, ik ontken niet dat ik geprivilegieerd ben. Ik ging naar het Franse Lycée in Jeruzalem, ik kon naar een prestigieuze universiteit in Parijs, ik kon een bachelor doen, een master. Wat ik meekreeg van mijn ouders, literatuur, kunst, ballet, theater, er is geen klassiek concert dat ik niet heb gehoord. Het is een voorrecht om met mijn moeder te ruziën over een recept en van mijn vader de kunst van het zaken doen te leren. Ik heb de plicht ons land en onze aanwezigheid daar te verdedigen. En ik doe dat door het verhaal van onze keuken door te geven.” Een nieuwe ronde espresso arriveert ongevraagd.

Maakte u oorlog mee in uw jeugd?

„Onze ouders hielden het onheil bij ons weg maar we kregen alsnog veel mee. Rennen naar de schuilkelder bij het luchtalarm. Voor Palestijnen zijn er geen schuilkelders, die maakten we zelf. Tijdens de Golfoorlog [1990-1991] hebben we zeven of acht maanden in Zwitserland gezeten. De Tweede Intifada bleven we. Oorlog went, soort van. Het enige is, ik raak fysiek onpasselijk als ik een geweer zie. Letterlijk misselijk. Ik heb ook een probleem met mensen die jagen. Een paar

familievrienden zijn jagers. Als ik ze bezoek moeten ze alles weghalen wat met de jacht te maken heeft. Tafels van olifantenpoten. Hertengeweien aan de muur. Berenvellen op de vloer. Alles moet weg.”

Lastig, een kok die geen dode dieren verdraagt.

„Ik ben getraumatiseerd. Het is niet eens PTSS [posttraumatische stressstoornis]. Wij Palestijnen zijn nog lang niet bij ‘post’, we zitten er nog middenin. Als je me wil zien flippen, moet je vuurwerk afsteken. Mijn brein weet wat het is, mijn lichaam gilt wat anders.”

Anna loopt langs, de sommelier. Fadi Kattan neemt snel de reserveringen met haar door. Zestig gasten voor de lunch, honderdtwintig voor het diner. Zodra Anna de straat wil oversteken om naar het restaurant te gaan, roept hij: „Mag ik je een gunst vragen?” En tegen mij: „Jij ook nog een dubbele?”

Ik kán niet meer.

„Al is het twee uur ’s nachts, ik heb zin in koffie. En in sigaretten, chocola - ik heb altijd een reep bij me.”

Klinkt best ongezond.

„Ik heb twee keer gedacht dat ik doodging. Toen ik twintig was, in Parijs, en wakker werd met een linkerarm die niks meer deed. Ik op de IC. Daarna ben ik gestopt met sterke drank en slaappillen.”

En de tweede keer?

„Tijdens de Tweede Intifada, mijn eerste echte ervaring met oorlog. Ik was net uit Parijs terug in Bethlehem, het lukte me niet meteen om te aarden, en wat het niet beter maakte was dat mijn grootmoeder Julia overleed. De grootmoeder met wie ik ons familieverleden archiveerde, de enige die nog wist wie de mensen op de foto’s waren, zij kende de namen in de brieven. Zij was ook de oprichter van de Arabische Vrouwenunie in 1947, ze heeft gezorgd dat Palestijnen een bibliotheek kregen, een zwembad, een museum gewijd aan óns erfgoed. Mijn houten wieg staat in dat museum. En toen zij in 2000 stierf, dat was, ik was... ik was zo dom om me te laten behandelen met wat ik maar even smarties noem.”

Smarties van de psychiater?

„Angstremmers. Gewoon pillen. Werkten prima, maar ze hielpen niet. Ik functioneerde, ik werkte, maar voelde niks. Dus ik stopte ermee, van de een op de andere dag. Werd ik wakker in de ambulance. Fuck.”

En hoe gaat het nu?

„Nu ben ik min of meer in evenwicht. Ja, behalve dat roken. Mijn cardioloog zegt dat ik beter niet kan stoppen...”

...want dan gaat u te veel eten?

„Ik eet redelijk gezond. Niet super, maar redelijk. En ik drink water. Tijdens een shift in de keuken... De barvrouw heeft het weleens bijgehouden, op een avond gaat er zo zes liter doorheen. Maar het gaat mijn dokter niet om eten of mijn gewicht maar om cortisol, je stresshormoon. Hij zegt: als je drie restaurants en een hotel hebt op drie continenten is je stresslevel al krankzinnig. Stop je met roken, dan gaat je lichaam compenseren door nog meer cortisol aan te maken.”

„Hé buurman”, roept hij naar een man met een zak meel over zijn schouders, de Joods-Nederlandse uitbater van drie koffietentjes verderop in de straat. Meel om galle mee te maken, zegt de buurman. Sabbat-brood. O, zegt Kattan. „Ik wist niet dat je galle maakte.” Nee, zegt de buurman, hij is er net mee begonnen. Hij kon het meel goedkoop krijgen en binnenkort zijn er joodse feesten. Kattan slaat hem lachend op de schouders, ze schudden handen, de buurman loopt door.

Het vlees bij Akub is niet halal, kunnen gasten koosjer bij u eten?

„Hangt ervan af hoe koosjer je eet, maar geen probleem, zolang je geen IDF-soldaat bent.” IDF, Israel Defense Forces, het leger. En nu we het er toch over eten hebben: „Je blijft toch wel? Je moet. Geen denken aan dat je mijn eten niet eet. Onacceptabel.”

DE TAFEL VAN TETTOE

De tafel in het
familie-appartement
in Caïro

De Egyptische oma van schrijver en journalist *Frida Boeke* stond dagen in de keuken voor uitgebreide feestmalen. Waarom ging iedereen dan na een kwartier van tafel?

Fotografie
Selma Boeke

O

Op het barokke dressoir naast de eettafel bij mijn tante thuis in Nasr City, een stadsdeel van Caïro, staat een gigantische fles Pepsi. De condens druppelt van het plastic. Het is een hete dag, de airco draait op volle toeren. Naast de fles staan op een dienblaadje de glazen opgestapeld. Als ik erheen loop en een glas inschenk zie ik mijn neven kijken. Het is die licht ironische en tegelijkertijd vergoelijkende blik die ik zo goed ken. Die blik die zegt: je doet het niet volgens de regels, maar daar kan je weinig aan doen. *Agnabeya*, buitenlander. Ze zitten al aan tafel, drie grote mannen, een beetje onderuitgezakt, handen in zakken of aan telefoons geplakt. Straks dient mijn tante het eten op, een uitgebreide warme lunch zoals we die vroeger van haar moeder gewend waren. Pas nadat de laatste hap is doorgeslikt, wordt de cola ingeschonken. Bij het eten wordt niks gedronken. Ik weet dat en toch weet ik het ook elke keer weer niet.

De Egyptische keuken, de matbakh, die ik ken uit mijn jeugd is een ruimte van krap drie vierkante meter met onverbiddelijk tl-licht en klinische witte tegels. Mijn oma, mijn tettoe, bracht er het grootste deel van haar dagen door wanneer ik met mijn ouders en zussen bij haar en mijn opa logeerde in de flat in El-Abaseya, een buurt in Caïro. Tussen het koken door keek ze in de fauteuil in de woonkamer op oorverdovend volume tv, voornamelijk soapseries waarin zwaar opgemaakte vrouwen hun handen jammerlijk ten hemel hieven en besnorde mannen in leren jassen mysterieus de camera inkeken.

Tijdens die familiebezoeken in Egypte leefden we van maaltijd naar maaltijd. Voor de feestmalen die ze serveerde werd tettoe geholpen door mijn tante en de huishoudelijke hulp. Hoe ze die grote hoeveelheden perfect gegaard eten op exact de juiste temperatuur opdiende uit die petieterige keuken blijft me een raadsel, maar het heeft me in ieder geval geleerd dat je geen chique keukenmachines nodig hebt om iets van niveau op tafel te zetten. Vier gaspitjes en een klein oventje volstaan.

Er was mahsi (gevulde paprika en courgette met gehakt en gekruide rijst), fraigh pané (gepaneerde kip), molokhia (een klevrige spinazie-achtige saus die je met niks anders kunt vergelijken), Egyptische rijst met vermicelli, en de koningin van het comfortfood: macarona bechamel (pasta uit de oven met bechamelsaus en wederom gehakt). Toe was er halva (zoete sesampasta), baklava, kunafah (sliertdeeg, kaas en suikersiroop) en roz bil laban (rijstpudding).

Mijn opa zat aan het hoofd van de grote tafel, mijn tantes waren druk met opscheppen en het aansporen van de kinderen om meer te eten, tettoe zag erop toe dat iedereen elk gerecht had geproefd en mijn moeder vertaalde, als ze daar zin in had, voor mij en mijn >

◀ zusjes de grappen van haar jongste broer.

Na het eten speelden we met neefjes en nichtjes. De vrouwen gingen met tettoe naar de zitkamer. De mannen keken Al Jazeera of dronken thee op het balkon en rookten daar een ontzagwekkende hoeveelheid sigaretten bij. Zodra de baardgroei van mijn neven op gang kwam, voegden ze zich bij hen. Weer wat later luidde het einde van de maaltijd vooral hun vertrek naar een van de ontelbare koffiehuisen in Nasr City in. Mijn nichtjes gingen met hun vriendinnen naar de mall.

Mijn moeder is de enige van haar familie die Egypte verliet. In een land dat al jaren op het randje van faillissement balanceert en geteisterd wordt door sterke inflatie en politieke instabiliteit, is het leven van mijn familie en de hele Egyptische middenklasse, voor zover die nog bestaat, er niet makkelijker op geworden. We hebben een andere dagelijkse realiteit en samen eten voelt als de enige echt gedeelde ervaring die we hebben. Na werk, studie, school, moskee en sport maken mijn neven, nichten, ooms en tantes tijd om uit de verschillende hoeken en vouwen van Caïro naar El-Abaseya te komen. In mijn herinnering bracht de maaltijd ons letterlijk en figuurlijk zin bij elkaar en sloeg het eten een brug tussen levens met andere hordes, bakens en vergezichten. De geuren, de chaos van een grote familie die ik alleen in Egypte heb en de gerechten waarin je de gastvrijheid en het zwegen van de matriarch proeft.

Tijdens familiebezoeken in Egypte leefden we van maaltijd naar maaltijd. In Caïro bleven we overwegend thuis, met de dis als speer-, en hoogtepunt van ons verblijf. Maar naarmate ik ouder werd en steeds meer oog kreeg voor onze onuitgesproken gewoontes, zag ik juist dat tijdens het eten het contrast tussen mijn Egyptische familie en mij, het halffabricaat dat op bezoek komt, zichtbaarder werd.

Het is bijvoorbeeld niet gebruikelijk om op elkaar te wachten. Als de schalen worden opgediend en je zit er het dichtst bij, dan schep je op en begin je. Wie zijn bord leeg heeft, vertrekt van tafel. In de flat in El-Abaseya was dat doorgaans binnen een kwartier. Ik ging me er met de jaren meer aan storen, net als aan het feit dat aan tafel, en in het algemeen, nooit écht werd doorgevraagd. Gaat het goed op je werk? Ja. *Alhamdullilah*, God zij geprezen. Gesprek afgelopen. Andersom houden mijn neven en nichten zich bij mijn vragen op de vlakke, misschien omdat ze denken dat ik ze toch nooit helemaal zal begrijpen. Op luid volume werd bij ons aan tafel vooral over het eten zelf gepraat. Dit is mijn familie, ik voel me met hen diep verbonden, maar waarom genoten we niet met meer aandacht en interesse van elkaars gezelschap?

Drie jaar geleden verbleef ik langere tijd in Caïro. Ik wilde een paar maanden los van mijn familie wegwijs worden in de stad waarmee ik me op een vanzelfsprekende manier zo verbonden voel. Ik ontbeet met falafel op straat en at bij Abu Tarek, een iconisch restaurant in downtown Caïro waar alleen koshari wordt geserveerd, de motor van de Egyptische arbeidersklasse. Het gerecht is simpel, lek-

ker en door de rijke verzameling aan koolhydraten ontzettend machtig: rijst, pasta, linzen, kikkererwten, knoflook, pittige tomatensaus en uitjes. Ook hier gold: het eten staat in een mum van tijd op tafel en zodra het op is vertrek je.

Ik maakte nieuwe Egyptische vrienden, de meesten geprivilegieerd, progressief en met een wereldse blik. Een van hen nodigde me uit om met een groepje bij haar thuis de ful medames van haar moeder te komen proeven, een rijk en mollig mengsel van tuinbonen, tahini, Citroensap, komijn en olijfolie dat als nationaal ontbijt geldt en in elke familie net anders wordt klaargemaakt. De zelfgemaakte ful kreeg ze wekelijks van haar moeder mee in zorgvuldig gemaakte zakjes die ze per portie kon invriezen. De ful was perfect op smaak, we depten het met brood van de schaalpjes tot de laatste sporen ervan waren uitgewist.

Ook hier kwam het gesprek niet veel verder dan het complimenteren van de kok en het eten. Achter ons stond de tv afgesteld op een muziekkanaal met schreeuwerige videoclips. Voor het eerst lukte het me om niet kritisch te zijn: dit is nou eenmaal hoe het hier gaat. Dat is ook wat mijn moeder vaak tegen ons zei als familieleden uren te laat kwamen, mijn neven niet hielpen met afruimen, plannen last minute veranderden of als verre tantes ons in de houdgreep namen en ons overlaadden met natte zoenen.

De enige keer dat ik een geliefde, inmiddels een ex, meenam naar Egypte kregen we een discussie over de Egyptische keuken. Bij een koffiehuis in een steegje in downtown Caïro hadden we het over wat hij tot nu toe vond van het eten. Lekker, zei hij, maar hij moest wel iets kwijt. Aan de noordkust van Egypte, waar we mijn vrienden in hun buitenhuizen in luxe compounds hadden opgezocht, vond hij het niet authentiek dat je overal hamburgers kon eten. „En wie ben jij dan wel om te bepalen wat authentiek Egyptisch is?” zei ik. „En waarom moet het hier per se authentiek zijn? In Nederland eten we ook hamburgers en heeft niemand het erover.”

Regelmatig spreek ik kennissen die Egypte voor het eerst hebben bezocht en mopperen over de drukte en de niet-aflatende energie van verkopers om je iets aan te smeren. „Maar”, wordt er dan gezegd, „het eten was heerlijk.” De culinaire ervaring dient als wisselgeld voor een verder vrij negatief en oppervlakkig beeld van het land. De ietwat verongelijkte gedachte die me dan stevast bekruipt is dat wie niet zijn best wil doen om een land en zijn cultuur te begrijpen, ook niet mag genieten van de culinaire traditie die erbij hoort. Al spreek ik de taal niet goed en ben ik er niet opgegroeid, kritiek op Egypte maakt van mij in no time een defensieve Egyptenaar.

Maar steeds meer kom ik er achter dat mijn eigen verwachtingen van de maaltijd in Egypte ook mij in de weg hebben gezeten: er moesten goede gesprekken gevoerd worden waarin werd doorgevraagd, verbinding en wederzijds begrip zouden aan tafel ontstaan. Een verwachting die nooit ingelost kan en zal worden omdat het uitgaat van Nederlandse gebruiken. Mijn tettoe stond hele dagen in de keuken en verwachtte daar niks voor terug. Het enige doel was een goede maaltijd op tafel zetten. Mijn enige doel zou dus moeten zijn om het met smaak op te eten.

Tettoa kwam elke zomervakantie naar Nederland. Drie weken paste ze op mij en mijn zusjes; wij speelden buiten, zij stond in de keuken. In het weekend gingen we naar Volendam of de Zaanse Schans. Elk jaar smokkelde ze in haar handtas allerlei etenswaren mee. In de jaren negentig kon dat nog: de Twin Towers stonden overeind en *under the seat in front of you* van Caïro naar Amsterdam lag tegen de regels in twee kilo bevroren ossenhaas en een zak Egyptisch

In de keuken van het familie-appartement

platbrood. Het Egyptisch-Arabisch is het enige dialect waarin brood aish wordt genoemd, leven. Het symboliseert de rol van brood als onderdeel van de nationale identiteit omdat het essentieel is voor het overleven van een groot deel van de bevolking. In Egypte zijn er door de staat gefinancierde bakkers waar je voor een paar cent een zak brood kunt kopen. Mijn moeder vertelde me ooit over het ‘broodop-roer’ van 1977, een opstand die uitbrak toen onder druk van het Internationaal Monetair Fonds de broodsubsidies tijdelijk werden opgeschort. Het verhaal maakte diepe indruk.

Toen tettoa in 2009 overleed begon mijn moeder met smokkelen en nam ze uit Egypte drie mango’s mee terug in haar koffer, voor elke dochter een. De flat in El-Abaseya is er nog, we slapen er als we in Caïro zijn, maar zonder mijn grootouders die er rondscharrelen voelt het er incompleet. Mijn tante nam de rol van matriarch en chef over. Vorig jaar nam mijn moeder uit Nederland een airfryer voor haar mee.

Tislam idik, zeggen we tegen mijn tante als ze weer een feestmaal op tafel zet. Gezegend zijn jouw handen. Mijn neven vallen aan en ik doe hetzelfde. We zijn op een vanzelfsprekende manier samen, kletsen over koetjes en kalfjes en geven elkaar de schalen wara’ enab aan, gevulde wijnbladeren met gekruide rijst. Ik blijf opscheppen, iets in de lucht hier zet me aan tot overdaad. Mijn tante kijkt tevreden toe. *Laziz*, zeg ik tegen haar. Zalig. Mijn neven knikken mee. —

WAAR KAN IK NOG WEL ROKEN?

In het vorige *NRC Magazine* las ik het dilemma van mensen die last hebben van hun burens die in hun tuin roken. Nu dan mijn dilemma, als verstokte roker: waar mag ik dan nog wel roken? Niet meer in de kroeg of in de buurt van scholen of op het sportpark; zelfs niet in mijn eigen huis vanwege huisgenoten... Waar nog wel als het zelfs niet meer in mijn eigen tuin mag?

Jan Koonings, 73

NRC-redacteuren uit drie verschillende generaties bespreken sociale dilemma's. Heeft u een vraag die u beantwoord zou willen zien? Dat kan anoniem. Mail naar magazine@nrc.nl.

BOOMER

De kern van uw probleem is dat u in uw eigen huis niet ongestoord kunt roken. Daar hoort roken thuis, in het privédomein. Kennelijk lukt het u niet hierover afspraken te maken in de huiselijke kring. Het laat zich raden dat dit in de publieke ruimte nog veel ingewikkelder ligt. De samenleving verandert nu eenmaal. Als 73-jarige heeft u dit al ruimschoots meegemaakt. U kent vast ook de verhalen van oudere generaties. Waar is de kwispel door gebleven, om de fluimen druipende pruimtabak op te vangen die eeuwenlang in publieke ruimtes door de lucht vlogen? Waarom is wildplassen sinds een kleine halve eeuw strafbaar? Waarom zijn walmen- de dieselauto's verboden in steeds meer stadscentra? Een algemeen erkend rechtsbeginsel luidt dat vrijheid eindigt daar waar uw neus ongevraagd de mijne raakt. In dit geval mag u dat letterlijk nemen.

Gijbert van Es (64)

X

Het is begrijpelijk dat u, als verstokte roker, moeite hebt met de inperking van wat ooit als een vanzelfsprekendheid gevoeld moet hebben: de mogelijkheid om altijd en overal een sigaretje op te steken. Niemand wil graag zijn vrijheden inleveren. Toch is het problematisch om deze ontwikkeling slechts vanuit uw eigen perspectief te bezien. De beperkingen zijn er niet voor niets: uw tabaksrook brengt nu eenmaal schade toe aan andermans longen. In feite is er daarom niet primair sprake van een inperking van uw recht om te roken, maar van de uitbreiding van andermans recht om niet onvrijwillig mee te roken. U misgunt hun hun schone longen toch niet? Roken zou een bezigheid moeten zijn die alleen de roker zelf schaadt. Ik kan me voorstellen dat er nog wel momenten in uw leven zijn waarop u werkelijk alleen bent: op straat, of op een bankje in een park. Zolang omstanders maar de kans hebben om uw uitgeblazen rook te vermijden.

Derk Walters (45)

Z

Hebben we het over uw gevóél dat u nergens meer mag roken, zelfs niet in uw eigen tuin? Of mag u dat ook daadwerkelijk niet? Als u niet alleen in kroegen, bij scholen of bij het sportpark komt, dan moet zelfs ons kleine land toch genoeg plekjes hebben waar u vrij kunt paffen. Mijn rokende vrienden blijven terrasrokers: weer of geen weer, we zitten buiten zodat zij van hun peuk kunnen genieten. Even checken of er geen astmapatiënten of anderen er last van hebben, en dan steek je er eentje op. In uw tuin geldt hetzelfde: vraag desnoods even aan de burens of ze zich eraan storen. Zo niet, dan kunt u gewoon roken – zonder chagrijnige burens.

Süeda Isik (28)

ILLUSTRATIES LOTTE DIJKSTRA

FOTO WENDELIN DAAN

VARKENSVLEES

Met inmiddels 32 jaar op de levensteller durf ik te stellen dat ik mensen echt neem voor wie ze zijn. Voorheen kwam het met enige regelmaat voor dat mijn tekortkomend bewustzijn mij de les wilde lezen, en ik mijn handjes vuilmaakte aan het beoordelen van mensen. Maar echt waar, vandaag de dag durf ik oprecht te stellen dat ik dit niet meer doe. Ik ben tot het besef gekomen dat mensen zijn zoals zij zijn, dat werkelijk alles een reden heeft, maar je zelden je vinger kan leggen op de daadwerkelijke reden waarom mensen zijn zoals ze zijn. En ook vooral dit, wie ben ik om te oordelen? Het is niet alsof ik alles op een rijtje heb. Een oordelende vinger wijzen naar een ander zegt meer over jezelf dan de ander. Let op en werk vooral aan je eigen tekortkomingen, want wie zijn eigen tuintje wiedt, ziet het onkruid bij een ander niet.

Wel denk ik nog steeds dat je bent wat je eet, en in dit opzicht is er één ding waar ik een ander niet op beoordeel maar waar ik mij wel met overtuiging van distantieer, en dat zijn mensen die varkensvlees eten.

Laatst vroeg een dame aan mij op wat voor type ik val. Ik vertelde haar dat ik niet zozeer een type heb, maar wel enkele dealbreakers heb, drie om precies te zijn. Ik wens dat ik iemand voor me heb

die godvrezend is, in de zin dat je bewust bent van een hogere macht waarmee wij kunnen samenzweren. Welke God doet er voor mij niet toe, al noem je het 't universum, zolang je bewust bent van een hogere macht. Punt twee is dat je gepassioneerd moet zijn in het leven, want ik zit niet te wachten op iemand die iedere dag maar komt klagen over haar werk of andere onwenselijke omstandigheden waar ze mee te maken heeft. Doe daar wat aan denk ik dan, want chronisch klagen is een ziekte. En punt drie: ze mag dus geen varkensvlees eten. En, ik meen het als ik dit zeg, punt drie weegt denk ik wel het zwaarst. Want sorry, maar als je van alle dingen die een mens kan eten besluit om varkensvlees te eten, zegt dat wel iets over je in mijn opinie.

Sta even stil bij het beest. Besef hoe onrein die dieren leven. Ze eten van alles, proppen zichzelf maar vol, en als het aan hen ligt eten ze hun eigen schijt op. Ook rollen ze in hun schijt, modder en alle andere troep die het leven produceert. En ja, er zullen vast wetenschappelijke onderbouwingen zijn waarom dit niet zoveel uit zou moeten maken, maar fuck dat, man. Sinds mijn jeugd had ik er geen trek in, ver voor ik bewust werd gemaakt door mijn islamitische broeders en zusters dat er iets als haram is, en dat varkensvlees onder die noemer valt. Interessant aan dit is dat varkensvlees zowel binnen de islam als binnen het jodendom verboden is. Ondanks alle verschillen tussen die twee zijn beide stromingen het hier wel over eens, en binnen enkele christelijke stromingen huist dezelfde overtuiging. Waarom denk je dat dit zo is?

Een van de voordelen van onze multiculturele samenleving is dat wij veelvuldig in aanraking komen met gedragingen uit andere culturen, en zodoende ideeën kunnen adopteren waar wij van huis uit niet mee leefden. Als er een ding is waar ik de Arabische keuken voor mag bedanken is het hun stelligheid in het verbieden van varkensvlees. Als je alleen al hoort hoe zij praten over varkensvlees, kan je niet anders dan bij jezelf te rade gaan waarom zij er zo'n afkeer van hebben. En dat is waar het bewustzijn hopelijk begint, want zo ging dat bij mij. *Mashallah!*

Soortkill is schrijver.

**ETEN ALS
ACTIVISME**

Met culinaire evenementen vroeg de Hummus Academy aandacht voor de Palestijnse cultuur. Toen begon de Gaza-oorlog. „Alles wat we deden draaide om eten. En nu werden Palestijnen uitgehongerd.”

Door
Nathalie Wouters

Fotografie
Kees de Klein

Laat de kikkererwten een nacht weken en kook ze ’s ochtends zo’n 1,5 tot 2 uur”, begint een recept voor hummus in het boek *Een Palestijns diner*. Vervolgens: „In de tussentijd kun je bijvoorbeeld *The Coin* lezen, een dunne roman van de Palestijnse Yasmin Zaher, of de website van Riwaq bekijken, een organisatie die zich inspant voor het behoud van het schitterende Palestijnse architectonische erfgoed.”

Het in november verschenen *Een Palestijns diner* - half kookboek, half geschiedenisboek - is gemaakt door twee van de vier oprichters van de Hummus Academy, schrijver en journalist Umayya Abu-Hanna en grafisch ontwerper Mary Ann Jaraisy. Het is een perfecte afspiegeling van wat de vier Palestijnse Nederlanders doen: eten inzetten als activistische *tool*. De afgelopen drie jaar organiseerden ze diners, workshops, Palestijnse kerstmarkten en een pop-up hummusmuseum. Altijd met als doel om verhalen te vertellen over Palestina en zo het erfgoed en de cultuur levend te houden.

THE HUMUSSES

Vandaag zitten ze met z’n vieren aan een tafel in een restaurant in Amsterdam, waar ze allemaal wonen. Umayya Abu-Hanna (64) bracht

de groep - die ze ‘*the hummuses*’ noemt - bij elkaar. Ze werd geboren in een Palestijnse familie in Haifa, Israël, verhuisde op haar twintigste naar Helsinki en woont sinds vijftien jaar in Amsterdam. Ze ontmoette de andere drie, los van elkaar, tijdens evenementen die ze organiseerde in debatcentrum Pakhuis de Zwijger in Amsterdam. „Ik omschrijf mezelf soms als mijnwerker. Ik ben altijd op zoek naar die ene diamant tussen de mensen.”

In 2017 vond ze Mohammed Badran (31), die als enige van de groep geen Israëlisch paspoort heeft; hij groeide op in een Palestijns vluchtelingenkamp in Syrië. Sinds 2013 woont hij in Nederland en werkt hij als consultant bij de overheid. In 2017 sprak Abu-Hanna hem na afloop van Rethink Aleppo, een avond over de wederopbouw van Aleppo na de burgeroorlog die toen nog in volle gang was. „Hij was begin twintig, was hier twee masters aan het doen en had net een eigen organisatie opgezet om vluchtelingen in Nederland te helpen. Ik had meteen door dat hij speciaal was.”

Diezelfde avond ontmoette ze ook Mary Ann Jaraisy (54), die opgroeide in Nazareth met een Nederlandse moeder en een Palestijnse vader. Sinds 2016 woont ze in Amsterdam. „We herkenden elkaars achternaam. Onze families in Palestina kennen elkaar.”

In 2019 organiseerde Abu-Hanna weer een evenement in Pakhuis de Zwijger: Gaza as a Utopia. Sobhi Khatib (40) zat in de zaal. „Sommige mensen uit het publiek werden boos op Umayya tijdens het vragenrondje”, zegt hij. „Hoe dúrfde ze te fantaseren over een utopie terwijl Gaza belegerd werd? Ik vond dat juist mooi en verfrissend. Waarom zouden we niet mogen dromen? Laten we eens verder kijken dan de rampen en de pijn. Daarin vonden we elkaar.” Khatib komt uit Kafr Manda, een dorp dat precies tussen Nazareth en Haifa in ligt, en woont sinds twaalf jaar in Nederland. Als consultant op het gebied van communicatie, diversiteit en innovatie werkt hij voor onder meer de Hogeschool van Amsterdam.

OP EEN LIJN

In 2020 kwamen ze voor het eerst met z’n vieren samen tijdens een lunch bij Umayya Abu-Hanna thuis. „We merkten meteen dat we heel erg op een lijn zaten”, zegt Khatib. „We zijn allemaal trots op Palestina en voelden de behoefte om onze cultuur te vieren.” Zo ontstond tijdens die lunch het idee voor de Hummus Academy. „Palestina heeft zoveel moois te bieden, maar dat zit verstopt onder lagen puin,

trauma en doden. We wilden licht schijnen op de schoonheid van ons land. En op de geschiedenis, die veel te weinig mensen kennen.”

Dat eten het middel moest zijn om over Palestina te praten werd meteen tijdens die eerste lunch duidelijk. „We spraken bij Umayya thuis af omdat we hummus wilden eten en de meeste hummusplekken in Amsterdam Israëlisch zijn”, zegt Mohammed Badran. „Het gesprek ging al snel over eten. Sinds Israël werd opgericht in 1948 en Palestijnen werden verdreven uit hun dorpen en steden, is de Palestijnse samenleving gefragmenteerd. Daardoor hebben we heel verschillende belevingen van het Palestijns-zijn, maar de Palestijnse gerechten die we allemaal kenden verbonden ons met elkaar.”

KOMIJN IN HUMMUS

Al zijn er onderling verschillende opvattingen van hoe een gerecht gemaakt moet worden. Elke keer als ze afspreken nemen ze allemaal een zelfgemaakt gerecht mee. „Dit is écht niet Palestijns!, roepen we regelmatig over tafel”, zegt Umayya Abu-Hanna. „Want wie stopt er nou komijn in hummus?”

Mohammed Badran: „Ik. Ik doe dat! Net als de Gazanen.”

Umayya Abu-Hanna: „De rest van de groep was totaal in shock. Dat dóé je toch niet.”

„Over wel of geen knoflook in de hummus zijn de meningen ook verdeeld”, zegt Mary Ann Jaraisy.

Mohammed Badran: „We zijn enorm kritisch op elkaars hummus. Waar haal je je tahini vandaan? En hoeveel doe je erin?”

„Wij Palestijnen zijn hummus”, zegt Umayya Abu-Hanna, die het vaakst het woord neemt. „Rijk of arm, elke Palestijn eet bijna elke dag hummus, het hele jaar door. Toch denken veel mensen tegenwoordig dat hummus Israëlisch is, zoals wel meer van onze gerechten en kookwijzen. Er zijn heel wat Israëlische kookboeken mee gevuld en heel wat chefs beroemd mee geworden.”

Puree van gekookte kikkererwten wordt al duizenden jaren op verschillende plekken gegeten. Maar hummus zoals we dat vandaag kennen, dus met tahini (gepureerde sesamzaadjes) als toevoeging, is volgens Abu-Hanna in de dertiende eeuw ontwikkeld in Al-Sham, de Arabische naam voor de regio ten oosten van de Middellandse Zee.

Daar bouwden zo’n 13.000 jaar geleden de Natufiërs een van de eerste permanente nederzettingen ter wereld. En ze verbouw-

Met de klok mee vanaf linksboven

Sobhi Khatib, Mary Ann Jaraisy, Mohammed Badran en Umayya Abu-Hanna

Een tafel met Palestijnse wijn van inheemse druiven (Taybeh Nadim Bitouni) en voorgerechten en desserts: wijnworstjes uit Nazareth op zeezout, mutabbal (auberginedip), gevulde wijnbladeren, biologische Al'Ard-olijf-olie uit Palestina, klassieke hummus met pijnboompitten, Medjoul-dadels uit Jericho met 'wolkjes' van halva (een soort suikerspin met tahin), gedroogde vijgen met pistachenoten, aubergines, limoenen, cactusvruchten, watermeloen, druiven, granaatappels, olijven, labneh-balletjes gerold in za'atar, aardbeien, ovenschotel van octopus en mosselen, labneh-toetje met granaatappelpitten en pistachenoten

den er gewassen, schrijft Umayya Abu-Hanna in haar boek *Een Palestijns diner*. Van daar dat de keuken van Al-Sham gezien wordt als een van de oudste keukens ter wereld. Het is het zesde boek dat ze sinds 2003 schreef. Eerder publiceerde ze onder meer een autobiografische roman over haar jeugd in Haifa en een boek over de culturele geschiedenis van Helsinki, beschreven vanuit haar perspectief als immigrant. Daarnaast werkte ze als journalist, columnist en presentator van een Fins actualiteitenprogramma. Omdat ze in Helsinki op veel racisme stuitte nadat ze haar dochter uit Zuid-Afrika had geadopteerd, verhuisde ze in 2010 naar Amsterdam, vooral omdat haar broer daar al woonde.

Een van de bekendste Palestijnse gerechten is maqloubah: een omgekeerde stoofschotel met rijst, vlees (vaak kip) en groenten als aubergine en bloemkool. Generaal Saladin schijnt het voorgeschoteld te hebben gekregen toen hij Jeruzalem in 1187 bevrijdde van de christelijke kruisvaarders. Kubbeh wordt al minstens drieduizend jaar gegeten door Palestijnen: een soort taart gemaakt van bulgur en gehakt. Het 1.300 jaar oude rummaniye - een stoofpot met linzen, aubergine en granaatapelmelasse - komt oorspronkelijk uit de Palestijnse stad Jaffa.

Ook wijn speelt een prominente rol in de culinaire geschiedenis van Palestina. „Palestijnen produceren al meer dan vijfduizend jaar onafgebroken wijn”, schrijft Abu-Hanna in haar boek. „Filisteë, de beschaving uit de elfde eeuw voor Christus waaraan Palestina zijn naam dankt, was een serieuze wijnexporteur. Wijnhuizen waren in elke stad te vinden, waaronder Gaza. Al sinds de vroege bronstijd staat Gaza bekend om zijn vinum Gazantum, het eerste wijnmerk ter wereld dat commercieel werd uitgebaat.”

„*Food is life. Food is politics*”, staat in de bio van de Hummus Academy (@hummusacademy) op Instagram. „Israël zet voedsel al sinds 1948 in als wapen tegen Palestijnen”, zegt Umayya Abu-Hanna. De vier noemen om de

beurt voorbeelden. Meteen in 1948 werden waterputten vergiftigd met tyfus. In 1950 maakte Israël het hoeden en bezitten van zwarte geiten strafbaar, terwijl dat voor Palestijnen het belangrijkste vee was. In 1977 werd het verboden om za’atar te plukken. En dan hebben we het nog niet eens gehad over Gaza, zegt Mary Ann Jaraisy. „Daar heeft Israël sinds 2006 alle voedingsbronnen in handen: er is een ellenlange, steeds veranderende lijst met producten die Gaza niet in mogen. De gekste dingen staan erop, zoals alles met zaden en pitten, zodat die niet gezaaid kunnen worden.”

Umayya Abu-Hanna: „Vind je het gek dat we ons vastklampen aan onze nationale keukens?”

CULTUURSHOCK

Als Palestijn in Israël opgroeien was op zijn zachtst gezegd „*tough*”, zegt Mary Ann Jaraisy. „Onze hele geschiedenis is er uitgewist. Op school leer je er niets over. Ik wist heel lang niet wat de Nakba [de verdrijving van de Palestijnen in 1948] was terwijl mijn vader een overlever is. Palestijnen in Israël zijn te bang om erover te praten. Als ik vroeger op Israëlische plekken als Haifa en Tel Aviv kwam met mijn moeder, moest ik van haar Nederlands spreken in plaats van Arabisch.” Haar Nederlandse moeder leerde haar Palestijnse vader in de jaren zestig kennen toen hij in Nederland studeerde. Toen Mary Ann Jaraisy drie maanden oud was, verhuisden ze naar Nazareth.

Ook Umayya Abu-Hanna wist dat ze moest fluisteren als ze in het openbaar Arabisch sprak. „Het woord Palestijn mocht ik al helemaal niet gebruiken. In Israël staat dat woord synoniem voor terrorist. Palestijnen met een Israëlisch paspoort, zoals ik, worden Israëlische Arabieren genoemd.”

Sobhi Khatib kwam er pas op zijn twaalfde achter dat hij überhaupt Palestijns was. „Ik was het nieuws aan het kijken en er was iets gebeurd met Palestijnen in de Westelijke Jordaanoever. Dus ik zei tegen mijn ouders: Wat erg voor die Palestijnen! Ze keken me heel raar aan: je weet dat je zelf een Palestijn bent, toch? Omdat we dat woord nooit gebruikten had ik geen idee.”

Khatib besloot al op zijn veertiende dat hij weg wilde uit Israël, nadat hij naar een zomerkamp in Griekenland was geweest. „Een totale cultuurschok. Ik zag nergens soldaten, er was geen hiërarchie en er hing niet constant spanning in de lucht. En ik hoefde niet de hele dag na te denken over hoe elke handeling zou kun-

nen worden opgevat door anderen. Er viel zo’n last van me af. Toen ik terugkwam, lukte het niet meer om aan een leven met een bezetter te wennen.” Na een studie psychologie in Tel Aviv verhuisde hij in 2011 naar Duitsland voor een baan. Daarna volgde hij nog een master mensenrechten en conflictmanagement in Italië, waar hij zijn vrouw leerde kennen. In 2013 verhuisden ze voor haar werk naar Nederland.

UITVERKOCHT

Het eerste Hummus Academy-evenement organiseerden ze in 2022. Om publiek te trekken wilden ze er een grote naam bij betrekken. Umayya Abu-Hanna stuurde op Instagram een bericht naar Sami Tamimi, de Palestijnse kok die bekend werd als rechterhand van de Israëlisch-Britse Yotam Ottolenghi maar inmiddels niet meer met hem samenwerkt. Hij stemde in er gast te zijn op een diner ter gelegenheid van zijn toen net verschenen kookboek *Falastin*. Alle 120 kaartjes waren twee maanden van tevoren uitverkocht. Abu-Hanna: „Iemand uit Abu Dhabi kwam speciaal naar Nederland gevlogen. Iemand anders uit Canada.”

Sobhi Khatib: „We mikten op a-politieke mensen. Mensen die hummus lekker vinden, maar die nooit waren gekomen als het woord Palestina in de naam van het event had gestaan.”

Ruim een jaar na het eerste evenement viel Hamas op 7 oktober 2023 Israël aan en begon de oorlog. „Opeens voelde het compleet ongepast om vrolijke vieringen van Palestina te blijven organiseren”, zegt Khatib.

Umayya Abu-Hanna: „Alles wat we deden draaide om eten. En nu werden Palestijnen uitgehongerd. We durfden niet eens meer iets op Instagram te posten. Onze website bevroor. Onze events ook.”

Ze bleven elkaar ontmoeten. „Om te praten. En om te huilen.” Na een paar maanden voelden ze de behoefte om geld in te zamelen en besloten ze weer iets op poten te zetten. „De aard van onze evenementen is compleet veranderd sinds 7 oktober”, zegt Khatib. „Ons naratief, ons mandaat, ons publiek. Eerst wilden we hooguit de serverkosten van onze website terugverdienen, nu wilden we zoveel mogelijk geld voor Gaza ophalen. En er kwam een publiek op af dat al heel erg op de hoogte was.”

Daarnaast stortten ze zich los van elkaar op andere projecten. Khatib opende afgelopen juli NOON Coffee & Culture in Amsterdam, een koffieplek en boekenwinkel in één. Er zijn za’atarcroissants te koop, blikjes Palestijne co-

la en Arabische boeken. Mohammed Badran organiseerde in juni de eerste editie van de Refugee Welcome Week in Amsterdam, met 25 evenementen waar in totaal ruim 800 vluchtelingen aan meededen.

Umayya Abu-Hanna en Mary Ann Jaraisy werkten mee aan de Gaza Travel Agency tijdens de Dutch Design Week in Eindhoven afgelopen oktober. Een ‘reisbureau’ dat zogenaamd de terugkeer van Palestijnse vluchtelingen naar hun geboortesteden faciliteerde. Iets dat alleen mogelijk zou zijn als Israël de grenzen van Gaza opent. Aan de muur waren verhalen te lezen over die dorpen en steden waaruit in 1948 Palestijnen verdreven werden. Lydda bijvoorbeeld, een stadje net buiten Tel Aviv waar de afgelopen augustus in Gaza vermoorde Al Jazeera-journalist Anas al-Sharif vandaan kwam.

Jaraisy ontwierp ook de huisstijl van Palestijnse filmfestivals in Athene en Amsterdam. En ze verkocht sjaltjes met Palestijnse prints. „Die werden een hit onder activisten.” 10 procent van de opbrengst stuurt ze naar gezinnen in Gaza. Voor de Gaza Travel Agency ontwierp ze een nieuw exemplaar, dat ze vandaag heeft meegenomen en uitdeelt aan de andere Hummus-leden. In het patroon verwerkte ze de namen van dorpen en steden waaruit Palestijnen in 1948 verjaagd zijn. „Kijk Sobhi,” zegt ze. „Jouw dorp staat er ook op!” Samen gaan ze met hun vingers langs de lange rijen namen tot ze Kafr Manda hebben gevonden.

KERSTMENU

De recepten in *Een Palestijns diner*, het boek waarmee Umayya Abu-Hanna de laatste tijd vooral druk was, vormen samen een Palestijns kerstmenu. Met onder meer za’atarbrood, hummus („zónder komijn”), roze ingelegde bloemkool, een kruidensalade, wijnworstjes, labneh-balletjes en kubbeh.

„We willen Kerst terugclaimen”, zegt Abu-Hanna, zelf overtuigd atheïst. „Kerst komt uit Palestina: Bethlehem [waar Jezus is geboren] en Nazareth [de woonplaats van Jozef en Maria] zijn Palestijnse steden.”

De Hummus Academy organiseert dit jaar vier kerstmarkten op verschillende plekken, waaronder eentje tijdens een evenement met Palestijnse chef-kok Fadi Kattan, dat eind november plaatsvond. Het valt alleen niet mee om de Palestijnse producten die ze daar willen verkopen - wijnen, olijfolie, zeep - naar Nederland te krijgen. „Sommige mensen van wie we vorig jaar spullen verkochten, zijn nu dood. En

je weet nooit wanneer Israël wel of niet toelaat dat iets verzonden wordt.”

„We organiseren zoveel”, zegt Mary-Ann Jaraisy, „dat ik soms vergeet wat we allemaal doen. Deze week dacht ik opeens: o ja, we hebben ook nog ons Gaza Choir!” Een koor, waarvan de WhatsApp-groep tachtig leden telt. „We oefenen nooit, maar af en toe zingen we ergens. We zijn vorig jaar met Kerst begonnen en zingen bekende kerstliedjes met aangepaste teksten.” Jaraisy en Abu-Hanna beginnen te zingen, op de melodie van *We Wish You A Merry Christmas*: „*We wish for the liberation, of the Palestinian nation, and an end to the occupation and a happy new year!*” Ze zongen in drukke Amsterdamse winkelgebieden als de Haarlemmerdijk, de Kalverstraat en de Pure Markt in Park Frankendael. Jaraisy: „Sommige mensen moedigden ons aan. Maar we zijn ook in ons gezicht gespuugd.” Toen debatcentrum De Balie een Israëlisch filmfestival organiseerde zongen ze voor de deur en in het café. Liedjes met songteksten als „*The Balie celebrates genocide! Genocide!*” op de melodie van *London Bridge is Falling Down*.

HONGERIGE HONDEN

Umayya Abu-Hanna en Mary Ann Jaraisy zien elkaar meerdere keren per week. Abu-Hanna: „Zij heeft een auto, ik niet. Elke keer komen we uitgeput naar huis rijden na de zoveelste vrijwilligersklus en zeggen we tegen elkaar: nóóit meer! Maar vaak appen we elkaar een kwartier later alweer een nieuw idee.”

Het viel niet mee om de vier leden bij elkaar te krijgen voor een interview. „*It’s a verrrry hectic time to be Palestinian*”, mailt Abu-Hanna als er een datum geprikt moet worden. „*We’re spinning when we’re not sobbing*.” Ze zijn allemaal hyper, zegt ze nu. „Als we niks doen raken we in een depressie.”

Abu-Hanna ligt regelmatig ’s nachts wakker met beelden uit Gaza op haar netvlies. „Ik heb een tijdje veel contact gehad met een stedenbouwkundige in Gaza. Ik heb geld voor zijn dorp en zijn gezin opgehaald, maar uiteindelijk kan ik hem niet wezenlijk helpen. Ik voelde me fucking schuldig elke keer als ik hem sprak. Hoe eindig je een telefoongesprek met iemand die zegt dat zijn kinderen bijna doodgaan? Hij zei steeds: blijf gewoon tegen me praten, dat helpt! Maar ik kon er niet meer tegen en heb hem op een gegeven moment geblokkeerd. De verhalen die hij vertelde waren té erg. Dat ze ’s nachts horen hoe de honden de dode lichamen onder de puinhopen opeten. Dat Gazanen met

hun kinderen in hun armen slapen omdat de honden nu al zo lang menselijk vlees eten en zo’n honger hebben dat ze steeds dichterbij komen.”

PERVERSE HUMOR

Vóór 7 oktober 2023 fantaseerde de Hummus Academy over het opzetten van een Palestijnse designweek. „Dat slaat nu nergens op”, zegt Abu-Hanna. „Maar voordat ik doodga hoop ik dat nog mee te maken. Een designweek die héél erg over de top is: een overvloed aan schoonheid. Want het tegenovergestelde van een genocide is schoonheid.”

Tijdens het gesprek barsten ze wel tien keer met z’n allen tegelijk in lachen uit. „Dat is ook echt iets dat ons verbindt”, zegt Abu-Hanna. „Een fantastisch, pervers gevoel voor humor. We lachen continu als we samen zijn, om alles. Dat is hoe we overleven.” Serieuzer: „Door samen te zijn creëren we ons eigen Palestina. Geografisch bestaat ons land misschien niet. Maar als wij bij elkaar zijn, dan bestaat het wel.”

Begin jaren negentig vluchtte een Iraaks gezin naar Nederland. Nu hebben de zoons een groothandel met levensmiddelen uit het Midden-Oosten. „Fatima’s en Mohammeds willen dadels van een merk dat ze van huis uit kennen.”

Door
Arjen Ribbens

Fotografie
Marie Wanders

ELKE SUPERMARKT EEN MIDDEN-OOSTENSCHAP

M

Met als enige bagage een rugzak met kleren arriveerden Joody en Suaad Al Asadi met hun drie zonen op het Centraal Station van Amsterdam. Het Iraakse gezin ging op die koude decemberdag in 1993 direct op zoek naar een politiebureau om asiel aan te vragen. De 11-jarige Mohammed, het oudste kind, had zich vanuit de trein verbaasd over de Hollandse weilanden met koeien. „Ik was gewend aan straaljagers en bommen. En dan opeens zo’n groen land. Wauw! Aan mijn ouders vroeg ik of we in de hemel waren beland.”

Tweeëndertig jaar later staat op een bedrijventerrein in Almere hun enorme, twee voetbalvelden grote opslagloods vol levensmiddelen uit het Midden-Oosten. Zover het oog reikt pallets met verse dadels, rijst, bulgur, tamarinde en baba ghanoush. Tussen de twaalf meter hoge stellingkasten rijden vorkheftrucks af en aan, voor de deur staan grote vrachtwagens. All4Trade BV, het bedrijf van de familie Al Asadi, is de afgelopen decennia uitgegroeid tot

naar eigen zeggen de grootste Europese importeur en exporteur van levensmiddelen uit het Midden-Oosten. Nederlandse supermarkten en toko’s bestellen er producten; de falafelmix in het schap bij Albert Heijn is bijvoorbeeld geïmporteerd door de familie Al Asadi. Via Almere gaan ook uit Saoedi-Arabië afkomstige dadels, flesjes hete saus uit Jordanië en tal van andere uit het Midden-Oosten geïmporteerde producten op transport naar België, Duitsland, Engeland en zelfs Nieuw-Zeeland.

Vader Joody (67) heeft zich inmiddels teruggetrokken uit het door hem opgerichte familiebedrijf. Drie van zijn vier zonen - Mohammed (42), Sermed (34) en Ahmed (22) - leiden nu de onderneming.

JUWELIERSZAAK

Joody Al Asadi had als twintiger een juwelierszaak in Bagdad, net als zijn vader en zijn broer. In 1984 moest hij als dienstplichtig militair vechten tegen Iran, in de gruwelijke oor- ➤

◀ log met chemische en biologische wapens, die acht jaar zou duren en waarbij naar schatting meer dan een miljoen doden zouden vallen. Toen hij ernstig gewond raakte en na slechts twee weken thuis te zijn geweest terug moest naar het front, besloot hij te deserteren. Omdat daar onder de dictatoriale president Saddam Hussein de doodstraf op stond, dook Al Asadi met zijn gezin onder. Later vluchtte de familie naar Iran. In Teheran werkte Al Asadi een paar jaar bij een goudsmid. Omdat hij en zijn gezin in Iran geen verblijfsvergunning konden krijgen, besloten ze in Europa asiel aan te vragen.

Via Rusland en Wit-Rusland kwam het gezin terecht in Duitsland. Daar ontmoette Al Asadi landgenoten die hoog opgaven van de Nederlandse gastvrijheid. Suaad, zijn echtgenote, had in Iran op televisie natuurprogramma's over 'Nederland bloemenland' gezien. De keuze stond vast: het gezin nam de trein naar Amsterdam.

Na tien maanden in een azc in Wageningen kreeg de familie eind 1994 een woning toegewezen in Biddinghuizen, het dorp in oostelijk Flevoland waar die zomer de eerste editie van het muziekfestival Lowlands was gehouden.

Joody Al Asadi ging 's morgens naar Nederlandse les en werkte in de middag- en avonden bij een aardappelboer in het nabijgelegen Swifterbant. Zijn vrouw Suaad zorgde voor hun drie zonen. Mohammed ging naar groep 8, tweede zoon Mohammed naar groep 6, en de in Teheran geboren Sermed ging naar de peuterspeelzaal. Ahmed was nog niet geboren.

AJAX-DEKBEDOVERTREK

De ontvangst in het boerendorp was allerharstelijkst, zegt Mohammed. „We waren het eerste allochtone gezin uit een oorlogsgebied in Biddinghuizen. De regionale televisie kwam bij ons thuis filmen.” Het duurde niet lang of de jongens voetbalden op straat met buurtgenoten. Sermed sliep in zijn jeugd onder een Ajax-dekbedovertrek. Ahmed, de vierde, in Almere geboren zoon: „Veel asielzoekers leven nu soms jarenlang in een azc, in een bubbel met andere asielzoekers. Als je een gezin uit een oorlogsgebied in een dorp tussen de Nederlanders plaatst, integreren ze voor 100 procent.”

Aan het aardappelen sjouwen hield Joody Al Asadi een hernia over. Maar stilzitten was niks voor hem, vertelt hij in een FaceTime-gesprek vanuit Irak, dat sinds de dood van Saddam Hussein in 2006 weer veilig voor hem is en waar hij een paar keer per jaar naartoe gaat voor familiebezoek. In Nederland overwoog hij het opzetten van een sieradenzaak maar na een paar bezoeken aan De Bazaar in Beverwijk, de grote overdekte markt waar diverse Irakezen al sieradenwinkeltjes dreven, leek dat idee hem weinig kansrijk. Nederlanders zijn niet zo dol op goud als Irakezen, zag hij.

In de supermarkt in Biddinghuizen was nog geen aubergine te koop, laat staan andere voor de Iraakse keuken benodigde levensmiddelen. Lag daar geen kans? Suaad, zijn vrouw, zegt dat ze in het azc al heimwee kreeg naar de Iraakse keuken. Gebakken aardappelen met mayonaise was het enige Nederlandse gerecht dat haar smaakte. Maar haar verlangen naar bijvoorbeeld Iraakse dolma's kon ze niet stillen. Hoe had ze in haar woonplaats aan de benodigde wijnbladeren moeten komen?

IRAANSE AUGURKEN

Vanuit Iran liet Joody Al Asadi twee kilo saffraan naar Flevoland opsturen, een delicate en kostbare specerij. Daar maakte hij gramsverpakkingen van die hij met succes verkocht aan toko's, groothandels en op bazaars. Vaak reisde hij met het ov; een auto had hij toen nog niet. Toen zijn eerste klanten vroegen of hij ook Iraanse augurken, gedroogde limoenen en pistachenootjes kon leveren, begon Al Asadi in 1997 met een Iraakse compagnon een groothandel. Dat deed hij in een 125 vierkante meter grote loods in Almere, vanwege de centrale ligging een geschiktere uitvalsbasis voor een onderneming dan Biddinghuizen, dacht hij.

De groothandel groeide snel. De eerste loods verdubbelde na een verbouwing van 125 naar 250 vierkante meter, en daarna volgde een verhuizing naar een pand van 1.000 vierkante meter. Er werd een chauffeur in dienst genomen, twee magazijnkrachten en een administratief medewerker.

In 2003 stapte oudste zoon Mohammed in de zaak. De toen 21-jarige had een mbo-opleiding bouwkunde achter de rug en liep over van

de plannen om het bedrijf te moderniseren. Maar hij moest al praten als Brugman voor de aanschaf van een computer; zijn vader en zijn compagnon vonden pen en papier goed genoeg. Eind 2007 liep de samenwerking spaak. Mohammed: „Ik wilde heel hard gaan, maar mijn vader en zijn compagnon wilden de touwtjes niet loslaten.”

MOHANNED EN MOHAMMED

Samen met zijn broer Mohammed begon Mohammed daarom in 2008 een eigen groothandel in levensmiddelen uit het Midden-Oosten. Ze huurden van hun vader zijn eerste, nu leegstaande bedrijfspand in Almere. En ze maakten een afspraak: vader en zijn compagnon zouden zich richten op levering aan andere groothandels, de zonen op verkoop aan winkels.

Het bedrijf van de zonen moest binnen een jaar al naar een groter pand verhuizen. En in 2016 kwam Sermed, die klaar was met zijn mbo-opleiding international business, zijn broers helpen. Ondanks de gemaakte afspraak over de verdeling van de markt begonnen de twee familiebedrijven elkaar steeds meer te beconcurreren. In 2017 namen de zonen het bedrijf van hun vader en zijn compagnon over. Mohammed, de een-na-oudste zoon, besloot een paar jaar later iets anders te gaan doen.

Met het fusiebedrijf All4Trade introduceerden Mohammed en Sermed het huismerk Zinè - het Arabische woord voor mooi - om in te kunnen spelen op de wensen van klanten. En ze sloten exclusieve contracten met allerlei levensmiddelenmerken uit het Midden-Oosten. Bijvoorbeeld met Durra en Haseeb. De koffie en thee, olijfolie, rijst en zuurproducten van deze merken doen de circa 1,3 miljoen Syrische vluchtelingen in Europa aan hun vaderland denken.

Ondertussen maakten steeds meer Nederlanders op vakantie kennis met de keuken van het Midden-Oosten. En dankzij de populariteit van de kookboeken van Israëlisch-Britse Yotam Ottolenghi - in Nederland werden ruim een miljoen exemplaren verkocht - groeiden za'atar, granaatappelmalasse en rozenharissa uit tot veelgebruikte producten onder autochtone Nederlanders. ➤

Mohammed, Ahmed en Sermed in een tent die in de groothandel is neergezet om gasten een authentieke ervaring te geven

MOHAMMED MOEST PRATEN ALS BRUGMAN VOOR DE AANSCHAF VAN EEN COMPUTER; ZIJN VADER EN ZIJN COMPAGNON VONDEN PEN EN PAPIER GOED GENOEG

Maar de echte wind in de zeilen voor All4Trade kwam van de coronapandemie, zegt Sermed. „Mensen gingen niet meer op vakantie en aten niet meer buiten de deur. Ze zaten thuis en gingen eten, heel veel eten. Corona was voor ons een *big bang*.” De omzet van de groothandel groeide tijdens de pandemie met 25 procent.

In 2018, toen All4Trade naar het huidige gigapand verhuisde, bestond het assortiment nog uit 3.500 verschillende producten. Veel te veel, zegt Sermed. „De keukens van Marokko, Turkije en de landen in het Midden-Oosten hebben wel raakvlakken, maar verschillen toch sterk. Wij wilden de winkels en groothandelers uit al die verschillende landen alles bieden wat ze nodig hebben. Dat uitgangspunt hebben we twee jaar geleden losgelaten. Marokko en Turkije doen we niet meer, we focussen nu op de keukens van Libanon, Egypte, Syrië, Irak, Iran, Saoedi-Arabië en de Emiraten. We hebben nu nog maar 1.200 producten.”

Mohammed en Sermed hebben een duidelijke taakverdeling. Zijn oudste broer, zegt Sermed, is het creatieve brein. „Mo is van het voelen en proeven. Hij reist veel naar beurzen, doet de inkoop en creëert nieuwe producten voor ons huismerk. Ik leid de overige afdelingen.” Ahmed, hun 22-jarige broer, is bijna klaar met zijn masterstudie internationaal management. Hij wil op termijn het familiebedrijf gaan leiden. Al vanaf zijn twaalfde helpt Ahmed zijn oudere broers: eerst met sjouwen en schoonmaken, en sinds zijn zestiende met verkoop. Inmiddels werkt hij fulltime bij het bedrijf en wil hij de positie van All4Trade bij de Nederlandse en Duitse detailhandel verstevigen - de reguliere supermarkten zorgen op dit moment voor hooguit 1 procent van de omzet.

SUIKERFEEST

Nederlandse supermarktketens begrijpen nog weinig van de behoeften van klanten met een islamitische achtergrond, zeggen de drie broers. Niet alleen staan er te weinig gespecialiseerde producten in het schap, de supermarkten spelen ook op onhandige wijze in op de ramadan en het Suikerfeest. Op zijn tele-

‘IN DE SUPERMARKTEN HANGEN BORDEN MET ‘ALLES VOOR DE RAMADAN’. EN WAT BIEDEN ZE DAN AAN? TOMATEN!’

foon toont Sermed foto's hoe supermarkten dat nu doen. „Kijk, in de winkels hangen dan borden met ‘Alles voor de ramadan’. En wat bieden ze dan aan? Tomaten! En dadels van een merk dat alleen in Nederland te koop is. Tomaten hebben niks met de ramadan te maken. En die dadels verkopen ze misschien aan Annemiekes en Patricks. Maar Fatima's en Mohammeds willen dadels van een merk dat ze van huis uit kennen.” Een Indonesiër, zegt Sermed, doe je ook geen plezier met vernederlandste gerechten als babi pangang.

Na de coronagroei spurt wilden de broers hun bedrijf verder professionaliseren. Ze huurden daarom een externe adviseur in, Roger van der Meer van Van Meer naar Beter in

Breda. De broers moesten leren delegeren, zegt de coach. „Ze zaten overal bovenop zaten en wisten alles. Maar als je uitgroeit naar een bedrijf met meer dan vijftig werknemers moet dat anders.” Van der Meer hielp de ondernemers met het aantrekken van medewerkers die gespecialiseerd zijn in personeelszaken, logistiek en regelgeving.

Over vijf jaar, denken de broers, hebben alle grote supermarkten niet alleen schappen met ingrediënten voor de Italiaanse en de Indonesische keukens, maar ook een compleet schap met levensmiddelen uit het Midden-Oosten. Dat is nu alleen het geval in de Jumbo in de Waterwijk in Almere. Langs de rand van het voetbalveld ontmoette een van de broers de filiaalhouder. Uit dat contact vloeyde een meter schapruimte voort met dertig producten van All4Trade.

Met verkoopcijfers uit de Waterwijk hoopt Ahmed Al Asadi straks munitie in handen te hebben om andere supermarkten te overtuigen. Aan de Arabische keuken valt nog zoveel te ontdekken, zeggen de broers. Volgens Sermed zijn bepaalde gerechten uit het Midden-Oosten zo ingeburgerd dat de uitheemse herkomst uit beeld raakte. „De helft van de Nederlanders weet niet waar hummus vandaan komt. Net als falafel is hummus Nederlands geworden. We willen Nederlanders laten kennismaken met gerechten die ze nog niet kennen.”

Dat doen de broers met een net gelanceerde site, zine.nl, waarmee ze de keukens van het Midden-Oosten meer bekendheid willen geven. Op de site staan foto's en recepten, bijvoorbeeld van Bamia, een Iraakse stoofpot met de peulvrucht okra, tomaten en rundvlees of kip, en van dadelkoffie.

Voor Van der Meer is er al een wereld opengegaan door de samenwerking, zegt hij. „De eerste keer dat ik met Mo aan tafel zat spraken we geen seconde over zaken. Ik heb alleen maar moeten proeven en ruiken. Delen is een kernwaarde van de keukens van het Midden-Oosten. Mijn vrouw en ik kookten rijst door een pan met water op te zetten en daar dan de rijst in te kieperen. Mo leerde ons om de rijst eerst te laten wellen in rozenwater. Als je die smaakbeleving eenmaal hebt ervaren wil je niet anders meer.”

EEN EXTRA INVESTERING IN JE ZAAK

EN HET EERSTE KOOPHUIS VOOR JE KIND?

ONZE BANK. OOK VAN ONDERNEMERS DIE MEER UIT HUN ÉIGEN VERMOGEN WILLEN HALEN

Als ondernemer ben je dag-in, dag-uit bezig met je zakelijke vermogen. Maar ook privé wil je succesvol zijn. Met Rabobank Private Banking krijg je inzicht in waar je kansen liggen. Denk aan je investeringen, je pensioen of de overdracht van je bedrijf. **Met het Vermogen-in-Balans gesprek haal je meer uit twee werelden, zakelijk én privé.** Dat maakt de coöperatieve Rabobank, onze bank.

RABOBANK.NL/VERMOGEN

Rabobank
Private Banking

ZAANSE HUMMUS

Dankzij het typisch Nederlandse ‘broodmoment’ werd de hummus van Maza een hit.

Door
Timo Nijssen

Illustratie
Kwennie Cheng

A

Aan de gevel van een fabriekshal op een wat verouderd bedrijventerrein in Zaandam hangt een groot, groen bord. ‘Hansel’, staat er in een krullerig sprookjesboek-lettertype. ‘Salades en sauzen’, verduidelijkt de regel eronder.

Bij de aanblik van het tussen een asfaltweg en het Noordzeekanaal ingeklemde gebouw denk je niet direct dat hier een kikkererwten-imperium gevestigd is. Pas bij de ingang kondigt een wat kleiner bord ook de ‘*mediterranean delicacies*’ van Maza aan.

Eenmaal een desinfectiesluis door, is het hummus wat de klok slaat. Twee medewerkers rollen gedroogde kikkererwten over een tafel en duwen ze naar een gat in het midden. Dat is de visuele inspectie, om te voorkomen dat er per ongeluk steentjes doorheen glippen. Als ze zijn gecontroleerd gaan de erwten in grote blauwe bakken, waar ze een paar uur in water geweekt worden. Vervolgens worden ze gekookt, in een mix-snijmachine fijn gemalen en gemengd met onder meer tahini (sesampasta) en raapzaadolie.

Maza is naar eigen zeggen de Nederlandse marktleider op hummusgebied. De ovaalvormige bakjes van het merk liggen bij zo’n beetje iedere supermarkt in de schappen. In de natuurversie, maar ook in varianten als rode biet, gegrilde paprika & oregano, spicy mango, spicy chipotle en tomaat met basilicum. Er is biologische hummus en hummus met minder zout. „Doelstelling van 5.000 soorten hummus in 2030 komt in gevaar”, kopte satirisch nieuwskanaal *De Speld* in 2017, maar aan het circa 150 medewerkers tellende Maza zal het in ieder geval niet hebben gelegen.

OOSTENRIJK

De wortels van het bedrijf liggen in een Oostenrijks skigebied, waar kok Hans Oberegger verliefd werd op een Nederlandse vakantieganger. Hij volgde haar naar Amsterdam, vertelt zijn schoondochter Felicia De La Houssaye (43), en begon in 1976 in Amsterdam met saladebedrijf Hansel. Dat produceerde koude schotels zoals Oberegger dat ook in Oostenrijk deed: huzarensalade, kip-kerriesalade, tonijnsalade en eiersalade. Niet voor consumenten, maar in grote kilobakken voor groothandels en de horeca. Om meer ruimte voor uitbreiding te hebben, verhuisde het bedrijf begin jaren tachtig naar Zaandam.

Eind jaren negentig kwam Oberegger in contact met een drietal Israëliische ondernemers. Zij wilden hummus gaan maken in Nederland en zochten een plek om dat te doen. Oberegger bood hen de overcapaciteit van zijn Hansel-fabriek aan. Kort daarna, in 2000, nam hij de hummusproductie en de merknaam Maza helemaal over. Het bleek een gouden greep. Tien jaar geleden produceerden Maza en Hansel samen al zo’n 40.000 kilo voedsel per week, nu is dat 150.000 kilo. Voor het overgrote deel is dat hummus.

ZO GESMEERD

Het duurde even voor de hummus van Maza aansloeg. „Ze dachten hummus er wel even bij te gaan verkopen”, zegt De La Houssaye, die inmiddels ruim dertien jaar als marketingmanager bij Hansel en Maza werkt. „Maar dat werkte helemaal niet, want de visboeren die onze garnalensalade kochten, zaten helemaal niet te wachten op hummus. Dat is een hele andere doelgroep.”

Maza, dat vanaf het begin als consumentenproduct in de markt werd gezet, lag in begin vooral bij wat De La Houssaye „etnische supermarkten” noemt. Via het halalchap kwam het merk voorzichtig de reguliere supermarkten binnen. >

Een chocolade-banaanvariant sloeg totaal niet aan. ‘Het is best wel onvoorspelbaar’

De echt grote klap kwam rond 2015. Een concurrerend (en inmiddels verdwenen) hummusmerk van Nestlé was het gelukt om tussen de Johma-salades te komen, de Maza-bakjes volgden in het kielzog daarvan. „Zo zijn we verplaatst naar het broodmoment.”

Het broodmoment, ja. Veel mensen willen minder dierlijke producten eten en zoeken alternatieven voor het plakje ham en de eeuwige kaas op hun brood. Hummus komt dan snel in beeld: relatief eiwitrijk en met zo’n kuipje uit de supermarkt is een boterham zo gesmeerd.

De vele smaakvarianties speelden ook een rol bij de popularisering van hummus, hoewel de naturelversie nog altijd het meest wordt verkocht. „Veel mensen vonden hummus eerst niet lekker, of dachten dat ze het niet lekker vonden”, zegt De La Houssaye. „Maar als ze de gewone hummus niet lusten, dan vinden ze vaak de spicy mango wel lekker.”

SKIHUT

Zo’n vijftien smaken heeft Maza nu, waarvan een deel regelmatig wisselt. Die overvloed zorgt ook voor een betere zichtbaarheid in de supermarkt: met iedere smaak die zijn eigen rijtje in het schap krijgt, wordt de Maza-hoek weer iets breder. Naast hummus maakt de fabrikant ook spreads die niet van kikkererwten zijn gemaakt, zoals de auberginedip baba ganoush en de paprikasalade muhammara.

De meeste smaken worden in Zaandam bedacht door ondernemersfamilie Oberegger – sinds oprichter Hans in 2018 overleed, wordt het bedrijf geleid door zijn zoons Roberto en Richie. „Ik weet ook niet hoe ze die smaken allemaal verzinnen”, zegt De La Houssaye, die getrouwd is met commercieel directeur Roberto. Vanuit de bedrijfsbar, die met zijn donkerhouten inrichting doet denken aan een skihut, belt ze haar man op. De smaken komen vrij spontaan tot stand, zegt hij. „En ons testpanel zijn we zelf.” Als de medewerkers hem lekker vinden, komt de smaak vrij snel in de winkel te liggen.

Die korte route leidt niet altijd tot succes: een chocolade-banaanvariant sloeg bijvoorbeeld totaal niet aan. „Het is best wel onvoor-

spelbaar”, vindt Oberegger. „De dingen waarvan wij denken, ja, dit is echt leuk, die worden het meestal niet.”

VERHOLLANDSING

Op Maza’s succesvolle ‘verhollandsing’ van gerechten uit het Midden-Oosten is kritiek. Hummus wordt gebruikt „als een plantaardig vehikel om in de meest banale contexten mee aan de haal te gaan”, schrijft Sara Shawkat in haar Iraakse kookboek *Noomi*.

De smaken van Maza zijn de in Irak geboren Shawkat een gruwel, zegt ze aan de telefoon. „Je hoeft niet overal een stampot van te maken. Als je zo graag koriander of bieten wilt, leg het dan óp de hummus in plaats van er een prutje van te maken.” Ze zou willen dat Nederlanders zich meer verdiepen in wat een gerecht eigenlijk is, in plaats van te denken dat een recept van vierduizend jaar oud wel beter gemaakt kan worden. „Het probleem is niet dat mensen een gerecht eten en dat het zich over de wereld verspreidt. Maar hummus wordt hier losgetrokken van zijn culturele en historische context.”

Zo’n bakje als van Maza is helemaal niet hoe hummus hoort te zijn, zegt Shawkat. „Mensen eten nu koude kikkererwtenpuree, terwijl hummus een gerecht is dat op kamertemperatuur gegeten hoort te worden.”

Die kritiek hebben ze bij Maza vaker gehoord. „Hummus komt oorspronkelijk uit het Midden-Oosten”, erkent De La Houssaye. De verpakkingen reppen daar met geen woord over. Daarop worden de dips als als „mediteraans” gepresenteerd. „Smaken van ver, gemaakt in een keuken dichtbij”, staat er op het ingrediëntenlabel, de dips zijn zowel halal als koosjer.

„Er is altijd een discussie over wat nou het originele recept is”, stelt De La Houssaye. „Wij hebben daar onze eigen twist aan gegeven, zodat veel mensen het lekker vinden en het toegankelijk is voor iedereen.”

Wettelijke voorschriften over wat wel en geen echte hummus is, zijn er overigens niet, zoals die er wel zijn voor bijvoorbeeld mayonaise (minstens 70 procent vet en minstens 5 pro-

cent eigeel) en mosterd (moet mosterdzaad en azijn bevatten). In 2014 werd in de Verenigde Staten wel een poging gedaan. Een fabrikant zag een bedreiging in de opkomst van smeersels die als hummus verkocht werden, maar waar andere peulvruchten dan kikkererwten voor gebruikt werden. Tot regelgeving kwam het niet.

Maza hanteert expres een eigen schrijfwijze voor zijn spreads: hummus heet er hoemoes, baba ganoush heet baba anoesh. De La Houssaye: „Daarmee willen we benadrukken dat we het in Nederland maken, volgens onze eigen recepturen.”

Onderdeel van die eigen receptuur is dat Maza voor de hummus raapzaadolie door de kikkererwten en tahin mengt. Consumentenprogramma *Keuringsdienst van Waarde* wijdde er in 2018 een uitzending aan. „Dit smaakt toch echt anders”, zegt presentator Ersin Kiris daarin nadat hij een lepeltje vers geproduceerde Maza-hummus proeft. Hij belt zijn Turkse moeder vanaf de fabrieksvloer op en vraagt naar haar recept. Het verschil: Kiris’ moeder voegt geen olie toe. „Hoe komen jullie op dat idee?”, vraagt Kiris. „Wij vinden dit met onze raapolie het beste”, zegt De La Houssaye voor de camera’s.

De olie zit er nog steeds in, net zoals bij vrijwel iedere andere supermarkthummus. De La Houssaye staat er nog steeds achter. „De olie verlengt de houdbaarheid, waardoor het in de supermarkt verkocht kan worden. Als je zelf hummus maakt, gooi je er vaak wat olie overheen. Maar wij kunnen niet een product verkopen zonder het alvast te mixen.”

Toch is er sinds die uitzending wel iets veranderd. Toen de tv-crew langskwam, stond op de bakjes nog de tekst „volgens authentiek recept”. „Ik snap wel dat ze daar toen over zijn gevallen”, zegt De La Houssaye nu. „Wat is dan authentiek en waarom, en wat is er nog authentiek aan als je olie toevoegt?” De tekst werd aangepast. „Ons originele recept”, staat nu op het deksel.

PWM | THE BANKER

GLOBAL PRIVATE
BANKING AWARDS
2025

WINNER

Best Private Bank
Netherlands

ING
Private Banking

En je de vrijheid wilt om je vermogen te laten groeien op jouw manier. Met persoonlijke aandacht, slimme digitale tools en een aanpak die werkt. Dan zit je goed bij de Beste Private Bank van Nederland 2025, verkozen door Professional Wealth Management & The Banker.

ing.nl/private-banking

Als je vermogen een award-winning aanpak verdient.

يلا نبلش

Probeer de favoriete recepten van de mensen die voor dit nummer van *NRC Magazine* zijn geïnterviewd.

Illustraties
Martien ter Veen

*Kom, laten we beginnen

De gestoomde couscous met tfaya en groenten van Nadia Zerouali

(hoofdgerecht voor 4 personen)

Ingrediënten couscous

350 gr couscous naar keuze
milde olijfolie
1 tl zout
optioneel: smen (gerijpte rauwmelkse boter), roomboter of arganolie

Ingrediënten tfaya met kikkererwten

3 uien, in halve ringen gesneden
arachideolie
peper en zout
0,5 tl kaneel
1 blik (ca. 400 gr) kikkererwten of 150 gr droge, zelf geweekt en gekookt
100 gr (pitloze) rozijnen
optioneel: honing of suiker, oranjebloesemwater

Ingrediënten groenten in ras el hanout-bouillon

1 ui, fijngesneden
1 tomaat, in stukjes gesneden
paar takjes peterselie en/of koriander
olijfolie
1 tl gemberpoeder
1 tl gemalen kurkuma (en/of plukje saffraan)
1 el ras el hanout-specerijen
zout en peper
300 gr mix van stevige groenten, bijvoorbeeld pastinaak, prei, peen, kool, spruitjes

Bereiding couscous

1. Doe de couscous in een grote schaal of kom, besprenkel met 2 el olijfolie en bestrooi met 0,5 tl zout.
2. Wrijf en masseer de couscous zodat

elke korrel lichtjes glimt van de olie.

3. Besprenkel met ca. 100 ml lauwwarm water en laat de couscous 10 minuten staan totdat het water volledig opgenomen is.

4. Roer de couscous los met een garde. Schep in het bovenste deel van de couscouspan of in de schaal van een stoomoven. Stoom de couscous ca. 15 minuten.

5. Doe de eenmaal gestoomde couscous terug in de grote schaal of kom, herhaal alle stappen en stoom voor een tweede keer op dezelfde manier.

6. Schep de tweemaal gestoomde couscous terug in de grote schaal of kom, voeg naar smaak wat olijfolie, smen, roomboter of arganolie en eventueel extra zout toe en stoom voor de laatste keer nog 10-15 minuten totdat elke korrel los, zacht en fluffy is.

7. Stort de driemaal gestoomde couscous in een grote schaal en wrijf voorzichtig met vuurvaste handen of met een garde los. Maak af met de bouillon, groenten en tfaya (zie volgende recepten).

Bereiding tfaya met kikkererwten

1. Verhit een flinke laag olie in een koekenpan en bak hierin op matig hoog vuur de uien zachtjes gaar en goudbruin. Breng op smaak met peper, zout en kaneel.

2. Voeg als de uien bijna gaar zijn de (afgespoelde) gare kikkererwten, de rozijnen en eventueel naar smaak een scheutje honing of suiker en/of een scheutje oranjebloesemwater toe en laat ze zacht worden.

3. Schep vlak voor het serveren boven op de groenten (zie hieronder).

Bereiding groenten in ras el hanout-bouillon

1. Bind de takjes peterselie en/of koriander met een touwtje tot een bosje.

2. Verhit een scheutje olie in het onderste deel van de couscouspan of in een grote pan. Voeg de ui, tomaatstukjes en het bosje groen toe en vervolgens de gember, kurkuma, de ras el hanout-specerijen

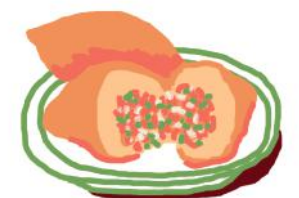
en naar smaak wat zout en peper. Bak kort mee, voeg ongeveer 0,5 liter warm water toe en breng aan de kook.

3. Maak ondertussen de groenten schoon en verdeel in gelijke stukken. Begin met het koken van de groenten die het langst nodig hebben. Spruitjes kan je het best apart in een pannetje in wat van de bouillon garen, anders smaakt alles naar spruitjes.

4. Haal de groenten zodra ze gaar zijn voorzichtig met een schuimspaan uit de bouillon.

5. Schep de warme couscous in een grote schaal of verdeel over diepe borden. Schenk er wat hete bouillon over en meng luchtig. Verdeel de groenten en de tfaya mooi over de warme couscous. Serveer de rest van de bouillon en eventueel groenten er apart bij om naar smaak toe te voegen.

6. Zet pittige rozenharissa op tafel om zelf naar smaak toe te voegen. Traditioneel geserveerd met een glas boerenkarnemelk maar net zo lekker met een glas (zuivelvrije) kefir of ayran.

De Syrische kibbeh van Rama Fakhouri

(hoofdgerecht voor 5 personen, voorgerecht of tapas voor 12-14 personen)

Ingrediënten beslag

500 gr fijne gele bulgur
500 gr fijne bruine bulgur
500 gr zeer fijn gemalen mager rundergelakt

1 middelgrote ui, geraspt
2 tl zout
1 tl zwarte peper
1 tl baharat
eventueel een beetje koud water of ijsblokjes om te kneden

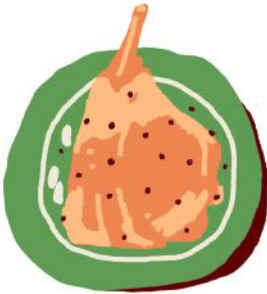
Ingrediënten vulling
500 gr runder- of lamsgehakt
3 middelgrote uien, fijngesneden
1 tl baharat
2 tl zout
50 gr lichtgeroosterde pijnboompitten
optioneel 50 gr walnoten en 50 gr pistachenoten

Om te bakken
zonnebloemolie of ghee

Bereiding beslag
1. Spoel de bulgur kort om en laat 10 minuten weken in water om zacht worden.
2. Voeg het vlees toe aan de zachte bulgur, samen met de geraspte ui en baharat. Kneed dit mengsel tot een glad deeg. Je kunt hiervoor een vleesmolenmachine gebruiken.

Bereiding vulling
Verhit olie of ghee in de koekenpan, fruit de ui glazig, voeg het gehakt toe en bak tot het bruin is. Voeg zout en baharat toe en laat afkoelen.

Bereiding geheel
1. Neem een portie deeg zo groot als een walnoot, houd het in je hand en maak er voorzichtig een kuil in met je vinger. Vul die met een theelepel vulling. Vouw het deeg over de vulling dicht en vorm het tot een ovaal.
2. Verhit olie in een pan. Bak de kibbeh tot ze goudbruin en krokant zijn. Laat ze vervolgens uitlekken. Serveer het met tzatziki en een frisse salade zoals fattoush of tabouleh.

De langzaam geroosterde Palestijnse lamsbout van Fadi Kattan

(hoofdgerecht voor 4-6 personen)

Ingrediënten
2,25 kilo lamsbout met bot
0,5 liter lams- of kippenbouillon
2 overdwars in vieren gesneden uien
1 bol knoflook, in tweeën gesneden
2 el extra vierge olijfolie
2 tl grof zeezout, eventueel meer naar smaak
1,5 tl pimentbessen
1,5 tl fenegriekzaad
2 tl kardemompeulen

Bereiding
1. Verwarm de oven voor op 220 graden.
2. Kneus de kardemompeulen lichtjes met de botte kant van een mes en doe ze in een kom. Voeg fenegriekzaad, pimentbessen, zout en olijfolie toe en meng het geheel goed door elkaar. Wrijf het lamsvlees ermee in.
3. Leg het lamsvlees in een braadslede en rooster het 20 minuten of totdat het vlees bruin is. Haal de braadslede uit de oven en verlaag de oventemperatuur naar 160 graden.
4. Voeg knoflook, uien en lamsbouillon aan de braadslede toe. Het lamsvlees moet tot een kwart in de bouillon liggen. Voeg wat water toe als dat niet zo is. Bedek eerst met bakpapier en dan met aluminiumfolie. Laat 3,5 uur in de oven staan.
5. Check het vocht, voeg eventueel meer water toe en zet nog 2,5 uur in de oven.

Het lamsvlees moet uit elkaar vallen. Haal bakpapier en aluminiumfolie eraf en zet nog 20 minuten in de oven, tot de bovenkant een bruin korstje heeft.
6. Haal het lam uit de oven, bedek met bakpapier en daarover aluminiumfolie en laat 20 minuten staan.
7. Verplaats het lam naar een snijplank. Laat het vocht door een passeerdoek in een sauspan lopen, zodat de vaste delen achterblijven. Laat op medium hoog vuur 15 minuten inkoken tot het een dikke saus is. Proef, en voeg eventueel zout toe. Serveer het lamsvlees met een lepel saus erover.

De maqloubah (letterlijk: ondersteboven) van Sobhi Khatib

(hoofdgerecht voor 4 personen)

Ingrediënten
1 biologische kip
2 citroenen
200 gr basmatirijst
200 gr kortkorrelige rijst
2 el olijfolie
1 kleine ui, fijngehakt
1 grote ui, in ringen gesneden
zout en zwarte peper naar smaak
2 grote tomaten, in plakken, of bakpapier
3 laurierbladeren
4 kardemompeulen
0,5 kaneelstokje
0,5 tl kurkumapoeder
0,5 tl komijn
0,5 tl korianderpoeder
2 el olijfolie om te frituren
2 middelgrote aardappelen
1 bloemkool

1 aubergine
1 winterwortel
1 tl zevenkruidenpoeder
1 tl pimentpoeder
5 el neutrale olie om te frituren, bijvoorbeeld zonnebloemolie

Voor de garnering
20 gr gehakte peterselie
50 gr geschaafde amandelen

Bereiding
1. Snijd de kip in vier stukken. Verwijder het vel, was de kip goed, bedek met zout en sap van de 2 citroenen. Laat 20 minuten staan.
2. Week de rijst in koud water met een klein beetje zout.
3. Sauteer de kleine ui in een ruime pan in 2 eetlepels olijfolie tot de ui zachter is.
4. Leg de stukken kip op de ui en voeg een tl zout, wat zwarte peper, de kardemompeulen, laurierbladeren en de kaneel erbij.
5. Snijd de wortel in stukjes en voeg toe aan de kip. Kook 1,5 liter water en doe erbij. Laat op laag vuur een half uur sudderen, zonder deksel. De kip moet goed gaar zijn. Bewaar het kookwater (bouillon) voor later.
6. Sauteer de in ringen gesneden ui en zet opzij.
7. Snijd de rest van de groenten in grove stukken en frituur ze licht in de neutrale olie tot de randen goudbruin zijn (of, voor een minder vette variant: besprenkel ze met een beetje olie en doe ze een half uur in de hete oven).
8. Leg de plakken tomaat op de bodem van een ronde (stoof)pan van 5 of 6 liter (de rand van de pan moet recht omhoog staan), of gebruik anti-aanbakpapier.
9. Verdeel de gefrituurde stukken groenten (zonder de uien) op de tomaat of het bakpapier. Leg daar de kip en daar weer de ui op. De bedoeling is de pan zo vol mogelijk te maken.
10. Laat de rijst goed uitlekken en voeg de rest van de kruiden en specerijen toe, behalve de peterselie. Doe de rijst boven op de rest in de pan en voeg het kookwa-

ter van de kip (bouillon) toe. Zet 8-10 minuten op hoog vuur, tot het kookt. Doe een deksel op de pan, en laat nog 20-30 minuten op laag vuur koken, tot alle bouillon is opgenomen door de rijst.
11. Laat 15 minuten rusten. Haal de deksel van de pan en bedek de pan met een schaal die groter is dan de pan. Gebruik twee handen om om te draaien, zodat de pan ondersteboven op de schaal staat. Wacht een paar minuten en til de pan dan langzaam op. Garneer met gehakte peterselie en geschaafde amandelen.

De Palestijnse fatteh makdous van Mohammed Badran en zijn grootmoeder

(vegetarisch hoofdgerecht voor 4 personen)

Ingrediënten broodlaag
2 grote pitabroden, in stukken gesneden
2 el exta vierge olijfolie
een snufje zout

Ingrediënten auberginelaag
2 medium grote aubergines, in stukken van ongeveer 10 x 10 cm gesneden
3 el extra vierge olijfolie
0,5 tl komijnpoeder
1 el gehakte verse koriander of munt
0,5 tl gehakte rode peper of chilivlokken
zout en zwarte peper naar smaak

Ingrediënten tomaten-kikkererwten-saus
1 gele ui, fijngehakt
2 el extra vierge olijfolie

2 tenen knoflook, geplet
250 gr gekookte kikkererwten
400 gr tomatenpulp
1 tl granaatappelmelasse (siroop)
optioneel: 0,5 tl harissa, voor een Tunesisch accent
0,5 tl komijnpoeder
zout naar smaak

Ingrediënten yoghurt-tahini-topping
400 gr dikke Griekse yoghurt of labneh
2 el tahini
1 el citroensap
1 klein teentje knoflook, geplet
snufje zout

Voor de garnering
100 gr of gegrilde amandelen of pijnboompitten
20 gr gehakte peterselie
100 gr granaatappelpitten
2-3 el olijfolie

Bereiding
1. Verwarm de oven voor op 180 graden.
2. Sprengel olijfolie en een beetje zout over het pitabrood. Laat 15 minuten in de oven staan, tot het goudbruin en knapperig is. Zet de oven op 220 graden.
3. Mix de in stukken gesneden aubergine met olijfolie, komijnpoeder, koriander of munt en peper en zout. Zet 25 minuten in de oven, tot de aubergine goudbruin en zacht is.
4. Sauteer de ui in olijfolie tot die zacht is. Voeg knoflook, kikkererwten, tomatenpulp, granaatappelmelasse, komijn, zout en eventueel harissa toe. Laat 10 minuten sudderen, tot het dik en rijk is.
5. Klop voor de topping de yoghurt, tahini, citroensap, knoflook en zout door elkaar tot het geheel zacht en romig is.
6. Zet de fatteh in elkaar. Neem een groot en ondiep bord, doe er eerst de tomatensaus op, dan de aubergine, dan de yoghurt-tahini en tot slot het geroosterde brood.
7. Garneer met de noten, kruiden, granaatappelpitten en druppel er wat olijfolie over.

Mary Ann Jaraisy’s nammoura (gebak) uit Nazareth

Ingrediënten siroop

500 gr suiker
optioneel: 5 of 6 bladeren van een biologische rozenpelargonium, als een herinnering aan de tuinen van Nazareth

Ingrediënten cake

350 gr fijne griesmeel
250 gr droge geraspte kokos
200 gr suiker
200 ml zure room
400 ml yoghurt
100 gr boter (kamertemperatuur)
1 ei (kamertemperatuur)
20 gr bakpoeder
50 gr gepelde amandelen

Bereiding siroop

Doe de suiker en de bladeren in 600 ml water en breng aan de kook. Laat op laag vuur een paar minuten koken zonder te kloppen. Laat afkoelen.

Bereiding cake

1. Verwarm de oven voor op 200 graden.
2. Meng alle droge ingrediënten. Voeg het ei en de zachte boter toe en meng dat vervolgens ook met de hand of met een houten lepel door elkaar. Voeg de zure room toe en meng dat vervolgens weer handmatig.
3. Doe de mix in een beboterde taartvorm (recht of rond). Snijd er diepe lijnen in, bijvoorbeeld in ruitvorm, zodat de nammoura straks makkelijker te snijden is. Leg de

amandelen erbovenop.

4. Doe de nammoura in de warme oven en bak 30-40 minuten (tot hij roodbruin is).

5. Haal uit de oven en verdeel er de siroop gelijkmatig over. De siroop moet koud zijn en de cake warm. Laat nog 10 minuten rusten.

De gormeh sabzi van Ahmed Al Asad

(hoofdgerecht voor 6-8 personen)

Ingrediënten

1 kilo lamsvlees (bijv. schouder, in blokjes). Voor vegetariërs: laat het vlees weg en gebruik eventueel extra bonen of tofu.
2 grote uien, dun gesneden
75 ml plantaardige olie
1,5 tl zout
0,25 tl zwarte peper
0,5 tl kurkuma
1/3 kop (een kop is 150 ml) gedroogde kidneybonen, of één blik, afgespoeld
4 koppen fijngehakte verse peterselie
1 kop fijngehakte bieslook of bosui
1 kop fijngehakte koriander
een halve kop fijngehakte fenegriekblaadjes (of 4 el gedroogd fenegriekblad)
5 gedroogde Iraanse limoenen (limu-omani)
optioneel: 1 el gemalen gedroogde limoen (kant-en-klaar te koop) of twee el vers limoensap

Bereiding

1. Spoel de kidneybonen af en laat deze weken of gebruik een blik voor het ge-

mak. Kook eventueel voor tot beetgaar.
2. Verhit de olie in een ruime stoofpan. Fruit de ui op middelhoog vuur tot goudbruin. Voeg het lamsvlees toe, bestrooi met kurkuma, zwarte peper en zout, en bak het vlees tot alle kanten bruin zijn.
3. Voeg nu de fijngehakte kruiden toe: peterselie, koriander, bieslook/bosui, fenegriek. Bak deze een kleine 5-10 minuten samen met het vlees, zodat de kruiden hun aroma goed afgeven.
4. Prik in de gedroogde limoenen. Doe de kidneybonen, de limoenen en voldoende water erbij tot alles onder staat. Laat het gerecht zachtjes sudderen – met de deksel deels open – gedurende minimaal 2,5 uur. Hoe langer, hoe beter de smaak.
5. Check na 2,5 uur of het vlees mals is. Breng zo nodig verder op smaak met limu-omanipoeder of vers limoensap, en eventueel extra zout of kruiden. Voeg eventueel wat verse spinazie toe voor extra smeuigheid.
6. Serveer de gormeh sabzi met gestoomde basmatirijst, bij voorkeur met een krokante tahdig op de bodem (knapperige rijstkorst).

De Iraakse dolma van Mohammed Al Asadi

(hoofd- of bijgerecht)

Ingrediënten vulling

500 gr mager lams- of rundergehakt
1 kop (150 ml) mediumkorrelige rijst, bijv. basmati of calrose
2-3 middelgrote uien, fijngesneden
3-4 teentjes knoflook, fijngehakt

2 rijpe tomaten, in blokjes gesneden
1 el tomatenpuree
1 tl zout
1 tl zwarte peper
1 tl komijnpoeder
1 tl gemalen koriander
0,5 tl kaneel (optioneel)
2 el olijfolie

Ingrediënten groenten en bladeren

3 middelgrote aubergines, uitgehold
2 courgettes, uitgehold
3-4 paprika's, uitgehold
3-4 uien, pel laag voor laag, en gebruik de binnenste lagen om te vullen
20-30 druiven- of koolbladeren
2-3 el olijfolie (voor bodem van de pan en lichte besprenkeling)

Ingrediënten kookvloeistof

3 el tomatenpuree
2 el granaatappelmelasse
1 tl zout
0,5 tl zwarte peper
sap van 1 citroen

Bereiding

1. Meng voor de vulling het gehakt met rijst, uien, knoflook, tomatenblokjes, tomatenpuree, en de specerijen goed door elkaar.
2. Vul de uitgeholde groenten (aubergine, courgette, paprika) en de uienlagen royaal met het gehaktrijstmengsel, maar vul ze ongeveer voor driekwart omdat de rijst nog uitzet.
3. Rol de druiven- of koolbladeren stevig op met een kleine hoeveelheid vulling, dichtplakken met zorg.
4. Bedek de bodem van een grote pan met olijfolie en leg de uitgeholde groenten en bladeren strak tegen elkaar aan in de pan.
5. Meng alle ingrediënten voor de kookvloeistof met een liter water en schenk dit voorzichtig over de dolma totdat het halverwege de groenten staat. De dolma mag niet volledig onder water staan.
6. Leg een plat bord op de dolma om te voorkomen dat ze losraken tijdens het koken.

7. Breng het geheel aan de kook op hoog vuur. Zodra het kookt, verlaag het vuur naar medium en kook 15 minuten. Controleer de smaak van de kookvloeistof en voeg eventueel extra zout of citroensap toe.
8. Zet het vuur laag en laat de dolma gedurende een uur zachtjes sudderen, met de pan afgedekt, tot de groenten zacht zijn en de rijst gaar.
9. Laat de dolma 10-15 minuten staan voordat je het serveert. Haal ze voorzichtig uit de pan en leg ze op een serveerschaa.

Samira Dahmani's Marokkaanse dadelkoekjes met oranjebloesem

Ingrediënten

250 gr dadels, zonder pit
25 gr gepelde walnoten
0,5 el kaneel
paar druppels oranjebloesemwater
300 gr zachte roomboter
125 gr poedersuiker, plus extra om te bestrooien
500 gr bloem
125 gr maizena
0,5 tl bakpoeder
0,5 tl zout
1 ei
optioneel: mamoul-koekjesvorm

Bereiding

1. Stoom de dadels zacht in een couscouspan, stoomoven of stoommandje en hak de walnoten fijn.
2. Prak in een mandje de dadels fijn tot een pasta en meng er de walnoten, kaneel, het oranjebloesemwater en 1 el zachte roomboter door.
3. Verwarm de oven tot 180 graden.
4. Schep in een passende grote schaal de rest van de zachte boter. Zeef de poedersuiker, bloem en maizena erboven. Bestrooi met bakpoeder en zout en breek het ei erboven. Kneed met koele hand snel tot een samenhangend en soepel deeg.
5. Verdeel het deeg in bolletjes. Verdeel de dadelpasta in net zoveel, maar kleinere bolletjes.
6. Druk met je vingers de deegbolletjes wat plat, leg er en dadelbolletje op en rol het deeg om de vulling. Gebruik een mamoul-koekjesvorm om de koekjes tot de bekende vierkante vormpjes te drukken of laat ze als een bolletje.
7. Verdeel de koekjes over een met bakpapier beklede bakplaat en bak ze in het midden van de voorverwarmde oven in circa 15 minuten lichtbruin en gaar.
8. Laat de koekjes op de bakplaat afkoelen en stevig worden. Bestrooi ze royaal met poedersuiker. Bewaar ze in een goed afsluitbare trommel.

Bekijk nog meer recepten via deze QR-code

Elke maand geeft *NRC Magazine* een gebruikt designvoorwerp weg. Deze maand: een fruitschaal van Alvar Aalto.

METALEN GOLVEN

Door
Arjen Ribbens

Fotografie
Benning & Gladkova

T

Tot de Wereldtentoonstelling van 1937 in Parijs werd het modernisme gekenmerkt door strikte geometrie, een verbod op ornamenten én de esthetiek van machinaal vervaardigde constructies. Streng, slecht zittende buismeubelen, dat werk.

Architect en industrieel ontwerper Alvar Aalto (1898-1976) – en in zijn kielzog nog een stel andere ontwerpers uit Finland – gaf het modernisme een zachter en menselijker gezicht. Het door Aalto ontworpen Finse paviljoen op de Wereldtentoonstelling was opgetrokken uit pijnboom- en berkenhout, had ronde hoeken, en was voorzien van een tuin met pergola's, bomen en een vijver als een van de Finse meren.

Met zijn 'organische vormgeving' maakte Aalto duidelijk dat het modernisme ook ruimte bood voor direct aan de natuur ontleende vloeiende lijnen en zachtere materialen. Aalto had lessen getrokken uit de buismeubels van Marcel Breuer, de Duitse modernist, in zijn eigen huis. Deze metalen stoelen hadden zo hun beperkingen, ondervond Aalto. Ze gaven warmte en kou door, en waren weinig comfortabel. Hij ontwierp modern ogende meubels van gebogen multiplex die wél lekker zaten. Met zijn vernieuwende aanpak inspireerde Aalto een hele nieuwe generatie ontwerpers.

De Fin had het paviljoen op de Parijse expositie ingericht met eigen ontwerpen: gebruiksvoorwerpen waarvan er vele bijna een eeuw later nog altijd in productie zijn. Zoals de asymmetrische metalen fruitschaal met natuurlijke golfvormen, die in diverse formaten en varianten deel uitmaakt van de collectie van de Finse fabrikant Iittala.

Agnes-Jes Ausems uit het Overijsselse Den Ham bood de schaal op Marktplaats aan. Ze is altijd dol geweest op rommel- en antiekmarkten, zegt ze. De Aalto-schaal kocht ze tweedehands voor haar dochter. Die wilde echter liever een keramische fruitschaal. Ausems: „Een miskoop dus voor mij, maar hopelijk voor een ander een supervondst.”

Fruitschaal

Tot 15 december kunt u via ribbensgeeftdoor@nrc.nl laten weten waarom u deze fruitschaal graag wil hebben. De mooiste motivatie (maximaal 100 woorden) wint. In februari maken we de winnaar bekend.

Postzegels

De 54 postzegels uit het vorige *NRC Magazine* gaan naar **Gerard van Stralen**: „Met betraande ogen keek ik naar de Beatrixpostzegels van Peter Struycken. Niet alleen omdat ze zo mooi zijn. Ik denk ook terug aan het verlies van mijn postzegelalbum. Vol trots liet ik dat als 10-jarige zien aan de moeder van een vriendje. Zij had er op dat moment geen tijd voor en vroeg of ze het even mocht houden. Ik heb het nooit terug durven vragen.”

Cultuur, design, mode en ander vrolijks waar een redacteur van *NRC Magazine* zich op verheugt.

1

Best suf dat ik het werk van Rama Duwaji pas ontdekte toen haar man, Zohran Mamdani, verkozen werd tot nieuwe burgemeester van New York. Haar illustraties en animaties worden namelijk al jaren gepubliceerd in onder meer *The New Yorker*, *The Washington Post* en *Vogue*. Daarnaast maakt ze prachtig keramiek waarop taferelen te zien zijn van Arabische diners (haar ouders komen uit Syrië). De gerechten waarvoor de recepten in dit nummer staan en die ik in de kerstvakantie wil gaan maken, zou ik graag op haar borden presenteren.

2

Mijn lievelingsboek aller tijden is *I Remember* van schrijver en kunstenaar Joe Brainard uit 1970, waarin elke zin begint met „*I remember*” zonder dat het gimmicky wordt. Hij schetst een rijk beeld van hoe het was om als homoseksuele jongen op te groeien in het Oklahoma van de jaren vijftig. Ik heb compleet gemist dat vorig jaar een bundeling brieven is verschenen, *Love, Joe* (Columbia University Press), die hij tussen 1959 en 1993 aan vrienden schreef en die net zo'n intiem inkijkje schijnen te geven. Over blut zijn in New York, zijn seksleven en ambities.

3

Ik draag niets liever dan oversized katoenen mannenoverhemden. Het allerliefst zou ik er een van Chanel in samenwerking met Charvet – het Parijse bedrijf dat al sinds 1838 schitterende, klassieke overhemden maakt – aan mijn verzameling toevoegen, maar die beginnen bij 3.000 euro. Nu heb ik mijn zinnen gezet op een trompe l'oeuil-bloes van de jonge Belgische ontwerper Julie Kegels, bedrukt met een print van houtnerven. Ook niet goedkoop trouwens: 470 euro.

Nathalie Wouters

RESTAURANT TOP TIEN

FOTO MERLINDOOMERNIK

Nergens eet ze zo lekker als bij haar familie, zegt Hassnae Bouazza. Maar deze restaurants komen in de buurt.

„Iedereen die je in de Arabische diaspora zult spreken zal zeggen dat het eten van hun moeder het lekkerst is”, zegt de Marokkaans-Nederlandse documentairemaker Hassnae Bouazza (52). „Daar zit alle troost en liefde in. Het is wat je leert proeven, wat je leert waarderen.” Bouazza is restaurantcriticus van *NRC* en schreef met sterrenchef Soenil Bahadoer de kookboeken *Spicy Chef* (2020) en *Streetfood* (2022).

Ze werd geboren in Oujda aan de Algerijnse grens, en verhuisde op vierjarige leeftijd met haar familie naar Nederland. Als klein meisje zag Bouazza hoe haar moeder de kikkererwten pelde, de koriander waste (drie keer), of de kip schoonmaakte. Moeder legde uit hoe specerijen werkten. Dochter las zodra ze dat kon de recepten voor.

De dood van haar moeder in 2016 was „ontwortelend”, zegt Bouazza. „Het idee dat ik nooit meer haar smaken zou proeven vond ik onverteerbaar.” Ze schreef er een boek over, *Een koffer vol citroenen* (2022). „Op de dag dat ze overleed zou mijn moeder haar couscous maken, met kip, zeven soorten groenten, kikkererwten en tuinbonen. Ik had dat hele proces altijd nog eens willen filmen, maar dat heb ik laten liggen. Gelukkig wist mijn zus in Marokko precies hoe ze het maakte. Ik maak het nu soms ook: hartig, zacht, warm, troostend.” Iemand vroeg Bouazza eens haar moeders recept voor harira [rijkgevulde soep]. „Ga weg, dacht ik. Ga je eigen moeder vragen! Dat is heilig, daar mag je niet aankomen.” De Arabische keuken is, anders gezegd, „mijn thuis, mijn jeugd, mijn cultuur, mijn taal, mijn identiteit”.

Tot een lijst van tien Arabische restaurants in Nederland komen was dan ook niet makkelijk, zegt Bouazza. „Ik vind het vaak net niet. Niet eens uit betweterigheid of vanwege mijn moeder, maar de restaurants missen vaak de verfijning, de liefde en de trots. Vaak ligt de nadruk op grillgerechten, terwijl de Arabische keuken zo verschrikkelijk rijk is.”

Uiteindelijk komt het erop neer of je ergens nog een tweede keer heen zou willen, zegt Bouazza. Dat geldt in ieder geval voor deze tien, inclusief twee zoete bakkerijen.

Door **Menno Sedee**

10

Seven Seas, Utrecht

Hassnae Bouazza: „Marokkaanse viszaken zitten in het hele land. Veel Marokkanen in Nederland komen uit het Rifgebte, dat ligt aan zee, vis is er populair. Deze zaak in Utrecht Overvecht ziet er niet uit, maar het gaat om het sociale karakter ervan. Je kunt er even opwarmen en wat goeds eten zonder in de schulden te raken. Voor een paar euro heb je een kom soep of een visje. En het zijn geen knieperige porties. Met m'n zus bestelde ik eens een vorstelijke schaal met vis, en we waren 22,50 euro kwijt. Waar vind je dat nog? Dat je ergens binnen kunt waaien en voor weinig je maag kunt vullen, is een aspect dat in de Nederlandse horeca bijna verloren is gegaan.”

9

Al Malek Sweets, Rotterdam

„Er wordt constant geklaagd over nieuwkomers. Zeker Arabische mensen worden in Nederland gestigmatiseerd en gecriminaliseerd. Maar ze zijn een verrijking, ze nemen veel lekkers mee. De winkels met Syrische zoetigheden vind ik daar een voorbeeld van. Hier zie je de levensvreugde, de overdaad, het zoete. Bij Al Malek Sweets was ik eens tijdens de ramadan, na de iftar. Precies op het goede moment: alles kwam vers, warm dampend uit de keuken: baklava met walnoten, baklava met pistache, knafeh [een dessert van sliertdeeg, kaas en suikersiroop]. Noten zijn heel belangrijk in de Arabische keuken, zeker in zoetigheden. Mijn zus maakt iedere ramadan een schaal met pistachebaklava voor me, maar dan met echte pistache, niet met kleurstof, wat je vaak tegenkomt.”

8

Couscousbar, Amsterdam

„Een van de eigenaren van de Couscousbar, Samira Dahmani, was de hoofdpersoon in mijn tv-serie *Verhalen uit de Rif* (Human, 2024), waarin ze op zoek gaat naar haar roots. In de Couscousbar heeft ze het traditionele vermengd met het Amsterdamse stedelijke. Het heeft een eigentijdse, funky uitstraling. In de keuken staan Marokkaanse moeders die niet gauw buitenshuis zouden werken, onder wie haar eigen moeder. De gerechten en de kwaliteit verschillen per dag, want iedere dag werkt er een andere moeder. Hoe mijn eigen moeder met haar vuurvaste handen de stomend hete couscous loswreef zie ik nog zo voor me. Couscous gooi je niet in heet water maar stoom je. Mijn moeder deed dat drie keer en liet het tussendoor rusten, een tijdrovend proces. Zo wordt de couscous heel fluffy.”

7

Mozo, Amsterdam

„Dit restaurant is van twee jongens die geïnspireerd waren door de vele toegankelijke Marokkaanse restaurants in Californië. Het is traditioneel en sympathiek. Ze gebruiken de recepten van hun grootmoeders, ze zeggen de kruiden bij dezelfde kruidenier te halen in Tétouan. De smaken zijn gewoon goed. Ze hebben lekkere tajines. Daarbij is lang sudderen belangrijk, zeker lams-tajine moet uren op het vuur staan. Het Marokkaanse restaurant Biladi in de Borgerstraat in Amsterdam-West werd me overigens ook aangeraden, maar daar heb ik nog niet gegeten.”

6

Imane's Bakery, Utrecht

„Imane Srfia is razend populair, maar veel Nederlanders kennen haar niet. Ze heeft gewoon hele goede koekjes. Soms brengen mensen Marokkaanse koekjes voor me mee, heel lief, en ze zien er vaak leuk uit, maar het is meestal smakeloze meuk. Wat Imane maakt, klopt. Als er abrikoos in zit, proef je ook echt abrikoos. Marokkaanse koekjes bevatten vaak noten, oranjebloesemwater of gedroogde vruchten. Het is een winkel, met ook ruimte voor gasten. Maar je kan er alleen zitten als je een *high tea* hebt geboekt, en dan krijg je ook hartige hapjes: mini-bastilla's, filodeeg met kip en amandelen, en briwat, driehoekige hapjes van filodeeg gevuld met gehakt. Ze kruidt ze heel Marokkaans: ik proefde koriander, komijn, paprika, gember. Zo vertrouwd.”

5

Fenicie, Purmerend

„Vorig jaar, op de allereerste dag van de ramadan, brak ik het vasten in Libanees restaurant Fenicie in Purmerend. Een goede iftar is overdadig, met veel verschillende gerechten en veel zoetigheden. En het iftar-menu van Fenicie was gul. De shish taouk, gemarineerde kip, was goed; vaak proef je niks van de marinade, nu kwamen de smaken van knoflook en citroen goed naar boven. De hummus was romig. En de kebbeh, gefrituurde balletjes van bulgur gevuld met gehakt, uien en pijnboompitten, waren lekker. Als de kebbeh goed zijn, dan is de rest dat vaak ook. We waren volgens mij de enige moslims die er zaten, dus het Purmerendse publiek vindt ook goed zijn weg naar het restaurant. Het enige jammere was dat ze geen versgebakken brood hadden. Dat kwam gewoon uit de verpakking.”

4

Shakshuka, Den Haag

„Dit Palestijnse restaurant heeft genereuze porties. De laatste paar keer dat ik er lunchte bestelden we een set, zodat je niet hoeft te kiezen. Hummus, tabouleh, friet, kebbeh, falafel, tuinbonensalade, vleesspiezen. Dat doe ik niet meer, want je zit de hele dag vol en ik wil nog avondeten. Ik wil geen maaltijd missen. „Eten is van levensbelang voor een cultuur, maar zeker voor de Palestijnse cultuur die momenteel uitgewist wordt. Dat heb ik op kleine schaal meegemaakt toen ik mijn moeder verloor. Eten is je wortels, je taal, je handen, je jeugd. Soms herinner je je iets weer als je iets proeft. In het begin van de genocide is de bekendste Palestijnse knafeh-maker vermoord. Mensen stonden voor hem in de rij. Ik zou graag een verhaal willen maken over of zijn recept nog ergens is.”

3

Reef AlYemen, Den Haag

„Jemen, ook een land dat verschrikkelijk lijdt en zo'n verschrikkelijk rijke culinaire cultuur heeft. Toen ik naar Reef AlYemen ging, was ik meteen verrukt. Ik aarzelde eerst om naar binnen te gaan, ze hebben van dat dunne, slappe plastic op tafel. Maar toen kwamen de gerechten en, ah!, zo fantastisch. Garnalen in een diepdonkere saus, zo rijk van smaak, met een hint van zoetigheid van, ik denk, gekarameliseerde ui. Vis uit de oven. Brood lekker vers, warm van de plaat. Een saus van chili, tomaat en limoen. Dat contrast tussen pittig en fris is ontzettend lekker. Elk Arabisch land kenmerkt zich door de manier waarop het eten er wordt gekruid. De Jemenitische keuken is, net als de keuken van de Golfstaten, een mix van Afrika, het Midden-Oosten en India, maar het heeft de vertrouwdheid van de Arabische keuken.”

2

Eli, Maarssen

„Restaurant Eli heeft een Tunesisch-Nederlandse chef-kok, Latif Feriani, maar het eten is eerder mediterrane, met ook Franse invloeden. Ze werken er met seizoensgebonden producten. Toen wij er waren was de lamsbout zachtgegaard zoals ze dat in de Maghreb doen. De zeebaarsfilet was Maghrebijns gekruid met komijn en harissa. De gerechten kloppen, zijn in evenwicht, en worden esthetisch gepresenteerd. Het heeft een internationale uitstraling, ondernemers komen er eten. Het is er schoon, verzorgd. Hoe belangrijk hygiëne is, is een van de dingen die mijn moeder mij heeft ingeprent.”

FOTOS JOOST RUTTEN, RUCHAMA VAN DER TAS, DIEUWERTJE BRAVENBOER, SIMON LENSSENS, EN ROGER CREMERS

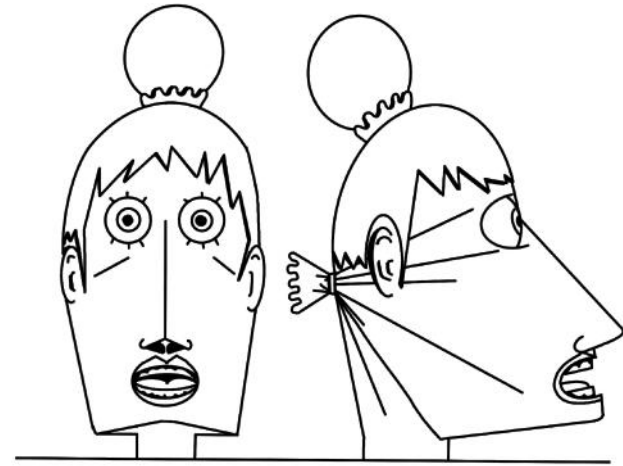
1

Atelier Feddan, Almere

„Vroeger was er een Marokkaans-Nederlandse chef-kok met een ster, Mohammed el Harouchi, van restaurant Solo in Gorinchem. Een Franse keuken met Marokkaanse invloeden en ik vond dat fan-tas-tisch. Die gaf zo’n originele draai aan de Marokkaanse keuken, zo speels, zo buiten de lijntjes. Een couscous met kreeft en saus van absint, bijvoorbeeld. Dat hadden we nog niet in Nederland. Maar helaas kreeg hij in 2011 een ongeluk en kookt hij niet meer.

„Ik heb nu mijn hoop gevestigd op de Marokkaans-Nederlandse chef Jalil Bekkour. Als er één chef is die het gastronomische met het Marokkaanse kan verbinden, is hij het. Bij zijn Atelier Feddan, in Almere, doet hij chef’s table, je zit met maximaal twaalf gasten aan een bar om hem heen, en ziet hem alles doen. Hij doet alles in z’n eentje. Hij kookt, schenkt in, maakt een praatje. Ik ben er nog maar één keer geweest, maar ik wil er snel terug. Ik denk nog regelmatig aan het romige ijs van Marokkaanse muntthee. Als chefs het moderne met het traditionele kunnen verbinden, een keuken nieuw leven inblazen, word ik verschrikkelijk blij. Maar de oorspronkelijke recepten moet je ook absoluut blijven maken en doorgeven. Dat is de basis. Als je die smaken niet snapt kun je nooit een herinterpretatie maken.”

BEAUTY CASE

DE REAL DEAL

De leeftijd van mensen die een facelift laten doen daalt. En zij komen niet voor een mini-lift.

In mijn tijdlijn op TikTok zie ik steeds vaker filmpjes van vrouwen die een facelift hebben laten doen. Dan denk je: dat zijn vrouwen van zestig, met een onnatuurlijk strakgetrokken gezicht. Maar niets is minder waar. Dit zijn veelal Amerikaanse en Britse influencers van in de dertig en veertig, die er opvallend geloofwaardig jong uitzien.

Ze vertellen dat ze jaren fillers en botox hebben gebruikt, maar niet meer tevreden zijn over de resultaten. De behandelingen zijn snel uitgewerkt en van meerdere fillerlagen krijg je een ‘puffy face’. En wanneer je de opgehoopte fillers laat oplossen, blijkt de huid verslapt. Niet door de fillers maar door het verouderingsproces dat simpelweg doorgaat. De bekende Amerikaanse plastisch chirurg Paul Nassif vertelde onlangs op TikTok dat de leeftijd van zijn faceliftpatiënten de afgelopen decennia sterk is gedaald. „Vijfentwintig jaar geleden opereerde ik alleen vrouwen van zestig”, zei hij. „Tien jaar geleden waren ze vijftig, en nu veertig.” Die veertigers kunnen volstaan met een mini-lift, aldus Nassif. Een echt goeie facelift, zoals de ‘deep plane facelift’, is pas zinvol als het gezicht op meerdere plekken écht verslapt is.

Maar de vrouwen in mijn tijdlijn hebben geen mini-lift laten doen: zij gingen voor die deep plane facelift. *De real deal*. Die ook sterren als Kris Jenner, Marc Jacobs en Demi Moore afgelopen jaar lieten doen. Bij een klassieke facelift trekt de chirurg de huid vooral strak, met soms het zogenoemde windtunneleffect als gevolg. Bij de deep plane facelift maakt de chirurg de huid van de wangen, kaaklijn en hals (deels) los, en gaat met de spieren en vetlagen aan de slag. „Die zitten vast aan bindweefselbandjes die met de jaren uittrekken, waardoor vetkussentjes en spierlagen omlaag zakken”, legt plastisch chirurg Ali Pirayesh uit. Hij runt een privékliniek in Amsterdam, en is voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Es-

thetische Plastische Chirurgie. De bandjes maakt Pirayesh voorzichtig los en daarna legt hij het weefsel weer op de juiste plek. Vervolgens verwijdt hij de overtollige huid. „Daarna leg ik de huid zonder spanning nauwkeurig terug. Het gezicht wordt onder de huid hersteld, dat zorgt voor een natuurlijk resultaat, voor de komende tien à vijftien jaar.” Pirayesh organiseert met collega’s jaarlijks in Leiden de Deep Plane Facelift Masterclass, waar chirurgen uit de hele wereld worden opgeleid.

Ook Pirayesh ziet jonge vrouwen, soms jonger dan dertig, die vragen naar een deep plane facelift. „Ze komen met screenshots van TikTok of Instagram, waar influencerdokters en beroemdheden ‘snatched’ kaaklijnen en ‘fox eyes’ laten zien. „Jonge mensen worden verleid door die beelden van perfectie”, zegt hij.

BBC News had onlangs een item over de toename van het aantal facelifts in het Verenigd Koninkrijk, een stijging van 8 procent, vooral onder jonge mensen. Er kwam een 28-jarige vrouw aan het woord die in Turkije een deep plane facelift had laten doen. Ze wilde, zei ze, „een glow-up”. Verschillende experts deelden hun zorgen: filters leiden tot een vervormd zelfbeeld, zeiden ze. „De neppe online wereld zorgt ervoor dat cosmetische ingrepen steeds normaler worden.”

Een zorgelijke ontwikkeling, zegt Pirayesh. „Een facelift is geen filter die je even aanzet, het is een ingewikkelde operatie. Slecht uitgevoerde ingrepen kunnen leiden tot zenuwbeschadiging, asymmetrie of zelfs afsterving van huid.” Hij waarschuwt voor de wildgroei aan goedkope of slecht uitgevoerde operaties, vooral in Turkije waar artsen stunts met bodemprijzen. Bovendien zegt hij: „Hoe eerder je begint met snijden, hoe moeilijker het wordt om later nog iets natuurlijks te behouden.”

Door
Juliette Vasterman

Illustratie
Lotte Dijkstra

MR MARVIS

AMSTERDAM • ARNHEM • BREDA • DEN HAAG • EINDHOVEN • HAARLEM • LAREN • LEIDEN • MAASTRICHT • ROTTERDAM

Play Every Day met de nieuwe collectie van MR MARVIS. Ontdek onze stijlvolle broeken, truien en jassen. Ga voor The Fine Cords, The Straight Fit Jeans of seizoensfavorieten als The Cords en The Coolerdays – perfect te combineren met onze tijdloze overhemden en merinowollen pullovers. Gemaakt in Portugal. Shop de wintercollectie op mrmarvis.com of bezoek een MR MARVIS winkel.

MODERN ETEN

FRIS HEET

Zoals sambal bij Indonesië hoort en sriracha bij Thailand, zo hoort shatta bij Palestina.

Door
Megin Kimmijser

Fotografie
Bart Oomes

Voor de Palestijnse Layth Massoud (33), die is geboren in Londen en in Amsterdam woont, is de geur van gefermenteerde pepers en olijfolie onlosmakelijk verbonden met zijn grootouders. Wanneer hij ze bezoekt – vroeger in de bergen van Nablus in Palestina, tegenwoordig in Jordanië – staat de eettafel vol schalen met shishbarak (gehaktpasteitjes in yoghurt) en sabanikh (stoof met spinazie en lam). In het midden prijkt een pot zelfgemaakte chilisaus: shatta. „Zoals sambal bij Indonesië hoort en sriracha bij Thailand, zo hoort shatta bij Palestina”. Shatta is een gefermenteerde chilisaus uit Gaza, gemaakt van rode of mildere groene pepers die tot een pasta worden gestampt en gezouten. Na het drogen van de pasta – traditioneel in de zon, tegenwoordig in de oven – wordt die overgoten met olijfolie. Anders dan sriracha, waarbij de pepers kort worden verhit waardoor de saus zoetig is, wordt shatta net als sambal oelek gemaakt van rauwe pepers. Daardoor smaakt de saus frisser en scherper.

Sommige Palestijnse families geven een eigen twist aan de saus, met knoflook of azijn. Maar shatta heeft in principe geen overheersende smaak, omdat er geen uitgesproken ingrediënten in zitten, zoals ui. „Daardoor kun je het bij alles eten”, zegt Massoud. Bij kofta bil bandora (gehaktballetjes in tomatensaus) bijvoorbeeld. „Maar ook in een pasta arrabiata.” Omdat hij in

Nederland geen lekkere shatta kon vinden, begon hij een jaar geleden in Amsterdam samen met zijn broer en goede vriend het shatta-merk Fil. Een deel van de opbrengst gaat naar het Palestinian Children's Relief Fund, de Ajyal Foundation en Medical Aid for Palestinians. De hete Palestijnse pepers zijn hier moeilijk te krijgen, dus maakten ze drie varianten met verkrijgbare soorten: een hete gemaakt van de Mexicaanse

habanero-peper, een medium-hete van bird's eye, ofwel rawit, een Zuidoost-Aziatische chili, en een mildere van jalapeño. Shatta wordt volgens hem populairder dankzij de bekendheid van Palestijnse chefs als Sami Tamimi en Fadi Kattan. Toch verkoopt de shatta-jam, die ze onlangs ontwikkelden, het best. Dat verbaast Massoud niet: „Nederlanders houden van zoetpittige smaken.”

Drie manieren om
shatta te gebruiken

Over labneh

Maak labneh door yoghurt uit te laten lekken in een doek, zodat een kaasachtige massa overblijft. Giet er olijfolie en shatta overheen. Dip met platbrood of groenten.

Met aubergine-fatteh

Bak aubergine goudbruin en rooster stukjes pitabrood. Meng yoghurt met tahini en citroensap. Garneer met granaatappel en shatta.

Bij taco's

Vul taco's met gegrilde kip, zwarte bonen en maïs, en schep er een lepel shatta over. Top af met avocado, koriander en limoen.

EEN KOFFER VOL SKINCARE

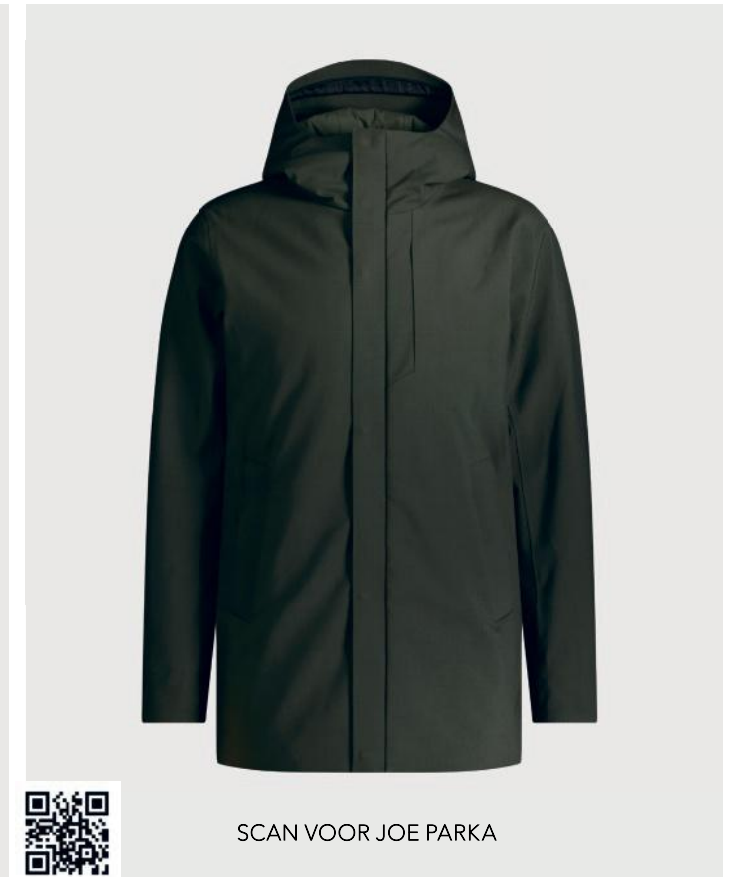
Nadat ze op haar 28ste acne kreeg, is Samira Dahmani, mede-eigenaar van de Couscousbar in Amsterdam, obsessief bezig met haar huid. „Vertel me over iets dat werkt, en ik koop het.”

Door
Menno Sedee

Fotografie
Marie Wanders

HET WORDT HAAR „EAT-PRAY-LOVE-MOMENT”, ZEGT SAMIRA DAHMANI, MEDE-EIGENAAR VAN (AFHAAL)RESTAURANT COUSCOUSBAR IN AMSTERDAM. Over een paar dagen gaat ze in haar eentje backpacken door India. Voor één week heeft ze een ayurvedische retraite geboekt, met massages, vegetarische maaltijden en een darmspoeling. En als ze er toch is, moet ze ook langs de Indiase apotheken. Ze bekijkt al weken video's op TikTok met producten die je alleen daar kan krijgen, zoals een concealer met kojine-zuur dat donkere kringen onder je ogen vermindert. Dahmani heeft een „obsessie” met skincare, vertelt ze bij een kop hibiscusthee. In haar koffer reserveert ze er meer ruimte voor dan voor haar kleding. „Vertel me over iets dat werkt, en ik koop het.” Gemiddeld is ze zo'n 150 euro per maand kwijt aan haar huid, inclusief behandelingen als microneedling. Als tiener was ze al niet weg te slaan bij de Douglas. Aandacht besteden aan je uiterlijk kreeg ze mee van haar ouders. Die zijn geboren in het Marokkaanse Rifgebergte waar „jezelf versieren” belangrijk is. „Elke zondag hadden we een heel badritueel: wassen, haren kammen, haren oliën.” Dahmani studeerde architectonische vormgeving aan kunstacademie ArtEZ, maar studeerde af in de recessie van 2008 en zag haar baankansen verdampen. Ze ging werken in een buurtsauna in Amsterdam-Oost, waarvan ze binnen een jaar eigenaar was. Ze maakte er een wellnessclub voor vrouwen van. Om daar huidverzorgingsproducten te mogen verkopen moest ze een training doen, en zo leerde ze alles over 'actives', stoffen die je huid verbeteren, zoals retinol en vitamine C. Maar haar obsessie begon pas echt nadat ze op haar 28ste een agressieve vorm van volwassenen-acné kreeg. „Ik ben sindsdien als de dood dat die puistjes terugkomen.” Ze zweert bij AHA-zuur „omdat ik van nature een vette huid heb”. Hydrateren doet ze met een serum van slakkenlijm dat de huid ook een glazige look geeft. Vitamine C gebruikt ze tegen pigmentvlekken. In de zomer smeert ze elke twee uur SPF tegen de zon. In augustus deed Dahmani een 'beauty-tour' door Zuid-Korea. „Ze zijn daar veel verder met technieken als fermentatie en probiotica.” Ze boekte er huidbehandelingen bij specialisten en ging langs winkels van het populaire K-beautymerk Olive Young. „Zo *overwhelming*.” Het viel haar op hoe normaal Koreanen met skincare omgaan. „Een laserbehandeling is er lopendebandwerk.” Met het wellnesscentrum is ze in 2023 gestopt; de combinatie met de Couscousbar, die ze toen al jaren had, samen met Nadia Zerouali, werd haar te veel. „Ik weet niet hoe ik dat toen allemaal deed”, zegt ze. „Stress is ook erg slecht voor je huid.” Toch heeft ze er eigenlijk alweer een baan bij. Sinds dit jaar is ze op TikTok actief als beauty-influencer voor vrouwen van veertig-plus. „Het valt alleen nog niet mee om te groeien.”

JOE MERINO.COM
Luxury Merino Wool Essentials for Men

SCAN VOOR JOE PARKA

ADJUSTABLE HOOD

WATER REPELLENT

PADDED LINING

TECH WOOL BLEND

JOE PARKA

Joe's stijlvolle parka met capuchon en maar liefst 5 zakken. Gemaakt van een unieke wolblend met zijde en met ademende membraantechnologie. Waterafstotend, winddicht en 100% PFAS-vrij. De voering is gevuld met 100% wol en daarom licht, dun en toch lekker warm. Verkrijgbaar in 4 kleuren. Ook als Parka Short.

Bestel online of in een van onze winkels. Verzending en retourneren zijn gratis.

AMSTERDAM
Kerkstraat 167-171

ANTWERPEN
Steenhouwersvest 57

DÜSSELDORF
Kasernenstraße 14

LEIDSCHEMAM
Mall of the Netherlands

REACH FOR THE CROWN

DE DAY-DATE

smaak

over mode, sieraden en wonen

Ik hou van... mij

Feestelijke beauty voor jezelf

Relatie, mijlpaal of jubileum

Een ode aan
herinneringssieraden

Home is where the heart is

Ontwerpen vol passie

Pure liefde

Pure liefde

De eerste keer dat ik verliefd werd op iets anders dan een mens, was ik een jaar of zeven. Bij het bereiken van die leeftijd wist ik letterlijk 'hoe laat het was'; de periode ervoor had ik immers klokkijken geleerd. In onze familie was het traditie dat je daarna voor je eerstvolgende verjaardag een horloge kreeg. Mijn opa was de gulle gever, hij deed dat voor al zijn kleinkinderen en beschouwde dat als een ware eer. Het idee erachter was niet alleen een beloning voor de nieuwe vaardigheid klokkijken zelf, maar ook om een blijvend sieraad te geven waarvan je veel en lang plezier zou hebben.

Ik weet het nog goed. Uit het pakje kwam een langwerpig donkerblauw plastic doosje, waarop in zilver de naam van de juwelier. Eenmaal open trof ik een zachtfluwelen binnenkant. Onder de flapjes zat een elegant zilveren klokje verstopt. De witte wijzerplaat was rond, met in plaats van traditionele cijfers, zwarte streepjes. Het leren bandje had de nu zo hippe kleur burgundy, dat toen natuurlijk gewoon nog bordeauxrood heette. Voorzichtig deed ik het horloge om. Bam: in love!

In retroperspectief is daar mijn liefde voor mooie, liefst lang meegaande dingen ontstaan. Hoewel ik zeer zuinig was op mijn eerste horloge, is het helaas toch ergens verloren gegaan in de voorbijgaande jaren. Maar de vlinders die ik toen voelde, kan ik nog steeds krijgen van een bijzonder item waarvan ik direct weet: hier wil ik zo lang en intensief mogelijk van genieten. Met dat gevoel van pure liefde hebben we deze editie van Smaak samengesteld. Vol luxe, unieke en prachtige cadeaus waar je instant verliefd op wordt!

Kitty Lakeman, coördinator Smaak

COLOFON Coördinatie: Kitty Lakeman, Tekst: Natasja Admiraal, Coverbeeld: Marc Cain, Fotografie: eigendom van de respectievelijke merken, Artdirection: XS Media, Sales: Gertjan Dijkhuizen, account director, g.dijkhuizen@nrc.nl | Tessa van Kampen, account director, t.vankampen@nrc.nl
Deze uitgave is een initiatief van XTR branded content en valt niet onder de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

XTR
branded
content

Courtesy of Louis Vuitton

smaak MODE & BEAUTY

*'Elke outfit is een
liefdesbrief aan wie jij
aan het worden bent'*

– Liza Selects

De Express-bag van Louis Vuitton combineert reizen met elegantie. Het zachte genierde leer en de logohengsels stralen tijdloze verfijning uit. Verkrijgbaar in drie formaten. Tas, prijs op aanvraag, louisvuitton.com

Voetjes van de vloer

De glinsterende pailletten op deze schoen vangen het licht bij elke stap. De gebogen hak en dubbele C doen de rest: Chanel op haar charmantst.

Muiltje, prijs op aanvraag, chanel.com

Gouden greep

De Galleria-bag van Prada is een unisex-model dat moeiteloos transformeert van klassiek naar glam. In deze feest-editie schittert hij in zilver of goud.

Tas, € 3.100, prada.com

Corduroy crush

De fit van je favoriete jeans, met de rijke look van corduroy: Mr Marvis geeft de klassieke ribbroek een moderne upgrade met The Fine Cords. Gemaakt van biologisch katoen met een vleugje stretch en subtiele merk-details. Een five-pocketbroek die stijl én draaggemak biedt.

Herenbroek € 129, mrmarvis.com

Schipper. ahoy!

Uitgevoerd in een luxe wolblend straalt deze schipperstrui van Profuomo eenvoud en elegantie uit. Warm, stijlvol en onmiskenbaar van kwaliteit.

Schipperstrui, € 159,95, profuomo.com

Onweerstaanbaar

Sommige mensen zweren bij kasjmier en dat is niet voor niets. De 100%-kasjmier-collectie van Uniqlo combineert lichte warmte met een luxueus gevoel. Een winnende combinatie, als je het ons vraagt. Truien, sjaals en mutsen voelen zacht aan, dragen comfortabel en laten je stijlvol én zorgeloos de winter doorkomen.

Prijzen vanaf € 39,90, uniqlo.com

Verleiden met zijde

Gouden symbolen op groene zijde wekken Chanel's iconen tot leven: van doorgestikte tas tot mantelpakje.

Een sjaal met een verhaal.

Sjaal, prijs op aanvraag, chanel.com

Feestverpakking

Deze paillettenjurk van LaDress vangt niet alleen het licht, maar ook alle blikken. Precies zoals een feestjurk bedoeld is.

LaDress jurk € 399, ladress.com

Op date

De Golden Nights-collectie van Marc Cain biedt een frisse kijk op klassieke feestkleding. Een mooi voorbeeld is deze goud-zwarte rok met subtiele slangenprint, die een mooi setje vormt met de zwarte strikkragblouse. Luxe meets comfort: perfect voor een borrel, feest of date night.

Blouse: € 349 en rok: € 259, marc-cain.com

Hallo schat

Glanzend metallic kalfsleer in zilver of roségoud, gevlochten kettinghengsels en het iconische doorgestikte patroon: een Chanel-tas met instant aantrekkingskracht.

Damestas, prijs op aanvraag, chanel.com

Wat een snoepje!

Geborduurde gouden kraaltjes schitteren als pantervlekken op een fluweelachtige ondergrond: de Panthère C de Cartier mini chain bag is een feestelijke arm candy.

Tas € 3.333, cartier.com

Oogcontact

Met de hoekige blauwe glazen van deze zonnebril bezie je de wereld als een filmster aan het Comomeer: gefilterd, koel en moeiteloos chic.

Zonnebril, prijs op aanvraag, chanel.com

Knuffeltrui

Luxe en gemak komen samen in deze Joe Blue Label-Cashmere trui: hij voelt heerlijk zacht aan én kan gewoon in de wasmachine op het 30-graden wolwasprogramma.

Cashmere trui, € 180, joemerino.com

Aandacht voor je eigen schoonheid

Liefde begint... bij jezelf

De feestmaand draait niet alleen om cadeaus geven en tijd doorbrengen met je geliefden, maar ook om jezelf wat extra aandacht te gunnen. Even stilstaan, iets moois voor jezelf uitkiezen: houd van jezelf. Met de juiste beautyfavorieten kom je stralend voor de dag, of het nu bij een borrel, diner of intiem samenzijn is.

Geuren zijn meer dan alleen een finishing touch: ze roepen herinneringen op, versterken je aanwezigheid en vertellen iets over wie je bent. Voor heren is Bleu de Chanel L'Exclusif een uitgelezen keuze. De diepe amber- en sandelhouttonen geven deze geur warmte en diepgang met een zelfverzekerde, mysterieuze uitstraling die blijft hangen. Wie graag buiten de gebaande paden treedt, kiest voor eau de parfum La Panthère Elixir van Cartier: een sensuele, verleidelijke geur met jasmijn en muskus. Perfect voor wie durft op te vallen zonder te overdrijven.

Zelfliefde in een flesje

Voor dames biedt de feestcollectie klassiekers én nieuwe favorieten. Het iconische Chanel No. 5 blijft onweerstaanbaar elegant, een tijdloze must-have in iedere parfumcollectie. Sinds de lancering in 1921 heeft de minimalistische flacon qua ontwerp nauwelijks veranderingen ondergaan, wat haar status als designicoon alleen maar versterkt. Bvlgari brengt met Eau Parfumée Thé Vert en Thé Blanc twee heruitgaven van iconische geuren, nu intenser en met een hoog aandeel natuurlijke ingrediënten. De flacons, geïnspireerd op Romeinse zuilen, zijn een lust voor het oog en maken het moment van gebruik extra bijzonder.

Sterrenstof voor je ogen

De feestdagen lenen zich bij uitstek voor make-up die opvalt. Chanel's Holiday-

collectie laat zien dat feestmake-up alles mag zijn, behalve voorspelbaar. Oogschaduwpaletten met motieven van sterren, kometen en camelia's zorgen voor een dromerige glans, terwijl Rouge Allure L'Extrait en Rouge Allure Laque de lippen een satijnzachte, kosmische gloed geven. Voor wie echt wil uitpakken, biedt La Beauté Louis Vuitton, ontwikkeld met visagist Pat McGrath, een rijk palet aan intense kleuren en texturen. Make-up die net zo expressief is als de persoon die haar draagt.

Voel je gezien

We mogen allemaal best wat vaker voor onszelf kiezen. Een moment van me-time, gecombineerd met luxe producten, geeft een gevoel van warmte, kracht en zelfvertrouwen. Wat deze schoonheidsfavorieten gemeen hebben, is dat ze uitnodigen tot kleine rituelen van aandacht. Een zorgvuldig gekozen parfum of make-uplook is meer dan opsmuk: het is een statement van zelfliefde. Want wie zich goed voelt, straalt dat ook uit. En dát is misschien wel het mooiste cadeau dat je jezelf in de decembermaand kunt geven.

Chanel.com
Cartier.com
Bvlgari.com
Louisvuitton.com

smaak HORLOGES & SIERADEN

*‘Juwelen zijn
bovenal symbolen
van liefde’
– Judith Miller*

Meer dan vijftig jaar na de lancering krijgt de iconische Love-armband van Cartier een update: soepel om de pols sluitend en te openen zonder schroevendraaier. Een eigentijdse ode aan liefde en vrijheid. Prijs op aanvraag. cartier.com

Historisch inkijkje

Ter gelegenheid van zijn 270-jarig bestaan viert Vacheron Constantin de kunst van de opengewerkte wijzerplaat met drie gelimiteerde Traditionnelle-modellen. De uurwerken onthullen hun mechanische hart en bieden zo een visuele ode aan de precisie en verfijning waarmee het huis sinds 1755 faam verwierf. Historie, ambacht en innovatie komen hier samen in volle glorie.
Prijs op aanvraag, schaapcitroen.nl

Ice ice baby

De 1911 Chronograph Ice Blue van Ebel combineert sportieve precisie met stedelijke elegantie. De koele ijsblauwe wijzerplaat maakt dit horloge onweerstaanbaar. € 3.950, ebel.com

Lichtend voorbeeld

Het Santos de Cartier-horloge verkent nieuwe hoogten: nu in ultralicht titanium én in een stalen uitvoering met zwarte wijzerplaat en lichtgevende wijzers.
Black € 9.000 en Titanium € 11.400, cartier.com

Roadtrip naar de sixties

De Prospex Speedtimer EU van Seiko is een ode aan klassieke jaren '60-auto's. De gouden wijzerplaat, geïnspireerd door deze vintage-iconen, geeft het horloge een warme uitstraling. Sportief én chic, gelimiteerd tot 3.000 stuks en inclusief een extra bruine leren band met luxe giftbox. Een collector's item voor liefhebbers van horloges en klassieke auto's.
€ 860, seikowatches.com

Wine o'clock

Wijnrood, oftewel burgundy, is dé kleur van deze winter. Mooie timing dus voor Tudor om zijn duikhorloge Black Bay 58 in deze rijke, luxueuze kleur uit te brengen.
Prijzen vanaf € 4.330, tudorwatch.com

100% blauw

Na jarenlang onderzoek presenteert Chanel de J12 Bleu, een horloge gemaakt van een matblauwe keramieksoort die zich onderscheidt van alle andere. Samen met de Monsieur Superleggera Bleu, beide limited editions, combineert het merk technische precisie, horlogerkunst en sportieve elegantie.
Prijs op aanvraag, chanel.com

Eigen koers

De Land-Dweller van Rolex belichaamt vastberadenheid. Met zijn robuuste roestvrijstalen kast, technische perfectie en moderne uitstraling is dit horloge gemaakt voor mannen die hun eigen pad banen. *Land-Dweller 40, Wit Rolesor, € 15.450, rolex.com*

Dubbel donker

Omega tilt zijn iconische Speedmaster-collectie naar een nieuw niveau met de Dark and Grey Side of the Moon-collectie. Zeven keramische modellen, verfijnd tot in de details, combineren hightech precisie met een mysterieuze, bijna kosmische elegantie. Zwart was zelden zó gelaagd: een ode aan techniek en tijdloosheid.
Prijzen vanaf € 15.400, omegawatches.com/nl

Tijdreis

Met de Monterey brengt Louis Vuitton zijn eerste horloge uit de jaren '80 terug, in een gelimiteerde editie van 188 stuks met een geelgouden kast en emailen wijzerplaat.
Prijs op aanvraag, louisvuitton.com

Meisje met de parels

Van kunst tot mode: parels fascineren al eeuwenlang. Kunstliefhebber en ontwerper Yana Nesper zet dit natuurproduct in de schijnwerpers met deze oorsieraden. Door te kiezen voor minimalistische ontwerpen krijgen de Akoya- en Tahiti-parels alle ruimte om te schitteren. Net als jij zelf!

Oorsieraden, vanaf € 1.950, schaapcitroen.com

Gebeiteld met liefde

Messika brengt haar Move Noa bangle-armband opnieuw uit, nu met een fijn gebeitelde textuur die voor diepte zorgt. Diamanten voegen een vleugje romantiek toe.

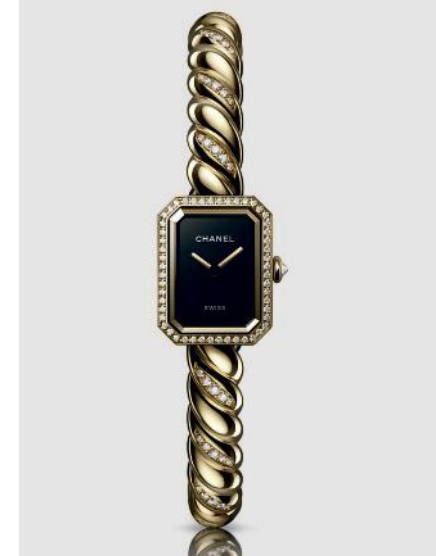
Prijs op aanvraag, messika.com

Met een twist

Het Première Galon-horloge is een juweeltje in 18-karaats goud, met óf zonder diamanten. De gedraaide vlechtband is een knipoog naar Chaneels couturecollecties.

Prijs op aanvraag, chanel.com

Vorm volgt emotie

Vanuit die filosofie vertaalt sieradenhuis Niessing de Bauhaus-filosofie naar pure vormen. Bij de Spannring, al meer dan veertig jaar een designicoon, lijkt de diamant te zweven tussen een gouden band zonder begin en eind. Een sculptuur om de vinger óf om de hals, dankzij een ontwerp dat subtiel met licht en lijn speelt.

Prijzen Spannring-hanger vanaf € 2.105, ketting vanaf € 820, niessing.com

Hypnotiserende glans

Glamour ten top: deze roségouden slangenbroche schittert met pavédiamanten op kop en staart en is afgewerkt met hypnotiserende onyxogen.

Broche € 15.000, bvlgari.com

Dubbelfunctie

Een horloge én sieraad ineen, dat is de Première Iconic Chain. De met leer doorvlochten ketting, geïnspireerd op de iconische Chanel-handtassen, kun je enkel of dubbel dragen.

Prijs op aanvraag, chanel.com

For you, honey

De Rolex Land-Dweller valt op met haar verfijnde honingraatwijzerplaat. Of je nu kiest voor 18-karaats roségoud, roestvrijstaal met witgoud of platina met ijsblauw, dit is een tijdloos cadeau, voor jezelf of voor je lief.

Land-Dweller 36, Everose-goud met diamanten, prijs op aanvraag, rolex.com

Gelukshduo

Een vleugje geluk om de hals: de Chance de Chanel talisman verenigt Gabrielle Chaneels favoriete symbolen in goud en diamant. Een stijlvolle ode aan liefde, lef en lotsbestemming.

Prijs op aanvraag, chanel.com

Golfslag

Bij de Sport Classic 37 mm Automatic van Ebel staan Zwitserse precisie en tijdloze klasse centraal. De vernieuwde wijzerplaat met golvende textuur en Romeinse cijfers straalt verfijning uit.

€ 2.950, ebel.com

Recordhouder

De Octo Finissimo Chrono GMT is 's werelds dunste zelfopwindende chronograaf met GMT-functie. Het verfijnde ontwerp combineert precisie met Bvlgari's Italiaanse flair.

€ 24.6237, bvlgari.com

Van nooit-meer-afdoenarmband tot herinneringsring

Vier de liefde met sieraden

Liefde en sieraden zijn al eeuwenlang onlosmakelijk verbonden. Een ring, ketting of armband kan een tastbare bezegeling zijn van een relatie, huwelijk of vriendschap, of een betekenisvol cadeau dat een mijlpaal in het leven markeert. Daarom: een ode aan sieraden met een liefdesbetekenis.

In 1969 schudde ontwerper Aldo Cipullo de sieradenwereld wakker met de Cartier Love-armband. En nog altijd is dit een van de meest iconische (en meest gegoogelde!) juwelen ter wereld. Het ontwerp, geïnspireerd op de kuisheidsgordel en destijds een revolutionair concept, is bedoeld om dag en nacht gedragen te worden door geliefden. De ovale armband sluit met een ingenieus schroefstelsel en kan alleen worden geopend met de bijgeleverde miniatur-schroevendraaier; een radicaal gebaar van eeuwige trouw. Beroemdheden zoals Elizabeth Taylor en Sophia Loren maakten het sieraad wereldberoemd. Vandaag krijgt het concept een nieuwe dimensie in Love Unlimited: flexibele

armbanden die meebewegen met de drager en eenvoudig om- en afgedaan kunnen worden. Liefde in een lichte, moderne én veelzijdige vorm.

Fonkelend herinneringsstuk

Het leven biedt talloze momenten om liefde te vieren. Het Duitse juwelenhuis Niessing speelt daarop in met de Mémoire-ring, ontworpen als een 'fonkelend herinneringsstuk'. Elke diamant staat symbool voor een bijzondere gebeurtenis: een trouwdag, de geboorte van een kind of een eerste eigen huis.

Bijzonder is dat de diamanten bijna gewichtloos lijken te zweven in de ringband, een techniek waar Niessing om bekend staat. Het is bovendien een poëtische metafoor voor de lichtheid en vrijheid van echte liefde.

Speels en persoonlijk

Wie op zoek is naar betekenisvolle sieraden, wordt bij Schaap en Citroen met liefde geadviseerd. De eigen collectie omvat onder meer colliers, armbanden, ringen en oorbellen met harten, van expressief tot verfijnd. Daarnaast is er de Love-collectie trouwringen: klassieke en eigentijdse modellen

in alle soorten platina en goud, mét of juist zonder diamanten. Natuurlijk maak je een sieraad extra persoonlijk met een gravure, bijvoorbeeld een speciale datum, initialen of een intieme boodschap.

Gedurfde Franse flair

Daarnaast biedt Schaap en Citroen sieraden van bijvoorbeeld Messika, dat moderne glamour combineert met gedurfde Franse flair. Het merk is geliefd bij sterren als Rihanna en Gigi Hadid. Oprichtster Valérie Messika heeft een grote liefde voor diamanten, die de basis vormen voor elk ontwerp. Haar ontwerpen zijn opvallend en elegant, perfect voor een bijzondere gelegenheid of als cadeau. Of het nu gaat om een liefdevol gebaar of mijlpaal, sieraden blijven een universele taal van emoties: tastbaar, persoonlijk en tijdloos.

Cartier.com

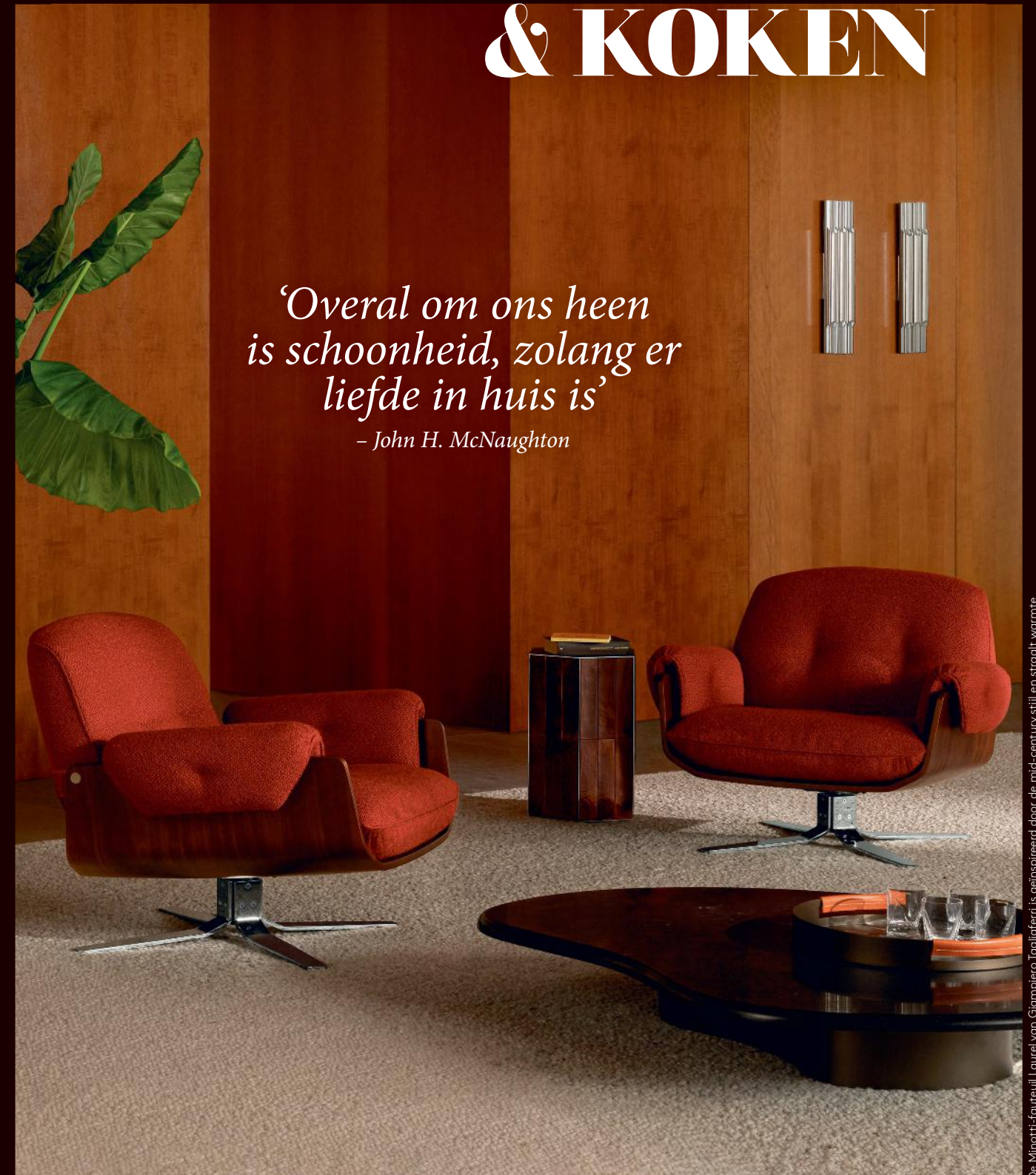
Niessing.com

Schaapcitroen.nl

smaak WONEN & KOKEN

‘Overal om ons heen is schoonheid, zolang er liefde in huis is’

– John H. McNaughton

De Minotti-fauteuil Laurel van Giampiero Togliatti is geïnspireerd door de mid-century stijl en straalt warmte en geborgenheid uit. Een liefdevol accent in elk interieur. Prijzen in star vanaf € 7.710, minotti.com

Volg je neus

Geur is een krachtige sfeermaker in huis. Daarom strikte Rituals topparfumeurs voor een Private Collection-huisparfums en geurkaarsen. Met vier geurcategorieën – fris, bloemig, sensueel of houtachtig – kun je eindeloos combineren en variëren. Zo geef je elke ruimte in huis een persoonlijk en exclusief tintje.

Huisparfum € 39,90 en geurkaarsen € 35,90, rituals.com

Blikvanger

In de Cameo-bijzettafel van Minotti zien we Hannes Peers liefde voor modernistisch design terug: een rank silhouet, piramidevormige voet en ‘zwevend’ blad dat zacht het licht vangt.

Prijzen vanaf € 2.380, minotti.com

Changemaker

Veranderingen horen bij het leven. Daar speelt Poda op in met de modulaire bank Chablo, die meebeweegt met jouw wensen én zich aan elke indeling aanpast. Kijk, dat zit goed!

Prijzen vanaf € 2.445 in stof, poda.eu

Mooie match

Antonio Citterio toont zijn kenmerkende elegantie en minimalisme in de Adler-tafel en Vesta-stoelen voor Flexform: functioneel, tijdloos en een tikkeltje speels.

Tafel prijzen vanaf € 5.641, stoelen prijzen vanaf € 1.380, flexform.it

Oude liefde roest wél

Een klok als kunstobject. Qlocktwo Earth van kunstenaarsduo Biegert & Funk geeft de tijd weer in woorden, uitgevoerd in ruw staal dat met de hand wordt geroest.

Qlocktwo Creator's Edition Rust vanaf € 1.280, qlocktwo.com

Compact comfort

Licht, verrassend en stijlvol: de Ozzy-poef van Patrick Norguet is zo'n meubel dat je overal kunt gebruiken. Een nomade die zich thuis voelt in elk hoekje van het huis.

Prijzen vanaf € 2.459, flexform.it

Relaxmodus aan

Een bank met de contouren van een landschap: dát bedacht ontwerpicoon Antonio Citterio voor Flexform. Loungescape nodigt uit tot relaxen en samen zijn, met zachte, organische kussens die harmonie uitstralen. Robuust? Absoluut, maar dankzij de schuin aflopende basis – hét

kenmerkende detail van deze bank – voegt Citterio toch een subtiele lichtheid toe aan het geheel.

Dankzij het modulair ontwerp en een ruime keuze

aan luxe stoffen en leersoorten is

Loungescape uitermate veelzijdig.

Prijzen vanaf € 7.870, flexform.it

Houd me vast

Met Infinity ontwierp Joachim Nees voor Jori een fauteuil die je niet alleen comfortabel ondersteunt, maar zachtjes lijkt te omhelzen.

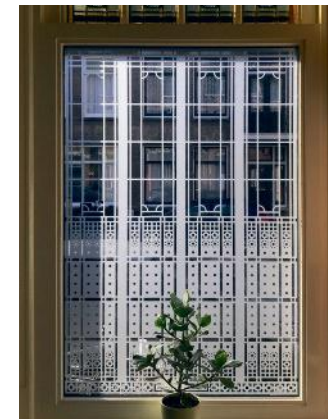
Prijzen vanaf € 4.770, jori.com

Mystiek doorkijkje

Bert Vredegoor transformeert raamfolie tot kunst met zijn Schutzpatronen. Geïnspireerd door ritmische rasters en decoratie in moskeeën en paleizen in het Midden-Oosten, verhullen én onthullen ze tegelijkertijd. Ze creëren privacy en filteren het licht tot een grafisch lijnenspel. Elk patroon is uniek en perfect afgestemd op de omgeving.

Prijs op aanvraag, schutzpatroon.nl

Samen delen?

Donkere avonden nodigen uit om lekker tegen elkaar aan te kruipen onder dit jeansblauwe loungeplaid. Gebreed in Nederland van extrafijne merinowol.

Plaid € 200, joemerino.com

Softspot

Acht U-vormige bogen die samen een zachte zitting vormen. Stoel Sen van Yabu Pushelberg voor Leolux combineert een speels silhouet met een uitnodigende zachtheid.

Prijzen vanaf € 3.495 in stof, leolux.nl

Retro-romance

Giampiero Tagliaferri flirt met de seventies in zijn ontwerp voor het Libra-bed van Minotti. Met zijn ronde vormen en volumineuze proporties nodigt het uit tot intimiteit.

Prijzen vanaf € 10.780, minotti.com

Hart voor je (t)huis

Love is in the chair

Je interieur is als een veilige haven: een plek om te ontspannen, reflecteren en tijd door te brengen met familie en vrienden. Maar het is ook een podium voor design én voor de liefde die ontwerpers in hun creaties stoppen. Die aandacht voor vorm, materiaal en comfort geeft meubels niet alleen een tijdloos karakter, maar ook een ziel.

De Ginger-chaise longue van Antonio Citterio voor Flexform, ontworpen in 1984, is een toonbeeld van vakmanschap en ingetogen elegantie. Elk detail verraaft aandacht: van de soepelvallende kussens tot de cilindervormige rugsteun op veren. De vorm nodigt uit tot ontspanning; alleen, met een goed boek of knus samen. Veertig jaar later voelt het ontwerp nog altijd eigentijds aan: een meubel dat niet aan mode onderhevig is, maar de tand des tijds moeiteloos doorstaat.

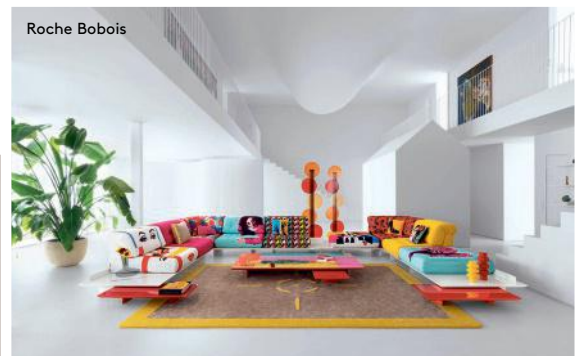
Flamboyante muze

Liefde en bewondering zijn soms letterlijk een inspiratiebron voor design. De Bubble-sofa van Sacha Lakic voor Roche Bobois viert dit jaar haar tiende verjaardag in een speciale editie, met kleuren gekozen door filmregis-

seur Pedro Almodóvar. Zijn muze, de Spaanse actrice Rossy de Palma, gaf het ontwerp haar flamboyante energie wat resulteerde in een expressieve en vrolijke blikvanger: grafisch, speels en uitnodigend.

Design, kunst en emotie

Daarnaast ontwierp Almodóvar The Lounge-sofa, een heruitgave van de iconische Mah Jong-sofa van Hans Hopfer. Voor deze gelimiteerde editie vertaalde hij zijn filmische universum in rijke stoffen met beelden uit zijn eigen filmografie. De sofa verschijnt in twee versies, waarvan één in een oplage van vijftig genummerde stuks, persoonlijk gesigneerd door de regisseur. Een zeldzame samensmelting van design, kunst en emotie. Zoals Almodóvar zelf zegt: "Voor mij zijn deze meubelstukken veel meer dan objecten;

het zijn stukjes van het leven die een buitengewoon positieve energie losmaken."

Verbindende kracht

Bij het Italiaanse meubelmerk Minotti komt liefde tot uitdrukking in samenwerking. Ontwerpers als GamFratesi, Nendo, Hannes Peer en Studio MK27 delen een passie voor kwaliteit, ambacht en comfort, maar vertalen die elk op hun eigen manier. GamFratesi zoekt tederheid in tactiliteit, Nendo brengt poëzie in eenvoud, Hannes Peer verweeft emotie met architectonische precisie en de meubels van Studio MK27 ademen sereniteit. Samen belichamen ze de essentie van Minotti: aandacht voor detail dat voelbaar is in elke ronding, naad en stof. Of het nu gaat om een fauteuil die je omarmt of een sofa die warmte en vreugde uitstraalt; liefde is de stille kracht achter elk iconisch ontwerp. Waar die liefde in het ontwerp zit, voel je dat. Elke dag opnieuw.

Flexform.com

Roche-bobois.com

Minotti.com